

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 17

Збірник наукових праць

Київ – 2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 17

Збірник наукових праць

Київ – 2010

ББК 81я43

П78

УДК 800

Відповідальний редактор –

доктор філологічних наук, професор **Корбозерова Н.М.**

Відповідальний секретар –

кандидат філологічних наук, доцент **Орличенко О.В.**

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, професор **Гетьман З.О.**

доктор філологічних наук, професор **Гуйванюк Н.В.**

доктор філологічних наук, професор **Жайворонок А.О.**

доктор філологічних наук, професор **Карабан В.І.**

доктор філологічних наук, професор **Кочерган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Крючков Г.Г.**

доктор філологічних наук, професор **Ставицька Л.О.**

доктор філологічних наук, професор **Старикова О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Чередниченко О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Швачко С.О.**

доктор філологічних наук, професор **Шумарова Н.П.**

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 9 від 19 квітня 2010 року).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу мовної інформації.

Серія КВ №7411 від 09.06.2003р.

Фахове видання з філологічних наук.

Бюлетень ВАК України №3 від 2010 року.

Перелік №174.

Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. / П78 М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Логос, 2002–2010.

Вип. 17 / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Логос, 2010. – 379 с. – Бібліограф. в кінці ст.

Збірник вміщує статті, в яких досліджуються актуальні проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики.

Розраховано на широке коло філологів, викладачів вузів, докторантів, аспірантів та пошукувачів.

ББК 81я43

АФАНАСЬЄВА О. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОТОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СЛОВНИКА ТА ЇХ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню протоконцептуальних засад формування французького суспільно-політичного словника. Проаналізовано індоевропейські, латинські та грецькі словотвірні елементи, а також виражені ними образні уявлення, які покладено в основу базової суспільно-політичної концептосфери та відповідного словника. Виявлено та описано основні напрямки його семантичного розвитку та особливості вербалізації у французькій мові.

Ключові слова: суспільно-політичний словник, концепт, протоконцепт, концептосфера, історико-етимологічний аналіз, семантичний розвиток, французька мова.

Статья посвящена исследованию протоконцептуальных основ формирования французского общественно-политического словаря. Проанализированы индоевропейские, латинские и греческие словообразовательные элементы, а также выражаемые ими образные представления, положенные в основу базовой общественно-политической концептосферы и соответственного словаря. Определены и описаны основные направления его семантического развтия и особенности вербализации во французском языке.

Ключевые слова: общественно-политический словарь, концепт, протоконцепт, концептосфера, историко-этимологический анализ, семантическое развитие, французский язык.

The article deals with protoconceptual basis of French socio-political vocabulary. The author analyze Indo-European, Latin and Greek word-forming elements and imaginary representations expressed by them which are in the basis of social and political concept sphere and respective vocabulary. Main trends of its semantic evolution and peculiarity of verbal expression in French are identified and described.

Key words: social and political vocabulary, concept, protoconcept, concept sphere, historico- etymological analysis, semantic evolution, French language.

У наш час суспільно-політична галузь є надзвичайно важливою складовою суспільного буття. Усе частіше її дослідження проводяться не лише в річищі відповідних суспільно-політичних наук, але і в ширших міждисциплінарних рамках, зумовлених вимогами нової наукової парадигми, до кола яких входять і новітні мовознавчі підходи, зокрема лінгвокогнітивний, лінгвопрагматичний, тощо.

Метою даної статті є визначення та опис протоконцептуальних засад формування сучасного французького суспільно-політичного словника та окреслення лінгвоконцептуальних параметрів відповідної концептосфери.

Актуальність статті полягає у висвітленні проблем формування суспільно-політичного словника в лінгвокогнітивному аспекті, який є одним із новітніх напрямків сучасного мовознавства.

Її **новизну** зумовлено недостатнім вивченням французького суспільно-політичного словника в історичному аспекті, що потребує, зокрема, визначення його протоконцептуальної основи, окреслення основних шляхів формування та розвитку відповідної концептосфери та її вербалізації у французькій мові.

Об'єктом аналізу є французький суспільно-політичний словник, а **предметом** – його протоконцептуальні понятійно-семантичні засади.

Методами дослідження, застосованими в даній статті, є методи семантико-когнітивного та історико-етимологічного аналізу.

Матеріалом дослідження послужили загальні та історико-етимологічні словники французької мови, французькі енциклопедичні словники політичних наук, історико-етимологічні дослідження.

Проводячи дане дослідження, ми виходили з теоретичних та практичних напрацювань в галузі історії мови та культури, лінгвокогнітології, лексикології, лінгвістичної семантики таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Е. Бенвеніст, Ж. Дюмезіль, А. Вежбицька, Ю. В. Степанов, М. М. Болдирєв, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, О. М. Кагановська, А. П. Мартинюк, А. М. Приходько, С. Д. Воркачов, Й. А. Стернін, З. Д. Попова та ін., які ставлять у центр уваги складну єдність понятійних, етнокультурних та мовних компонентів, яку знаходимо у вербалізованих засобах певної мови суспільно значущих концептах. Так, М. М. Болдирєв зазначає, що значення слова – це лише спроба дати загальне уявлення про зміст концепту, який його виражає, окреслити його межі, представити його окремі характеристики [1:27]. А. Вежбицька визначає концепт як об'єкт зі світу “Ідеальне”, який має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ “Дійсність” [цит. за 2:181]. У такий спосіб лексико-семантична проблематика значення розширюється в понятті концепту когнітивним та культурологічним вимірами.

У цій же перспективі Ю. С. Степанов розглядає концепт як згусток культури в свідомості людини, як основний осередок культури в її ментальному просторі, яка має складну структуру. З одного боку, вона включає все, що належить будові поняття, а з іншого – все те, що робить концепт фактом культури – початкову форму (етимологію), стиснуту до основних ознак змісту історію, сучасні асоціації, оцінки [3:43]. З погляду В. І. Карасика і Г. Г. Слишкіна, лінгвокультурний концепт є умовною ментальною одиницею, яка використовується в комплексному вивченні мови, свідомості і культури і співвідноситься з цими сферами таким чином: 1) свідомість є місцем перебування концепту; 2) культура детермінує концепт; 3) у мові і/або мовленні концепт опредмечується [4:75–76]. О. М. Кагановська вводить поняття текстового концепту як двоїстої сутності, яка інтегрує мовленнєвий і розумовий плани [5:10].

Становлення та вирізнення суспільно-політичного компоненту в суспільній практиці є складним процесом, у ході якого в системі загальних уявлень та знань про світ формуються та вербалізуються відповідні концепти, які об'єднуються в рамках *суспільно-політичної концептосфери*. Лінгвокультурологічна концептологія, напрям, який отримав значний розвиток у сучасному мовознавстві, поєднавши засади когнітивістики, культурології та лінгвістики, певним чином корелює і навіть витісняє традиційне вивчення понятійної будови того чи іншого фрагмента чи складової мовної картини світу, передусім у працях таких учених, як А. Вежбицка, Р. Лангакер, К. Годдард, Ю. С. Степанов, Р. М. Фрумкіна, І. О. Мельчук, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик та ін. [див. їх огляд у 5; 6; 7; 8]. Як зазначає З. Д. Попова, уся проблематика сучасної когнітивної лінгвістики обертається навколо її основних категорій *концепт*, *концептуалізація*, *категоризація*, *концептосфера*, *картина світу* [9:9]. Поняття концептосфери ставить у центр уваги концептуальну структуру певної галузі діяльності та відповідного дискурсу і надає можливість дослідити взаємодію їх культурологічних, когнітивних та семантичних особливостей [10:38; 11].

Уявлення про владу і політику склалися в мовно-культурній спільноті відповідно до розвитку суспільно-політичних інститутів у даному соціумі. Вони оформлювалися на образно-поняттєвому, базовому рівні концептуалізації та вербалізувалися в певних мовних

формах, утворюючи основу галузевої концептосфери в рамках загальної системи уявлень та знань про світ – загальної національної концептосфери, картини світу. В історичному плані основу концептосфери складає той глибинний шар, який утворює, за Ю. С. Степановим, етимологічно зумовлену внутрішню форму концептів (див. теорію внутрішньої форми О. О. Потебні у [12:74–79]), або його “базове образно-чуттєве ядро”, за Й. А. Стерніним [13:59]. Розглядаючи концепцію Ю. С. Степанова, Ю. Є. Прохоров припускає, що в глибині концепту знаходиться набір архетипових, найзагальніших і фундаментальних початкових понять, логічних зв’язків, образних уявлень і вироблених на їх основі принципів, правил людського існування [14].

Деякі дослідники виділяють концепти-автохтони, які мають предметні й етнокультурні семи, та протоконцепти або концепти універсальні, які абстрагуються від конкретних мовних реалізацій [15:91]. Таке визначення протоконцепту фактично збігається з визначенням поняття. Ми використовуємо термін “протоконцепт” на позначення базових уявлень, які мають конкретно-образний статус і є семантично дифузними [16:129], утворюючи етимологічний шар сучасного концепту, його внутрішню форму. Цей глибинний протоконцептуальний шар може не збігатися зі структурою сучасної концептосфери, адже в ході історичного розвитку відбувався перерозподіл як її поняттєвої, так і семантичної організації.

Дослідження основ словника індоєвропейських інституцій, здійснене Е. Бенвеністом [17], показує складні шляхи мовно-культурної взаємодії в розвитку суспільних відносин та їх позначення у мові. Проведений ученим аналіз особливостей концептуалізації та вербалізації уявлень про сім’ю, королівську та магічну владу, право, релігію в мовах та картинах світу давніх цивілізацій індоєвропейського ареалу дозволяє виділити базове концептуальне ядро та відповідний суспільно-політичний протословник і прослідкувати специфіку його розвитку в конкретній мовно-культурній спільноті (грецькій, латинській, германській, іранській, індійській) та їх взаємодії. Виходячи з даних цього дослідження, а також з результатів власного аналізу лексикографічних та енциклопедичних джерел, політологічних праць, присвячених, зокрема, історії розвитку політичних концепцій

та становлення понятійного апарату французької політології, є можливим окреслити основне концептуально-семантичне ядро суспільно-політичної галузі.

Структура даної галузі визначається процесами спеціалізації, які встановлюють диференційні відношення між базовими поняттями *божественного – природного – людського*. На початковому етапі появи понять, які відображають становлення відносин влади, їх розвиток іде від концепції абсолютної божественної влади над природою і людським суспільством, частково делегованої особливій суспільній групі – колегіуму священнослужителів, до розуміння влади як виключно людського феномену, як суспільно-правового інституту. Так, наприклад, розвиток суспільно-правової інтерпретації відношень влади в понятті “*rex*” іде від суто фізичного уявлення про поширення, спрямування по прямій лінії у гр. *orégō*, яке, за Е. Бенвеністом [17:9–15], є вірогідною основою лат. *rex*, до просторово, територіально, а потім і суспільно (зокрема, етнічно, релігійно, а також за способом організації та управління спільнотою) визначеного обмеження, встановлення кордонів між внутрішнім і зовнішнім, священним і світським, своїм і чужим. Так, цю основу знаходимо у таких лексемах, як:

лат. *regio* (“управління”; “кордон”; “країна”) → фр. *région*;

лат. *rectus* (“прямий”), який ще в індоєвропейському ареалі пройшов шлях семантичного розвитку до абстрактно-оцінного, морального значення норми, правильного, справедливого, та похідної від нього назви інструмента для накреслення прямої лінії *regula* (“лінійка”) → фр. *règle* (“лінійка”; “правило”); відповідно лат. *directus* (“прямий”) → фр. *droit* (*adj.* “прямий”; *n.* “право”);

лат. *regere*, яке у виразі *regere fines* (“окреслювати кордони прямими лініями”) позначало релігійний акт, який здійснював священнослужитель, наділений найвищими повноваженнями (*rex*), перед будівництвом храму, заснуванням міста [ibid.] → фр. *régir* (“керувати”, “управляти”); лат. *dirigere* (“розташовувати по прямій лінії”, “упорядковувати”) → фр. *diriger* (“очолювати”, “керувати”);

лат. *regimen* (“управління”, “уряд”), яке у французькій мові стало джерелом двох лексем: *royaume* (“королівство”) і *régime* (“режим”, “спосіб управління”).

До цієї сфери слід віднести також вербалізацію такого визначального аспекту керування, як прийняття рішення, яке бере свій початок від лат. *dēcīdere* (“відрубати”, “відсікати”) > фр. *décider, décision, décideur, décisionnel*. У цьому когнітивно-семантичному процесі на шляху абстрагування також спостерігаємо метонімічне перенесення з галузі конкретно-фізичної до суспільно-політичної сфери прийняття рішення та її мовно-перформативного аспекту. Спорідненими ідеями є висіння, звисання (лат. *dēpendēre* → фр. *dépendre, dépendance, indépendance, etc.*), спрямування у визначеному напрямку, яке лежить в основі концепту делегування (*déléguer*). До розвитку цієї концептуально-семантичної лінії слід віднести ідею несення (*gérer*), кладення (*commettre* “класти разом”: *comité* – слово-бумеранг, яке було запозичене французькою мовою у його сучасному значенні з англійської у XVII ст.), давання, вручення, передачі (*mandater, mandat*). Поєднання основ *pars* (“частина”), що бере свій початок від індоєвропейського кореня **per* (“забезпечувати”, “народжувати” – звідси *imperator*), і *capere* (“брати”) [21:1] утворює реактуалізоване в сучасному французькому політичному вжитку поняття *participation*.

До процесів вирізнення і спеціалізації галузей *божественного, природного та людського* належить також семантична розбудова базових протоконцептів на позначення влади, передусім *auctor* (фр. *auteur*) і *auctoritas* (фр. *autorité*), які Д. Кола, посиляючись на розвідки Ж. Дюмезіля, пов’язує з дієсловом *ageo* (“діяти”) [18:19], а Е. Бенвеніст – із дієсловом *augeo*, яке цей учений тлумачить, на відміну від його традиційної словникової дефініції “збільшувати, зростати”, як дар, наданий обмеженому числу людей, здійснювати появу чогось, спричиняти, продукувати існування. Ця основа дає початок 5 лексико-семантичним групам, які розвиваються від: 1) *ageo*, 2) *auctor*, 3) *augur*, 4) *augustus*, 5) *auxilium*. Як зазначає учений, будь-яке слово, вимовлене з *autorité*, визначає зміну у світі, щось створює; це те, що примушує рости рослини, дає існування закону [17:150–151]. Дослідник наводить цікаві свідчення щодо уявлень давніх греків та германців про короля як автора та гаранта процвітання, матеріального благополуччя, родючості.

Поняття влади спирається у своєму розвитку на початкове розмежування, а потім зближення значень лексем *potestas* і *auctoritas*.

Походячи від дієслова *potere* (“могти”, “бути здатним”), *potentia* і *potestas* означають “здатність”, “спроможність”, а у добу Римської імперії ця здатність обмежується значенням впливу, дії на іншого. Таким чином, *potestas* набуває політичного забарвлення, відсилаючи до здатності людей, які спілкувалися і діяли разом [19:617]. Свідченням розрізнення значень *potestas* і *auctoritas*, є наступний вислів Цицерона: “*Potestas in populo, auctoritas in senatu*” [цит. за 19:617]. До цього ж понятійного поля відноситься й ідея сили, її прикладення, яку находимо в гр. *kratos* → фр. *-cratie* (*démocratie, aristocratie, ochlocratie etc.*), дієслові *opprimer* ← лат. *opprimere* (“стискати”, “придавити”, “задавити”, “пригнути”, “знищити”).

Іншою концептуально-семантичною основою цієї концептосфери є ідея стабільності, стану, постійної ознаки, від якої розвивається сучасне поняття держави: *état* → *État*, на чому наголошує М. Фуко [20:262–263]. Крім того, важливим аспектом є розвиток протоконцептуальних засад, пов’язаних із кількісно-якісними мерологічними опозиціями одиничності / множинності (наприклад, *unir, union*), вищості / нижчості (лат. *superior* → фр. *supérieur, souverain*, гр. *cratos* “що переважає”, “сильніший”, “жорстокий” → фр. суф. *-cratie*) [17:87]. Цей концептуально-семантичний осередок включає базову ідею об’єднання, наприклад, з конкретно-образною основою збирання, вибирання, зв’язування від індоевропейської основи **leg* у лат. *religio* → фр. *religion*, лат. *lex* → фр. *loi*, поєднання суфікса *cum-* “з”, “разом” (*cum + legere* → *colligere* → фр. *cueillir*) і супіна дієслова *legere lectum* дає у французькій мові *collection, collectif, collègue* [21:6]. Ідея об’єднання є семантично пов’язаною з вищенаведеною ідеєю обмеження, розрізнення, вирізнення, адже об’єднання відбувається за певними обмежувальними принципами, такими як подібність, схожість (*assemblée*), товариськість, якість, належна супутнику, приятелю (*social*).

З ідеєю обмеження та одиничності пов’язано також значення вирізнення, виокремлення, знання, упізнавання, що засвідчує, наприклад, семантичний розвиток *noble* ← лат. *nobilis* (від *noscere* “знати”), тобто “те, що можна знати”. Лексема *consensus* та її антонім *dissension* від лат. супінів *consensum* і *dissensum* беруть початок від індоевропейської основи **sent* – “прямувати”, “спрямовувати”,

“помічати” [21:4]. Протилежна ідея однаковості певної цінності чи якості у різних речах зумовлює розвиток суспільно-політично орієнтованих значень лат. *aequalis* → фр. *égal, égalité, égalitaire*.

Іншим семантико-концептуальним осередком суспільно-політичного протословника є позначення належності до сім’ї, роду, клану, етнотериторіальної спільноти, військового угруповання тощо (наприклад, актуалізація семи належності до певної території у *demos, ethnos*), яке розвивається в значення здобуття певного суспільно-політичного статусу. Так, за результатами дослідження Е. Бенвеніста, у давніх германців і кельтів влада належить королю за правом народження, а статус знатної людини пов’язано з суспільно-клановою концепцією батька – годувальника, якому доручено виховання дитини – ірл. *forestage* [17:39]. Протосемантичний ланцюжок батьківства / роду / спадкоємності еволюціонує від архетипу божественного батька, втіленого в ролі батька в рамках роду-сім’ї, до соціального статусу в спільноті державного типу в латинському ареалі (суспільний статус патриціїв) і до суспільно-політичного виміру належності в широкому сенсі, як-от у фр. *patrie, patrimoine*. У французькій мові *gentil* (“благородного походження”), *gentilhomme* (“дворянин”, “аристократ”) походить від лат. *gens, gentis* (“рід”, “клан”, “плем’я”, “народність”, “народ”, “нащадок”). Сімейні зв’язки братства лежать в основі компонента *Fraternité* у лозунгу французької демократії.

Сім’я як основний осередок людської спільноти слугує моделлю для суспільно-політичної організації суспільства. Так, свідченням аналогії державницьких структур та сімейно-родової організації є таке визначення Арістотеля: “Владу чоловіка над жінкою можна порівняти з владою політичного діяча, владу батька над дітьми – з владою царя” [21:398]. Базовими є також протоконцепти дому → хазяїна, які беруть свій початок від гр. *dōta* (“покрівля”, “дах”), яке М. Вієнцен виводить від індоєвропейського кореня **dem* [21:4], і породжує в латинському і пізніше романському та франкомовному ареалах відповідну лексико-семантичну групу управління, керівництва як домінування, примусу, необмеженої влади (фр. *dominer, dominant, dominance, domination, dominateur; despote, despotisme, despotique*). Virізнєння функцій та статусу державних і політичних діячів із сімейно-родових та виробничо-економічних

засвідчує й Арістотель: “Невірно говорять ті, хто вважає, що поняття “державний муж”, “цар”, “домохазяїн”, “пан” є поняттями тотожними” [22:376]. Саме поняття політики походить від гр. *polis* – “місто” і, за метонімічним переносом, “спосіб організації цієї спільноти” як прообраз державного устрою. Латинські терміни *civis*, *civitas* → фр. *cit  *, *citoyen*, беруть свій початок від індоєвропейського кореня **kei* (“лежати”), що розвивається в ідею прихистку, дому, сім’ї, спільноти, міста.

Як показує наведений вище аналіз основ суспільно-політичного словника, до його складу входять поняття порядку і права, які поступово розвиваються із конкретно-предметних значень слідування за прямою лінією та обмеження положенням у просторі. Становлення словника правопорядку від значення божественного порядку до права як основи відношень влади спирається передусім на семантику говоріння, адже саме слова, які позначали говоріння, стали термінами на позначення інституцій та влади [17:143]. До таких основ у латинському ареалі належать *ius-* (фр. *justice*, *juge*, *juger*, *jurisprudence*), *cens-* (фр. *cens*, *censeur*, *censure*, *censurer*), *dict-* (фр. *dicter*, *dictateur*, *dictature*). У середні віки з’являється інституція і поняття парламенту (*parlement* ← *parler*). У ході розвитку до семантики лексем на позначення говоріння увійшли також семи міркування, управління, міри, правоздатності. Так, значення обговорення та міри, рівноваги, поєднуються в лексемі *consultation* та *délibération* від греко-латинської основи *litra*, *libra* (міра ваги) [21:2, 5].

Слід зазначити, що вихідне значення говоріння спирається на концепцію божественного слова – закону і реалізує перформативний статус слова як “гарантування”, “відповідальності”, “закріплення”, “угоди”, “права”, а своє громадянське право обирати людина засвідчує голосом, звідки і сучасні терміни з галузі виборів – *voix*, *voter*, *suffrage*. З іншого боку, пов’язана з цим ідея слухання утворює семантичне поле “покори”: так, лат. *oboedire* (початково *ob-audire*) “слухати те, чому супротивишся, але погоджуватися” дає у французькій мові дієслово *ob    r* та його похідні [23:2]. З іншого боку, спостерігається зворотній процес втрати суспільно-правової належності таких лексем, як гр. *th  mis* (“те, що встановлено”) → фр. *thème* (розширення значення), основ на *med-/mod-* (“міра”,

“спосіб”) → фр. *mode, modération, modeste, médecine* (розширення значення, з одного боку, та галузева спеціалізація – з іншого) [17:102].

Таким чином, формується та розвивається на західноєвропейських теренах, і, зокрема, у романському, а потім франкомовному мовнокультурному регіоні словник управління, керівництва, територіального, етнічного, суспільно-політичного розмежування, утворення додержавницьких спільнот та державницьких структур, який має спільну етимологічну основу з іншими цивілізаціями індоєвропейського ареалу. Семантична основа суспільно-політичної галузі розбудовується шляхом концептуалізації та вербалізації відношень сили, параметрів руху, належності, володіння, кількісно-якісної квантифікації, статусної (функціонально-рольової) стратифікації. Основними класифікаційними семами, виступають: межа / розмежування; подібність / відмінність; залежність / незалежність, ціле / частина; спроможність / сила / вплив; належність / спадкоємність / статус; говоріння / гарантування / відповідальність / закріплення / угода; спрямування, керування / наділення, делегування; порядок / міра.

Слід зауважити, що на початковому етапі спостерігається певна нерозчленованість, семантичний синкретизм у формуванні мовно-концептуального ядра суспільно-політичної галузі та її поступова спеціалізація. Цей процес можна представити у вигляді динамічної семантичної структури, зв'язки між членами якої розвиваються від мало диференційованих до все більш спеціалізованих. Початкова “згорнутість” основних елементів цього семного ядра поступається місцем становленню більш чітких опозиційних відношень, які дозволяють розбудову лексико-семантичних структур (полів) – зародків відповідної терміносистеми.

Перспективу дослідження вбачаємо у визначенні та лексико-семантичному аналізі суспільно-політичної концептосфери в сучасній французькій мові, а також зіставних дослідженнях суспільно-політичних словників у різних лінгвокультурах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Николай Николаевич Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 26–37.
2. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия: курс лекцій / Виктория

- Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с. 3. *Степанов Ю. С.* Концепт / Юрий Сергеевич Степанов // Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 40–76. 4. *Карасик В. И.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / Владимир Ильич Карасик, Геннадий Геннадьевич Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 75–80. 5. *Кагановська О. М.* Концептуальний аналіз: сучасний стан та перспективи / Олена Марківна Кагановська // Матеріали другої Всеукр. наук. конф. романістів [“Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства”], (16–18 жовтня 2008 р.). – Чернівці : Рута, 2008. – С. 8–10. 6. *Жернакова Е. С.* Концепт как предмет изучения современных гуманитарных дисциплин: методы и перспективы исследований / Елена Сергеевна Жернакова // Актуальные проблемы внешней и внутренней лингвистики. – М., 2006. – С. 5–23. 7. *Мартинюк А. П.* Перспективи дослідження концептів у світлі інтегративної теорії мови / Алла Петрівна Мартинюк // *Studia germanica et romanica*. Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : наук. журнал. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Т. 5. – №2(14). – С. 20–33. 8. *Сусов И. П.* Понятие vs. концепт / Иван Павлович Сусов, Антон Александрович Сусов // Тверской лингвистический меридиан. – Тверь, 2003. – Вып. 4. – С. 3–10. 9. *Попова З. Д.* Из истории когнитивного анализа в лингвистике / Зинаида Даниловна Попова // Методология когнитивных исследований. – Воронеж, 2001. – С. 7–17. 10. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с. 11. *Мишланова С. Л.* Современная концептосфера: направления и перспективы [Электронный ресурс] / Светлана Леонидовна Мишланова, Татьяна Михайловна Пермякова – Режим доступа : http://www.psu.ru/psu/files/0549/19_Mishlanova.doc. 12. *Потебня А. А.* Мысль и язык / Потебня А. А. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с. 13. *Стернин И. А.* Методика исследования структуры концепта / Иосиф Абрамович Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58–65. 14. *Прохоров Ю. Е.* Еще раз о концепте: лингвокультурологические рассуждения / Юрий Евгеньевич Прохоров // Известия Уральск. гос. ун-та. – 2005. – № 35. – С. 216–223. 15. *Воркачев С. Г.* Методологические основания лингвоконцептологии / Сергей Григорьевич Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. – С. 79–95. 16. *Ильин М. В.* Политический дискурс: слова и смыслы (Государство) / Михаил Васильевич Ильин // Полис. – 1994. – № 1. – С. 127–140. 17. *Benveniste E.* Le vocabulaire des institutions indo-européennes. – Т. 2: Pouvoir, droit, religion / Emile Benveniste. – P. : Les Editions de Minuit, 1989. – 340 p. 18. *Colas D.* Dictionnaire de la pensée politique : auteurs, œuvres, notions / Dominique Colas. – P. : Larousse, 1997. – 295 p. 19. *Miller D.* Dictionnaire de la pensée politique: hommes et idées / David Miller, Janet Coleman, William Connolly, Alan Ryan. – P. : Hâtier, 1989. – 854 p. 20. *Foucault M.* Sécurité, territoire, population : cours au Collège de France. 1977-1978 / Michel Foucault. – P. : Gallimard, Seuil, 2004. – XII. – 435. 21. *Wientzen M.* Les archétypes linguistiques [Электронный ресурс] / Max Wientzen. – Режим доступа : www.missionspubliques.com. 22. *Аристотель.* Политика / Аристотель // Сочинения / Аристотель. – Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 376–644. 23. *Wientzen M.* “Ecouter” & “Parole” [Электронный ресурс] / Max Wientzen. – Режим доступа : www.missionspubliques.com.

БАБАК А. О., АНДРІЙЧЕНКО Ю. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ В ХУДОЖНІХ ІСПАНОМОВНИХ ТЕКСТАХ

Статтю присвячено мовному аналізу вираження емоційних концептів в іспаномовних художніх текстах. Способи вербалізації емоційних концептів мають історичне коріння і залежать від емоційної мовної картини світу. Емотиологію визначають як науку про вербалізацію, вираження і передачу емоцій. В мові емоції виражаються емотивними значеннями. Ідентифікатором та єдиною моделлю опису розмаїття емотивної лексики є сема емотивності.

Ключові слова: мовна картина світу, емоційна картина світу, емотивність, емотивна лексика, сема емотивності, емоційний концепт, оцінність.

Статья посвящена языковому анализу выражения эмоциональных концептов в испаноязычных художественных текстах. Способы вербализации эмоциональных концептов имеют историческое происхождение и зависят от эмоциональной языковой картины мира. Эмотиологию рассматривают как науку о вербализации, выражение и передачи эмоций. В языке эмоции выражаются эмотивными значениями. Идентификатором и единственной моделью описания обширной эмотивной лексики является сема эмотивности.

Ключевые слова: языковая картина мира, эмоциональная картина мира, эмотивность, эмотивная лексика, сема эмотивности, эмоциональный концепт.

The article is dedicated to ways of expression of emotions in literature Spanish texts.

It is very important a pragmatic factor in learning emotions in literature and language because it is connected with the necessity of breaking emotional barrier of an addresser while perception emotional content of the text, changes of his emotional state of mind and attitude towards the event described. The expressions of emotions depend on mentality of each society.

Key words: journalistic text, emotions, emotive tinge, emotivity, mentality.

Актуальність обраної теми дослідження передбачає необхідністю пошуку адекватних шляхів інтерпретації вербалізованих емоційних концептів, які зустрічаються як в художніх або наукових текстах, так і в публіцистиці. Сьогодні найбільш актуальними і активно розвиваючими галузями сучасного мовознавства являється когнітивна лінгвістика, що досліджує когнітивний світ людини, в основі якої лежить мовномисляча діяльність, і лінгвокультурологія, яка займається вивченням взаємозв'язку і взаємодії культури і мови.

Мета. Аналіз лінгвопрагматичних засобів вираження емоцій в художніх іспаномовних текстах. Однією з мети цієї роботи є також розглянути емоційний концепт, дослідити його роль в мовній

картині світу. Проаналізувати особливості передання емоцій в мові, шляхом їхньої вербалізації.

Предметом дослідження в даній статті був лінгвопрагматичні засоби емоцій в іспаномовних художніх текстах

Об'єктом дослідження даної статті було обрано фрагменти художніх творів видатного іспанського письменника сучасності Габріеля Гарсія Маркеса.

Матеріалом дослідження статті послуговували художні тексти іспанського письменника Габріеля Гарсія Маркеса, дослідження та роботи відомих лінгвістів. В статті була використані дослідження В. І. Шаховського та Ю. Д. Апресяна. Ми також звернулися до класифікації емоцій К. Ізарда.

Наукова новизна полягає в тому, що в даній статті висвітлюються нові проблеми вербалізації емоцій в художніх текстах на фоні культурної та ментальної площини різних народів. Робота зумовлена необхідністю розрізнення в лінгвістичні літературі великої кількості термінологічних та метафоричних визначень емотивних явищ в тексті художнього твору (емоційне навантаження, емоційне забарвлення, емотивний план, емотивний фон), що значно полегшить розуміння досліджуваного явища і зробить диференціацію основних понять, які відносяться до проблеми дослідження емоцій в художніх іспаномовних текстах.

Мова – це не лише лексика, фонетика і граматика, це система уявлень своїх і чужих культурних концептів і їх емоційне осмислення і переживання. Мова може бути засобом культури і засобом емоцій, незважаючи на те, що лінгвістика емоцій зазвичай не приймає до уваги особливості менталітету того чи іншого етносу. Мова з її емоціями виступає як кодовий (знаковий) організатор, вона поєднує внутрішній світ людини і зовнішній. Кожна мова має свій спосіб її концептуалізації.

Така багатоплановість взаємодії мови, культури і емоцій розглядається по різному в різних національних і географічних сферах.

Саме мовою обумовлена емоційна мовна картина світу, яка створюється в нашій свідомості. Емоційна мовна картина світу з'являється як оцінна діяльність людської свідомості при

ментальному освоєнні світу. Поняття “емоційна мовна картина світу” нерозривно пов’язана з поняттям “емоція”.

Емоції представляють собою доволі розмитий феномен з найрізноманітнішими функціями. Відсутність чітко визначеної різниці у використанні таких близьких понять, як “почуття”, “афект”, “відчуття” дозволяють використовувати термін “емоція” як збірне поняття.

У всіх відомих мовних системах існують означення емоцій і за кожним з них стоять існуючі в даному соціумі уяви про характер емоції, її місце в ряду інших емоцій, про причини, які їй передують і т. д.

В цьому зв’язку можна сказати, що означення емоцій забезпечують як норму культури мовного спілкування в даному мовному суспільстві, так і різноманітні відхили від неї в групових субкультурах. Для цих цілей в лексиці будь-якої мовної спільноти існує стартовий набір синонімічних ознак емоцій для опису тієї чи іншої емоції. Людські переживання, як в дзеркалі, відображаються в мові і культурі соціуму, в кожному мовному індивіді. Без емоцій неможливе мовне існування *homo sapiens*, вони пронизують усі сторони життя людини. Емоційний простір людини передбачає існування спільного (інваріантного) емоційного смислового поля, який кодується і відтворюється в лексичних та фразеологічних мовних знаках. Ці емотивні знаки забезпечують як внутрішнє, так і міжкультурне спілкування на емоційному рівні.

Когнітивна теорія емоцій (емотиологія), що об’єднує когнітивну психологію і лінгвістику, висвітлила нову проблематику емоційних явищ. В дослідженні з емотиології використовуються отримані в інших областях знань про емоції, і на їх основі розробляється лінгвістична концепція емоцій. Тому достатньо логічно те, що емотиологію визначають як науку про вербалізацію, вираження і комунікацію емоцій [1:36].

Протягом останніх років науковці досягли значних результатів у дослідженні механізмів мовного вираження емоцій людини, що говорить, і мовної номінації, інтерпретації емоцій як об’єктивної сутності того, хто говорить і слухає. На мовному рівні емоції трансформуються в емотивність, тобто емоції є психологічною категорією, а емотивність – мовною. Існує вузьке і широке розуміння

емотивності. У широкому розумінні ця категорія охоплює всі мовні засоби відображення емоцій. Категорія емотивності об'єднує семантично близькі мовні одиниці різних рівнів. Коли розглядається категорія емотивності на матеріалі лексики, завжди виникає проблема емотивного значення. Тракткування емотивного значення тісно пов'язане з розумінням категорії емотивності, ось чому розуміння емотивного значення розглядається як засіб вираження емоцій того, хто говорить. Емотивне значення – це значення (семема), єдина структура, яка містить сему емотивності тієї чи іншої категорії, тобто це значення, в якому виражено або визначено емотивний зміст.

Емоційна комунікація реалізує емотивні компоненти лексичного значення у вигляді емотивного значення, конотації або емотивного потенціалу. При цьому емотивний потенціал слова може бути двох видів – внутрішній і наведений. Як комунікативна сутність, емотивність слова може бути або актуалізована, або експлікована, або наведена. Далі, одне і те ж значення емотивно може бути реалізовано через безліч лексичних одиниць, для цього в словниковому корпусі мови є і синоніми, і поліноми, не кажучи вже про нескінченні ситуативні емотиви. Комунікативний аспект лексичної семантики емотива припускає зміну семасіологічного статусу емотивності: інгерентний потенціал може в комунікативних цілях ставати конотацією, а конотація – переходити в емотивне значення, коли нейтральне або емоційно-забарвлене слово вживається у функції афективів [2:17].

Емоції і почуття є екстралінгвістичними явищами, а емотивні значення є відображенням емоцій в мові, тобто компонентами лексичної семантики. Емотивні значення містять інформацію про емоції людини, вони виникають на різних мовленнєвих і мовних рівнях у вигляді спеціалізованих семантичних компонентів, притаманних цим рівням.

Сукупність слів з емотивною семантикою складає фонд лексичних емотивних засобів мови й має назву емотивна лексика, тобто слова, що безпосередньо не виражають емоції, а називають їх (*amor*, *miedo*) зараховують до лексики емоцій.

Емотивні значення надзвичайно гнучкі, вони швидко і варіативно відображуються у лексичній семантиці. Сема емотивності,

що бере участь у маніфестації емоцій у семантиці слова, є єдиною моделлю глобального опису всього розмаїття емотивної лексики.

В. І. Шаховський ввів наукове поняття емосеми, сутність якого розкривається як окремий вид сем, що співвідносяться з емоціями того, хто говорить. Ці семи виражаються у семантиці слова як сукупність семантичної ознаки “емоція” і семних конкретизаторів: “любов”, “зневага”, “приниження” тощо. Сема емотивності може відображати емоційний процес стосовно будь-якої особи: тієї, що говорить, слухає або якоїсь третьої особи.

Сема емотивності виконує функцію ідентифікуючого фактору й, зазвичай, являє собою аналітичне сполучення, що будується за моделлю “поняття про почуття, конкретне визначення якогось почуття”, наприклад, боязкість – почуття страху, побоювання; любити – відчувати глибоку прихильність до когось, чогось.

Перший компонент моделі є базовим ідентифікатором емотивності, ідентифікатором першого ступеня (ІЕ1). Він, зазвичай, виражається словами узагальненої семантики: “почувати – sentimiento”, “випробовувати – experiencia”. Другий компонент є додатковим ідентифікатором емотивності другого ступеня (ІЕ2), що заміщується найчастіше конкретними назвами емоцій: “любов – amor”, “страх – miedo”, “ненависть – hatred” тощо [3:100].

Отже, категоріально-лексична сема емотивності (КЛСЕ) реалізується саме за допомогою поєднання двох ідентифікаторів емотивності – базового і додаткового (похідного): (КЛСЕ = ІЕ1+ІЕ2).

Базові ідентифікатори емотивної лексики передають загальну ідею лексичного поля – ідею почуття, емоції як особливої психічної реальності. Саме вони формують лексичне поле емоцій і, тим самим, виконують класифікаційно-номінативну функцію.

Додаткові ідентифікатори, що конкретизують ідею почуття, передають зміст емоцій, який називають “тоном”, “тональністю”, “квантом”. Емотивні значення, які передаються додатковими ідентифікаторами, можна назвати денотативно-похідними емотивними значеннями.

Більша частина емотивної лексики є змістовно багатою. Базовий ідентифікатор першого ступеня передає сутність емоції, а додатковий ідентифікатор другого ступеня визначає її якості, властивості. Проте, тільки разом, у різних комбінаціях, вони передають усе різноманіття

емоцій. Наприклад, стан смутку передається словами “смуток, депресія, журба, меланхолія – *tristeza, depresión, aflicción, melancolía*” [4:190].

Денотативно-похідні емотивні значення збігаються з назвами основних емоцій людини, які виділяє К. Ізард, та з найбільш частотними словами у різноманітні емотивної лексики, таким чином, вони складають семантичне ядро емотивної лексики.

Якщо брати до уваги лексичну маніфестацію емотивних значень, то можна відзначити, що на верхівці ієрархії знаходяться семантичні протиставлення “любов – ненависть”, “радість – горе”. Ця семантична опозиція має глобальний характер, тому що входить до складу основних глобальний характер, тому що входить до складу основних семантичних протиставлень, що мають для народів світу універсальний характер. Деякі інші емотивні значення (смуток, доброта, злість, страх, сором тощо) також можна віднести до класу універсальних, враховуючи їх широке вживання в українській, російській, англійській, іспанській та інших мовах.

В своїх дослідження Ю. Д. Апресян стверджує, що існує п’ять так званих фаз, що характеризують емоцію – першопричина емоції, безпосередня причина емоції, сама емоція, зумовлена емоцією дія, зовнішній вияв емоції. Адаптуючи цю ідею для роботи з текстом, можемо уявити, що кожна з обговорених фаз здатна існувати автономно, а актуалізація навіть однієї з них у творі може розглядатися в ролі маркера емоцій [5:654]. Як емотивний засіб виступає лексика, яка так чи інакше передає емоцію:

He pasado el día tratando de olvidar que lo supe. Porque así soy, porque desde siempre escondo la cara, me tapo los ojos cuando el horror amenaza con ser real. Cuarenta niñas, entre ocho y doce años, fueron rescatadas de un burdel de mi país [6:159].

Також у якості індикаторів емоцій виступають лексичні одиниці, які безпосередньо не називають і не виражають емоцію, але подають її шляхом опису. До такої лексики належать слова, що вказують на причину, результат, опосередковану ознаку емоції, а також слова, які визначають засоби невербального вираження почуттів: *reír, estremecerse, gritar* та ін.:

El socialista Ángel Luna ha empezado con una broma: “He asistido a muchas osadías parlamentarias, pero oír hablar del GAL a quien ha negado el Holocausto supera cualquier otra” [6:137].

Отже, на нашу думку у всіх мовних системах існують свої позначення емоцій, характерні для окремої культури, етносу. За кожною із емоцій стоять існуючи в даному соціумі уявлення про характер емоції, її місце в ряді інших емоцій, про причини, які її викликають і т. д. Позначення емоцій забезпечують як норму культури мовленнєвого спілкування в даній мовній общині, так і різні відхилення від неї. Емоції виступають посередником між світом і його відображенням в мові. Тобто, вербалізована емоція передає ім'я концепту емоції як знакове утворення.

Розмаїття лексичних засобів відображення емоцій в досліджуваних текстах дозволяє говорити про той факт, що емоційні явища можуть виражатися не лише одним словом, але й декількома лексемами, деякі з них навіть можуть безпосередньо не називати і не виражати емоцію, а подати її шляхом опису.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє розширити уяву про людські емоції, що виражені в художньому тексті, просунутись глибше в знаннях про це лінгвопрагматичне явище, краще зрозуміти особливості вираження емотивності художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Евгений Моисеевич Вольф. – М. : Наука, 1985. – С. 33–40. 2. Волек Б. Типология эмотивных знаков / Бронислав Волек // Язык и эмоции : сб. науч. трудов. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 15–24. 3. Шаховський В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж, 1997. – 192 с. 4. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста / Сергей Анатольевич Васильев. – К. : Наукова думка, 1988. – 238 с. 5. Апресян Ю. Д. Избранные труды : в 2 т. / Юрий Дериникович Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 766 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Маркес Г. Г. Сто років самотності / Габріель Гарсія Маркес. – К. : Мартін, 2009. – 368 с.

БАЙОЛЬ О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІНТРИГИ В ДРАМАТУРГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ТЕННЕССІ ВІЛЬЯМСА

Досліджено драматургічний дискурс Теннессі Вільямса в руслі комунікативно-когнітивної парадигми. *ІНТРИГУ* драми представлено через три когнітивні моделі *БАТЬКО* і *СИН*, *МАТИ* і *СИН*, *СВОЯК* і *СВОЯЧКА*, які вербалізуються за допомогою відповідних мовленнєвих жанрів *З'ЯСУВАННЯ* *СТОСУНКІВ*, *СВАРКА*, *ВИМОГА*.

Ключові слова: драматургічний дискурс, інтрига, контекст, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, когнітивна модель.

Исследован драматургический дискурс Теннесси Вильямса в русле коммуникативно-когнитивной парадигмы. *ИНТРИГА* драмы представлена в трех когнитивных моделях *ОТЕЦ* и *СЫН*, *МАТЬ* и *СЫН*, *СВОЯЧЕНИК* и *СВОЯЧЕНИЦА*, которые вербализируются при помощи соответствующих речевых жанров *ВЫЯСНЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ*, *ССОРА*, *ТРЕБОВАНИЕ*.

Ключевые слова: драматургический дискурс, интрига, контекст, речевой акт, речевой жанр, когнитивная модель.

The research focuses on the study of communicative and cognitive peculiarities of Tennessee Williams's dramaturgic discourse, which is defined in terms of its essential constituents – dramatic intrigue and speech genre. Cognitive models, which represent social structures – *FATHER* and *SON*, *MOTHER* and *SON*, *SISTER-in-LAW* and *BROTHER-in-LAW* are singled out to make corresponding speech genres – *HEART-to-HEART TALK*, *WRANKLE*, *DEMAND*.

Key words: dramaturgic discourse, intrigue, context, speech act, speech genre, cognitive model.

Актуальність статті зумовлена комунікативно-когнітивною спрямованістю дослідження драматургічного дискурсу, що визначається пошуком мовленнєвих засобів, які об'єктивують індивідуально-авторське світосприйняття Теннессі Вільямса.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній досліджено драматургічний дискурс на основі поєднання комунікативно-прагматичного та когнітивного аспектів аналізу.

Об'єктом дослідження статті є драматургічний дискурс Теннессі Вільямса.

Предметом вивчення виступають комунікативно-прагматичні та когнітивні аспекти драматургічного дискурсу Теннессі Вільямса.

Мета дослідження полягає у виявленні закладеного в *ІНТРИГУ* комунікативного й когнітивного потенціалу драматургічного дискурсу шляхом комплексного аналізу формування мовленнєвих жанрів.

ІНТРИГА п'єс Теннессі Вільямса має подвійну природу: самоконфлікт – психоемоційний стан моральної непристосованості персонажів до життя у суспільстві, та його соціальний прояв –

неможливість співіснування й примирення із суспільством, що веде до конфлікту з навколишнім середовищем. У художній картині світу драматурга це відтворено через конфронтацію в родинних стосунках: *БАТЬКО* і *СИН*, *МАТИ* і *СИН*, *СВОЯК* і *СВОЯЧКА*. Когнітивні моделі є відкритими когнітивними категоріями, що мають узагальненіший характер, ніж фрейми, скрипти, сценарії (Ф.Унгерер, Г.Шмід). У дослідженні драматургічного дискурсу Теннессі Вільямса когнітивні моделі залучаються для об'єктивування відповідних мовленнєвих жанрів (далі МЖ): МЖ *З'ЯСУВАННЯ СТОСУНКІВ*, МЖ *СВАРКА*, МЖ *ВИМОГА*. Мовленнєвим жанрам притаманний індивідуальний характер – тематичний зміст, композиційний склад та різні типи мовленнєвих актів (далі МА) і вживаються автором у сильних позиціях драматичного твору – зав'язці, кульмінації та розв'язці.

У драмі “*Cat On A Hot Tin Roof*” когнітивна модель *БАТЬКО* і *СИН* об'єктивує МЖ *З'ЯСУВАННЯ СТОСУНКІВ*. *ІНТРИГА* побудована навколо таємниці про смертельну хворобу батька Біг Дедді та алкоголізм його найулюбленішого сина Бріка, від чого Біг Дедді намагається його врятувати. *ІНТРИГА* представлена у вигляді лексичного фрейму таким чином: *father: cancer – malignant, organs affected, tissue, symptoms; will – estate, trusteeship, remittances, lawsuit; son: drink, liquor problem, disgust, mendacity*.

У зав'язці твору драматизм досягається перифразою, повтором думки у двох МА, що мають різну тональність. Перший МА *ІНТЕРПРОГАТИВИ* наближається за перформативною частиною до констативного типу висловлення: *Big Daddy: Brick, they tell me, if what they tell me is true, that you done some jumping last night on the high school athletic field?* Інший МА *РЕПРЕЗЕНТАТИВИ* отримує більшу категоричність завдяки переходу від питального до стверджувального речення та дієслова *said* у минулому часі: *They said you done some jumping on the high school track field last night*.

Драматичний ефект у кульмінації та розв'язці досягається частотними перебиваннями, зривами провідної тематики, ігноруванням розмови з сином, що сповільнює розв'язку твору. Через це батько вживає нові тактики задля встановлення контакту з сином. До цих тактик зараховуємо таке:

1. Зміна обстановки спілкування на більш інтимну створює напругу в процесі комунікації за відсутності близьких, довірливих стосунків між обома персонажами. Маркерами зміни суспільного простору на інтимний та конфіденційний простір виступають лексеми *close doors, privacy, confidential talk, private talk*.

2. Вживання батьком МА *ІНТЕРРОГАТИВИ*, де відтягування розвитку події вводиться в мікророзмовах на сторонні теми, де мовець-батько розкриває свій психоемоційний стан та відверто використовує відсутність теплих родинних стосунків між ним та сином. Персонаж-син обирає пасивну участь у спілкуванні, що підтримує драматичну комунікацію на базовому рівні окликами *Huh, Yeah*: Big Daddy: *Son?* Brick: *Huh?* Big Daddy: *Why it is so damn hard for people to talk?* Brick: *Yeah...*

3. Використання батьком МА *РЕПРЕЗЕНТАТИВИ* з меланхолійними спогадами про свою молодість, які виконують фатичну функцію в драмі під час встановлення контакту між батьком та сином: Big Daddy: *There's one thing else that I remember in Europe ...*

4. МА *ІНТЕРРОГАТИВИ*, що отримують психоемоційне забарвлення через модифікатор іллокутивної сили *Son*, за допомогою якого батько намагається зблизити свою персональну сферу з сином, вивести його на відверту розмову: Big Daddy: *Son, you know you got a real liquor problem?*

5. Використання батьком авторитарного стилю спілкування, що об'єктивується в МА *ДИРЕКТИВИ*, експлікованих повторами, наказовим способом, лайливою лексикою: Big Daddy: *I'm asking you, God damn it! How in hell would I know if you don't? / Stay here, you son of bitch! – till I say you go! / Don't tell me what I am, you drunken whelp! / Naw, you are my son and I'm going to straighten you out; now that I'm straightened out, I'm going to straighten out you!*

Отже, в МЖ *З'ЯСУВАННЯ СТОСУНКІВ* протягом усього процесу комунікації мовець-батько вживає МА *ДИРЕКТИВИ*, де вербалізується заборона та авторитарність його соціального стану як голови родини, МА *ІНТЕРРОГАТИВИ*, де презентується відсутність близьких стосунків між ним та сином, пряма проблематика спілкування, МА *РЕПРЕЗЕНТАТИВИ*, де директивність передається наказовим способом. Мовленню мовця-сина притаманні вигуки, відсутність емоційності в МА *ІНТЕРРОГАТИВИ* та *РЕПРЕЗЕНТАТИВИ*, де вводиться незацікавленість сина, що стає сигналом до припинення розмови.

У драмі “*Glass Menagerie*” когнітивна модель *МАТИ* і *СИН* об'єктивує МЖ *СВАРКА. ІНТРИГА* будується навколо третьої особи – дочки Лори – як вихід із конфлікту, озвученого матір'ю ультиматуму синові – знайти їй чоловіка, що представлено у лексичному фреймі таким чином: *mother: cause of conflict – confiscate a book = disease, filth, insane, hideous →*

son – double life, warehouse worker → daughter – ultimatum as conflict solution – gentleman caller.

У зав'язці твору МЖ СВАРКА відбувається за умов ігнорування максим великодушності, де мати виконує соціальну роль голови родини та нав'язує синові певну модель поведінки, втручаючись до його особистісної сфери. МЖ СВАРКА характеризується частотними перебиваннями, недослуховуванням, одночасним говорінням як з боку сина, так і з боку матері, що ускладнює конфлікт між ними та заводить процес комунікації у глухий кут. Тут драматичний ефект створюється графічним способом, яким демонструється незавершеність реплік, перебивання процесу реалізації комунікативного наміру мовців через відсутність лексичних показників кооперації, завдяки вжитку блюзнірських лексем *in Christ's name* та імперативного способу у МА ДИРЕКТИВИ: Tom: *What in Christ's name am I – Amanda: Don't you use that – Tom: Supposed to do! Expression! Not in my – Amanda: Presence! What is the matter with you, you – big – big – idiot! Tom: Look! – I've got no thing, no little thing – Lower your voice! Amanda: Stop that shouting. Tom: In my life here that I can call my own! Everything is –*

У кульмінації твору МЖ СВАРКА відбувається через порушення максими сором'язливості – розкриття психоемоційного стану сина Тома. Незадоволення та втома від життя виражаються в мішаних МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де лексичними маркерами стають перформативні дієслова *get up, go, give up, say*, особові займенники *I, myself* та лайлива лексика *God damn: Every time you come in yelling that God damn 'Rise and shine!' 'Rise and shine!' I say to myself, 'How lucky dead people are!' But I get up. I go! For sixty-five dollars a month I give up all that I dream of doing and being ever!*

Розв'язкою твору є вимога знайти чоловіка для Лори, сестри Тома, у формі ультиматуму в мішаному МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ. Контекстуальними маркерами ультиматуму є граматична конструкція *as soon as... then you'll be* та лексичні елементи: Amanda: *As soon as Laura has got somebody to take care of her, married, a home of her own, independent – why, then you'll be free to go wherever you please, on land, on sea, whichever way the wind blows you! But until that time you've got to look out for your sister.* Результуючою ситуацією МЖ СВАРКА є знайомство сестри Тома – Лори – та його товариша Джима.

Таким чином, в МЖ СВАРКА мовцю-матері притаманні МА ДИРЕКТИВИ, де номінується наполягання, вимога, погроза, пряма

заява до материного авторитету. У МА ІНТЕРПРОГАТИВИ виражається звинувачення сина та в МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ вербалізується недовіра до сина. Мовленню мовця-сина характерні МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де відбувається привертання уваги до психоемоційної проблеми сина, розкривається незадоволення життям, роздратування.

У драмі “*Streetcar Named Desire*” когнітивна модель СВОЯК і СВОЯЧКА об’єктивує МЖ ВИМОГА. Обидва персонажі жінка Бланш і чоловік Стенлі перебувають у родинних стосунках. ІНТРИГОЮ є несподіваний приїзд Бланш та повідомлення новини своїй сестрі Стеллі про втрату сімейного маєтку через борги, що провокує неприязнь з боку її чоловіка Стенлі. Бланш ніби одягає маску на обличчя задля того, щоб приховати свій нестабільний психоемоційний стан. Це дратує Стенлі та створює ситуацію конфронтації між ними. Різні психоемоційні стани Бланш та Стенлі представлені у лексичному фреймі таким чином: *woman: mental state: soft, hysterical outburst, no self control; man: animal, juridical air, straightforward.*

Зав’язка твору є загальмованою, мовці не наважуються відверто перейти до проблеми, що вербалізується мішаними МА ЕКСПРЕСИВИ та ДЕКЛАРАТИВИ, іллокутивна сила яких отримує компететивну функцію через перформативні дієслова, лексеми з емоційним наповненням, гіперболізацію фактів задля підсилення риторичного ефекту.

У кульмінації та розв’язці твору драматичний ефект реалізований опозиційними іллокуціями та перлокуціями персонажами, а саме через іронічно-знущальні тактики мовцем-жінкою та прямі конфліктогенні МЖ чоловіком як негативна реакція на залицання та загравання жінки. Таким чином, іронія персонажа-жінки реалізована на комунікативно-прагматичному та лексичному рівнях. На комунікативно-прагматичному рівні іронія Бланш виражається:

- іллокутивною нечіткістю, неповною подачею інформації, непрямим схваленням: Blanche: *There were some papers. They probably are, somewhere;*

- поєднанням в одній репліці персонажа Бланш декількох МА:

- МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де є загальне звернення до загравання через оклик *Oh*, лексеми *youth, excited, admiration*: Blanche: *Oh, in my youth I excited some admiration;*

- мішаними МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де модифікатором іллокутивної сили виступають лексеми *But, now, look*, які номінують залицання через зоровий контакт, екстралінгвальні дії персонажа

та підсилюють драматичний ефект залицяння: *But look at me now! (She smiles at him radiantly);*

- у МА ІНТЕРРОГАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де номінується пряма заява-вимога оцінки чоловіком Стенлі зовнішності Бланш, драматичний ефект досягається графічним способом, виділенням та акцентуванням лексеми *attractive*: *Would you think it possible that I was once considered to be – attractive?*

На лексичному рівні іронія Бланш виражається лексемами *certainly, fast, thorough, impressive*, які набувають опозиційних значень: *Blanche: Well, you certainly did a fast and thorough job of it! But you have an impressive juridical air!*; експресивних окликах: *Blanche: Oh, papers, papers! Ha-ha! The first anniversary gift, all kinds of papers!*

Перлокутивним ефектом таких реплік є роздратування чоловіка, що вербалізовано в МА ДИРЕКТИВИ, наближених за пропозиційним змістом та перформативною частиною до:

- МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ: *Stanley: There is such a thing in the State of Louisiana as the Napoleonic code, according to which whatever belongs to my wife is also mine – and vice versa.*

- МА МЕНАСИВИ: *Stanley: If I didn't know that you was my wife's sister I'd get ideas about you!*

- МА ІНТЕРРОГАТИВИ, в яких закладені вимога, обов'язковість та просодичні характеристики інтонації наказу: *Stanley: Where's the papers? You mean they're no long existing?*

Отже, у МЖ ВИМОГА мовленню Бланш притаманні мішані МА ЕКСПРЕСИВИ та ДЕКЛАРАТИВИ, у яких номінується нарощування експресії, іллокутивна нечіткість та загравання. У мовленні Стенлі характерними є МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ та МА ІН'ЮКТИВИ з номінацією непрямого спонування, МА ДИРЕКТИВИ, де присутня імперативність, мішані МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ й ЕКСПРЕСИВИ, де вербалізується підозра до Бланш.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Williams T. Cat on a Hot Tin Roof / Tennessee Williams // Tennessee Williams. Plays 1937–1955. – New York : The Library of America, 2000. – P. 873–1005.* 2. *Williams T. The Glass Menagerie / Tennessee Williams // Tennessee Williams. Plays 1937–1955. – New York : The Library of America, 2000. – P. 393–465.* 3. *Williams T. A Streetcar Named Desire / Tennessee Williams // Tennessee Williams. Plays 1937–1955. – New York : The Library of America, 2000. – P. 467–564.*

БАРМІНА Є. О.

Севастопольський національний технічний університет

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто сутність модальності, концепції перекладу модальності, розглянуто види дебітивної модальності, проаналізовано засоби вираження модальності в українській та англійській мовах.

Ключові слова: модальність, переклад, міжкультурна комунікація, дебітивність.

В статье рассматривается сущность модальности, концепции перевода модальности, виды дебитивной модальности, проанализированы способы выражения модальности в украинском и английском языках.

Ключевые слова: модальность, перевод, межкультурная коммуникация, дебитивность.

In the article the essence of modality is considered, conceptions of translation of modality, the types of debitive modality are considered, ways of expression of modality are analyzed in the Ukrainian and English languages.

Key words: modality, translation, cross-cultural communication, debitivity.

Актуальність даної проблеми пов'язана з тим, що сучасний етап розвитку мовознавства характеризується тісним взаємозв'язком семантики та синтаксису і переосмисленням багатьох лінгвістичних проблем, більш досконалою методикою аналізу. Це зумовило новий підхід дослідників до вивчення смислової організації речень з модальним предикатом та їх перекладацької інтерпретації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Модальність впливає на мовні та позамовні аспекти перекладу текстів, оскільки типи модальності безпосередньо пов'язані із головними проблемами перекладу як засобу міжкультурної комунікації, а саме із такими характеристиками як перекладність, еквівалентність, адекватність. Сучасними перекладознавцями доведено, що модальність є не просто додатковою ознакою висловлення, а фундаментальною основою реалізації мовленнєвої діяльності, що потрібно враховувати при здійсненні перекладу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем перекладу модальності тексту як мовної категорії оцінки, психологічною властивістю якої є вплив на читача, присвячено низку навчальних видань і наукових праць вітчизняних і закордонних лінгвістів. В наукових працях з проблематики модальності основну увагу приділено дослідженню обсягу поняття та визначенню значення модальності, розглянуто різні види модальності [1; 2; 3; 4]. Крім того, дослідники

займались вивченням форм відображення модальності у структурі речення. Я. І. Рецкером зроблено співставлення значення логічної та експресивної модальності, досліджено особливості передачі модальності у перекладі на прикладі співставлення текстів англійсько-російського перекладу [5:166]. Серед українських вчених слід зазначити роботи В. М. Ткачука [6:136], який дослідив функціональність модальності у аспекті мови та метамови, Т. В. Телецької [7], праці якої присвячено аналізу предметної модальності і модальності вірогідності у мові та мовленні, О. А. Тронь [8], яка дослідила структуру та особливості дебітивної модальності.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідженню проблем перекладу модальності присвячено немало наукових праць, доки ще не існує однозначної думки щодо її дефініції. Структура цього поняття, а також ті явища, які характеризує та охоплює поняття модальності, не збігаються у різних авторів. Не знайшла достатнього висвітлення і проблематика якості перекладу модальності з предикатами повинності, обов'язковості, вимушеності, необхідності в українсько-англійському перекладі.

В англійській мові, як відзначають фахівці [5], категорія модальності є найбільш проблемною у процесі перекладу. Якість перекладу оцінюється за низкою критеріїв, серед яких точність, адекватність, еквівалентність та ін., але модальність є складною науковою категорією, яка пов'язана з нормами поведінки, міжособистісних стосунків, комунікаційної культури, що викликає складнощі у процесі пошуку еквіваленту, який би не змінив сюжету тексту та дійових осіб. Незважаючи на те, що в українській та англійській мовах існує ідентичний набір засобів вираження модальності, взаємозамінність модальних засобів у двох мовах потребує перевірки на обширному матеріалі та систематизації.

У той самий час еквівалентний переклад текстів, особливо газетно-публіцистичних, має велике значення для формування у іншомовних читачів достовірної частини світогляду відповідно до іншої країни та достовірної передача відношення автора публікації до описуваних у оригіналі подій та явищ.

Метою статті є визначення системи понять категорії модальності, основних засобів впливу на еквівалентність перекладу модальності текстів, які використовуються в українсько-англійському перекладі, в особливості в перекладі газетно-публіцистичних текстів.

Об'єктом дослідження в даній роботі виступають висловлювання модальності.

Предмет дослідження – переклад висловлювань модальності.

Основний матеріал. Поняття модальності є багатоаспектною категорією у сучасній українській теорії перекладу. В українському мовознавстві модальність вивчається як ознака, що вказує на здатність речення виражати спосіб включення змісту речення в контекст відображеної дійсності.

Модальність визначається або як синтаксична категорія, або як семантична. Модальність ґрунтується на основній характеристиці речення предикативності й становить один із компонентів її семантики, а тому є складовим чинником комунікативного рівня мови.

На думку українських вчених [7], синтаксичний підхід не дає повного опису всієї розмаїтості засобів вираження модальних значень у мові. Розв'язанню цієї проблеми сприяє функціонально-семантичний підхід, що базується на семантичному принципі виокремлення мовних категорій і різнорівневості засобів їх вираження. Семантична функція є інтегруючим стрижнем, що поєднує в систему різнорідні мовні елементи – морфологічні, синтаксичні, лексичні, інтонаційні. Функціонально-семантичний підхід є найбільш якісною тактикою перекладу висловлювань модальності, оскільки дозволяє найбільш повно відобразити реальну картину світу.

Однією з методик, що дозволяють уточнити місце й роль явищ, пов'язаних із категорією модальності, є семантико-синтаксичний підхід до аналізу диктуму й модусу в реченні, які трактуються як два основних рівні у змістовій організації речення: об'єктивний, що віддзеркалює явища дійсності, та суб'єктивний, що вказує на ставлення мовця до відображуваної в реченні дійсності. У кожному конкретному випадку опису модальності увага дослідників акцентується на визначенні статусу цієї категорії у мовленнєвих побудовах. Однак проблема чіткого окреслення модальних значень викликає суперечливі трактування, зумовлені різними підходами до з'ясування поняття модусу.

Модальність стосується мовних та позамовних аспектів перекладу, оскільки типи модальності безпосередньо пов'язані із головними проблемами перекладу як засобу міжкультурної комунікації, а саме із такими характеристиками як перекладовість, еквівалентність, адекватність.

Модальність приблизно відповідає функції як модальних дієслів в західних мовах (наприклад, *“можу, маю нагоду, повинен, слідує”*, і т. п.), так

і тих дієслів, які видозмінюють такі дієслова, як “*хотіти зробити, вибрати зробити, мати потребу зробити, запропонувати зробити, вимагати зробити*”.

Модальність з предикатами вимушеності, повинності, обов’язковості та і т. д. аналізується науковцями з позицій логіки та філософії, яка описує її як деонтичну модальність. Психологи та соціальні психологи розглядають вплив висловлювань з предикатами модальності на поведінку особи у колективі та на виховання дітей. Етика розглядає модальність як елемент норм моралі, а також вивчає її у співвідношенні з правом, оскільки при використанні понять “обов’язково”, “дозволено” і т. п. завжди мається на увазі якась нормативна система, яка накладає обов’язок, або надає дозвіл і т. д.

Функціональна сутність модальності пов’язана із особливостями висловлювань ввічливості, що має певні мовні форми згідно з культурними нормами. Отже, це свідчить про потенційні труднощі перекладу модальності, пов’язані із культурними та поведінковими нормами, втіленими у мові. Наприклад, обов’язкове з погляду моралі може бути байдужим з точки зору права; заборонене в одній правовій системі може дозволятися іншою такою системою. Отже, нормативна модальність – це характеристика практичної дії з точки зору певної системи норм.

Макрополе модальності членується на об’єктивну, епістемологічну, деонтичну, волюнтативну, суб’єктивну та інші види модальності [7:198].

В теорії та практиці перекладу завдання зводиться, головним чином, до передачі суб’єктивної модальності, тобто точки зору автора тексту на відношення виказування до дійсності [5:166].

Зазначимо, що модальність в українській та англійській мовах має спільні (ізоморфні) характеристики у змісті і формах вираження: модальні слова, модальні дієслова, наказовий та умовний способи дієслів, прості речення, складносурядні та складнопідрядні речення з умовною модальністю [9:5].

Модальність також може виражатися різними граматичними і лексичними засобами:

- спеціальними формами відміни та часу (наказова і умовна в українській мові, Imperative і Subjunctive Mood в англійській і т. д.);
- модальними словами: ввідними і прислівниками — *здається, мабуть, можливо*; англ. *perhaps, likely*;

- модальними дієсловами: в англійській — *can, may, should і must*, в українській — *може, мати, бажати, треба* і т. п.
- засобами інтонацій;
- порядком слів у реченні.

Але, незважаючи на те, що англійська та українська мови мають спільні характеристики вираження модальності, є і проблеми у досягненні еквівалентності її перекладу. Фахівці вказують на те [5:166], що ці проблеми пов'язані з багатofункціональністю модальних дієслів та модальних слів, нечіткою диференціацією відмін та з розбіжностями у засобах вираження модальності у англійській та українській мовах.

Модальність у перекладі може передаватися тими ж засобами, якими вона виражена у оригіналі, або іншими засобами, або зовсім не знаходити формального виразу. Але і без формального виразу відношення виразу до дійсності витікає із самого змісту виразу, тобто модальність не експліцитна, а імпліцитна.

Найменше труднощів уявляють ті випадки, коли модальність передається у перекладі та у оригіналі однаковими засобами: відмінами, модальними дієсловами, модальними словами. Але і у таких випадках далеко не завжди можна встановити які-небудь формальні відповідності. Основні складнощі полягають у полі функціональності модальних дієслів у мові. Наприклад, дієслово *must*, як і інші англійські модальні дієслова, може мати різні функції у реченні – і повинність, і припущення, – тільки контекст та обставини дозволяють їх розмежувати.

Відмінності у засобах і методах вираження модальності у англійській та українській мовах іноді надають значні труднощі передачі смислу виразу, не говорячи про відтінки експресивної модальності. Часто такі труднощі виникають при перекладі модальних дієслів, які використовуються в функціях імпліцитного характеру. Ці функції визначаються не безпосередньо контекстом, а предметними обставинами та мовною ситуацією.

Для теорії та практики перекладу не важливо, якими засобами виражена модальність. Не співставлення засобів вираження модальності у різних мовах дає перекладачу право замінювати категорії модальності і часто робить таку заміну неминучою. Закономірності таких заміन визначаються нормами мови перекладу та функцією модальності у даному виразі. В більшості випадків перекладнику з англійської мови приходить вирішувати завдання категорії логічної модальності.

При перекладі газетно-публіцистичних текстів важливо еквівалентно відобразити не тільки суб'єктивне відношення автора оригіналу тексту, а і ступень повинності персонажів тексту. Різновиди модальних форм розглядаються по понятійним категоріям: повинність, необхідність, можливість, вірогідність, упевненість, заперечення, повідомлення, дозвіл, наказ [5:168].

У роботах Є. В. Милосердової [10] модальність необхідності розглядається в широкому плані, включаючи і модальність повинності, і визначеність подій, і модальність вимушеності. Речення повинності можуть означати вимушеність одиничною ситуацією або вимушеність, продиктовану звичаями, правилами.

Категорія повинності передбачає наявність активного суб'єкта-особи, що не лише відповідно діє у часі і просторі, але й робить певний внутрішній вибір, діючи за/всупереч правилам і заборонам, визначеним для певної соціальної групи, і відповідно змінює на краще/гірше своє оточення, наближаючись до ідеалу або ж віддаляючись від нього.

Вивчення особливостей перекладу речень із предикатами дебітивності передбачає ґрунтовне дослідження всіх концептів модального значення, до яких відповідно до дослідження О. А. Тронь відносяться концепти: доцільності, повинності / норми / зобов'язання, повинності / ідеалу, вимушеності / змушеності і змушуваності, необхідності / потреби, неминучості / невідворотності [8].

Дебітичні дії пов'язані для різних рівнів з різними каузативними ситуаціями, які обов'язково повинні бути віддзеркалені у перекладі. Дослідження структури речень з предикатами дебітивності та засобів вираження дебітивності, їх порівняння в українській та англійській мовних системах є підставою для розробки алгоритмів еквівалентного перекладу такого типу речень. За висновками українських дослідників [8], основна відмінність між засобами вираження дебітивної модальності в українській та англійській мовах полягає в тому, що в українській мові, крім лексичних засобів вираження модальності, вимушена модальність передається й синтаксичними конструкціями з дієслівними формами в наказовому способі, вжитими у значенні повинносного, які англійською мовою перекладаються за допомогою модальних дієслів та їх еквівалентів.

Доцільність служить для позначення потреби, яка відповідає певній меті, є практично корисною, вигідною, доцільною для здійснення певної дії чи вчинку. В українській мові ядро концепту доцільності утворюють

предикативні прислівники *варто, слід* та безособові дієслова *належить, личить, не випадає, подобає, не завадить, годиться*. Щодо англійської мови, то основними предикатами доцільності виступають модальні дієслова *should, ought (to)*. Наприклад: *Аби вражень вистачило надовго, не варто відмовлятися й від пропозиції покататися верхи ... – To make your impressions last, you should take a ride on horseback ...* [11]. Повинність / норма / зобов'язання – концепт дебітивної модальності, що репрезентує глибинний рівень облігаторності та позначає повинність як зобов'язання, обов'язковість виконання завдань. Виражається модальним дієсловом *маєш*.

Повинність/ідеал – концепт дебітивної модальності, що позначає спрямованість дії на взірць чи еталон для наслідування. Виражається модальним дієсловом *повинен*. Предикати “*повинен*” і “*must*” безпосередньо співвідносяться з оцінкою “добре”. У висловлюваннях із модальністю повинності як ідеалу основою оцінки виступає еталон, взірць, до якого слід прагнути, а у висловлюваннях про норму – закон, порядок, звичаї, традиції, правила етикету, які не варто порушувати.

Вітчизняний товаровиробник має розвиватися на європейському рівні. – The national commodity producer must develop on the European level [12].

Вимушеність – автономний концепт дебітивної модальності, який репрезентує глибинний рівень облігаторності і позначає небажану, вимушену дію, зумовлену певними обставинами. Центральними одиницями плану вираження вимушеної модальності в українській мові є модальні слова *доводитися, мати, мусити*, периферію ж утворюють - *вимушений, змушений, приходитьсся, треба, потрібно, необхідно, випало, дісталосся*.

Семантику змушуваності передають каузативні дієслова *змушувати, змусити, примушувати, приневолювати, присилити, силювати, заставляти, нав'язувати, веліти* та дієслова інтелектуального чи емоційного впливу, як-от: *наказувати, вимагати, молити, радити* тощо. В англійській мові домінантними модальними словами вимушеної модальності є *must* і *have to*, периферію складають *ought (to), be forced, be compelled, be bound, be necessary*.

Довелося робити те, що вмію, тільки тепер не для душі, а заради заробітку. – ... I had to make do with what I could do with my hands, except that now I had to do what others wanted me to do, not what I wanted to do [13].

Концепт необхідності/потреби означає неодмінну потребу здійснення якої-небудь корисної чи бажаної дії і безпосередньо пов'язаний з категорією мети. Основою семантики необхідності/потреби є ситуація свідомого вибору. Виражається словами *потрібно, треба, для того щоб*. Оскільки модальність необхідності/потреби спрямована на об'єкт інтенції і формується в контексті цілей і засобів для їх досягнення, вона взаємодіє із семантикою вигоди та користі. Наприклад: ... *державна дисципліна має бути встановлена*. – ... *state discipline should be enforced* [14].

Концепт неминучості/невідворотності, що характеризується найвищим рівнем облігаторності – фатальності, служить на позначення повинності, яку не можна відвернути, якій не можна перешкодити, бо вона не залежить від волі, бажання суб'єкта. Модальне значення неминучості/невідворотності репрезентується інфінітивними реченнями, як-от: ... *це та Сцилла та Харибда, через які проходить кожна революція*. – *which are the Scylla and Charybdis through which all revolutions must pass* [15].

Основні модальні слова в українській мові концепту неминучості/невідворотності: *не минути, судилося, (не) суджено, (не) лишається, мати, мусити* тощо. В англійській мові центральним модусом неминучості/невідворотності виступає модальне дієслово *must*.

Усі концепти дебітивності взаємодіють, співвідносяться один з одним, між ними немає чітких меж. Наприклад, у минулому часі предикати норми в дескриптивних контекстах наближаються до предикатів вимушеності.

Концепти дебітивної модальності можуть протиставлятися один одному. Наприклад, концепти повинності протиставляються концепту необхідності/потреби, тому що повиннісна модальність пов'язана з категорією норми, тобто характеризується чіткими правилами і заборонами для певної соціальної групи, а модальність необхідності/потреби безпосередньо (експліцитно) пов'язана з категорією мети. У висловлюваннях із модальним значенням потреби очевидна наявність альтернативи.

Висновки. З аналізу досліджень проблем перекладу модальності можна зробити висновок, що взагалі поняття модальності є багатоаспектною категорією. Основними видами модальності є експресивна та логічна модальність. У українській теорії перекладу дотримуються концепції семантично-синтактичного підходу до перекладу, яка базується на функціональному принципі передачі модальності у перекладі. Українська та англійська мови мають схожі засоби висловлення

модальності у тексті, але ці засоби не повністю співпадають, є відмінності у їх використанні та пріоритетності при вираженні модальності, тому українсько-англійський переклад модальності не може бути зведеним до послівного копіювання.

При перекладі газетно-публіцистичних текстів набуває особливої актуальності еквівалентний переклад дебітивної модальності, яка визначається не тільки лексико-синтаксичними засобами, а є відображенням національних особливостей у культурі та праві. Сучасними мовознавцями розроблена градація типів дебітивної модальності, проаналізовано основні концепти та засоби її вираження в українській та англійській мовах. Основні концепти дебітивності: доцільність, повинність, необхідність, вимушеність, неминучість. В подальшому на цьому фундаменті можлива побудова стратегій перекладу текстів з елементами дебітивної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 180 с.
3. Брицин В. М. Модальна грамати́ка дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – № 2/3. – С. 101–110.
4. Дружинина В. В. Модальность в языке и речи / В. В. Дружинина. – М. : Высшая школа, 1986. – 95 с.
5. Рецкер Я. И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я. И. Рецкер. – М., 1981. – 180 с.
6. Ткачук В. М. Взаємодія різних мовних засобів у вираженні суб'єктивної модальності (СМ) / В. М. Ткачук // Вісник Сумськ. держ. ун-ту. – Суми : СумДУ, 2001. – Серія “Філологічні науки”. – № 8 (29). – С. 136–143.
7. Телецкая Т. В. Семантика и структура микрополя директивной модальности (на материале русского, украинского, французского и английского языков) / Т. В. Телецкая // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Фенікс, 2003. – Вип. 13. – С. 197–204.
8. Тронь О. А. Складові категорії дебітивності / О. А. Тронь // Матеріали VI Міжнар. наук. конф. [“Семантика мови і тексту”]. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 578–581.
9. Іванова О. В. Засоби вираження модальності в англійській мові / О. В. Іванова // Англійська мова та література. – 2007. – № 29 (183). – С. 4–6.
10. Милосердова Е. В. Семантика и прагматика модальности / Е. В. Милосердова. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1991. – 194 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Газета “День”. – 2007. – № 82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
12. Газета “День”. – 2006. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
13. Газета “День”. – 2009. – № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
14. Газета “День”. – 2009. – № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>
15. Газета “День”. – 2006. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/en/>

БЕЗПАЛЕНКО А. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУМІЖНІСТЬ ЯК ФУНКЦІЯ ПРОСТОРУ І ЧАСУ: СЕНСОРНЕ МАСКУВАННЯ У МОВІ

(гештальт-теоретичний аспект)

Будь-яке пізнання – це намагання створити прегнантний гештальт, в якому між кількома фігурами, які перебувають у відношеннях суміжності, установлюється причинно-наслідковий зв'язок, чим здійснюється акт долання відстані між ними. Несвідоме нерозрізнення або свідомо субституція фігур у гештальті – це перцептивно-когнітивна передумова для метонімії, метафори, полісемії, синонімії, які є проекцією сенсорного маскування на мову.

Ключові слова: простір, час, суміжність, гештальт, метонімія, метафора, полісемія, синонімія, ототожнення.

Любое познание – это стремление создать прегнантный гештальт, в котором несколько фигур, пребывающих в отношениях смежности, увязываются причинно-следственной связью, чем осуществляется акт преодоления расстояния между ними. Неосознанное неразличение или сознательная субституция фигур в гештальте – это перцептивно-когнитивная предпосылка для метонимии, метафоры, полисемии, синонимии, которые являются проекцией сенсорного маскирования на язык.

Ключевые слова: пространство, время, смежность, гештальт, метонимия, метафора, полисемия, синонимия, отождествление.

Every cognition act is striving for pregnant gestalt creation where between several figures which are in contiguity linkage the casual-consequential relations are installing; this is act of overcoming of the distance between these figures. Unconscious not-distinguishing or conscious substitution of the figures in gestalt is perceptive-cognitive precondition for metonymy, metaphor, polysemia, synonymy, which are the projection of sensory masking on language.

Key words: space, time, contiguity, gestalt, metonymy, metaphor, polysemia, synonymy, identification.

El otro es el mismo¹
Хорхе Луїс Борхес

Об'єктом дослідження пропонованої статті є перцептивно-когнітивний акт як завершений гештальт, **предметом** – його кореляція зі змінами у змісті слова. Іншими словами, читачеві пропонується спроба дати відповідь на одвічне питання: що примушує нас одним і тим самим називати різне і навпаки, різним одне й те саме – питання, яке ніколи не перестане бути **актуальним**. Розгляд зазначеної проблематики в аспекті гештальт-теорії

¹ Інше – це те саме (ісп.)

обумовлює **наукову новизну** дослідження. Знайти аналогію між фізіологічним і лексичним і тим самим розкрити психофізіологічний механізм метонімії і метафори, загалом природи номінації є **метою** пропонованого дискурсу.

Координати простору і часу – це екзистенційне павутиння, по якому Homo Sapiens приречений “повзати” у будівлі Всесвіту. Усяке пізнання об’єкта починається з визначення його у просторово-часовому континуумі. Водночас простір і час – це і категорії, які проростають у нашу свідомість, стаючи там декартовими вісями, в яких знаходить свої координати кожен мовний знак. Будучи усвідомленими, простір і час імплемнтуються у мову і відтак явно чи імпліцитно присутні у змісті кожного мовного знака.

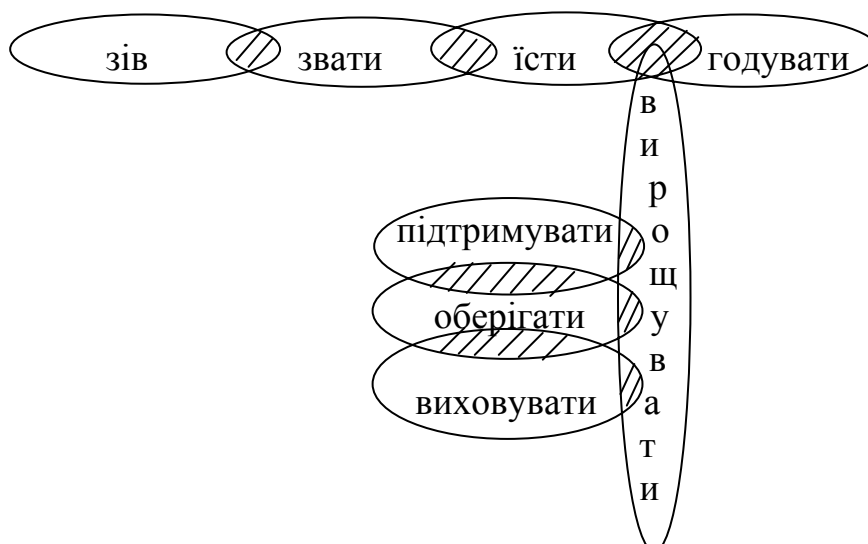
Услід за вченими гештальт-теоретиками гештальт визначається нами як комплексний образ ділянки дійсності, у якому системно і якісно неповторно схоплено часовою зв’язкою та пов’язано “спільною долею” як однорідні, так і різнорідні елементи в єдине ціле так, що це ціле утворює нову якість, яка не виводиться із характеристик частин, що до нього входять [1:104; 2; 3; 4:41; 5:346; 6:444, 447, 451]. Саме у такій свідомісно-перцептивній категорії, як гештальт, простір і час найбільш виразно знаходить своє психофізіологічне утілення. “Спільна доля” – це тільки і лише просторово-часова предикація. Глобальною передумовою поєднання елементів (фігур) у рамках гештальту, або ж їх нерозрізнення, а відтак і феномену полісемії, синонімії, метонімії і метафори є домінування категорій простору і часу над нашою свідомістю. Гештальт структурує елементи (фігури), які до нього входять, у відношення суміжності. Суміжність ми визначаємо як когнітивно-відображальну категорію, що виражає таке відношення, зв’язок між елементами гештальту, при якому кожен із них може як свідомо ототожнюватися, так і несвідомо не розрізнятися з іншим елементом. Власне, сам гештальт є ніщо інше, як набір суміжних елементів, які зв’язані системно і структурно [6:444,451; 7:71–72].

Ми вже зазначали, що, хоча установлення просторово-часової суміжності (послідовності) є більш примітивним, більш древнім і більш поширеним та легким способом виявлення зв’язку між явищами, ніж установлення схожості/відмінності між ними, все ж воно продовжує мати місце і у сьогоднішніх соціумах. Відтак

“доморфологічне мислення” [8:383–386], яке ґрунтується на постулаті “все у всьому” і втілюється принципі “post hoc ergo propter hoc” (після цього – значить унаслідок цього) та на принципі “одночасно із цим – значить унаслідок цього”, проявляється не лише в “замаскованому” вигляді, а й явно і відкрито декларується [7:91–103]. Незважаючи на сучасний стан пізнання, який став можливим завдяки вражаючим успіхам науки, Homo sapiens все одно продовжує залишатися у полоні реліктового доморфологічного і, значною мірою, язичницького принципу “все у всьому”, або “все пов’язано з усім”. Очевидно, доморфологічне мислення завжди буде притаманне людині, причиною чого є неможливість пізнання доконечної причини природи речей. Допоки фактор таємниці буде присутній у нашому житті, доти ми пов’язуватимемо *родимку* на нашому тілі, *лінії на долонях*, *форму пальців* із нашим *фінансовим станом*, *хворобою печінки*, *здібністю до математики*, *успіхами у коханні* тощо, тим самим синонімізуючи і уподібнюючи ці речі між собою. Доказом тому є неймовірна стійкість у масовій свідомості віри в різноманітні забобони, прикмети, обереги, гороскопи, астрологію, хіромантію тощо і, в кінцевому результаті, віри в Бога. Ніякий науково-технічний прогрес не здатен витравити з нашої свідомості ці гіперсинтетизуючі рефлекси. Свідченням тому є масові публікації, а також радіо- та телетранслявання гороскопів, пророкувань хіромантів, магів, цілителів, гадалок, проповідників, на які існує стійкий попит, інакше вони б так масово не публікувалися і не транслювалися. Ось цитата із американської газети: “Подобається нам це чи ні, астрологія є дуже важливою. Мільйони і мільйони людей у всьому світі вірять у неї. Американські президенти, таємна поліція, національні футбольні менеджери та успішні бізнесмени суцільно користуються гороскопами у своїй діяльності. Видатний американський банкір Дж. Морган одного разу сказав: *мільйонери не користуються послугами астрології, ними користуються мільярдери*. Кожного разу, коли ви десь зазначаєте дату вашого народження або заповнюєте бланк при прийнятті на роботу, хтось десь обов’язково розгледить там астрологічну інформацію: чи має така людина, як ви, підстави для надання роботи, чи будете ви добре співпрацювати із іншими людьми, в якій мірі ця робота є важливою для вас, чи схильні ви до того, щоб бути, наприклад, хорошим мандрівником, у якій мірі ви

амбітні тощо? До речі, чи прочитали ви вже все про зодіакальний знак вашого боса?” [9:70]. Додамо, що академік Ландау називав астрологію “релігією інтелігенції”. Замислімося: у чому суть цих давніх, атавістичних і водночас таких сучасних рефлексів нашої свідомості, вектор яких спрямовано у бік гіперсинтезу? Суть їх у наступній глобальній посилці: реалія X обов’язково якось зв’язана із реалією Y і якось повинна впливати на неї, бо ж недарма вона опинилась поряд у просторі і часі. Випадковостей не буває. Таке “упричинення” всього з усім є красномовним свідченням домінування над нашою свідомістю категорій простору і часу, похідною від яких є категорія суміжності: все поряд із усім. “Бацила” простору і часу заражає все і вся. Будь-яке астрологічне передбачення – ніщо інше як гештальт, у якому спільною долею пов’язується елемент X із елементом Y лише на тій підставі, що вони існують суміжно у просторі і часі. Наслідком такого стану нашої свідомості є її здатність до таких мовних явищ, як метонімія, метафора, полісемія та синонімія, які у своїй суті також є ніщо інше, як зв’язування двох речей, що існують суміжно у просторі і часі, в один гештальт із наступним виділенням у ньому спільної для них фігури. Текст будь-якого гороскопа є актом гіперсинонімізації, метаототожнення певної кількості сигніфікатів. Коли текстотворень пише, що, наприклад, “Ваги (24.09. – 23.10) є вдалою комбінацією багатьох протилежностей: багатой уяви і здатністю до важкої праці, терпіння і стрімкості. Вони подобаються людям” [9:70], то тим самим він здійснює акт синонімізації, ототожнення *кванту часу з 24.09 по 23.10* з такими “далекими” від нього концептами, як *уява, терпіння, стрімкість, привабливість*. Будь-яка синтаксична модель означення *що є що; що є чим; що є яким* чи синтаксична модель причинності $S^1 + P^1$, *тому що (через те, що) $S^2 + P^2$* , не кажучи вже про моделі прямого ототожнення $A - це B$, або $A дорівнює B$, та моделі уподібнення $A такий само, як B$ чи $A схожий / подібний на B$, є формою синонімізації і полісемізації, і, власне, проекцією на мову такого психофізіологічного явища, як сенсорне маскування, яке має свою аналогію у психофізіології. Ось що з цього приводу пише російський біолог, академік І. А. Шевельов характеризуючи просторове розрізнення-нерозрізнення сигналів рецепторами: “для людської сенсорики характерна просторова суміжність” – “якщо два

подразники збуджують два сусідні рецептори, то їх розрізнення неможливе: вони зіллються і будуть сприйняті, як єдине ціле” (єдиний образ); те саме і стосовно часової суміжності: “при коротких інтервалах між двома стимулами відповіді на другий з боку рецепторів може не бути” [10:45]. У пригодницькому кінофільмі “Чоловік посла” (канал ТРК від 11.09.2009) є такий діалог: – *Увечері до готелю прийде кур’єр і постукає у двері вашого номера. – Скільки ударів? – Три. – Яка довжина ударів? – Два коротких і один довгий.* Такому акту, як удар не може бути притаманна предикація за ознакою протяжності у часі. Насправді довжина тут притаманна *часовим проміжкам* між ударами, а не самим ударам, але оскільки удари і часовий проміжок між ними зв’язані “спільною долею” в один гештальт, то легко відбувається субституція фігури *часовий проміжок* фігурою *удар*, у результаті чого предикація за довжиною приписується *ударові* (можна навіть сказати, що *удар* = *часовий проміжок*). Маємо типовий акт сенсорного маскування-нерозрізнення у мові, який аналогічний взаємоперекриттю і дублюванню функцій рецепторами запаху у фізіології: “спектри чутливості різних клітин сильно перекриваються. Внаслідок цього більше, ніж 50% пахучих речовин виявляються спільними для будь-яких двох запахових клітин” [10:78]. Таке дублювання можна назвати “сенсорно-рецепторною синонімією”. Аналогічна картина і в етимології: історичний розвиток будь-якого концепту: $A \rightarrow AAб \rightarrow Aаб \rightarrow аБ \rightarrow Б \rightarrow ББв \rightarrow Ббв \rightarrow бВ \rightarrow В$ і т.д. є ніщо інше, як наведені вище синтаксичні моделі ототожнення і “упричинення” тільки у згорненому вигляді. Так, слов’янські форми укр. *зіяти*, *зів*, рос. *зевать*, *зев*, що мають спільний гештальт *відкрита ротова порожнина*, пов’язані з давньоіндійською формою *hāvatē*, *huvānas*, *hāvahat* (*звати*, *кликати*) [11:249; 12:85], яка, у свою чергу, пов’язана зі спільнослов’янським концептом *chova* (*хова*) (пор. дхорв. *hovati* (*зберігати*, *поміщати* [13:87]), який включає і рефлекс *годувати*, *виховувати*, *хоронити*, *їсти* [там само, 86–88]. Тепер зрозуміло, звідки жаргонне *хавати*. А саме слово *виховувати* в українській мові не так давно мало значення *перепр’ятувати*, *укривати*, *укрити* [14:197]. Продемонструвати зв’язок можна у вигляді семантичного ланцюга:

Елемент *виховувати* не міг установитись у свідомості наших предків безпосередньо від *їсти* – *годувати*, а тим більше від *зів*, обминувши формування елемента *вирощувати*. На якомусь етапі в елементі *виховувати* відбувся якісний стрибок на більш високий рівень абстракції. Схема демонструє покрокову синонімізацію, уподібнення фігур гештальтів у геоісторичному розумінні, в основі якої лежить другий тип відношень між іменами – перетин (за класифікацією Леонарда Ейлера) [15:62–68] – кожен овал-гештальт має спільну зону з іншим. Ця спільна зона означає, що упродовж певного часу і у певному місці несвідомо не розрізнялися чи свідомо ототожнювались дві або більше фігури (заштрихована зона). Колись нашим предком *підтримування* не розрізнялося з *оберіганням*, а *оберігання* змішувалося із *вихованням* і т. д. – також аналог сенсорному маскуванню у мові. Навіть сьогодні, коли чиясь мати каже, наприклад, “*Я виростила хорошого сина*”, то у слові *виростила* вона інтегрує усі рефлексії: і *годування*, і *виховання*, і *підтримування*, і, власне, *виховання*.

Генеральною тенденцією усього людського пізнання завжди була глобальна генералізація і об’єднання фактів. Історія науки свідчить, що її стратегічною ціллю завжди було глобальне, об’єднання, сказати б, “упричинення” одного факту з іншим, зведення їх до єдиного знаменника, а відтак і уподібнення їх, що є наріжним каменем будь-якої теорії. Таке об’єднання є нічим іншим, як доланням просторово-часової відстані, намаганням стерти просторово-часову дистанцію між фізичними тілами, з одного боку, що призводить до уподібнення їх образів у нашій свідомості – з іншого. Вся історія науки і релігії – ніщо

інше, як вічне прагнення установити причинно-наслідковий зв'язок між елементом *A* і елементом *B*, які перебувають суміжно у просторі часі. Будь-яка теорія – це узагальнення, яке є установленням такого зв'язку між суміжними елементами чи їх ототожнення. Формула $I = U : R$, якою Г. С. Ом повідомив людство, що *сила електричного струму прямо пропорційно залежить від величини напруги і обернено пропорційно – від величини опору* – це, певною мірою, “упричинення”, синонімізація різних елементів – фігур в одному гештальті. Можна стверджувати, що *I*, у певній мірі, є *U*, а в свою чергу *U* – це, з одного боку, *I*, а з іншого – це *R*. Тому, за великим рахунком, немає принципової різниці між тубільцем, який, за свідченням Л. Брюля, “упричинював” невдалу риболовлю і першу людину, що зустрілася після цього, настання засухи і носіння головного убору (у носінні місіонерами головних уборів тубільці вбачали причину неврожаю), своє тіло і тінь від нього (у племен Західної Африки вважається, що втикання цвяха у тінь людини прирівнюється до її убивства), людину та її ім'я (“індіанець розцінює своє ім'я, як окрему частину своєї особистості, як щось на зразок своїх очей, зубів” і вірить, що зловживання його іменем може принести йому страждання [16:213], з одного боку, і видатним німецьким ученим Георгом Симоном Омом, який “упричинює” *силу електричного струму, напругу та опір*, з іншого боку. Тенденція одна: обоє когнітивно об'єднують, інтегрують, здійснюють когнітивну лігатуру елементів, які виявились суміжними у просторі часі. Наше мислення ніколи не переставало і не перестане бути синкретичним, фузійним, себто таким, що об'єднує суміжні фігури в одному гештальті. А факт існування релігії – це чи не найяскравіший доказ глобального об'єднання всього з усім: все є Бог, твоя доля залежить від того чи порушив ти якусь заповідь, і взагалі *віра, молитва, Бог і любов* – все суть одне і те саме [17:46–55]. Коли Е. Кречмер пов'язує “округлість форм тіла і коротконогість Мірабо (один із керівників Французької революції – А.Б.) із його чуттєвістю, гострим розумом, веселим характером, філантропством, щедрістю, великодушністю та відсутністю фанатизму” [18:295], то тим самим він синонімізує ці фігури в гештальті особистості Мірабо, прямо констатує “*коротконогість – це гострий розум, округлість – це чуттєвість*” і т. д. Так само, аналізуючи типи вчених, він здійснює акт синонімії і ототожнення у гештальті-габітусі особистостей Гете, і Олександра фон Гумбольдта таких фігур, як

короткорукість і схильність до емпіричного типу мислення, любов до всього чуттєвого та антипатію до систематизації і теоретизування [там само, 286–287]. В історії психології і фізіономістики накопичено багато подібних, часто суперечливих, ототожнень-синонімізацій фігур у гештальті особистості. Так, Аристотель наводив такі тотожності: *щетинисте здиблене волосся = боягузтво; широкий рот = сміливість + хоробрість* [19:9]. Бажання знайти залежність, амальгамувати елементи свідомості, когнітивно “стягнути” усе розмаїття ознак в одну формулу є нічим іншим, як природним прагненням установити прегнантні (рівноважні, симетричні, хороші) гештальти. Все, що опиняється поряд у просторі і часі, так чи інакше ототожнюється, синонімізується нашим сприйняттям. Навіть контраст і протилежність усвідомлюються нами лише остільки, оскільки вони є частиною чогось цілого. Власне, контраст – то завжди продовження схожості, або від’ємна подібність, які, як було нами показано [7:103–107], глибинно є прихованою суміжністю. Самі ж категорії схожості/контрасту історично є ніщо інше, як прихована суміжність. Іще задовго до здатності живого організму виявляти схожість/контраст щось вже існувало поряд із чимось у просторі і часі, перебуваючи у суміжності одне з одним, і щось живе із чимось живим або неживим вже взаємодіяло, реагувало одне на одного. Тому феномен суміжності історично набагато більш давній свідомісний рефлекс, ніж здатність живого виявляти схожість/контраст між двома предметами. Про це свідчить внутрішня форма слів “сХОЖий”, “сХОЖість”: щось із чимось сХОДиться, зближається, зустрічається, пересуваючись у просторі і часі. У концепті ХОД(ити) з самого початку імпліцитно вже закладено простір. Так само і внутрішня форма слова “поДІБність” вказує на суміжність у часі, позаяк давній концепт ДОБа говорить нам, нащадкам, ні про що інше, як про те, що наш предок об’єднав два предмети, явища в один гештальт лише на тій підставі, що вони відбулися упродовж ДОБи (часу). Іє. **dhabh* – означає *час, підходити, добирати* і споріднене з лит. *dabar*, яке означає *тепер*; із псл. *dova*, які означають *довго*; з псл. *доба* – *стосовно чогось, властиве*; з блр. *дóба*, укр. *подо́ба*, які набули значення *подібність, схожість* [11:96–97; 12:519–520] не через візуальний чи оптичний фактор, а через те, що два предмети просто існували суміжно в одному часовому відрізку. Для того, щоб щось із чимось зіЙШлося (сХОДилося) чи упоДІБнилося, потрібно було, щоб

спочатку щось було поряд. Спочатку свідомість сприйняла суміжне. Схоже і подібне вона виділила значно пізніше. Суміжне для виживання значно важливіше, ніж схоже. Психіка спочатку навчилася об'єднувати предмети, які зовсім не подібні, а просто зустрілися поряд у просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление / Макс Вертгеймер ; [пер. с англ. ; общ. ред. С. Ф. Горбова ; В. П. Зинченко ; вступ. ст. В. П. Зинченко]. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с.: ил. 213 с.
2. *Вертгеймер М.* Гештальт-теория [Електронний ресурс] / Макс Вертгеймер. – Режим доступу : http://metaphor.narod.ru/wertheimer_gest.htm.
3. *Вертгеймер М.* Законы организации в перцептуальных формах [Електронний ресурс] / Макс Вертгеймер. – Режим доступу : http://metaphor.narod.ru/wertheimer_perc.htm.
4. *Короткий психологічний словник* / за ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1976. – 191 с.
5. *Ждан А. Н.* История психологии от античности до наших дней : [учебник для вузов]. / Антонина Николаевна Ждан. – [7-е изд. исправ. и доп.]. – М. : Фонд “Мир”, 2007. – 576 с.
6. *Соколов Е. Н.* Векторная психофизиология / Евгений Николаевич Соколов // Психофизиология : [учебник для вузов] / под ред. Ю. И. Александрова. – [3-е изд. доп. и перераб.]. – СПб. : Питер, 2006. – С. 458–465.
7. *Безпаленко А. М.* Принцип суміжності у мові. Слово у дзеркалі гештальттеорії : [монографія] / Анатолий Милетійович Безпаленко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2009. – 424 с.
8. *Лосев А. Ф.* Знак, символ, миф. Труды по языкознанию / Алексей Федорович Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
9. *Straightforward. Pre-intermediate Student's Book* / Completed by Philip Kerr and Ceri Jones. – Oxford : Macmillan Publishers Limited, 2006 – 160 p.
10. *Шевелев И. А.* Психофизиология сенсорных процессов. Передача и переработка сенсорных сигналов / Игорь Александрович Шевелев // Психофизиология : [учебник для вузов] / под ред. Ю. И. Александрова. – СПб. : Питер, 2006. – С. 42–82.
11. *Етимологічний словник української мови в семи томах.* – К. : Наукова думка. – 1985. – Т. 2. – 570 с.
12. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : [в 4-х т.]. – М. : Прогресс, 1967. – Т. 2. – 671 с.
13. *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1981. – Вып. 8. – 252 с.
14. *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови в чотирьох томах / Борис Грінченко ; [упоряд. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. – К. : “Наукова думка”. 1996. – Т. 1. – 494 с.
15. *Івін О. А.* Логіка : [експеримент. навч. посібник для факультативних курсів за вибором учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій] / Олександр Андрійович Івін. – К. : АртЕк, 1996. – 232 с.
16. *Леви-Брюль Л.* Первобытное мышление / Люсьен Леви-Брюль // Психология мышления / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Ф. Спиридонова, М. В. Фаликман, В. В. Петухова]. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : АСТ : Астрель, 2008 – С. 208–216.
17. *Безпаленко А. М.* Пояснювальні записки “ушибленного общими вопросами” : [зб. текстів для позакл. читання] / Анатолий Милетійович Безпаленко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2007. – 138 с.
18. *Кречмер Эрнст.* Строение тела и характер. / Эрнст Кречмер : [пер. с нем.]. – М. : Апрель Пресс, Изд-во Эксмо-Пресс, 2000. – (Серия “Психология. XX век”). – 336 с.
19. *Леви В. Л.* Я и мы / Владимир Леви. – М. : Молодая гвардия, 1973. – 288 с.

БЕЦЬ Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА
МОСКАЛЕНКА РИТМІКО-МЕЛОДІЙНИХ ТА ОБРАЗНО-
СМИСЛОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІРША “БЛАКИТЬ”
СТЕФАНА МАЛЛАРМЕ**

Стаття присвячена українському перекладу вірша “Блакить”, здійсненому Михайлом Москаленком, а також перекладацьким засобам, використаним задля досягнення цілісного та адекватного перекладу.

Ключові слова: поетичний переклад, переклад французької поезії, перекладацькі засоби, методи, трансформації при перекладі поезії.

Статья посвящена украинскому переводу стиха “Лазурь”, выполненному выдающимся украинским переводчиком Николаем Москаленко, а также его средствам и методам при переводе произведений французской поэзии на украинский язык.

Ключевые слова: поэтический перевод, перевод французской поэзии, переводческие средства и методы, переводческие трансформации.

The article is devoted to the Ukrainian translation of French poetry “L’azur” by an outstanding Ukrainian translator Mykhaylo Moskalenko as well as to his means and methods of translation.

Key words: poetical translation, translation of French poetry, means and methods of translation, transformations in translation.

Стефан Малларме (18 березня 1842, Париж – 9 вересня 1898, Вальвен) посідає особливе місце серед видатних французьких літературних діячів кінця XIX століття. У світову літературу він увійшов як лірик, представник поетів-символістів, що проголошували витонченість, красу, пластику, досконалу форму вірша. Саме таким є вірш під назвою “Блакить” (“l’Azur”), що був написаний у 1864 році і увійшов до збірки поезії “Із Сучасного Парнасу” (“le Parnasse contemporain”). Вірш “Блакить” вважається першим з найважливіших витворів поета. Його було перекладено багатьма мовами світу загальновідомими майстрами перекладу, зокрема російським перекладачем Романом Дубровкіним та англійським перекладачем Дейзі Алданом. І саме видатний поет і талановитий перекладач Михайло Москаленко познайомив українського читача з творчістю поета-символіста. За збірку віршів та прози Стефана Малларме, яка вийшла у видавництві “Юніверс” у 2002 р., Михайло Москаленко був нагороджений премією імені Григорія Сковороди за кращий переклад

із французької мови на українську в межах однойменної видавничої програми Посольства Франції в Україні.

Актуальність теми визначається значущістю проблеми поетичного перекладу, його роллю у збагаченні й розвитку української мови, міжлітературної і міжкультурної взаємодії, а також відсутністю монографій, присвячених перекладацькому аналізу українських перекладів поезії Стефана Малларме, а передусім відгуків українських критиків на досліджуваний переклад Михайла Москаленка.

Метою статті є здійснення перекладацького аналізу українського перекладу вірша “Блакить”, а також визначення перекладацьких методів Михайла Москаленка, використаних при відтворенні вищезазначеного вірша українською мовою.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати переклад вірша “L’azur” (“Блакить”) Стефана Малларме, здійсненого Михайлом Москаленком;
- визначити, до яких перекладацьких методів вдається Михайло Москаленко, а також систематизувати перекладацькі засоби, застосовані ним при перекладі досліджуваного вірша.

Об’єктом дослідження є український переклад вірша “L’azur” (“Блакить”) Стефана Малларме, здійсненого видатним перекладачем і літературознавцем, представником Зерівської школи перекладу, Михайлом Москаленком.

Предметом дослідження є перекладацькі засоби і методики Михайла Москаленка при перекладі французької поезії, розглянуті на матеріалі перекладу вірша “Блакить”.

Матеріалом дослідження є оригінал вірша Стефана Малларме “L’azur” (“Блакить”), а також український текст його перекладу, здійснений Михайлом Москаленком.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше було зроблено спробу проаналізувати переклад вірша “Блакить” та визначити, які перекладацькі засоби використав Михайло Москаленко задля його адекватного відтворення українською мовою.

Творчість Малларме – зразок високої майстерності й довершеності. Щоб зрозуміти її, потрібні не лише старанність і велика підготовка, адже символи Малларме є багатими та різноманітними. Саме тут і виявляється надзвичайно важливим

вміння перекладача розкрити надзвичайну насиченість слів, вкладену в них магічність. Метафори Малларме, на перший погляд надмірно вибагливі й неймовірні, насправді, якщо над ними замислитися, вражають своєю абсолютною точністю.

Як зазначає М. Є. Терещенко, однією зі своєрідних рис творчості поета є його тенденція малювати не річ, а враження, яке вона справляє. Рання творчість Малларме тісно пов'язана зі школою поетів-парнасців, які проголошували витонченість, красу, пластику, досконалу форму вірша. Таким є і вірш “Блакить”. Поет, на думку Малларме, має змогу проникнути в таємницю буття, відчуті навіювання чистих, неясних звуків, він може відтворити ідеальні образи, але не в прямому розумінні, а через метафору [1:34]. Створені Стефаном Малларме образи справді глибоко закарбовуються в пам'яті. А чи так само впливають вони на читача і в перекладі? Поглянемо та проаналізуємо український переклад цього вірша, здійснений Михайлом Москаленком.

Звернімо увагу на форму оригіналу та на те, чи була вона збережена у перекладі за такими параметрами, як кількість рядків, ритм та система римування. Оригінал розбитий на строфи і налічує тридцять шість рядків. Тип римування – перехресний (аб аб), використаний метр – ямб та анапест з пірріхіями. Кількість складів від десяти до дванадцяти. Наголос наприкінці рядка припадає на останній склад. Переклад також розбитий на строфи, налічує тридцять шість рядків та має такий самий тип римування. Принцип еквілінеарності у перекладі збережено, проте перекладачеві не скрізь вдалося в повній мірі зберегти ритміку оригіналу. Наголос наприкінці рядка припадає на другий склад з кінця, метр перекладу дещо відрізняється від метру оригіналу, не завжди співпадає також кількість складів перекладу та оригіналу. Проте, варто зазначити, що обрана Михайлом Москаленком ритміка вірша не порушує його гармонії та мелодики. До того ж, найголовніше у вірші для Малларме – це мелодика вірша, його внутрішнє звучання. А як зазначав відомий французький поет Поль Верлен: “Найперше – музика у слові!” [2].

Трохи відійшовши від формальної структури твору, Михайло Москаленко віднайшов чудові засоби компенсації втрат при перекладі. В. Жуковський, видатний російський поет, письменник та

перекладач XIX ст., усвідомлюючи неминучість втрат при перекладі поезії, дав обґрунтування художній компенсації: “... Прекрасне рідко переходить з однієї мови в іншу, зовсім не втрачаючи своєї довершеності: що ж мусить робити перекладач? Знаходити у себе в уяві такі красоти, які могли б служити заміною, отож виробляти власне, як і краще ...” [3]. Переклад Михайла Москаленка є дуже гармонійним і досить точно відтворює тужливий тон та мелодику оригіналу.

Поглянемо тепер на зміст твору. При перекладі поезії одним з найважливіших завдань є якомога точніше відтворення образів, ідей, сюжету, мовного стилю, гри слів і звуків тощо.

Вже з перших рядків оригіналу ми зустрічаємо метафоричний образ блакиті:

*“De l'éternel azur la sereine ironie
Accable, belle indolemment comme les fleurs,
Le poète impuissant qui maudit son génie
A travers un désert stérile de Douleurs”.*

Для Стефана Малларме образ блакиті – це передусім символ туги поета через власну неспроможність досягти поетичних вершин. Адже усю творчість поета проймає нитка безплідної мрії, мрії про абсолютну Книгу, повністю позбавлену суб'єктивності й випадковості, у якій “текст говорив би сам за себе, без авторського голосу” [4], мрії якій Малларме був вірний усе своє життя. Саме через це ми і зустрічаємося з образом неспроможного поета, що прокляв свою обдарованість: *“Le poète impuissant qui maudit son génie à travers un désert stérile de Douleurs”*. Михайлові Москаленку напрочуд вправно вдалося підібрати такі ж яскраві та багатомовні образи:

*“Блакить, одвічна блесть, в іронії священній,
Ясна, прозоріша за квітів томну лінь,
Поета, що клене безсило власний геній,
Жене безплідною пустелею болін”.*

Він повністю зберігає образ одвічної блакиті: *“De l'éternel azure – Блакить, одвічна блесть”*, іронічності буття: *“la sereine*

ironie – в іронії священній”, образ зневіреного поета: “*Le poète impuissant qui maudit son génie*” – “Поета, що клене безсило власний геній”, а також образ болю, що його Малларме порівнює з безкрайньою пустелею: “*A travers un désert stérile de Douleurs*” – “Жене безплідною пустелею болінь”. При цьому Михайло Москаленко вдається до наступних перекладацьких засобів:

- лексико-семантична трансформація цілісного перетворення, або модуляція: в оригіналі чарівна лінь порівнюється з квітами: “*Accable, belle indolemment comme les fleurs*”, а в перекладі Москаленко розвиває образ і виходить, що блакить “прозоріша за квітів томну лінь”.

- граматична трансформація заміни: прикметник “*impuissant*” відтворюється прийменником “безсило”. Перекладач вдається до прийому рекатегоризації.

- лексико-семантична трансформація додавання: в перекладі Михайло Москаленко додає дієслово “жене” для того, щоб передати семантику руху, що в оригіналі відображена обставиною місця: “*A travers un désert stérile de Douleurs*”.

Друга строфа видається ще багатшою на метафори та символічні образи. Ліричний герой Стефана Малларме тікає від безвиході і відчуває на собі погляд блакиті, що пронзає його своїм докором:

*“Fuyant, les yeux fermés, je le sens qui regarde
Avec l'intensité d'un remords atterrant”*

В перекладі Михайло Москаленко повністю зберігає метафоричний образ блакиті, наділений рисами живої істоти: “вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір”, а також відтворює запитання “*Mon âme vide, Où fuir?*” – “Куди втекти?”. Під час відтворення образу погляду блакиті Михайло Москаленко зробив деякі семантичні перестановки: “*je le sens qui regarde*” – “Затулить хоч на мить її убивчий зір?”. Проте, перекладачеві не вдається уникнути деяких семантичних втрат. Так, в оригіналі поет звертається із запитанням до своєї порожньої душі: “*Mon âme vide, Où fuir?*”, Михайлові Москаленку доводиться перенести образ душі у перший рядок строфи: “вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір”. Також помічаємо, що в перекладі не вдалося повною мірою відобразити питання ліричного героя про те, яким чином можна затулити цей презирливий погляд, ховаючись від нього

під простирадлом суворої ночі: “*Et quelle nuit hagarde jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*”. В перекладі ж дилема ліричного героя набуває трохи іншого характеру: “Яку з твоїх громад, о ноче, затулить хоч на мить її убивчий зір?”. Погдянемо, до яких перекладацьких засобів вдається Михайло Москаленко при відтворення другої строфи вірша:

- рекатегоризація: дієприслівник “*fuyant*” відтворюється дієсловом: “біжу”; прикметник “*hagarde*” – іменником “громадь”; іменник з прикметником “*les yeux fermés*” – прислівником “сліпма”.

- лексична трансформація упуцнення: “*l'intensité d'un remords atterrant*” – “свій пронизливий докір”; приголомшлива сила докору відтворюється одним прикметником “пронизливий”, що в цілому не порушує емоційного забарвлення оригіналу.

- лексична трансформація додавання: “*Jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*” “Затулить хоч на мить її убивчий зір?”, до якої перекладач вдається задля відтворення повторів дієслова “*jeter*”.

- трансформація логічного розвитку: “*je le sens qui regarde avec l'intensité d'un remords atterrant*” – “вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір”; “*Et quelle nuit hagarde jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*” – “Яку з твоїх громад, о ноче, затулить хоч на мить її убивчий зір?”.

Далі Михайлові Москаленку надзвичайно вправно вдалося відтворити образи туману: “*Brouillards, montez! Versez vos cendres monotones*” – “Тумане, лий! Пролий свій попіл монотонний”, неба, та сірості осені:

“*Avec de longs haillons de brume dans les cieux
Qui noiera le marais livide des automnes
Et batissez un grand plafond silencieux!*”

“*Густими пасмами під небосхил, який
Між сірих трясовин осінніх днів потоне!
Німою стелею сліпучу товщу скрий!*”

Тут перекладач вдався лише до деяких незначних замін, використавши наступні перекладацькі засоби:

- лексична трансформація упуцнення: при перекладі Михайло Москаленко упускає іменник “*brume*”, схожий за своєю семантикою

на іменник “*bruillard*” з метою уникнення смислового навантаження: “*avec de longs haillons de brume dans les cieux*” – “густими пасмами під небосхил”. До того ж словосполучення “*grand plafond*” відтворюється іменником “*стеля*”.

- лексична трансформація додавання; образ осені, зображений іменником, при перекладі передається словосполученням: “*le marais livide des automnes*” – “між сірих трясовин осінніх днів потоне!”. Слід зауважити, що у Стефана Малларме бліді болота осені тонуть в небі, а у Михайла Москаленка – навпаки, небо тоне “між сірих трясовин осінніх днів”. Також в перекладі помічаємо доданий перекладачем образ сліпучої товщі, вжитий задля збереження еквіметричності, а також мелодійності перекладу.

Далі спостерігаємо такі перекладацькі прийоми:

- граматична трансформація заміни: дієслово “*font*” відтворюється за допомогою іменника “*слід*”; прийменник “*méchamment*” – за допомогою прикметника “*злих*”.

- трансформація лексичного додавання; образ птахів замінено на образ пташиних зграй: “*que font méchamment les oiseaux*” – “слід од злих пташиних зграй”. В перекладі також виникає додаткова обставина, відсутня в оригіналі: “*над берегами*”.

- компресія: “*Les grands trous bleux*” – “Лазурні діри”, в перекладі пропущено прикметник “*grands*”.

При цьому образ Нудьги Михайло Москаленко вдало замінює образом Спліна, а руки, що ніколи не втомлюються, перекладач заміщує прикметником: “*pour boucher d'une main jamais lasse*” – “заліпи умілими руками”. Прикметник “*pâles*” перекладач відтворює за допомогою прикметника “*сухий*”, що аж ніяк не порушує цілісної картини образів та мелодики вірша: “*ramasse en t'en venant la vase et les pâles roseaux*” – “сухих очеретин і твані назбирай”.

Далі знесилений ліричний герой звертається до димарів, що є символом осені і сірості. Тут Михайлові Москаленку досить вправно вдається віднайти образи кольору та світла. Розглянемо на прикладах:

“*les tristes cheminées*” – “димарі понурі”

“*ses noires traînées*” – “всі горизонти хмурі”

“*Le soleil se mourant jaunatre à l'horizon*” – “Де звільна помира жовтавий сонця диск”. В останньому прикладі бачимо, що Михайло Москаленко вдався до рекатегоризації, відтворивши прикметник

“mourant” дієсловом “номира”. Перекладачеві не вдається повною мірою передати метафоричний образ заблукалої в’язниці, “une errante prison”. Втім, у Михайла Москаленка все ж присутній символ в’язниці, замкнутості:

“Чадают, і кіптяви напівзагуслий блиск,
Опавши, хай замкне всі горизонти хмурі”.

Вірш “Блакить” перегукується з поезіями П. Верлена та А. Рембо через свою насиченість величезною кількістю метафор та образів, деяку непрозорість образів та, подекуди, незрозумілість. У ньому також чітко проступає тема безвиході, пошуків шляху в темному тунелі помилок, утрат, відчаю та непевності. Через символи поет намагається передати стан душі, яка спливає сльозами і кров’ю. Через розмиті і нечіткі картини природи Малларме прагне передати відчуття, що тривожать ліричного героя:

“Le Ciel est mort. – Vers toi, j'accours! donne, ô matière,
L'oubli de l'Idéal cruel et du Péché
A ce martyr qui vient partager la litière
Ou le bétail heureux des hommes est couché”

Ліричний герой Михайла Москаленка також звертається по допомогу до Матері-природи, намагаючись знайти вихід у своїй безвиході:

“Умерли небеса. – Матеріє, благаю,
Дай сил забути Гріх та неосяжний Лад”

Збережені також символи страждання та безсилля людської істоти перед неосяжним: “A ce martyr qui vient partager la litière où le bétail heureux des hommes est couché” – “Страждальцеві, який, проклявши, поділяє прибуту підстілку щасливих людських стад”. Тут Михайло Москаленко вдається до таких методів перекладу:

- рекатегоризації: іменник “l'oubli” перекладач відтворює за допомогою дієслова: “забути Гріх та неосяжний Лад”.

- лексичного додавання: “L'oubli de l'Idéal” – “Гріх та неосяжний Лад”.

- цілісного перетворення: у Стефана Малларме щасливе людське стадо є метафоричним та дієвим образом “le bétail heureux des hommes est couché”, а у Михайла Москаленка цей образ виступає

обставиною: “Страждальцеві, який, проклявши, поділяє прибуту підстілку щасливих людських стад”.

У трьох останніх строфах вірша, прагнучи передати невимовні пориви душі, Стефан Малларме вдається до різноманітних нетрадиційних мовних засобів. Система його ідей і образів стає все більш неосяжною і незрозумілою. Серед них – складний синтаксис, заплутані підрядні речення і дієприкметникові звороти, ламкі переривання, вставні обмовки, ходи назад, метафори-перефрази тощо. Михайло Москаленко дуже тонко відчуває прагнення поета передати саму музику поезії, уникаючи конкретного.

Звернімо увагу на те, як Михайло Москаленко відтворює поетичний стиль Стефана Малларме:

*“Бо голови уділ порожньої моєї,
Флакону без рум'ян під голизою стін,
Не скрасивши ридань смертельної Ідеї,
Похмурим позіхом вітати чорний скін ...”.*

Перекладач також вдається до складного синтаксису, порушує мовленнєвий ряд інверсіями, використовує несподівані словосполучення. Михайло Москаленко вміло підібрав метафори та образи у своєму перекладі:

“Comme le pot de fard gisant au pied du mur” – *“Флакону без рум'ян під голизою стін”*;

“En vain! l'Azur triomphe” – *“Даремне й це! Блакить святкує перемогу”*;

“je l'entends qui chante Dans les cloches” – *“вона співає знов і знов у дзвонах”*;

“Et du métal vivant sort en bleus angélus!” – *“глибінь живого металу покида із синню молитов”*; тут перекладач досить вдало відтворює релігійний термін “angélus” українським релігійним терміном *“із синню молитов”*.

“Ou fuir dans la révolte inutile et perverse?” – *“Ховатися – куди від лютої погоні?”*. Тут перекладач не зовсім чітко відтворює слово “*fuir*”, що у вірші є ключовим і повторюється декілька разів.

Варто також звернути увагу на поняття “Ідеалу” та “Ідеї”, що були ключовими для епохи класицизму, яка в той час розвивалася під впливом ідей Просвітництва. Характерними рисами епохи був

широкий світогляд, концепція освіченого абсолютизму, а також ідея цінності людини. Михайлові Москаленку вдалося передати ключові ідеї та дух епохи Малларме. Поняття “*l'Idéal*” перекладач відтворює словосполученням “*неосяжний Лад*”, що досить чітко розкриває саму суть просвітницького ідеалу, але не є його прямим відповідником. А поняття ідеї перекладач відтворює за допомогою прямого відповідника: “*N'a plus l'art d'attifer la sanglotante idée*” – “*Не скрасивши ридань смертельної Ідеї*”.

Висновки та перспективи. Аналізуючи український переклад вірша “Блакить” можна зробити висновок про те, що цей переклад дійсно є зразком високої майстерності. Під час перекладу Михайло Москаленко вдається до різноманітних перекладацьких методів, таких як рекатегоризація, трансформація лексичного додавання та упущення, трансформація цілісного перетворення тощо. Михайлові Москаленку вдалося відчувати та передати найтонкіші пориви душі автора та його ліричного героя, віднайти оригінальні та неочікувані метафори для відтворення образів оригіналу. Незважаючи на деякі незначні відхилення, яких неможливо уникнути в жодному перекладі, перекладач чудово передав настрої та музику цієї поезії. Переклад Михайла Москаленка є дорогоцінним внеском в сучасне українське перекладацтво.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Терещенко М. Є.* “Тремтіння вічного” в поезії Стефана Малларме: інтегроване заняття : література, живопис, музика / М. Є. Терещенко. – К., 2008. – № 1. – С. 32–37.
2. *Поль Верлен.* Вірші. Переклад Миколи Лукаша [Електронний ресурс] / Верлен Поль. – Режим доступу : http://www.aelib.org.ua/texts/verlaine_poesie_by_lukash_ua.htm.
3. *Жуковский В. А.* О басне и банях Крылова [Електронний ресурс] / В. А. Жуковский. – Режим доступу : <http://www.licey.net/lit/crit19/basni>.
4. *Щедрецов О.* Мир и метод Стефана Малларме [Електронний ресурс] / О. Щедрецов. – Режим доступу : <http://www.proza.ru/2007/11/18/140>.
5. *Коломієць Л. В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу. – К., 2004. – 521 с.
6. *Коптілов В.* Широка обрія поетичного перекладу / В. Коптілов // Вітчизна. – 1976. – № 8. – 114 с.
7. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу : [навч. посібник] / В. Коптілов. – К., 2003. – 164 с.
8. *Коптілов В.* Актуальні питання українського художнього перекладу / В. Коптілов // Проблеми поетичного перекладу. – К., 1971. – С. 48–79.
6. *Григорій Кочур* і український переклад / відп. ред. О. Чередниченко. – К.–Ірпінь, 2004. – 208 с.
7. *Литвинець М.* У змаганні з часом / М. Литвинець // Літературна Україна. – № 31–32. – С. 4.
8. *Лозинский М.* Искусство стихотворного перевода / М. Лозинский // Дружба народов. – 1955. – № 7. – С. 164–167.
9. *Москаленко М. Н.* Тысячоліття. Поетичний переклад України-Русі : [антологія] / М. Н. Москаленко. – К., 1995. – 693 с.
10. *Малларме С.* Вірші та проза / Стефан Малларме. – К., 2001. – 240 с.

БІЛАН М. Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ПРИ ВІДТВОРЕННІ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ СТАТУТНИХ ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено дослідженню застосування таких специфічних трансформацій як термінологізація та спеціалізація при відтворенні українською мовою французьких військових статутних документів.

Ключові слова: термінологізація, спеціалізація, лексико-семантична трансформація.

Статья посвящена исследованию применения таких специфических лексико-семантических трансформаций как терминологизация и специализация при переводе на украинский язык французских военных уставных документов.

Ключевые слова: терминологизация, специализация, лексико-семантическая трансформация.

The article deals with the research of application of such specific lexico-semantic transformations as terminologization and specialization during translating into the Ukrainian language of the French Army regulation documents.

Keywords: terminologization, specialization, lexico-semantic transformation.

На сучасному етапі поглиблення співробітництва між військовими установами України та Франції зростають обсяги перекладу військових статутних документів Збройних Сил Франції, що зумовлює потребу у вивченні французьких військових текстів в оригіналі та перекладі, а отже і необхідності дослідження трансформаційних процесів при перекладі військової документації.

При перекладі військових статутних документів (ВСД) дуже часто виникає потреба у відступі від системних еквівалентів та застосуванням перекладацьких трансформацій. **Актуальність** дослідження термінологізації та спеціалізації як різновидів специфічних лексичних трансформацій у французько-українському військовому дискурсі зумовлена недостатністю розробок, проведених з даної тематики.

Об'єктом дослідження в даній статті обрані французькі військові статутні документи стратегічного, оперативного та тактичного рівнів сухопутних військ Франції та їх українські переклади.

Перекладацькі трансформації загалом досліджувалися як вітчизняними (Л. С. Бархударовим [1], Т. А. Казаковою [2], В. Н. Комісаровим [3], Л. К. Латишевим [4], Т. Р. Левицькою [5], Я. І. Рецкером [6], В. І. Карабаном [7]), так і зарубіжними вченими

P. Newmark [8], J. P. Vinay, J. Darbelnet [9] та інші). Однак, проблеми застосування термінологізації та спеціалізації при відтворенні українською мовою французького військового статутного документу фактично залишилися поза увагою дослідників.

Поняття “термінологізація” у сучасній лінгвістичній літературі не має чіткого визначення. У широкому розумінні термінологізацією називають “усі процеси утворення нових термінів у результаті семантичного переосмислення загальноживаної лексики, спосіб мовної номінації, при якому основним засобом створення нового терміна є семантичний розвиток слова” [10:21]. У вузькому значенні терміном “термінологізація” номінують окремі семантичні зміни при переході загальноживаного слова в спеціальне. У дослідженні під явищем термінологізації будемо розуміти такий трансформаційний процес, при якому відбувається зсув значення вихідної лексичної одиниці із загальноживаного прошарку до термінологічного. В оригіналі лексична одиниця має загальноживане значення, а в перекладі її значення зміщується в термінологічний прошарок.

Наведемо типовий приклад застосування термінологізації при перекладі ВСД стратегічного рівня:

<i>Les modes d'action envisageables ont pour objectif de maîtriser les risques, ils sont dirigés vers d'éventuels perturbateurs, des facteurs de déséquilibre identifiés ou les leviers qui pourraient jouer le rôle de catalyseur et favoriser le <u>développement d'une crise</u></i>	Можливі варіанти дій мають на меті контролювати ризики, вони спрямовані до можливих гарячих точок, визначених факторів або чинників небезпеки, які можуть стати каталізатором та сприяти <u>ескалації кризи</u>
[15:30].	[16:30].

У наведеному уривку з доктрини попередження криз зафіксовано використання трансформації вихідної лексичної одиниці шляхом термінологізації. Так, французьке словосполучення *développement d'une crise* відтворено в перекладі за допомогою українського словосполучення *ескалація кризи*. Якщо ми звернемося до словника [11:197], [12:195], то знайдемо такі словникові відповідники до іменника *développement* 1) розвиток; розгортання; розширення; зростання; 2) передача; 3) проявлення; 4) розкладання; розкриття; 5) креслення; рисунок; 6) нарощування. Як видно, ні один із запропонованих словником варіантів не зможе адекватно відтворити значення вихідного словосполучення,

оскільки в українській військовій мові не вживається вислів “розвиток конфлікту”. В українських ВСД при передачі цього значення застосовується словосполучення “ескалація конфлікту”. Тому перекладач у даному випадку вдається до трансформації шляхом термінологізації, тобто транслят переходить до термінологічного прошарку лексики, тоді як вихідна лексична одиниця залишається в загальноновживаному лексиконі.

Наведемо типовий приклад застосування термінологізації при перекладі ВСД оперативного рівня:

La dissuasion répond a un besoin Ядерне стримування має на меті d'économie des forces et de maîtrise de економію сил та протидію будь- la violence. Elle s'adresse tout якій агресії. Воно спрямоване particulièrement aux éléments de особливо на того потенційного l'environnement humain qui s'inscrivent агресора, який керується dans une logique rationnelle de принципом “досягнута comparaison “gains / pertes” [17:90]. мета/втрати” [18:90].

У вищенаведеному мікроконтексті яскравим прикладом застосування термінологізації як трансформаційного процесу є переклад французького іменника *violence*. У словнику [11:762] французькому іменнику *violence* відповідають наступні еквіваленти: 1) шалена сила; 2) насильство; 3) шаленість; лютість, жорстокість; різкість; 4) запальність; неприборканість. Однак жоден з еквівалентів, запропонованих словником, не може бути використаний при перекладі французького іменника, оскільки в українській військовій мові використання загальноновживаного значення призведе до неправильної передачі загального змісту речення. Тому в цьому випадку перекладач вдається до термінологізації, керуючись широким контекстом, яка поєднується з модуляцією. Прив'язуючись до контексту речення, в якому йдеться про стратегію ядерного стримування, перекладач відтворює французький номінатив *violence* українським контекстуальним відповідником *агресія*.

Наведемо інший типовий приклад використання термінологізації при перекладі ВСД тактичного рівня:

Le PC avancé / réservé est destiné à Передовий (резервний) командний devenir le PC principal en vue d'assurer пункт призначений для виконання la continuité du commandement après функцій головного КП із метою

une bascule de PC [19:48].

підтримання безперервності
командування після
передислокації основного КП
[20:48].

У наведеному вище прикладі було зафіксовано використання термінологізації при перекладі французького дієслова basculer. Аналізуючи відповідники цього дієслова у словнику [11:68] знаходимо наступне: 1) качатися, гойдатися; відкидатися; хитнутися; 2) перекинутися, навалитися. Як видно з наведених словникових відповідників, жоден із них не зможе адекватно відтворити загальний зміст вихідної лексеми. При перекладі перекладач відштовхується від загального значення французького дієслова, яке вказує на зміну місця положення. У подальшому, переносячи це значення в українську військову мову, найбільш адекватно можна відтворити за допомогою термінологічної одиниці передислокація. Отже, у такому випадку, ми спостерігаємо явище термінологізації вихідної одиниці в перекладі, яке полягає в трансформації загальновживаного французького слова на термін у мові перекладу.

Відобразимо отримані кількісні підрахунки застосування термінологізації при перекладі статутних документів на рис. 1.

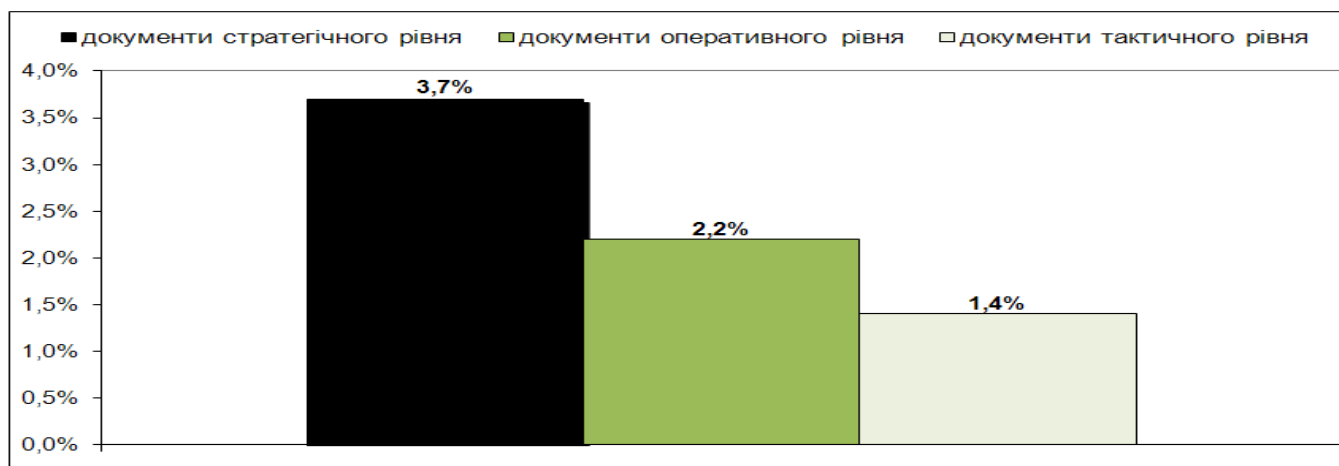

Рис. 1. Кількісні дані використання термінологізації при перекладі французьких статутних документів

За результатами аналізу фактологічного матеріалу відсоток використання термінологізації при перекладі ВСД стратегічного рівня складає 3,7 %, для ВСД оперативного рівня кількісний показник склав 2,2 % та для ВСД тактичного рівня – 1,4 % відповідно. Зменшення

використання термінологізації від ВСД стратегічного рівня до ВСД тактичного рівня пояснюється зменшенням відсотка використання в ТО слів та словосполучень, що за своєю семантикою можуть відтворюватися в МП лише за допомогою термінологічних слів та словосполучень.

Слід зауважити, що в більшості випадків термінологізація викликана нормами МП, зокрема, нормами української військової мови та поєднується в більшості випадків із таким трансформаційним процесом, як модуляція.

Явище спеціалізації при перекладі ВСД збройних сил Франції відрізняється від процесу термінологізації тим, що при термінологізації відбувається перехід загальновживаного слова до термінологічного прошарку, при детермінологізації – у зворотному напрямку, тобто лексична одиниця змінює сферу застосування, тоді як при спеціалізації такий перехід відбувається в межах однієї терміносистеми.

Трансформація шляхом спеціалізації розглядається в роботі як такий трансформаційний процес при перекладі французької ВСД, при якому значення вихідної лексичної одиниці в перекладі набуває додаткових ознак, які відсутні в оригіналі. Ідеться про штучну деталізацію значення трансляту шляхом додавання або без такого інших дескрипторів або уточнюючих слів. Така трансформація відбувається внаслідок неспівпадіння семантичних структур МО та МП. Зазначений трансформаційний процес межує за своєю сутністю з конкретизацією. Однак відмінність конкретизації від спеціалізації полягає в тому, що під час спеціалізації відбувається додавання специфічних ознак лексичній одиниці МП, які не притаманні МО. Фактично, відмінність конкретизації від спеціалізації визначається тим фактом, що при конкретизації відбувається звуження значення трансляту порівняно з оригіналом, а при спеціалізації відбувається додавання специфічних дескрипторів, що можуть мати як синтаксичний характер, тобто змінювати синтаксичну структуру вихідної лексичної одиниці, так і лексичний характер, при якому змінюється лише семантичне наповнення трансляту.

Розгляньмо найтипівіший випадок спеціалізації на прикладі уривка з загальновійськової доктрини застосування сил під час проведення операції:

Pour mener ces actions, les forces conventionnelles, outre l'aptitude au combat, doivent détenir les aptitudes Для проведення військових дій, окрім бойової готовності військові підрозділи повинні

majeures que sont la mise sur pied d'une force, ... [21:10.] *мати наступні основні можливості: мобілізація підрозділу, ...* [22:10.]

У цьому мікроконтексті було зафіксовано використання спеціалізації при перекладі уривка з концепції стратегічного рівня. У вихідному повідомленні французький іменник *aptitude* відтворюється в перекладі за допомогою двох різних відповідників. Така трансформація вихідної французької лексичної одиниці пояснюється розбіжностями в семантичному наповненні французького іменника та його українського відповідника. У французьких ВСД поняття *aptitude* визначається як “специфічна властивість, яка є необхідною для виконання завдань. Вона виражається в рівні компетенції без урахування точної кількості якостей та не передбачає наявності можливостей” [13:38]. В українських ВСД це поняття має більш вузьку семантику та залежно від контексту може відтворюватися іншими лексичними одиницями, тобто перекладач повинен спеціалізувати це поняття залежно від контексту. Отже, як видно з прикладу, в першому випадку французький військовий термін *aptitude* відтворюється за допомогою українського номінатива *готовність*, оскільки в українській військовій мові можливості підрозділу вести бойові дії визначається поняттям *готовність*, а в другому випадку перекладач використовує прямий відповідник *можливості*. Таким чином, ми спостерігаємо спеціалізацію значення французького вихідного іменника.

Наведемо інший типовий приклад використання спеціалізації при перекладі ВСД оперативного рівня:

L'économie de moyens peut être facilitée par une répartition des tâches entre les formations de soutien des différentes nations engagées, dans la mesure où l'interopérabilité des moyens et des procédures est réalisée [23:17]. *Економія сил та засобів може бути більш ефективною при розподілі завдань між підрозділами тилового забезпечення різних країн-учасниць за умови проведення заздалегідь оперативної взаємосумісності засобів та процедур* [24:17].

У вищенаведеному прикладі було зафіксовано два випадки застосування спеціалізації при перекладі. У першому випадку французький номінатив *moyen* трансформований у перекладі за

допомогою двокомпонентного словосполучення “іменник + іменник” сили та засоби. У французькій військовій літературі термін *тоуеп* позначає “сукупність обладнання або особового складу, який має можливості у конкретній галузі” [12:45]. Аналізуючи французький іменник, ми дійшли висновку, що його значення у військовій термінології досить розмите й може позначати як конкретні засоби проведення операції, так і досить узагальнені поняття. При перекладі виникає потреба в деталізації термінологічного значення з урахуванням контексту, тому в українському перекладі отримано відповідник сили та засоби шляхом спеціалізації значення вихідної французької одиниці з огляду на загальний контекст речення та мовну норму.

Наступним яскравим прикладом спеціалізації є відповідник, використаний для відтворення терміна *l'interopérabilité*. У французьких ВСД термін *interopérabilité* визначається як “здатність систем, сил або частин надавати або приймати допомогу служб інших систем, частин або сил для спільного виконання завдання” [14:347]. Українська військова література запозичила це поняття з французької мови та використовує його з уточненням з огляду на свою організаційно-штатну структуру. У даному випадку при перекладі французького іменника *interopérabilité* перекладач вдається до спеціалізації та додає трансляту уточнюючих елементів таких як прикметник оперативний, який надає додаткову характеристику вихідному номінативу з урахуванням мовної норми українського ВСД. Спеціалізація відбулась із метою уточнення ядерного компонента взаємосумісність, оскільки в українській ВСД це поняття може використовуватися в сполучниках стратегічна взаємосумісність та тактична взаємосумісність.

Аналізуючи застосування спеціалізації при перекладі ВСД стратегічного, оперативного та тактичного рівнів, слід зазначити, що застосування спеціалізації не отримало широкого вжитку. Цей факт можна пояснити в деякій мірі специфічністю французьких ВСД, що мають детальніше описані військові поняття в порівнянні з українською мовою. Одночасно з цим цікавими виявилися дані розподілу використання цього різновиду специфічних трансформацій відповідно до рівня ВСД.

Відобразимо на рис. 2 отримані кількісні дані з підрахунку використання спеціалізації:

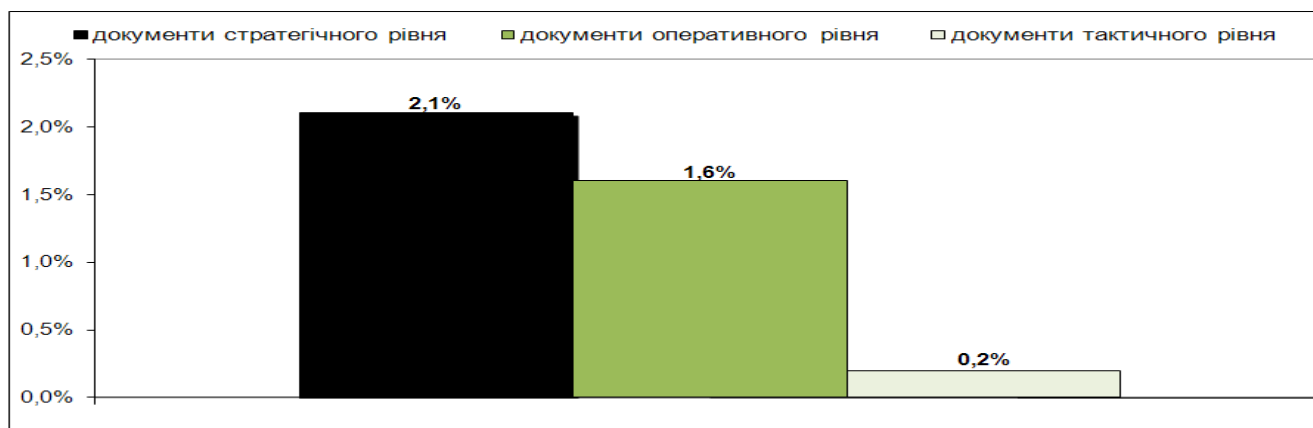

Рис. 2. Кількісні дані використання спеціалізації при перекладі французьких статутних документів

При проведенні кількісного співставного аналізу застосування спеціалізації в перекладах ВСД стратегічного, оперативного та тактичного рівнів нами було зафіксовано найбільший відсоток використання при перекладі ВСД стратегічного рівня (2,1 %), а найменший відсоток застосування при перекладі ВСД тактичного рівня (0,2 %). Незначні показники спеціалізації при перекладі всіх трьох рівнів ВСД можна пояснити тим, що спеціалізація має більш контекстуальний, ніж денотативний характер, тобто головними чинниками, які пояснюють використання спеціалізації є контекстуальне оточення відповідної лексичної одиниці.

Подальше дослідження перекладацьких трансформацій саме для військових статутних текстів є дуже важливим, оскільки це дасть змогу більш детально описати та дослідити можливі перекладацькі рішення та відпрацювати алгоритм дій перекладача при здійсненні різноманітних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Междунар. отн-я, 1975. – 240 с.
2. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English↔Russian / Тамара Анатольевна Казакова. – СПб. : Изд-во “Союз”, 2001. – 301 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : [учебн. пособие] / Вілен Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС, 2004. – 420 с.
4. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы её достижения) / Лев Константинович Латышев. – М. : Междунар. отн-я, 1981. – 246 с.
5. Левицкая Т. Р. Проблемы перевода (англ. яз.) / Т. Р. Левицкая, А. М. Фитерман. – М. : Междунар. отн-я, 1976. – 205 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика : Очерк лингвистической теории перевода / Яков Иосифович Рецкер. – М. : Междунар. отн-я, 1974. – 216 с.
7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
8. Newmark P. A. Textbook of Translation. – London : Prentice Hall International (UK) Ltd., 1988. – 301 p.
9. Vinay J. P. Stylistique comparée du français et de l'anglais, Methode de la traduction / J. P. Vinay, J. Darbelnet. – Paris, 1972. – 321 p.
10. Кузнецова Н. И. Терминологизация общеупотребительной глагольной лексики в научно-техническом тексте (на

матеріалі літератури по радіоелектроніке): дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Кузнецова Наталья Ивановна. – Воронеж, 2006. – 179 с.

ДОВІДНИКИ

11. *Французько-український словник* / [уклад. : О. О. Андрієвська, Л. А. Яворовська]. – Париж : Р.I.U.F, 1994. – 792 с. 12. *Французько-українсько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики* : [в 2-х т.] / Центр розробки Доктрини застосування Збройних Сил Французької Республіки, Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Військовий ін-т / [за ред. : Р. Гардера та В. В. Балабіна]. – К. : Логос, 2007. – 633 с. 13. *AAP-6 Glossaire OTAN de termes et definitions français et anglais*. – P., 2002. – 421 p. 14. *Французько-українсько-англійський словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки* / Центр розробки Доктрини застосування Збройних Сил Французької Республіки, Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Військовий ін-т / [за ред. : Р. Гардера та В. В. Балабіна]. – К. : Логос, 2006. – 231 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. *Doctrine interarmée sur la prévention (prévention des crises et diplomatie de Défense)* (Approuvé le 03 juillet 2002 sous le n° 556 /DEF/EMA/EMP.1/NP et sous le n° 14 /DEF/EMA/SCRI/NP – Edition 2002) [Електронний ресурс] / Commandement de la doctrine et de l'Enseignement militaire Supérieur, Centre de recherche et de Documentation. – Paris : – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 128 RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. – 37 р. 16. *Загальновійськова доктрина з попередження криз та оборонної дипломатії* (Затверджена 03 липня 2002 н° 556 /DEF/EMA/EMP.1/NP та н° 14 /DEF/EMA/SCRI/NP – Видання 2002) [Електронний ресурс]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 37 с. 17. *TTA 904 – Manuel d'emploi de la brigade interarmés générique* (Approuvé sous le n° 550 /CDES/CREDAT/B1 – Edition 2000) [Електронний ресурс] / Commandement de la doctrine et de l'Enseignement militaire Supérieur, Centre de recherche et de Documentation. – Paris : – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 128 RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. – 154 р. 18. *TTA 904 – Керівництво з використання загальновійськової бригади* (Затверджено н° 550 /CDES/CREDAT/B1 – Видання 2000) [Електронний ресурс]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 154 с. 19. *SIC 903 – Manuel d'emploi du système d'information et de communications de la division* (Approuvé le 1er octobre 2001 sous le N° 1141/CDES/CREDAT, Edition 2001) [Електронний ресурс] / Commandement de la doctrine et de l'Enseignement militaire Supérieur, Centre de recherche et de Documentation. – Paris : – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 128 RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. – 254 р. 20. *SIC 903 – Керівництво з використання інформаційної та комунікаційної системи в дивізії* (Затверджено 1 жовтня 2001 N° 1141/CDES/CREDAT, Видання 2001) [Електронний ресурс]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 254 с. 21. *Doctrine Interarmées du commandement en opération* (Approuvé le 05 juillet 2001, sous le n°000681/DEF/EMA/EMP.1/NP– Edition juillet 2001) [Електронний ресурс] / Commandement de la doctrine et de l'Enseignement militaire Supérieur, Centre de recherche et de Documentation. – Paris : – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 128 RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. – 120 р. 22. *Загальновійськова доктрина з організації командування під час проведення операцій* (Затверджено 5 липня 2001, н°000681/DEF/EMA/EMP.1/NP – Видання липень 2001) [Електронний ресурс]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 120 с. 23. *Manuel d'organisation et de fonctionnement de la zone logistique de théâtre* (Approuvé le 31 juillet 2000 sous le n°1632 CDES/CAB – Edition juillet 2000) [Електронний ресурс] / Commandement de la doctrine et de l'Enseignement militaire Supérieur, Centre de recherche et de Documentation. – Paris : – 2 електрон. опт. диски (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium-266 ; 128 RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. – 214 р. 24. *Керівництво з організації та функціонування зон тилового забезпечення театру воєнних дій* (Затверджено 31 липня 2000 н°1632 CDES/CAB – Видання липень 2000) [Електронний ресурс]. – К. : ВІКНУ, 2006. – 214 с.

БОРТНИЧУК О. М., ПАСТУШЕНКО Л. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НЕОЛОГІЗМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ

У статті розглядаються питання словотворення сучасної англійської мови, аналізуються шляхи та способи поповнення лексичного фонду новими словами. Особлива увага приділяється дослідженню найбільш активних методів словотворення, а саме, словоскладанню та телескопії.

Ключові слова: словотворення, неологізм, інновація, словоскладання, скорочення, телескопія.

В статье рассматриваются вопросы словообразования современного английского языка, анализируются пути и методы пополнения лексического фонда новыми словами. Особое внимание уделяется исследованию наиболее активных методов словообразования, а именно, словосложению и телескопии.

Ключевые слова: словообразование, неологизм, инновация, словосложение, сокращение, телескопия.

The article deals with the problems of word-formation in modern English and ways and means of replenishing the English vocabulary with new words. A particular attention is paid to the most active ways of coining new lexical units, namely, compounding and blending.

Key words: word-formation, neologism, innovation, compounding, shortening, blending.

Одним із важливих завдань сучасної лінгвістики є вивчення словникового складу мови та процесів, що в ньому відбуваються, а саме, шляхів та способів його поповнення, що відбувається за рахунок новоутворень. Інновації англійської мови виникають на основі існуючих продуктивних моделей власної системи словотворення, шляхом запозичень готових одиниць інших мов, а також за рахунок розширення значень лексичних одиниць власної мови. Збагачення словникового складу англійської мови відбувається постійно, і з часом стає інтенсивнішим, віддзеркалюючи процеси, що мають місце в житті як мовної, так і світової спільнот. Як зазначають Ю. А. Зацний та А. С. Янков, “якщо в 90-і роки ХХ сторіччя серед головних ‘постачальників’ інновацій відзначали політику, мас-медіа й Інтернет, то на початку нового сторіччя інноваційні мовні процеси на лексико-семантичному рівні найактивніше відбувалися в тих сферах, що знаходяться під впливом таких мікросоціальних чинників, як інформаційна революція, економічні перетворення, міжнародний тероризм і боротьба з ним, проблеми охороги навколишнього середовища, дискримінації в суспільстві [1:5].

Метою статті є дослідження новоутворень сучасної англійської мови, що виникли за рахунок активізації власних словотворчих ресурсів, оскільки ці неологізми задовольняють вимоги саме англоспільноти і відтворюють реальні зміни, що відбуваються як у цій спільноті *per se*, так і швидко реагують на глобальні процеси розвитку суспільства в цілому. Вивчення продуктивних способівтворення нових лексичних одиниць, їх типів та словотвірних моделей, а також ступенів їх продуктивності, активності та вживаності має велике значення у дослідженні мови.

Загальновідомо, що творення нових слів відбувається за тими моделями і словотвірними типами, що або вже існують у мові, або породжуються мовою, що призводить до виникнення нових основ та використання нових словотвірних, переважним чином, афіксальних елементів завдяки розвитку та удосконаленню системи словотворення. Теорія словотворення вивчає як увесь комплекс способів творення нових лексичних одиниць в цілому, так і окремі структури і моделі в їх сучасному вигляді на означеному етапі історичного розвитку, досліджує їх типи та продуктивність. Вивчення різних аспектів словотворення передбачає дослідження об'єктивних процесів та правил формації та словотвірної структури вже існуючих слів, що сприяє правильному розумінню актів і процесів словотворення і дозволяє мовцю створювати слова в процесі мовлення. Словотвірна система постійно розвивається, змінюється та збагачується. Зміни відбуваються в інвентарії словотвірних афіксів – одні афікси відмирають, інші з'являються; змінюється продуктивність і активність словотвірних моделей, вживаність лексичних одиниць, створених за певними моделями, виникають нові значення у вже існуючих словотвірних моделей. Функціонування і еволюцію словотвірної системи мови особливо переконливо віддзеркалюють лексичні новоутворення, без аналізу яких наше уявлення про дію словотвірних засобів і моделей було б неповним. Вивчення неологізмів на кожному окремому етапі розвитку мови доповнює і уточнює вже існуючі дані про систему словотворення, показує характер змін, що відбуваються у словниковому складі мови під їх впливом, а також дає можливість встановити особливості соціально-історичного розвитку певної мовної спільноти.

Як вже зазначалося вище, нові слова є мовною реакцією на процеси, що відбуваються у суспільстві, вони виникають за умови необхідності іменування тих явищ, процесів та реалій, які породжує саме суспільство. Перш за все, це стосується сфери професійної діяльності людини, виникнення та розвитку нових технологій, – достатньо лише згадати такі неологізми як **netiquette**, **netizen**, **weinar**, **webzine**, **e-cruitment**, **emoticon**, **e-talk** та багато інших. Значна частина неологізмів створена з метою більш повного відображення особливостей сучасного життя суспільства, особливо молоді, наприклад: **thumb generation** “a generation of young people and adults whose enjoyment of their free time relies heavily on how quickly their thumbs can press a keypad”, **middle youth** “people who combine all the responsibilities of adulthood with youthful attitudes and interests. They are too old to be called young, but too young to be called middle-aged”, **seachanger** (Australian) “a professional person who opt for a change in lifestyle by moving to the seaside or country”, **slow foodies** “followers of the slow food movement who take as much time as possible over their food. Opposite to fast food”, **jeggings** “mixing jeans and leggings to describe new clothing style”, **funkinetics** “a form of energetic step aerobics that mixes exercise and soul music”. Деякі новоутворення мають метафоричне значення, наприклад: **snail mail** “the standard system of delivering mail which is very slow in contrast to electronic mail”, **sandwich generation** “a generation of people who care for the needs of their children as well as those of their own elderly parents”, **frankenfood** “a food that contains genetically modified ingredients”, **latte factor** “It’s a metaphor for where you are spending money on little things that you can cut back on without changing your lifestyle”.

Необхідність вивчення існування та функціонування словотвірної системи з урахуванням ступеню активності засобів словотворення і словотвірних моделей на даному конкретному етапі її розвитку не викликає сумнівів, хоча не всі способи словотворення англійської мови – афіксація, конверсія, скорочення, словоскладання, зворотне словотворення, постпозитивація, редуплікація, звуконаслідування, лексико-семантичне словотворення – мають однаковий ступінь активності. Окрім того, похідне слово може бути і результатом дії декількох словотвірних процесів, – це може бути словоскладання і афіксація, наприклад, **bouncebackability** “the ability to recover from near-

defeat in a competition; the ability to recover from a set-back”. Однак, як свідчить дослідження неологізмів, зареєстрованих у різних джерелах (див. [5; 6; 7; 8]), найактивнішими сучасними способами творення нових слів є словоскладання та скорочення, а саме телескопія.

Словоскладання є важливим засобом поповнення словникового складу англійської мови, одним з найбільш продуктивних, що відтворює специфіку мови, оскільки наряду з загальними для багатьох мов рисами, має національні особливості характерні лише для даної мови. Аналітичний склад англійської мови, широке використання порядку слів як засобу вираження лексико-граматичних відносин пояснює існування великої кількості складних слів, особливо таких, що утворені без з’єднувального елементу та флексії. Складне слово складається з двох або більше повнозначних основ, що можуть використовуватися в мові самостійно як вільні форми. Значення складного слова визначається не лише на основі поєднання лексичних значень його компонентів, а й на основі значень, які сигналізують моделі розташування його безпосередньо складових. Словотвірні моделі складних слів можуть бути полісемантичними, як наприклад модель $n + n - N$, що виявилася найактивнішою структурною моделлю новоутворень – синтаксичних складних іменників, наприклад, **grief tourists** “people who are interested in visiting the grave of a person who died tragically”, **senior moment** “times when we forget the most simple things”, **meatspace** “the physical world, as opposed to virtual”, **earwitness** “an individual who hears an incident occur, especially one who later gives a report on what he heard”. Як бачимо, порядок компонентів складних слів подібний порядку слів в іменних словосполученнях, головним компонентом при цьому є друга безпосередньо складова, в той час як перший компонент виконує функцію означення. Структурні моделі складних іменників $adj + n$ та $pron + n$ використовуються менш активно: було виявлено лише декілька новоутворень за цими моделями, наприклад: **dental spa** “a place where you enjoy the complete tooth care experience sitting in the special vibrating chair and surfing the net, watching TV or having a foot massage”, **me-time** “time to relax and do exactly what you enjoy to bring about inner peace and contentment”.

Слід зазначити, що типовим для новоутворень є використання простих непохідних основ, наприклад: **fat tax** “a tax on snack foods, sweets and soft drinks aimed at prevention heart disease”, **earworm** “a song

which keeps going round and round in your head”, хоча зустрічаються неологізми, один з компонентів яких є похідною основою, наприклад: **shopgrifting** “renting something for free by purchasing it at a retailer and then retaining it within thirty days for a full refund”, **stagephoning** “making a virtue of the lack of privacy by some mobile users who exploit the presence of third parties as a unique opportunity to put something of themselves on display”, **leisure sickness** “those illnesses which always seem to occur during weekends and holidays”. Перший компонент складного слова може бути представленим скороченою основою, наприклад, **gastropub** “a pub which, in addition to beer and alcoholic drinks, offers gastronomic cuisine”, **globoboss** “a cosmopolitan executive that has the ability to perform well across the globe”.

Зустрічаються неологізми, створені за аналогією, тобто, шляхом заміни одного з компонентів вже існуючого складного слова, наприклад, слово **face lift** слугувало моделлю для створення неологізмів **body lift** “surgery on your body – thighs, buttocks and stomach” та **voice lift** “surgery on your vocal cords to make them sound younger”, іменник **lifespan** спровокував створення неологізму **healthspan** “the period of our lives when we are free from serious illness”; за моделлю іменника **offshoring** створено іменник **homeshoring** “a cost-effective way of providing an improved level of service from local rather than overseas employees”, лексична одиниця **brainstorming** слугувала основою неологізму **blamestorming** “calling a meeting to discuss a failure of a project and why things went wrong by finger pointing”.

Другим за активністю способом творення неологізмів є скорочення, тобто зменшення кількості фонем або морфем в існуючих в мові слів або словосполучень без зміни їх лексико-граматичного значення або категорії в результаті чого з’являється нова номінативна одиниця або варіант лексичної одиниці – прототипу. З трьох структурних типів скорочених слів саме телескопізми або телескопні слова виявилися найбільш поширеними серед неологізмів. Зазвичай, до факторів, що сприяють виникненню скорочених лексичних одиниць, належать, перш за все, екстралінгвістичні чинники, а саме, науково-технічний і соціальний прогрес, зростання потоку інформації та необхідність передати її з найменшими витратами часу та місця, а також лінгвістичні чинники – тенденції до мовної економії та до типового для англійської мови моносилабізму. Слід зазначити, що

існують різні точки зору щодо місця телескопії серед інших засобів словотворення: іноді його ототожнюють з словоскладанням, іноді – з аббревіацією; існує також точка зору, що це окремий тип словотворення. Такі розходження пояснюються тим, що телескопія є відносно ‘молодим’ способом словотворення. В. Адамс [2] вважає, що основна маса телескопних слів з’явилась лише в ХХ сторіччі і з того часу, продуктивність цього способу лише зростає, а телескопні слова здатні представляти серйозне і значне доповнення до словникового складу англійської мови. В той же час не слід забувати, що багато телескопізмів, як і неологізмів в цілому, мають обов’язково пройти кілька етапів у своєму становленні, перш ніж стати повноправними елементами словника англійської мови, а саме: “... unstable – extremely new, being proposed, or used by a very small subculture; diffused – having reached a significant audience, but not yet having gained acceptance; stable – having gained recognizable and probably lasting acceptance ...” [3] .

Особливістю телескопних слів є їх залежність від контексту, значення більшості телескопних слів зазвичай важко зрозуміти без належної контекстної підтримки або експлікації значення їх компонентів. Особливістю структури телескопного слова, як зазначає Ю. О. Жлуктенко [4:107], є те, що хоча б один з його компонентів представлений не цілою, а скороченою основою. Більшість телескопізмів, на відміну від аббревіатур, не мають аналогів у вільних словосполученнях, а створюються внаслідок встановлення асоціативних зв’язків між двома синтаксично виокремленими словами. Головною ознакою телескопного слова є також те, що сполучення фрагментів відповідає певним структурно-семантичним моделям. Сучасний етап продукування неологізмів – телескопізмів свідчить, що найактивнішими серед них є такі: 1) злиття фрагмента з фрагментом (тип *smog* < *smoke* + *fog*), наприклад, **dramedy** < *drama* + *comedy*, **infotainment** < *information* + *entertainment*, **ginormous** < *gigantic* + *enormous*, **Chindia** < *China* + *India*, **Republicrat / Demopublican** < *Republican* + *Democrat*; 2) злиття повної основи з фрагментом (тип *breathalyzer* < *breath* + *analyzer*), наприклад, **sheeple** < *sheep* + *people* “people who are easily persuaded and tend to follow what others do”, **baggrivation** < *bag* + *aggravation* “a feeling of annoyance and frustration at the airport when your baggage has not arrived but the other passengers’ bags have”, **mocktail** < *mock* + *cocktail* “ non-alcoholic drink that looks like a

cocktail”, **staycation** < stay + vacation “a vacation at which you stay at home and relax”, **wordrobe** < word + wardrobe “a person’s vocabulary”; 3) злиття фрагменту з повною основою (тип **paratroops** < parachute + troops), наприклад, **plagiarhythm** < plagiarized rhythm “lyrics and tunes downloaded and incorporated into our own musical creations”, **docusoap** < documentary + soap, **frankenfood** < Frankenstein + food.

Досліджуючи телескопні неологізми, не можна не звернути увагу на випадки певної серіалізації, тобто, утворення кількох лексичних інновацій за допомогою одного фрагменту, а саме: **docusoap** – **politisoap**, **frankenfood** – **frankenfisch**, **fanzine** – **webzine**, **snaparazzi** – **rumorazzi** – **paparazzi** тощо.

Подібні інновації свідчать про виникнення та активне існування певних фрагментів слів, що виконують функцію афіксів у межах творення телескопічних слів, що, вочевидь, є ознакою розширення словотвірного потенціалу англійської мови.

Таким чином, розглядаючи інновації у системі словотворення, слід відмітити, що словотвірні можливості, особливо у царині словоскладання та творення телескопізмів, є достатньо широкими; аналіз способів та методів словотворення дозволяє дійти висновку про безперервний процес виникнення нових словотвірних елементів та моделей, що заслуговують на постійну увагу з боку дослідників лексичного складу англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : [англо-український словник] / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с. 2. Adams V. An Introduction to Modern English Word-formation / Valerie Adams. – Longman, 1988. – 230 p. 3. Rowan D. Glossary for the Nineties : Press Coverage [Електронний ресурс] / David Rowan. – Режим доступу : <http://www.davidrowan.com> 4. Английские неологизмы (60–70-е годы) / [под. ред. Ю. А. Жлуктенко]. – К., 1983. – 223 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Macmillan English Dictionary. New words – a Selection – Macmillan, 2007. – 31 p. 6. New Words in English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.learn-english-today.com 7. New Words in English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.owl.net.rice.edu> 8. Neologisms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rdues.uce.ac.uk>

ВАКУЛЕНКО М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У роботі розглянуто методи розробок і науковий рівень термінологічних пропозицій до сучасних національних стандартів. Подано рекомендації для покращення ситуації, що склалася.

Ключові слова: термін, термінологія, стандартизація.

В работе рассмотрены методы разработок и научный уровень терминологических предложений к современным национальным стандартам. Даны рекомендации по улучшению сложившейся ситуации.

Ключевые слова: термин, терминология, стандартизация.

In this paper, the working-out methods and scientific valuability of terminological propositions to modern national standards are studied. Recommendations aimed to improving the state of art, are given.

Key words: term, terminology, standardization.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється тим, що останнім часом в Україні прийнято чимало національних стандартів, методи розробки та науковий рівень яких залишають бажати кращого. Ще 12 років тому Тарас Кияк [1] писав: “через відсутність методологічних засад для стандартизації української термінології наші перші вітчизняні стандарти хибують недовершеністю, плагіатом, мовними покручами, нечіткістю дефініцій ...”. **Предметом** цього дослідження є деякі сучасні українські стандарти у сенсі дотримання їх розробниками належних наукових вимог і морально-етичних норм, а **метою** – формулювання відповідних рекомендацій щодо вживання ряду науково-технічних термінів. Будемо спиратися тут на відкриті джерела – насамперед на пропозиції Технічного комітету зі стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ), викладені на їхньому сайті http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_concept.htm разом зі статтею Голови комітету Б. Рицаря з помпезною назвою “Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України” [2], де автори розглядають ряд прийнятих і запланованих стандартів, даючи свої рекомендації до вживання тих чи інших термінів.

Проголосивши стандартизацію термінів головним чинником утвердження державності України, нам пропонують своєрідні шляхи цієї стандартизації.

Ось автор згадує про стандарт ДСТУ 3966–2000 “Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять”, у Додатку Г до якого “наведено, зокрема, нормативні форми подання віддієслівних іменників на позначення дії (недоконаного процесу), події (доконаного процесу) та висліду дії разом з дієсловами, від яких ці іменники походять”. Пікантність у тому, що ми детально розбирали вживання віддієслівних іменників у своїх працях, зокрема в передмові до “Російсько-українського словника фізичної термінології” 1996 року видання [3]. Розглядали ми цю проблему і в [4]. Чомусь під час розроблення цього стандарту до співробітників Київського національного університету імені Тараса Шевченка не зверталися ні як до потенційних його авторів, ні як до рецензентів. А як називаються дії та “висліди” авторів стандартів, коли вони використовують набутки інших і “забувають” посилатися на першоджерела?

Таке трактування віддієслівних іменників ми застосовували в практичній термінографічній роботі, зокрема в [3], чотиримовному “Англійсько-німецько-російсько-українському комп’ютерному словнику фізичних термінів” [5] та в “Тлумачному словнику з фізики” [6].

Де явище, де процес і де наслідок у парах: *оповідь* – *оповідання*, *зупинка* – *зупинення*, *напруга* – *напруження*, *стоянка* – *стояння*, *знижка* – *зниження*, *вибірка* – *вибирання*? Навряд чи автори “додатків” зможуть дати доладну відповідь на це питання. Мова ж бо не підлягає правилам, які їй намагаються накинути складачі стандартів під орудою ТК СНТТ.

Щодо поняття “події”. Словник [7] тлумачить подію як “те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя” – що не збігається з трактуванням події в згаданому стандарті. Подія може означати і “недоконаність”, і “доконаність”, і явище. У фразі “зараз ми є свідками незвичайної події” ідеться про подію, яка розгортається у нас на очах. Отже, лексема “подія” не містить у собі протиставлення “доконаності” щодо “недоконаності”, як це намагаються подати “укладачі” Додатку Г. Подія – поняття, яке в більшості випадків зводиться до явища як сукупності різноманітних дій, що зайвий раз підтверджує правильність саме нашого підходу до вживання віддієслівних іменників.

Часто трапляється так: якщо ідея людині не належить, вона не може досягнути її сутності і тому спотворює. А що автори цього стандарту таки не відчують сутності віддієслівних іменників як слід, свідчать численні похибки в їх уживанні, допущені в [2], зокрема: *під навантагою* – замість нормативного *під навантаженням*, *чищення* (97.180) – замість правильного *чистка*, *створювання та використання* – замість правильного *створення та використання*.

Не усвідомлюючи важливості іменників із фіналлю *~ка*, автор [2] намагається вилучити їх з ужитку будь-якою ціною. Так, замість лексеми *посадка* (повітряних кораблів) нав'язуються *приземлювання, приземлення* (49.020, 49.090). А що, як літак сідає на палубу чи на воду? Замість *постановка* (на виробництво) – лексеми *ставлення, постава* (91.100, 91.200), які мають в українській мові зовсім інші значення, відмінні від потрібних.

А ось мила згадка про ще один стандарт, цього разу майбутній: “Комітет вже тривалий час (ухвала Управи ТК СНТТ від 26.12.1995 і далі) безрезультатно пропонує УкрНДІССІ розпочати роботу над термінологічним стандартом українсько-латинської транслітерації, базовий проєкт якого розробив Інститут фундаментальних досліджень разом з Українською науковою асоціацією... На його основі Комітет розробив схему однозначної прямої та зворотної транслітерації кирилических знаків у латинські, яка відтворює український чи англійський текст. Зволікання з розробленням ДСТУ “Кирилично-латинська транслітерація українських назв і текстів” не сприяє гармонізації з міжнародною термінологією та утвердженню державності України”.

Певні дивні провали пам'яті у Б. Рицаря. Нагадаємо читачам, як усе було насправді. У 1998 році Держстандарт України звернувся до Київського національного університету імені Тараса Шевченка з проханням дати свої пропозиції до міждержавного транслітераційного стандарту *СИБИД*. Як тільки ми подали ці пропозиції, ТК СНТТ на чолі з Б. Рицарем рішуче став на заваді участі України в розробленні цього стандарту, мотивуючи це політичними гаслами щодо недоцільності співпраці з Росією. То хто розробник і з чийого боку було “зволікання”?

Натомість ТК СНТТ разом із нововиниклим Інститутом фундаментальних досліджень розповсюджував як свій проєкт стандарту компілятивну розробку в обхід прийнятої процедури (див. статтю “Проблеми впровадження української латиниці”, “Урядовий кур'єр”, 3

вересня 1998 р., а також [8]). І зараз ТК СНТТ видає себе за офіційних розробників транслітераційного стандарту, поширюючи недостовірну інформацію в МВС України, в МОН України (на Всеукраїнській нараді “Сучасний стан термінознавства...” 26 травня 2009 року) та в інших інституціях. На нашу думку, такі дії голови ТК СНТТ Б. Рицаря та його колег свідчать про недобровживання службовим становищем у власних інтересах. І стаття [2] є логічним продовженням не дуже легітимних дій її авторів, які будь-якою ціною хочуть стати розробниками транслітераційного стандарту.

Це не єдина друкована праця Б. Рицаря, де він (разом із колегами та рецензентами) надто вільно трактує загальноприйняті морально-етичні норми. У [9] активно використовуються наші набутки (див. [10–13]), зокрема: термін “латиниця”, до відродження якого ми доклали свого часу чимало зусиль; принципи транслітерації, які були подані, озвучені та затверджені на розширеному засіданні колегії Держстандарту України 18 жовтня 1995 року; перелік застосувань латиниці; пояснення сутності транслітерації за допомогою сербохорватської мови; транслітераційні таблиці. Чомусь автори не згадують про джерела своєї обізнаності в галузі транслітерації. У своїх роботах ми переконливо довели правильність нашого способу транслітерації. І причини таких дій Б. Рицаря та його співавторів лежать на поверхні: не вистачає аргументів, але дуже хочеться, щоб своє було зверху. Але як називається використання праць попередників без посилання на них?

Певно, гучне гасло про державність мусило прикривати непорозуміння авторів [2] з тенденціями та нормами українського словотворення – бо тут активно вживаються покручі та неологізми. Так, новоз’явлене слово *гармонювання* може означати хіба що гру на гармоні, а до стандартів застосовується *гармонізація*. Про необхідність і важливість суфікса *~із~/~из~* писав ще Леонід Босак з Інституту стандартизації [14], порівнюючи значення „парних” термінів *телефонувати* – *телефонізувати*, *екранувати* – *екранізувати* тощо. *Гармоніювання* – то також музичний, а ще естетичний термін: він може означати, з одного боку, підбирання гармонії до мелодії, а з другого, підбирання кольорів одягу. Треба розрізняти *визначення* (це вимірювання, фіксування) й *означення* (це окреслення ознак і якостей поняття) – див. [3–6; 15]. Німецьку кальку *панцер* автор оголошує „віддавна українським” словом і пропонує замість *броя*, яке так давно закріпилося в українській

мові, що має багато похідних слів, у тому числі й у переносному значенні: *броньовик, броньований, бронювати (квитки)*. Незрозуміло, навіщо пропонувати німецьке запозичення *циндра*, якщо є український термін *ожарина* [3]. Рекомендований Б. Рицарем вираз „після прибуття *потягу*” звучить дещо двозначно: закінчення “-у” набуває потяг статевий. А щоб не плутатися у відмінках, краще вживати не польську кальку, а віддавна українське слово *поїзд*. Такими ж недоречними є залицяння автора до читачів, коли він пропонує *обіймати посаду* замість *займати*. Це вже збочення якесь. Якщо можна займати місце, займатися якою-небудь справою – то чому не можна при цьому займати посаду? Певно, не знайомий автор і з правилами гарного тону, тому що рекомендує вживати слово *вибачатися* (тобто вибачати самому собі) замість *просити пробачення*. А є ще вдале українське слово *перепрошувати*, про яке Б. Рицар чомусь не згадав. І зовсім весело виглядає пропонований Б. Рицарем вираз *дістати професуру* (замість *отримати професуру*). Либонь, ідеться про те, щоб подратувати професорів? Чи, може, дістати всю цю професуру з шухляди чи кишені ... Хтозна.

Дуже багато невдалих новотворів (чи штучно відроджених термінів) пропонується автором до назв ДСТУ: *приготова, підготова* (43.020, 71.060.10, 77.040, 77.120.50, 85.060, 91.100.10), *перевір* (03.120.10, 43.180), *переріб* (13.110, 67.080.20, 71.100.60, 83.200), *обріб* (79.120), *устаткування* (01.100.30, 03.80, 13.110, 25, 35.240.50, 55.200, 59.020, 61.080, 67.260, 73.120, 83.200, 91.220, 97.060), *хемічне чищення* (03.80, 13.100, 13.110, 61.020), *припасунок, припасовання* (01.080.30) і т. д.

В українській мові немає дієслів, які закінчуються на *~овати* – тому віддієслівні іменники з фіналлю *~овання* (*угруповання, устаткування, припасовання* тощо) суперечать нормам українського словотворення.

Немає достатніх підстав і в прагненні автора замінити термін *добавки* (для виробництва штучних пористих заповнювачів, активні мінеральні, хімічні) – на *додатки* (91.100.10, 91.100.20, 91.100.30). Як тоді *розбавити* розчин? Як попросити у мами *добавки* борщу? Як розрізняти російські *прибавить* і *добавить*?

Невиправданим засміченням мови є і пропоновані заміни українських термінів на іншомовні: *зубчастий* на *трибовий* (21.120.20, 21.200, 21.240), *катушка* на *шпуля* (33.160.30, 37, 65.140.30), *латунні* (прутки, труби) на *мосяжні* (77.120.30), *насоси* на *помпи* (13.110, 23.100.10, 23.140).

Запозичене слово *аркуш* уживається стосовно паперу – тому заміна терміна *листовий* (прокат) на *аркушевий* (77.140.20, 77.140.50) недоречна.

Слово *лютувати* в українській мові вкоренилося зі значенням *злитися* – тому заміна терміна *паяння* на запозичений із німецької *лютування* (01.080.30, 25.160.50) вкрай не виправдана.

Прагнуть автори [2] й накинати нам “хемію” та “магнет”. Це не що інше, як спотворення на польський лад вимови першоджерела (*χημεία, μαγνητ...*) і порушення фонетичності української мови. Нагадаємо, що в польському правописі за такими словами закріпилася етимологічна форма, яка відповідає не сучасній, а давній візантійській вимові. Ще півтора століття тому науковці погодилися, що основною засадою української мови є фонетична (“як чуємо, так і пишемо”), а не етимологічна – і тим заклали підмурок її милозвучності (Про це писав І. Франко в статті “Етимологія і фонетика в южноруській літературі”, “Народ”, № 13–15, 1894; див. також [16:23]). Романські мови наближають звучання терміна “хімія” до сучасного грецького: так, французи пишуть *chimie*, італійці – *chimica*. У фразі “магнетик складається з маленьких магнітиків” тільки традиційне вживання *е* та *і* відповідно розрізняє ці терміни. Традиційне написання слів *магнетизм, магнетик* із літерою “е”, а *магніт, магнітний* – з “і” добре узгоджується з закономірністю української мови вживати у відкритому складі “е” на місці “і”. Крім того, не можна забувати про системність правопису. Тому варіантів два: або всі відповідні слова перевести на еразмову вимову та етимологічне написання: *Крім – Крет, Віфлеєм – Ветлеєм, Самуїл – Самуел, Кулон – Куломб, Лоран – Лаурент* – або ж залишити все як є. Очевидно, другий варіант виглядає куди привабливішим.

Важко назвати вдалим і вживання лексеми *топити* (та похідних) замість *плавити*: адже вона вживається переважно в інших значеннях. Так, *затоплювати* – це *заливати*. Можна *втопити кнопку* – тобто натиснути на неї, можна *топити* щось у рідині – тобто занурювати.

Пропонована заміна російської кальки *нержавіюча* (сталь) на *нержавна, нержавійна* (97.180) – це вживання наших новотворів, наведених у [3]. Тільки тут описка: не “нержавна”, а *неіржавна*. Але де ж посилання на джерело?

Неоковирно-двозначно виглядає термін *гуртопродажна* (01.120), який пропонується замість *оптово-відпускна* (ціна).

Замість неоковирного *перепомповування* (23.080) грамотніше виглядав би термін *перегнічення* – відповідно до [3].

Ось ще ряд пропонованих Б. Рицарем замін, які важко назвати вдалими. “*Живучість – працездатність* (35.020)”: ці слова означають зовсім різні речі, тому не можна замінювати одне на інше. “*Жи́рні (кислоти) – масні* (67.120)”: масним є те, що маститься. “*Ракоподібні – раки* (67.120)”: це різні терміни – так само, як *щитоподібна* (залоза) і *щитова*. “*Результати (випробувань) – посліди* (35.020)”: *послід* – це результат роботи травної системи у пташечки. “*Свинець – оливо* (25.160.50)”: по-перше, термін “оливо” вживався на місці “олово” (див. [3]), а по-друге, буде плутанина з оловом. “*Соски гумові – пипки гумові* (97.190)”: тоді вже термін “ссавець” треба замінити на “пипець”. “*Тротуар – пішохід* (93.080)”: пішоходи тепер ходитимуть по *пішоходу* ... “*Установлення (виробів електронної техніки на друковані плати) – уставляння* (31.180)”: *вставляють* свої п’ять копійок, а техніку *встановлюють*. “*Флюси зварювальні плавлені – топняки зварювальні топліні* 25.160.20”: а масло *масляне* ... “*Штепсель – притичка* (23.100.30)”: це, певно, щось біля тички.

Стаття голови ТК СНТТ рясніє й суржи́ком: *опираючись на досвід* (треба – *спираючись*); *завдяки самовідданій праці* (правильно – *завдяки самовіддани́й праці*); *за ініціативою Комітету і за сприянням* (правильно – *з ініціативи Комітету і за сприяння*); *слабе володіння українською мовою* (правильно – *слабке володіння українською мовою*); *треба признати, що* (правильно – *треба визнати, що*); *багацтво* (правильно – *багатство*).

І при цьому автори претендують на володіння остаточною істиною в термінології та стандартах. Ось такі у нас термінологічні поводи́рі... Ось такі їхні „посліди”.

Висновки та рекомендації

Науковий та морально-етичний рівень українських термінологічних стандартів значно нижчий за бажаний. Багато невдалих термінів і плагіату.

ТК СНТТ повинен відповідати за **науково-технічну** термінологію: це термінологія машинобудування, сільського господарства тощо. Натомість він займається **науковою** термінологією, що не відповідає ні його обов’язкам, ні рівню виконавців. Наприклад, стандарт із транслітерації вимагає комплексних знань у різних галузях науки. Не маючи таких, деякі члени ТК СНТТ порушують морально-етичні норми.

Голова ТК СНТТ Б. Рицар використовує своє службове становище неадекватно, організував роботу малоефективно, не дотримується належної процедури підготовки та прийняття стандартів, ігнорує високий потенціал вітчизняних науковців – зокрема, фахівців КНУ імені Тараса Шевченка.

ДСТУ 3966–2000 та всі стандарти на фізичні терміни та означення треба переробити, залучивши до роботи відповідальних і кваліфікованих фахівців. У ДСТУ 3437–96 слід замінити термін “олива” та “астило”. В усіх стандартах замінити терміносполучення “терміни та визначення” на “терміни та означення”.

Розробником транслітераційного стандарту української латиниці є Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кияк Т.* Проблеми тактики українського термінотворення / Тарас Романович Кияк. – Українська термінологія і сучасність. – К., 1997. – С. 19–23.
2. *Рицар Б.* Засади унормування української фахової термінології. Стандартизація термінології [Електронний ресурс] / Б. Рицар. – Режим доступу : http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_concept.htm; див. також : *Рицар Б.* Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України / Б. Рицар // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30–32.
3. *Вакуленко М.* Російсько-український словник фізичної термінології / О. В. Вакуленко. – К. : Поліграф. центр Київськ. ун-ту імені Тараса Шевченка, 1996. – 236 с.
4. *Вакуленко М. О.* Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / Максим Олегович Вакуленко. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2009. – 64 с.
5. *Вакуленко М. О.* Англійсько-німецько-російсько-український комп’ютерний словник природничих термінів (фізика) / Максим Олегович Вакуленко, Олег Васильович Вакуленко // INTAS-UA. – № 95–263.
6. *Вакуленко М. О.* Тлумачний словник із фізики : 6644 статті / Максим Олегович Вакуленко, Олег Васильович Вакуленко. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2008. – 767 с.
7. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
8. *Вакуленко М.* Українська латиниця чи львівська? / Максим Вакуленко // Вісник Книжк. палати, 2000. – № 9 (50). – С. 14–15.
9. *Рицар Б.* Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю / Б. Рицар, Р. Рожанківський, Р. Микульчик // Вісник нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – Серія “Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – С. 55–61.
10. *Вакуленко М.* Українська латинка: правильне відтворення наших власних назв / Максим Вакуленко // Тези 3-ої Міжнар. наук. конф. [“Проблеми української науково-технічної термінології”], (20–23 вересня 1994 р.). – Львів, 1994. – С. 118–119.
11. *Вакуленко М.* Українська латиниця як стандартизоване доповнення до українського правопису / Максим Вакуленко // Бібл. вісник. – 1998. – № 2. – С. 10–12.
12. *Vakulenko M. O.* Transliteration Through a Slavonic Latin Alphabet: Saving Information and Expenses / M. O. Vakulenko // Вісник Київськ. лінгв. ун-ту. – Серія “Філологія”. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 85–94.
13. *Вакуленко М.* Наукові засади відтворення запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація / Максим Вакуленко // Вісник Книжк. палати. – 1999. – № 10. – С. 6–9 ; № 11. – С. 15–18.
14. *Босак Л.* Штучні проблеми становлення української науково-технічної термінології / Леонід Босак // Вісник Книжк. палати. – 1998. – № 6. – С. 21–22.
15. *Вакуленко М.* Деякі термінологічні нюанси української мови: як не виплеснути з водою дитину / Максим Вакуленко // Вісник НАН України. – 2006. – № 11. – С. 54–63.
16. *Тимошенко П. Д.* Хрестоматія матеріалів з української літературної мови / Петро Дмитрович Тимошенко. – Ч. II. – К. : “Радянська школа”, 1961. – 348 с.

ГАВРИЛИШИН Т. В.

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова

УСНЕ ДІЛОВЕ МОВЛЕННЯ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ ТА ФОРМА СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена усному діловому мовленню як особливій формі спілкування офіційно-ділового стилю. Надається визначення усному діловому мовленню та характеризуються його основні ознаки. Аналізуються найпоширеніші “усні жанри” офіційно-ділового стилю (промова, доповідь, ділова бесіда, ділова розмова, інтерв’ю, прес-конференція, ділові переговори, ділова дискусія).

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, усне ділове мовлення, промова, доповідь, ділова бесіда, ділова розмова, інтерв’ю, прес-конференція, ділові переговори, ділова дискусія.

Статья посвящена устной деловой речи как особой форме общения официально-делового стиля. Дается определение устной деловой речи и характеризуются его основные признаки. Анализируются самые распространенные “устные жанры” официально-делового стиля (выступление, доклад, деловая беседа, деловой разговор, интервью, пресс-конференция, деловые переговоры, деловая дискуссия).

Ключевые слова: официально-деловой стиль, устная деловая речь, выступление, доклад, деловая беседа, деловой разговор, интервью, пресс-конференция, деловые переговоры, деловая дискуссия.

The article deals with verbal business speech as a special form of conversation of the formal business style. The article provides the definition of the verbal business speech and specifies their fundamental criterions. The widespread oral genres of the formal business style (speech, report, business conversation, business talk, interview, press conference, business negotiation, business discussion) are analyzed here.

Key words: formal business style, verbal business speech, speech, report, business conversation, business talk, interview, press conference, business negotiation, business discussion.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому, що саме усне ділове мовлення (на матеріалі офіційно-ділового стилю німецької мови) потребує ґрунтовнішого вивчення, адже вже існують дослідження офіційно-ділового стилю німецької мови на матеріалі писемного мовлення (різноманітних документів, банківських договорів, цінних паперів, міжнародних договорів, нормативних актів тощо).

Мета полягає в наданні характеристики офіційно-діловому стилю сучасної німецької мови в цілому, встановленні основних жанрів усного ділового мовлення, їх аналізі та розподілі за основними архітектоніко-мовленнєвими формами (монолог, діалог, полілог), визначенні мовних ознак, характерних для різних “усних жанрів” офіційно-ділового стилю.

Об’єктом дослідження в цій статті обрано усне мовлення німецьких політиків, представлене різними жанрами: доповідями,

промовами, діловими бесідами, діловими розмовами, інтерв'ю, прес-конференціями тощо.

Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів: розпоряджень, постанов, програм, заяв, автобіографій, резолюцій, протоколів, актів, наказів, розсилок, а також це мова публічних виступів: промов, лекцій, бесід, доповідей, прес-конференцій, інтерв'ю, ділових переговорів, зустрічей, консультацій, нарад, зборів тощо.

Сфера вживання офіційно-ділового стилю зумовлює його жанрову розгалуженість. Кожний жанр ділового мовлення визначають наступні критерії:

- мета проведення (навіщо?);
- контингент учасників (хто?, з ким?, для кого?);
- регламент (як довго?);
- комунікативні засоби реалізації намірів (як?);
- організація просторового середовища (де?);
- очікуваний результат (який?) [1:37].

Обслуговуючи потреби державного, громадського, економічного та політичного життя суспільства, тексти офіційно-ділового стилю мають помітні відмінності й у межах того самого жанру. Однак їм притаманні дуже виразні спільні мовні ознаки:

- наявність реквізитів, які мають певну черговість (у різних жанрах офіційно-ділового стилю склад реквізитів неоднаковий, він залежить від змісту документу, його призначення й способу опрацювання);

- точність, послідовність й лаконічність викладу фактів, гранична чіткість висловлювання (офіційно-діловий стиль позбавлений образності, емоційності та індивідуальної авторської своєрідності [2:9]);

- наявність усталених мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень документів (широке вживання готових мовних конструкцій, часта повторюваність тих самих слів, форм, зворотів, конструкцій як результат прагнення до однотипності способів вираження думки у подібних ситуаціях, наприклад: *zur Genehmigung vorgelegte (Dokumente, Vorträge, Abänderungen), übertragene Befugnisse, in Kraft treten, sich aus den Gesetzen ergeben; als Anlage senden wir Ihnen ...; den Eingang des Schreibens bestätigen; für die Richtigkeit der Abschrift ...; gültig sein, gleiche Gültigkeit haben, souveräne Gleichheit,*

Achtung der Souveränität, innewohnende Rechte, Unverletzlichkeit der Grenzen, Nichteinmischung in innere Angelegenheit, Achtung der Menschenrechte und Grundfreiheiten, Gleichberechtigung und Selbstbestimmungsrecht der Völker, Zusammenarbeit zwischen den Staaten);

- лексика здебільшого нейтральна, слова вживаються в прямому значенні (залежно від галузі вживається суспільно-політична, професійно-виробнича, науково-термінологічна лексика, “канцелярська” лексика: *oben genannt, schon erwähnt, in Kraft treten, tätig sein* та ін., у дипломатичній сфері – терміни дипломатичні, інтернаціоналізми.

- аббревіатури (назви установ, організацій, служб, приладів, систем);

- з метою чіткішої організації текст поділяється на параграфи, пункти, підпункти [3:8];

- часте вживання словосполучень з дієсловами у формі теперішнього часу зі значенням по часовості: *das hat den Platz, der Rat betrachtet*. Уживаються також звороти *laut dem Original, ein Gesetz verabschieden, eine Resolution annehmen, einen Beschluss fassen, sich mit der Anmeldung wenden, eine Erklärung abgeben, einen Dank abstatten*;

- підкреслено-директивний та настановчо-інформативний характер (неозначена форма, наказовий спосіб та пасивний стан дієслів, безособові конструкції (*der Antrag wurde gestellt; der Preis wurde verliehen; das wurde erschlossen; die Frage wird besprochen; der Beschluss wird gesendet; ich befehle ..., die Konsequenzen ziehen, es ist zulässig (unzulässig, erforderlich)*) [4:149];

- віддієслівні іменники застосовуються частіше, аніж дієслова: *das Erfüllen, das Erschließen, das Bewahren, das Erhalten*;

- прості поширені речення (кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі, кілька додатків при одному з головних членів речення тощо). Уживаються також складні речення із сурядним і підрядним зв’язком [2:11].

Універсалізація форми висловлення думки полегшує сприйняття змісту документа, концентрує увагу на кожному його положенні, спрощує процес складання окремих видів ділових паперів.

Традиційний прямий порядок слів: підмет перед присудком, узгоджене означення перед означуваним словом, неузгоджене – одразу після означуваного слова, додаток – після керуючого слова.

Предметом пропонованого дослідження є функціональні характеристики усного ділового мовлення, метою – визначення основних ознак його жанрових форм.

Одним з найпоширеніших форм усного ділового мовлення виступає **публічний виступ**. Виступ – вид усного публічного мовлення, який переслідує певну мету (інформаційну, переконання тощо) [3:34]. Основними жанрами публічних виступів є доповідь, промова, лекція, повідомлення, бесіда [5:113].

Доповідь – жанр публічних виступів, завдання якого полягає у доступній формі викласти нові відомості, донести до слухачів певну інформацію [6:97].

Доповідь, на думку Л. М. Головатой, може бути політичною, науковою, діловою, звітною. *Політична доповідь* завжди актуальна, відіграє важливу роль у житті держави. Тому вона повинна бути глибоко виваженою, науково обґрунтованою. Політична доповідь виголошується здебільшого керівними партійними діячами, головнокомандувачами держав, ведучими політичними діячами і тими, хто більшою чи меншою мірою пов'язаний з політикою. Вона є поширеною формою роз'яснення широким масам питань внутрішньої та зовнішньої політики країни, а тому політична доповідь є завжди програмною. З політичними доповідями офіційні особи виступають на масових зібраннях, з'їздах, на сесіях та міжнародних форумах [7:157].

Для *наукової доповіді* характерні точність фактів, переконливість, логічна обґрунтованість [5:113]. Наукова доповідь – це виступ, у якому узагальнюють наукові дані, інформують про досягнення, відкриття чи результати наукових досліджень [3:37]. Вона узагальнює наукові дані, інформує про досягнення, відкриття чи результати наукових досягнень. Звісно, такі доповіді заслуховуються в наукових установах, на різних зібраннях учених, конференціях, симпозіумах тощо.

Ділова доповідь – це документ, що містить виклад нових питань обов'язково з висновками та пропозиціями. Ділова доповідь дає чималий обсяг інформації й розрахована на обізнаних слухачів. У ній порушуються й пропонуються для розв'язання назрілі проблеми певної галузі. У діловій доповіді ставляться і накреслюються шляхи розв'язання різних практичних питань життя і діяльності певного колективу. Особливістю ділової доповіді є те, що її текст може бути

предметом обговорення, зазнавати критики, доповнюватися новими положеннями тощо.

Звітну доповідь можна назвати різновидом ділової. Однак, якщо в звичайній діловій доповіді йдеться про обмежене коло питань роботи колективу, організації, то у звітній доповіді робиться повідомлення про результати всієї роботи за певний період. Тут повідомляється не про одну чи кілька ділянок роботи, а про всю діяльність [7:158].

Промова – це усний виступ з метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів, це агітаційний закличний виступ на мітингах або масових зборах. Такі виступи присвячені злободенній, суспільно значимій темі, до якої прикована увага всіх присутніх.

Найпоширенішою, як зазначає М. В. Гуць, є *мітингова промова*. Тема промови на мітингу для присутніх, як правило, не нова, тому перед оратором при підготовці цієї промови стоїть завдання розкрити тему по-новому, підкріпити думки цікавими, переконливими та свіжими фактами, цифрами, щоб така промова була колективним вираженням спільних почуттів і прагнень або ж мобілізувала колектив на досягнення важливої і невідкладної мети [5:168]. Вона завжди актуальна, хвилююча, має гостре політичне спрямування, яскраву емоційність і закличний характер. Оперуючи цифрами й фактами, промовець, не поспішаючи, повинен запалити слухачів пафосним виступом, привертаючи їхню увагу до існуючих проблем.

Однак, крім мітингових, є *промови агітаційні*. Їх мета – у лаконічній та емоційній формі розв'язати якесь важливе питання. Агітаційні промови часто набувають характеру задушевної розмови.

Політична промова характеризується орієнтацією на логічний, а не емоційний вплив (стриманістю в проявах емоцій), аргументованістю. Її виголошують керівники партій і уряду з внутрішніх і зовнішньополітичних проблем. Політичні промови носять програмний характер.

Ювілейній промові властива святковість, урочистість. Вона присвячується певній даті підприємства, організації, установи чи окремої особи. В ювілейних промовах увага зосереджується на успіху, підсумках роботи. Критика у них відсутня або ж набуває характеру добрих побажань. Ювілейна промова, як і агітаційна, має характер експромту, імпровізації.

Лекція – це форма пропаганди наукових знань. Якщо розглядати вузьке коло питань, то це – повідомлення [5:114].

Ділова бесіда – це жанр усного ділового мовлення, форма міжособистісного спілкування, що передбачає обмін поглядами, думками, інформацією, напрямками розв’язання тієї чи іншої проблеми.

У бесіді обов’язковою є участь двох сторін.

Успіх бесіди багато в чому залежить від того, наскільки знайомі партнери, чи правильно вони визначили характер один одного і вибрали тональність розмови [8:55].

До основних функцій будь-якої ділової бесіди можна віднести наступні:

- початок інноваційних заходів і процесів;
- контроль і координування вже початих заходів, акцій;
- обмін інформацією; взаємне спілкування працівників однієї організації, міжособистісні і ділові контакти;
- підтримка ділових контактів з партнерами в зовнішньому середовищі;
- пошуки, висунення і оперативна розробка нових ідей і задумів;
- стимулювання руху людської думки в нових напрямках.

Як правило, ділові бесіди плануються заздалегідь. У процесі підготовки визначається предмет бесіди, коло питань, які слід обговорити, основні наміри, які необхідно здійснити. При проведенні бесід використовуються всілякі документи і матеріали. Ділова бесіда складається, на думку Ф. І. Хміля, з п’яти фаз:

- початок бесіди (встановлення контакту, створення сприятливого для бесіди “клімату стосунків”);
- передача інформації;
- з’ясування позиції співрозмовника;
- спільний аналіз проблеми (нівеляція сумнів співрозмовника, його зауважень, пошук варіантів рішення тощо);
- ухвалення рішень [6:99].

В усному діловому спілкуванні значною є й роль розмов по телефону, що прискорюють у деяких випадках спілкування. *Ділова бесіда по телефону* – найшвидший діловий контакт і особливе вміння. Значення телефонного спілкування важко переоцінити, оскільки це найпростіший спосіб встановлення контакту; телетексти, телетайпи, факси лише доповнюють його. Уміння ділових людей вести телефонну

комунікацію впливає на їх особистий авторитет і на реноме фірми, організації, яку вони представляють.

Під час телефонної розмови реалізуються такі “процеси” ділового спілкування, як:

- сприймання та оцінка партнерами один одного;
- обмін інформацією;
- організація взаємодії [8:87].

У **діловій розмові** варіюються ясно осмислені цілі, інтуїтивні резони і несвідомі мотиви. На відміну від бесіди, розмова є формою ситуаційного контакту. Мета такої комунікації – обмін інформацією з конкретного питання. Учасників – двоє, регламент залежить від міри важливості предмету. Комунікативні засоби, як правило, типові для будь-якої розмови: обмін репліками, питаннями і відповідями, думками і оцінками.

Щоб досягти очікуваного результату, необхідно, аби всі компоненти розмови були обґрунтовані і мотивовані, а просторове середовище організоване так, щоб не було зовнішніх перешкод і при необхідності була збережена конфіденційність (без свідків).

Ефективність розмови, як і всіх комунікативних жанрів, може залежати не лише від компетентності його учасників, але й від манери триматися, рухатися, мовної культури й уміння слухати, здатності “вести свою лінію”, формулювати свою власну думку, обґрунтовувати заперечення та ін.

Інтерв'ю – жанр усного ділового мовлення, метод отримання інформації для написання журналістських текстів. Специфіка інтерв'ю як жанру, на думку М. В. Гуця, І. П. Ющука, полягає в тому, що факт, подія, явище, їх суспільно – політичне значення розкривається через повідомлення, думку компетентного співбесідника, який володіє необхідною інформацією. Надання її “з перших рук”, через пряму мову створює відчуття більшої достовірності. Саме інтерв'ю, зберігаючи риси живого спілкування журналіста зі співрозмовником, створює ефект співучасті. Розмовляти може один (група журналістів) з однією або кількома особами одночасно. Отже, інтерв'ю – бесіда журналіста з компетентними людьми на суспільно значущу тему, призначена для опублікування у пресі, передачі по телебаченню або радію.

Мета бесіди журналіста з людиною, яка володіє необхідною суспільно значущою інформацією, отримати і повідомити читачеві,

слухачеві, глядачеві нові, невідомі раніше факти про важливу, цікаву для багатьох подію; проаналізувати, прокоментувати явища, події, факти, які викликали інтерес громадськості; ознайомити з думкою офіційних осіб про ті чи інші суспільно вагомні питання, проблеми, роз'яснити їх суть, порадити, як подолати труднощі, досягти намічених цілей.

Основною жанровою характеристикою інтерв'ю є його діалогічний (питання-відповідь) характер.

Залежно від мети і змісту інтерв'ю поділяють на:

1) *офіційні (протокольні)* – це записи бесід представників преси з провідними політичними діячами тієї чи іншої країни;

2) суто *інформаційні інтерв'ю* (повідомлення), покликані повідомити думку авторитетної особи, кваліфікованого спеціаліста про події, факти, як правило, досить оперативного характеру. Його ознаками є актуальність, новизна інформації, її компактність, зрозумілість;

3) *портретні* (інтерв'ю-замальовки), головним завданням яких є показати людину, всебічно розкрити її особливості, риси характеру, нахили, смаки, погляди. У портретному інтерв'ю передусім важливо зберегти індивідуальність мови співбесідника, «почути» та зрозуміти розмовника;

4) *проблемні* (публіцистичний діалог) розглядають актуальні питання перебудови всіх сфер соціального життя. Проблемне інтерв'ю вимагає зрозумілих питань, обов'язковим для нього є зіставлення думок, відстоювання особистої точки зору, громадської позиції. Проблемне інтерв'ю нерідко має характер публіцистичного діалогу, метою якого є з'ясування істинних причин і наслідків того чи іншого явища, всієї правди про нього.

Залежно від методу освоєння і викладу матеріалу розрізняють інтерв'ю-монолог, інтерв'ю-звіт, інтерв'ю-діалог, інтерв'ю-полілог, інтерв'ю-анкету.

1. *Інтерв'ю-монолог* – суспільна розповідь, у якій інтерв'юювана особа відповідає на одне запитання газети чи журналіста.

2. *Інтерв'ю-звіт* – це виклад бесіди, її найважливіших, найістотніших моментів. Відповіді журналіст переповідає або відтворює у скороченому вигляді. Таке інтерв'ю є коротким звітом про розмову й іноді публікується з посиланням на співрозмовника.

3. У групі *інтерв'ю-повідомлень* найбільш поширеним є *інтерв'ю-діалог*, яке викликає інтерес у читача, слухача чи глядача, коли запитання і відповіді безпосередні, логічні, пронизані основною ідеєю, чітко, послідовно і глибоко розкривають мету бесіди.

4. Справжній “круглий стіл” починається там, де є безпосереднє спілкування учасників, реальне обговорення, спрямоване на дослідження актуальної проблеми, яка хвилює не тільки тих, що зібралися, а й широке коло читачів, слухачів та глядачів. *Інтерв'ю-полілог* (бесіда за круглим столом) – групове, масове інтерв'ю, воно передбачає демократичність стосунків. “Круглий стіл з гострими кутами”, тобто цікавими думками, несподіваними ідеями, оцінками, виходить тоді, коли “стіл дійсно круглий” – учасники обговорюють проблему на основі повної рівності, щирості, зацікавленості.

5. Широкого розповсюдження набули *інтерв'ю-анкети* – цикл коротких бесід або письмових відповідей на одне запитання. На основі відповідей створюється уявлення про те чи інше явище, подію, факт, які цікавлять громадськість. Інтерв'ю-анкети допомагають краще уявити читача, з'ясувати його інтереси, нахили. Анкетування часто є своєрідним соціологічним дослідженням [5:180].

Прес-конференція – це зустріч офіційних осіб (керівників, політичних діячів, представників державної влади, фахівців із зв'язків з громадськістю, бізнесменів і т.п.) з представниками преси, телебачення, радіо з метою інформування громадськості по актуальних питаннях. Це загальноприйнятий і ефективний засіб надання пресі інформації [9:150]. Ініціаторами прес-конференцій зазвичай виступають органи влади, організації, “важливі” персони, але вони можуть проводитися і за ініціативою самих журналістів, зацікавлених в професійних коментарях тих або інших подій. Таким чином, мета прес-конференції – це інформаційно-керована спрямованість, тобто представлення точки зору фірми (організації) на деяку суспільно значиму проблему в контексті стратегічної комунікативної політики, а також для підтримки іміджевих і рекламних цілей.

Ділові перемовини – це жанр усного ділового мовлення, це обговорення певного питання з метою укладання угоди між кимось. Перемовини є важливим видом ділового спілкування. З їх допомогою встановлюються ділові зв'язки, укладаються угоди, приймаються важливі рішення, підписуються відповідні документи, координується

спільна діяльність різних фірм, установ, підприємств. Ділові перемовини – процес поетапного досягнення згоди між партнерами за наявності різних, а інколи суперечливих інтересів [6:142].

Перемовини – ефективний засіб розв'язання конфліктів, суперечок, встановлення добрих стосунків та налагодження співробітництва. Однак, слід пам'ятати, що перемовини – це не дискусія, не поле бою. Перемовини потрібні для прийняття спільних рішень.

При організації перемовин на перший план висувається володіння інформацією.

Основні структурні елементи перемовин, як зазначає Н. М. Ботвина:

1. Вітання учасників, знайомство сторін.
2. Виклад проблем та мети перемовин.
3. Діалог учасників, що передбачає уточнення, обговорення та узгодження позицій, з'ясування взаємних інтересів.
4. Підбиття підсумків і прийняття рішень.
5. Закінчення перемовин [8:56].

Ділова дискусія – це жанр усного ділового мовлення, це обмін думками з питання відповідно до більш менш певних правил процедури і за участю всіх або окремих її учасників. Ділова дискусія – публічне обговорення певного спірного питання [6:111]. Багато ділових зборів і наради також проводяться у вигляді дискусій. При масовій дискусії всі учасники, за винятком голови, знаходяться в рівному положенні. Спеціальне питання обговорюється в певному порядку, зазвичай відповідно до строгого регламенту і під головуванням посадової особи. Групова дискусія відрізняється тим, що спеціально підготовлена група обговорює питання, дискутує перед аудиторією. Метою такої дискусії є представлення можливих вирішень проблеми, обговорень протилежних точок зору по спірних питаннях, презентація нової інформації. У груповій дискусії як опоненти можуть брати участь від трьох до восьми – десяти осіб, не враховуючи ведучого. Основний комунікативний засіб – діалог, який кожного разу ведуть лише два учасники. Число учасників групової дискусії може мінятися в ту або іншу сторону залежно від запасу часу, складності й актуальності проблеми і наявності компетентних фахівців, які можуть брати участь в обговоренні.

Отже, офіційно-діловий стиль сучасної німецької мови представлений у таких найпоширеніших жанрах: промові, доповіді, діловій бесіді, діловій розмові, інтерв'ю, прес-конференції, ділових переговорах, діловій дискусії.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення усної форми ділового мовлення сучасної німецької мови, його специфічних ознак відповідно до характеристик функціонального стилю, а також дозволяє встановити та проаналізувати основні жанри усного ділового мовлення та розподілити їх за основними архітектоніко-мовленнєвими формами (монолог, діалог, полілог).

Таблиця 1

Характеристика жанрів усного ділового мовлення за архітектоніко – мовленнєвими формами

Жанри	Монолог	Діалог	Полілог
Доповідь	+		
Промова	+		
Лекція	+		
Ділова бесіда		+	+
Ділова розмова		+	
Інтерв'ю		+	+
Прес – конференція			+
Ділові переговори		+	+
Ділова дискусія		+	+

ЛІТЕРАТУРА

1. Рахманин Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов / Л. В. Рахманин. – М. : Высшая школа, 1997. – 248 с.
2. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : [навч. посібник] / Світлана Володимирівна Шевчук. – [4-те вид., випр.] – К. : Вища школа, 2005. – 302 с.
3. Ботвина Н. М. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : [навч. посібник] / Наталія Володимирівна Ботвина. – К. : Арттек, 1999. – 258 с.
4. Брандес С. В. Стилистика текста : [теор. текст, учебник] / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 416 с.
5. Гуць М. В. Українська мова у діловому спілкуванні : [навч. посібник] / [М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Юшук ; за заг. ред. М. В. Гуця]. – К. : Біноватор, 2005. – 352 с.
6. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : [навч. посібник для студ. вищих навч. закладів] / Федір Іванович Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 280 с.
7. Головата Л. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : [посібник для студ. фак-тів фіз-ння] / Любов Михайлівна Головата. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 192 с.
8. Ботвина Н. М. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : [навч. посібник] / Наталія Володимирівна Ботвина. – К. : Арттек, 2000. – 192 с.
9. Теорія та практика радянської журналістики. Основи майстерності. Проблеми жанрів : [навч. посібник для студ. фак-тів журналістики] / під ред. В. Й. Здоровеги. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1989. – 365 с.

ГАЙДУЧЕНКО Л. В.

Київський університет імені Б. Грінченка

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА МАТЕРІАЛІ АФОРИСТИЧНИХ ТА ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ

У статті викладено один із методів формування лінгвокультурної компетенції студентів через визначення прототипних характеристик учасників владних відносин на основі аналізу німецьких афористичних та пареміологічних текстів.

Ключові слова: лінгвокультурна компетенція, лінгвокультурний концепт, прототип, лінгвокультура.

В статье изложен один из методов формирования лингвокультурной компетенции студентов через определение прототипных характеристик участников властных отношений на основе анализа немецких афористических и паремииологических текстов.

Ключевые слова: лингвокультурная компетенция, лингвокультурный концепт, прототип, лингвокультура.

The article highlights one of the methods, which helps to develop cultural competence of students by defining the prototypes of the power configuration actors on the basis of the analysis of the German adages and aphorisms.

Key words: cultural competence, verbalized cultural concept, prototype, communication and culture.

Актуальність досліджуваної проблеми визначається розширенням міжнаціональних контактів, що зумовило звернення до лінгвокультурологічного підходу в процесі викладання іноземних мов, виділення та врахування етноспецифічних вербально закріплених особливостей національних картин світу в процесі освоєння певних об'єктів та явищ навколишньої дійсності, які відтворені в пареміологічних та афористичних текстах німецької лінгвокультури.

Мета дослідження вбачається в розкритті ролі лінгвокультурної компетенції студентів як необхідної передумови на шляху до розуміння мовно-культурних особливостей носіїв іноземної мови, яка вивчається.

Об'єктом аналізу є процес навчання іноземної мови студентів вищих навчальних закладів. **Предметом** вивчення виступив розвиток лінгвокультурної компетенції студентів в процесі навчання німецької мови на основі визначення етноспецифічних особливостей владних відносин через виділення національних прототипів учасників влади.

Матеріалом для проведення дослідження послужив корпус афористичних та пареміологічних текстів (866 одиниць), сформований на

основі прозових та віршованих творів художньої літератури, текстів сучасних пісень, малих комічних жанрів, висловів відомих людей, прислів'їв та приказок, популярних гасел, в яких об'єктивується лінгвокультурний концепт ВЛАДА.

Наукова новизна роботи вбачається в обґрунтуванні можливості використання лінгвокультурологічного підходу з урахуванням принципів прототипної семантики в процесі навчання іноземних мов на матеріалі афористичних та пареміологічних текстів, що безпосередньо визначає формування лінгвокультурної компетенції при вивченні нерідної мови та культури.

Загальна проблема дослідження, що проводиться, пов'язується нами з визначенням особливостей формування лінгвокультурних знань студентів про мовно-культурний простір, в якому функціонує мова, яка ними вивчається.

Аналіз основних досліджень вказує на актуальний міждисциплінарний характер лінгвокультурологічної проблематики в сучасній лінгвістиці та її широкі практичні можливості застосування, зокрема при навчанні іноземним мовам. Лінгвокультурологія як відносно нова галузь лінгвістики займається дослідженням взаємозв'язку культури та менталітету певного етносу через їхні вербально закріплені форми вираження [1:36–37; 2:31]. Саме з лінгвокультурологічним підходом у практиці викладання іноземних мов пов'язаний розгляд культури як частини комунікативних потреб тих, хто вивчає мову, як екстралінгвістичних основ мовленнєвих ситуацій, які виникають в реальному спілкуванні між представниками різних культур [3:31]. Опанування знань про культурні цінності, які втілені в певній національній мові, в процесі вивчення іноземної мови і визначається поняттям “лінгвокультурної компетенції” [1:56]. Лінгвокультурна компетенція розглядається як складова комунікативної компетенції, формування якої визначається необхідною умовою ефективного здійснення міжкультурного спілкування [3:33]. Міжкультурна грамотність при здійсненні комунікації забезпечується передусім розвиненою лінгвокультурною компетенцією співрозмовників, яка визначається одним із основ нової формації, разом із медійною, громадською грамотністю та знаннями прав людини [4:34].

Формування лінгвокультурної компетенції студентів в процесі вивчення іноземної мови здійснюється на всіх етапах опанування мови і пов'язане з засвоєнням культурно детермінованих аксіологічних принципів,

які є типовими для тієї лінгвокультури, в межах якої функціонує мова, яка вивчається. До текстів, які відтворюють культурні та ціннісні норми певного етносу, належать паремії та афоризми, тому звернення них в процесі навчання іноземної мови дає змогу безпосередньо виділити культурно детерміновані принципи світорозуміння, властиві тому народу, мова якого вивчається. У цьому дослідженні одним із аспектів дійсності, який розглядається через призму етноспецифічного його розуміння в межах національної (німецької) лінгвокультури, обрано владні відносини.

Наукові результати проведеної роботи пов'язані з запропонованим аспектом розширення лінгвокультурної компетенції студентів на прикладі визначення культурно детермінованих та вербально закріплених знань про владні відносини. Типове розгортання владних відносин визначається наявністю суб'єкта та об'єкта влади: керівника та підлеглого. В німецьких пареміях та афоризмах відповідно до принципів прототипної семантики (Дж. Лакоффа) [5:121–127] можна ідентифікувати типові (прототип соціального стереотипу) та ідеалізовані (прототип ідеального учасника) словесно зафіксовані образи суб'єкта та об'єкта влади, які відтворюють німецьке національне розуміння реалізації владних відносин двох типів: реального та бажаного. Виділені знання про прототипи учасників владних відносин розширюють розуміння студентів національної специфіки влади щодо її недоліків та позитивних сторін, і таким чином доповнюють арсенал здобутих в процесі вивчення мови знань лінгвокультурологічною та лінгвокраїнознавчою інформацією.

Застосування принципів прототипної семантики для вивчення прототипів учасників владних відносин на матеріалі німецьких паремій та афоризмів дозволяє виділити ряд характерних рис, за якими категоризуються постаті керівника та підлеглого. Передусім типовий суб'єкт влади визначається в німецьких афоризмах та пареміях за особливостями здійснення своїх професійних обов'язків. По-перше, діяльність суб'єкта влади німці вважають малорезультативною (*“Hast Du schon gehört, auch Politiker sollen ... jetzt nach Leistung bezahlt werden?” – “Aber das ist doch unmenschlich, die ganze Bundesregierung verhungern zu lassen!”* [7]), яка характеризується відсутністю відповідальності (*Früher haben die Regierungschefs noch Verantwortung getragen – Heute tragen sie Boss!* [8]).” По-друге, типовий політик пов'язується в німецькій лінгвокультурній спільноті зі зловживаннями, неправомірними вчинками: *Es gibt Staubsaugervertreter, die verkaufen Staubsauger. Es gibt*

Versicherungsvertreter, die verkaufen Versicherungen. Und dann gibts noch die Volksvertreter ... ! [8]. Він осмислюється німцями у зв'язку зі здійснюваними ним свавільними вчинками (*Herren und Narren tun, was sie wollen* [9]); бездіяльністю, ледарством; перебуванням під сильним впливом своїх помічників (*Fürsten und Herren dürfen nicht weiter sehen, als ihre Hofbedienten erlauben* [9]). Окрім того, фіксується негативна оцінка великої кількості керівників, які здійснюють владу.

До професійної діяльності типового суб'єкта влади німці відносять його комунікативну поведінку. Так, передбачається, що керівник повинен стежити за своєю мовою та змістом свого повідомлення, він часто говорить неправду: *Kinder und Narren sagen die Wahrheit. Politiker ... sind weder das eine noch das andere* [8].

Окрім характеристики за професійною діяльністю типовий керівник характеризується відповідно до його особистих рис. Так, представники німецької лінгвокультури виокремлюють такі переважно негативні якості: відсутність розумових здібностей для здійснення суб'єктом своєї діяльності (*Niemand muss ein Vollidiot sein, um Politiker zu werden, aber es erleichtert die Sache ungemein! Sponti-Sprüche* [10]); грубість, відсутність поваги та розуміння у ставленні до підлеглих; низький морально-етичний рівень, що проявляється в непорядності, безбожжі, злості (*Ein frommer Fürst ist ein seltsamer Vogel* [9]); неприйнятна удаваність, облуда, гонор, нещирість; він характеризується як непослідовний, а його прихильність швидко минає (*Grosser Herren und schöner Frauen Liebe hat Sonnenart, sie fällt sobald auf einen Kuhdreck, als auf ein Rosenblatt* [9]).

За зовнішнім портретними характеристиками типовий керівник бачиться німцями надмірно огрядним та в дорогому одязі. Окрім того, для німців важливим виступає також соціальний статус суб'єкта влади, який пов'язується ними із фінансовою незалежністю (*Wer den Daumen auf dem Beutel hat, hat Macht. O. Bismark* [11:623]).

У пареміях та афоризмах типовий керівник визначається німцями не тією особою, змінити чи покращити яку не мислиться можливим: *Obrichkeit ändern und Obrichkeit bessern sind zwei Dinge soweit von einander wie Himmel und Erde. M. Luther* [11:779]. Відтак, німці завчасно дають суб'єктові влади негативну оцінку і надають перевагу новому керівникові перед старим (*Neue Herren und neue Schuhe hat man lieber als die alten* [9]), однак застерігають, що з новим уводяться нові закони, приходять нові підлегли.

У досліджуваному комунікативному просторі категоризація типового суб'єкта влади здійснюється в аспекті гендерного фактору. У пареміологічних текстах німецької лінгвокультури жінка визначається підлеглою особою, а чоловік – керівником: *Die Frau ist dem Manne ein Pflaster und er ist ihr Paster (Hirt)* [9]. Німці вважають також, що взаємодія між чоловіком та дружиною повинна ґрунтуватися не на підпорядкуванні, а на рівноправному союзі між ними. Власне керівництво жінки німці засуджують, пов'язуючи його з діями нечистої сили, тому не вбачають його перспективним ані для сім'ї, ані для держави: *Wo regiert das Spinnrad, da steht es schlimm im Haus und Staat* [9].

В афористичних та пареміологічних текстах німецької культури ідеальний керівник отримує дещо іншу характеристику: він наділяється низкою бажаних рис, здійснює очікувані вчинки, що б забезпечило максимальний результат від владної взаємодії. Що стосується здійснюваної ідеальним керівником своєї професійної діяльності, то для німців важливо, щоб кількість уповноважених здійснювати владу була виправданою: *Eine Regierung, die maßlos wird, setzt sich gegen sich selbst in Aufstand und Widerspruch, und nach kurzem Taumeln spricht sie sich das eigene Urtei. J. von Görres* [11:779]); суб'єкт повинен мати надійних радників, однак очікується, що правитель має здійснювати владу одноосібно. Під час здійснення владних повноважень німці передбачають, що керівник чітко знає поле поширення своєї влади, в межах якого його дії є легітимними; правління має забезпечувати йому соціальне визнання, повагу, довіру з боку підлеглих, а тому він має бути справедливим; обов'язок керівника вбачається німцями в допомозі, годуванні та захисті підлеглих, лише у цьому випадку керівник буде Спасителем, батьком та рятівником (*Die Obrigkeit soll drei Ämter und drei Namen führen; sie soll helfen, nähren, wehren, und soll heißen: Heiland, Vater, Retter* [9]); особливо цінується помірне використання влади її носієм.

Для німців важливою стає також комунікативна поведінка їхнього керівника. Так, бажаний керівник бачиться німцями мовчазним, він не має права виправдовуватися, повинен діяти, а не бути предметом обговорень; повинен мало, але чесно говорити, бути справедливим, послідовним, ощадливим (*Ein Fürst soll fünf Eigenschaften haben: Gerecht im Richten, wahrhaftig im Reden, beständig im Handeln, verschwiegen in Rathschlägen und mild im Geben* [9]). Німці допускають, що керівник має право використовувати покарання, однак не помсту, і не зловживати примусом.

Із особистих рис найвагомішими з точки зору представників німецької лінгвокультури визначаються такі позитивні якості: терпіння, співчуття, відповідальність та уважність до підлеглих, розум, щедрість, талан, хитрощі. Для німців важливо, щоб керівник враховував бажання підлеглих; а його морально-етичні принципи переважали його інтелектуальні здібності. Очікується також, що керівник буде вирізнятися прагненням діяти, а не мати, бути, а не здаватися: *Die guten Mächte sagen: Ich will schaffen und sein; die bösen sagen; Ich will haben und scheinen. W.Rathenau* [11:623].

У німецьких афоризмах та пареміях бажаний правитель характеризується також за належним зовнішнім виглядом, зокрема: *“Was macht Angela Merkel eigentlich mit Ihren alten Klamotten?” “Ganz einfach: Sie trägt sie!”* [8].

Постать підлеглого категоризується у німецьких пареміях та афоризмах з позиції взаємовідносин із керівником. Передусім типовий підлеглий визначається німцями як необхідний учасник розгортання владних взаємовідносин: *Ein Herr ohne Diener, ein Fürst ohne Land, ein Edelmann ohne Bauern und ein Vater ohne Kind vier arme Gesellen sind* [9]. У пареміологічних та афористичних текстах наголошується на тісному взаємозв'язку між двома учасниками влади: дії підлеглого визначаються поведінкою керівника; однак перший існує в цій взаємодії як засіб накопичення майна останнього; а в достатку підлеглого вбачається багатство керівника. Типові взаємовідносини підпорядкованої особи та правителя в німецькій лінгвокультурі сповнені антагоністичних непорозумінь, в основу яких покладено отримання особистої вигоди кожним із учасників: *Der Herr zum Knecht: “Heut geht’s mir schlecht!” Der Knecht zum Herrn: “Das hört man gern!”* [10]. Взаємовідносини між керівником та підлеглим, як вважають німці, ґрунтуються на сліпій довірі; на звичці останнього підпорядковуватися; на його пригніченні (*Die politische Gewalt im eigentlichen Sinne ist die organisierte Gewalt einer Klasse zur Unterdrückung einer anderen. K.Marx* [11:375]).

В афористичних текстах визнається також, що підлеглий наділений певною владою, якою він однак не користується. За ним залишається також право протидії. Типовий підлеглий характеризується німцями в пареміях та афоризмах як особа, незадоволена діями керівника: *Der Chef zum scheidenden Mitarbeiter: “Irgendwie ... tut es mir leid, dass Sie gehen, Müller! Sie waren für mich immer so etwas wie ein Sohn.” “Aber Chef...”, meint Müller*

gerührt. “Ja”, führt der Chef fort, “immer unverschämt, unzufrieden und undankbar!” [8]. Таким чином, типові стосунки між учасниками влади у німецьких пареміях та афоризмах позбавлені повної залежності та безапеляційного підпорядкування об'єкта. Цей висновок підтверджує і німецький культуролог С. Шроль-Махль, яка зазначає, що у зв'язку з незначною дистанцією між правителем та народом, яка склалася через тривалу роздробленість Німеччини, відносини між ними не були деспотичними, їх швидше можна було охарактеризувати як патріархальне правління “батька землі” (*Landesvater*) своїми підлеглими [6:110].

Ідеальний підлеглий розкритий у пареміях та афоризмах досить лапідарно. Його основними особистими рисами німці вважають, зокрема, такі: підлеглий повинен мало говорити, або лише те, що від нього хочуть почути (*Bei grossen Herren soll man nur sagen, was sie fragen* [9]); він має віддано підпорядкуватися керівникові; йому не дозволяється прислужувати двом одночасно, оскільки кожний пан вимагає своєї служби. Незважаючи на те, що йому забороняється осуджувати свого керівника, насміхатися над ним, від нього вимагається поважати керівника (*Des Kaisers Knecht soll über ihn kein Urteil geben* [9]), однак конструктивна критика підлеглого визнається німцями необхідною умовою покращення взаємовідносин між двома учасниками влади.

Особливо поціновується в німецьких пареміях розум підлеглого, завдяки чому він може виконувати бажання пана наперед (*Ein guter Knecht hat alles vollbracht, eh' nur der Herr daran gedacht* [9]); і навіть заперечувати пану. У зв'язку із такою формою поведінки об'єкта С. Шроль-Махль вказує на той факт, що підлеглі-німці “активно підпорядковувалися” керівникам, стаючи тим самим “співвідповідальними громадянами”, які самостійно та під власну відповідальність підкорялися указам держави [6:112].

Окрім того, німці вважають, що в процесі реалізації владної взаємодії підпорядкована особа має виявляти співчуття, підтримку керівникові: *Der Staat ist eben auch nur ein Mensch und kann verlangen, dass wir ein bißchen nachsichtig mit ihm sind. L. Marcuse* [11:885]. Повага і любов підлеглих визнається найкращою опорою для носія влади: *Der Untertanen Liebe ist der Könige stärkste Festung* [9]. У результаті постать ідеального підлеглого, відображена в німецькомовних афоризмах та пареміях, позбавлена беззастережного низькопоклонництва, а зорієнтована передусім на продуктивну взаємодію з керівником.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Наведена методика роботи з пареміологічними та афористичними текстами дозволяє виділити типові саме для німецької лінгвокультури характеристики учасників владної взаємодії: керівника та підлеглого. У німецьких пареміях та афоризмах постаті бажаного та типового керівника протиставляються за характером здійснення владних функцій та їхнім результатом, за їхньою комунікативною поведінкою, особистими рисами, зовнішнім виглядом та соціальним статусом. Натомість постаті ідеального та типового підлеглого не протиставляються, а категоризуються з позиції участі в результативному розгортанні владної взаємодії.

Оперування виділеними в процесі роботи з пареміями та афоризмами національно специфічним знаннями про типових та ідеальних учасників владної взаємодії в німецькій лінгвокультурі вбачається важливим в процесі здійснення міжмовної комунікації з представниками німецького культурного простору. Виділені аксіологічні характеристики учасників влади сприяють формуванню у студентів лінгвокультурної компетенції, що дає їм змогу правильно інтерпретувати прагматичний зміст висловлювання комунікантів в ситуації реального спілкування, орієнтуватися у фонових знаннях учасників розмови, розуміти національну специфіку ціннісних орієнтацій представників іншої культури.

Перспективними вбачаються подальші розробки формування лінгвокультурної компетенції студентів у ході вивчення іноземних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьёв В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : [монография] / В. В. Воробьёв. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с. 2. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : [учеб. пособие] / А. Т. Хроленко ; [под ред В. Д. Бондалетова]. – [4-е изд.]. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 184 с. 3. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : [учебн. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 288 с. 4. Костикова Л. П. Диалоговый подход к культуре и межкультурному образованию / Л. П. Костикова // Педагогика. – 2008. – № 6. – С. 28–34. 5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – [пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с. – (Язык. Семиотика. Культура). 6. Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutschen / S. Schroll-Machl. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2002. – 218 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Witze zum Thema “Politik und Gesellschaft” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.hahaha.de/witze/politik-gesellschaft. 8. Willis Witze. Politiker [Електронний ресурс] / Witze Willis. – Режим доступу : www.willis-witze.de/Politiker-Witze/Uebersicht-50,1.html. 9. Wander K. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk [Електронний ресурс] / K. Wander. – Режим доступу : www.zeno.org/Wander-1867/A/Macht?hl=macht. 10. Sponti-Sprüche [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.thomas-numberger.de/cgi-bin/spontisuche.pl?wort=Macht. 11. Zitate und Aussprüche / hrsg. von Dudenredaktion. – [2., neu bearbeitete u. aktualisierte Aufl.]. – Duden Band 12. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2002. – 960 S.

ГЛУХОМАН І. В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-СЕМАНТИЧНІ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена аналізу сучасних філософсько-семантичних теорій в контексті філософії мови.

Ключові слова: мова, філософія мови, філософсько-семантичні теорії, значення, метафора.

Статья посвящена анализу современных философско-семантических теорий в контексте философии языка.

Ключевые слова: язык, философия языка, философско-семантические теории, значение, метафора.

The article is dedicated to the analysis of modern philosophical and semantic theories in the context of language of philosophy.

Key words: language, language of philosophy, philosophical and semantic theories, meaning, metaphor.

Минуле ХХ століття позначене виникненням нової ситуації у лінгвістиці, завдяки якій мова уявляється феноменом, котрий представляє собою невід’ємну частину людського соціуму, оскільки представники будь-якої сфери знань знаходяться у просторі комунікації і досліджують цей простір, що й зумовлює **актуальність дослідження**. Ця теза заперечує попередню парадигму, основою якої було положення про те, що мова представляє собою певну “суперструктуру”, яка визначає усю людську діяльність.

Світоглядна ситуація минулого століття стає абсолютно плюралістичною, що знаходить свій вияв і у мовознавстві, адже виникає цілий спектр лінгвістичних теорій, які засновуються на різних філософських позиціях і мають різні цілі дослідження.

Мета статті проаналізувати сучасні філософсько-семантичні теорії в контексті філософії мови.

Німецький лінгвіст, засновник психологічного напрямку у мовознавстві Г. Штейнталь у своїй праці “Граматика, логіка та психологія” зазначав, що жоден факт не може бути виключним надбанням окремої наукової дисципліни, що кожна наука має право піддавати спеціальному детальному вивченню будь-який факт. Це означає, що одне й те ж саме явище може бути об’єктом цілої низки наук. Саме таким явищем в історії людства постає мова.

Мова представляє собою дух, матеріалізований засобами звуку та звучання, завдяки якому людина надає своїм внутрішнім переживанням зовнішнього змісту. Мова також постає безпосередньою матеріальною дійсністю мислення, оскільки представляє собою універсальну форму презентації сущого у його сутнісних визначеннях та значеннях. Мова створює людину як родову цілісну соціально-духовну істоту і все своє подальше життя людина знаходиться під впливом мови. “Життя без мовлення та дії... буквально мертво для світу, воно перестає бути людським життям, оскільки не відбувається серед людей” [1:135].

Саме у слові поєднуються знання та пізнання, тобто думка про минулий досвід і нескінчене прагнення до досягнення нової істини – це й є процес пізнання шляхом зняття образів, при цьому у слові немає свідомості, але будь-яке розуміння слова певною мірою є його новою свідомістю.

Наведені розмисли доводять, що для філософії загальновизнаним є розуміння людини як субстрату будь-яких форм соціальності, а остання неможлива без комунікативної активності та комунікативного досвіду людства. Філософський зміст поняття суспільства як соціальної єдності полягає у визначенні сукупності суспільних зв'язків, поєднаних в одне ціле. Загальновизнаним є аналіз типу суспільних зв'язків як матеріальних, духовних, конвенційних. Проте людина як субстрат усіх форм соціальності відтворюється перш за все в процесі комунікативної активності. Соціалізація суб'єкта відбувається на фоні засвоєння ним елементів мовної системи, загальнолюдських культурних цінностей, які формуються шляхом взаємовпливу суб'єкта і суспільства у безперервності комунікативного обміну. Комунікативна діяльність поруч з предметною діяльністю становить кардинальний рівень суспільства, фіксуючись у спільних ідеалах, уявленнях та цінностях. Не викликає сумніву той факт, що одним з пріоритетних напрямків сучасних лінгвістичних досліджень постає філософія мови взагалі, а також аналіз когнітивних аспектів мови зокрема.

Середина минулого століття у філософському поступі людства характеризувалася досить різкими змінами. Гуманітарні та метафізичні теми, які домінували до цього, змінюються новими. Хоча екзистенціалізм (напрямок, що домінував після другої світової війни) був ще досить авторитетним, але його представники вже втратили статус “метрів у царині думок”. Такі науки, як психологія, лінгвістика, етнологія переживають період бурхливого розвитку і перестають оглядатися на філософію.

Відокремлюючись у незалежні та специфічні галузі, вони більше не потребують систематизаторських вказівок філософії, створюють еру структури, тобто репрезентують моделі абстрактних відношень, яких не можна пізнати емпірично. Наслідком стає розвінчання свідомості та суб'єктивності шляхом застосування правил, кодів та структур, тобто відбувається “децентрація суб'єкта”. Як зауважував Б. Пензо: “Змінилася мова мислення. Філософія, яка тріумфувала ще п'ятнадцять років тому, сьогодні відступила під натиском наук про людину, і цей відступ спричинив утворення нового лексикону. Більше не говорять ні про “свідомість”, ні про “суб'єкт”, а про “правила”, “коди”, “системи”; більше не говорять про те, що людина “формує значення”, а про те, що значення “впливає на людину”, ми вже не “екзистенціалісти”, ми тепер “структуралісти” [2:191].

Сучасний стан розвитку науки взагалі, та філософії і мовознавства зокрема, характеризується відмовою від жорсткого догматизму та скептицизму по відношенню до теоретичних концепцій минулого, що дає змогу відшукувати нові підходи до розв'язання старих проблем, враховуючи досягнення не лише своєї сфери знань, а й суміжних з нею наук. Саме тому будь-яка дисципліна, що прагне дослідити мислення людини, визначити її творчий потенціал, можливості розвитку та перспективи діяльності, спирається на матеріали філософських узагальнень. Не стала винятком у цьому плані й лінгвістика.

Н. Хомський зазначав: “... Якщо нам долею дано коли-небудь зрозуміти, як мова використовується і засвоюється, то ми повинні абстрагувати для окремого і незалежного вивчення певну систему інтелектуальних здібностей, систему знань і переконань, яка розвивається в ранньому дитинстві і у взаємодії з багатьма іншими факторами визначає саме ті види поведінки, котрі ми спостерігаємо; то можна сказати, що ми повинні ізолювати і вивчати систему мовної компетенції, яка лежить в основі поведінки, але не реалізується в поведінці якимось прямим або простим чином” [3:15]. Вчений робить висновок, що сучасний момент у розвитку лінгвістики вимагає того, щоб знову звернутися до класичних запитань та врахувати класичні підходи до їх вирішення.

Варто зазначити, що мовознавство у своєму розвитку пройшло три стадії (так само як і природничі науки): емпіричну стадію, основним досягненням якої було накопичення емпіричного матеріалу; стадію класифікації, яка характеризується спробами впорядкувати матеріал,

накопичений на першій стадії; та теоретичну – мета якої полягає у побудові адекватної мовознавчої теорії.

Зазначена тріада постійно повторюється у межах нових дослідницьких періодів, які характеризуються змінами пануючої наукової парадигми. Останній такий період у розвитку мовознавства припадає на початок 70-х років минулого століття, який В. З. Дем'янков називає інтерпретуючим періодом [4].

Пояснення назви обумовлено наступними причинами:

1) домінуючим поняттям у досліджуваній період постає поняття “інтерпретація”, оскільки саме воно постає тією матрицею, крізь призму якої пояснюється більшість інших питань, а прогрес у рамках мовознавства видається можливим лише завдяки інтерпретації;

2) мова тлумачиться як результат духовності людини, більш того – духовної діяльності індивіда у суспільному процесі, яка проявляється у сфері комунікації, у площині дискурсу (у парадигмі, що панувала до зазначеного часу, мова вважалася продуктом граматики);

3) для того, щоб створити свою власну теорію, дослідник повинен спиратися на досвід інтерпретації теоретичних положень своїх попередників та сучасників, для того, щоб виокремити з нього усе те, що може бути цінним та корисним при створенні своєї концепції.

Результатом розвитку нової ситуації у лінгвістиці стає переконання у тому, що мова представляє собою невід’ємну частину людського соціуму, оскільки представники будь-якої сфери знань знаходяться у просторі комунікації і досліджують цей простір. Ця теза заперечує попередню парадигму, основою якої було положення про те, що мова представляє собою певну “суперструктуру”, яка визначає усю людську діяльність. Виникає нова дефініція теоретичного мовознавства. Якщо раніше теоретичне мовознавство визначалося як дисципліна, яка досліджує та вивчає мову, то наприкінці минулого століття теоретичне мовознавство розглядалося як дисципліна, що досліджує проблеми теорії мови, а фокус уваги дослідників зміщується на рівень металінгвістики. Виникає цілий спектр лінгвістичних теорій, які засновуються на різних філософських позиціях і мають різні цілі, на які спрямовується дослідження, тобто плюралізм, характерний для світоглядної ситуації кінця минулого століття, розповсюджується також і на сферу мовознавства.

Як зауважує В. Звєгінцев, основним фокусом, до якого сходяться усі напрямки сучасних лінгвістичних досліджень, стає проблема значення.

“Такий підвищений і навіть хворобливий інтерес до проблеми значення є однією з найхарактерніших рис сучасного етапу лінгвістики. У шерензі різних її періодів зараз прийшов такий, який за всіма підставами ми маємо право назвати семантичним, хоча поняття семантичного (як це завжди буває у таких випадках) тлумачиться надзвичайно широко і не завжди виправдане” [5:64].

Минуле століття репрезентовано також феноменом аналітичної філософії, яка вийшла у своїх істотних характеристиках із логічного аналізу мови, ставить собі за мету спочатку побудувати логічний синтаксис, застосований до строгої мови, яка дозволила б описати й зрозуміти емпіричний світ. Новітня лінгвістика при цьому прагне бути наукою про структури мови, остання розглядається в собі і для себе, становить об’єкт її досліджень і аналізу. Таким чином, аналітична філософія твориться зусиллями логіків, тоді як лінгвісти розвивають дослідження структур. Ці два всесвіти, хоч і користуються дуже близькими методами та процедурами, хоч і ставлять перед собою дуже близькі цілі, проте вони лише перетинаються, ніколи по-справжньому не зустрічаючись.

Остання чверть минулого століття характеризується домінуванням двох методів дослідження у царині мовознавства – герменевтичного та гіпотетико-дедуктивного. Перший з них характеризується наступними особливостями:

- 1) має велику кількість суджень, які стосуються драматичності, неоднозначності, синонімії, відношення слідування, перефразування;
- 2) наявність дефініцій окремих, відносно простих правил;
- 3) пояснення конкретних мовних актів та їх призначення, тобто відбувається спостереження за мовою в її індивідуальності та мінливості.

Другий підхід характеризується зосередженням уваги на таких моментах:

- 1) метапринципи граматики;
- 2) виявлення універсальних тенденцій у мові, які пояснюються як результат біологічної обмеженості здібностей людини;
- 3) процеси сприйняття та засвоєння мови;
- 4) аспекти використання мови, що знаходяться поза свідомим контролем мовця;
- 5) історія конкретної мови, що змінюється під впливом соціуму.

Результатом використання зазначених методів стає нове розуміння лінгвістичної теорії, остання вже не повинна представляти собою певну

систему правил або набір аксіом, скоріше метою лінгвістичної теорії має стати опис того, що знає людина, яка вміє говорити певною мовою. Усе це обумовлює необхідність дослідження мови як феномену та вироблення спеціальних методик обробки емпіричного матеріалу використання мови.

У контексті даного дослідження виправданим було б звернення до концепції “картезіанської лінгвістики” Н. Хомського, де автор наголошує на творчому аспекті мови. “Одним із здобутків науки, яку ми називаємо “картезіанською лінгвістикою”, було визначення того факту, що людська мова в її нормальному застосуванні, не підлягає контролю зовнішніх стимулів або внутрішніх станів, що ідентифікуються в незалежний спосіб, і не обмежена єдиною функцією практичної комунікації, на відміну, наприклад, від псевдомови тварин. Людська мова годиться бути інструментом вільного самовираження і вільної думки. Творчий аспект застосування мови відбиває нескінченні можливості думки та уяви. Мова дає нам скінченні засоби, але нескінченні можливості самовираження, які не підкоряються іншим правилам, аніж правила формування поняття і фрази, правила, почасти специфічні й ідіосинкратичні, а почасти також універсальні і такі, якими наділене все людство” [6:481].

Варто також звернутися до праці Ю. Крістєвої “Полілог”, де французька дослідниця визначає, що сучасні лінгвістичні теорії тлумачать поняття “об’єкт мови” як наслідок вираження різних топологій. На думку Ю. Крістєвої, це означає, що, не втративши своєї специфічності, не ставши психологією, історією, біологією, а отеоретизувавши процес суб’єкта в позначенні, лінгвістика схильна конструювати себе як сукупність виражень швів, не пов’язаних, а навіть антиномічних, кожен з яких сприймає топос суб’єкта у процесі сигніфікації. Саме так лінгвістика признається у своєму боргові наукам про суб’єкт, а також у своєму впливі на них. “Слід зазначити, що належний прихильникам апіорності постулат, згідно з яким лінгвістика як галузь науки має бути цілком незалежною, має два неприйнятні аспекти. З одного боку, це не емпіричний постулат. Найчастіше його репрезентують як догму, і ті, хто пропонує його, не подають міркувань про його фактичні наслідки. Крім того, цей постулат зумовлює підхід до науки, який полягає в поділі її на окремі комірчини. Прихильники такого поділу мають тенденцію забувати, що межі між різними галузями емпіричної науки часто визначені випадковими міркуваннями. Але ще більше важить те, що теорія суб’єкта у своїх мінливих топосах може забезпечити міцну основу так званім ментальним

аспектам лінгвістичних теорій: їхнім методологічно необґрунтованим обґрунтуванням, що будуть надалі чимось “внутрішнім” розширеної теорії” [6:282].

Французька дослідниця висловлює думку, що така теорія і концепція мови, яку вона зумовлює, утверджують семантичну проблематику як відкрити за визначенням, бо ж визначену самим вираженням топологій. Відомо, що уявлення про “мову” змогло поступитися уявленню про “дискурс”, щоб можна було запровадити модальні відносини та суб’єкт висловлювання і антиномію мови та дискурсу, тобто підхід до семантики подається крізь поєднання суб’єкта з позначенням. “Можна стверджувати, що задля задовільного семантичного опису та пояснення слід, напевне, додати до глибинної граматичної структури і до правил її трансформації механізм М, що бере до уваги модальні операції; механізм S, що визначає “згущення” та “зсуви”, позначення, механізм ф, що уточнює (з допомогою попередніх механізмів, а водночас і психоаналітичних спостережень) топос мовного суб’єкта у процесі, що породжує дискурс; механізм І, що визначає ідеологічні примуси, які репрезентують ефекти значення як історико-політичні функції” [6:282].

Як бачимо, сучасний стан семантико-лінгвістичних теорій являє собою поліфонію різних голосів, позбавлених єдиного визначеного топосу, репрезентованих як представниками мовознавства, так і філософії. Звуки мови не можуть бути зрозумілі, розподілені, класифіковані та пояснені виключно у світлі задач, які вони виконують у мові. Моторний, акустичний та слуховий опис голосового матеріалу має бути підпорядкований структурному аналізу, тобто додаткова дисципліна (фонетика) має послуговуватися фонології, котра у свою чергу виступає частиною лінгвістики. На сучасному етапі розвитку фонологія намагається перебороти механістичний емпіризм, який був її характерною ознакою на момент виникнення. Сучасна задача фонології може мати наступний вигляд: необхідно вивчати звуки мови відповідно до тих значень, які вони містять, тобто звуки тлумачаться як “позначуюче”, що дає змогу прояснити структуру взаємовідношень між звуками та значеннями. Відповідно до цього слово розкладається на ряд певних одиниць – фонем. Фонема не поділяється на відмітні риси, вона сама постає набором таких рис, являється комплексною одиницею. Будь-який лінгвістичний знак знаходиться на двох вісях – одночасності та послідовності, а фонема – це

найменша лінгвістична одиниця, котра розпоряджається цими двома вісями.

Ще одна проблема, виокремлена останнім часом – проблема пошуків культурної ідентичності, яка актуалізувала звернення до аналізу розвитку культурних феноменів, одним з яких є мова. Вчені усвідомлюють необхідність переосмислення методологічного інструментарію аналізу процесів формування мов в їх ретроспективі та перспективі комунікативних установок тлумачення світу. Мова усвідомлюється як одна з антропологічних даностей, обумовлена здатністю людського мозку мислити дуально, здійснювати процес протиставлення. У кожному поколінні і у кожній індивідуальній соціалізації постійно переплітаються дві лінії наслідуваної інформації: генетична та культурна (у вимірі мови – семантика та референція). Мова зберігає духовні цінності суспільства, виконує роль механізму соціальної спадковості, впливає на історично сформовані норми кожного народу. Однак залежність мови від мислення не є абсолютною, мислення в основному детермінується своїми зв'язками з дійсністю, а мова здатна лише частково модифікувати стиль та форму мислення.

Людина – мешканець двох універсумів – фізичного та ментального, вона не протистоїть фізичній реальності безпосередньо, а ніби віддаляється від неї мірою того, як примножується ментальна. Це посилює роль не лише знаку, але й символу. Не всяке значення символу можна передати словами, тому символ продовжує залишатися таємницею. Деякі символи зберегли інформацію тисячолітньої давнини. Пройшовши складну еволюцію, змінюючи в різні епохи свою семантику, національна символіка є більш стійким утворенням, ніж первісні вірування, матеріальним втіленням яких вона спочатку була.

Ототожнюючи такі поняття, як образ, знак, символ, ми тим самим позбавляємо їх самостійності, специфіки. Нагадаємо думку Е. Кассіра, для якого мова, міф, релігія, мистецтво і наука суть “символічні форми”, за допомогою яких людина, з одного боку, упорядковує навколишній хаос, а з іншого боку – здійснює єднання самих людей. Саме в цій площині і мають здійснюватися наступні дослідження мови.

Мова є абстрактною символічною системою, яка оформлюється та звершується у мовленні. У цьому сенсі мова є ідеєю, тобто ареною формування сенсу, що матеріально реалізується у мовленні.

Мовлення (як матеріальна реалізація мови) є одним з основних факторів процесу створення соціуму. Представники одного й того ж соціуму здійснюють своє буття в одному й тому ж мовному просторі, мовному полі, тобто мова надає індивідам маркери їхньої соціальної ідентичності. Ототожнення себе з тим чи іншим соціумом здійснюється шляхом ототожнення з певною мовною групою. Це пов'язано з тим, що носії однієї мови мислять стандартними схемами, певними граматичними формами, синтаксичними конструкціями, системою певної лексики. Навіть якщо вказані схеми розглядати лише на рівні їхньої форми, а остання є ніщо інше, як перехід змісту у форму, то зміст постає як перехід форми у зміст [7:298]. Отже, саме мова задає стереотипи та форми поведінки і мислення. Мова визначає, програмує, кодує форми мислення структурно та схематично, тим самим, формує тип мислення, а разом з ним – систему поведінки власного носія.

Таким чином, мова по відношенню до людини як елементу соціуму і до соціуму в цілому виступає саме гайдеггерівським “будинком буття”. Саме мова як чітка система дає змогу соціуму через посередництво ідеології “проговорювати” власне буття, а елементам соціуму надає змогу самоідентифікуватися у ньому. У цьому виявляється ще одна актуальна площина дослідження мови на сучасному етапі.

Не втрачає значення і дослідження такого мовного феномену як метафора, це пояснюється тим, що формування та виявлення власної ідентичності, індивідуальності необхідно пов'язане з соціальною пам'яттю, що розгортається у вигляді низки наративів. Наративи упорядковують наші переживання, роблять їх цілісними, персональними, тобто наратив формулює тезу про минуле чи пропонує певну метафоричну точку зору, з якої варто розглядати минуле. Метафора синтезує наші знання про світ і служить моделлю для опису минулого. Вона вловлює і змістовно визначає абстрактні об'єкти, які не піддаються верифікації. Саме тут відбувається поєднання дискурсивного з інтуїтивним. Метафора не лише формує уявлення про об'єкт, вона ще й визначає стиль та спосіб мислення про нього. Якщо змінюється ключова метафора, це викликає зміну міфологем, теологем та навіть філософем, і уводить новий простір аналогій.

Метафора знаменує собою лише початок розумового процесу, відповідає здібності людини вловлювати та створювати подібність між різними об'єктами. Тому вона є лише знаряддям, а не продуктом наукового пошуку, слугує знаряддям думки, за допомогою якого людина здатна

досягнути кордону, горизонту нашого концептуального поля. Базисні або ключові метафори пов'язують в одне ціле різноманітні розрізнені фрагменти світу і не знають семантичних обмежень, виявляються точками екзистенційної та соціальної визначеності індивіда.

Неабияке значення має сьогодні і аналіз суспільства як комунікативної системи, який дозволяє стверджувати, що напрямки і форми комунікативної активності визначаються соціальними та культурними якостями соціуму. Саме за допомогою комунікативних засобів, шляхом створення та поширення нових каналів і форм комунікації, суспільство розвивається та вдосконалюється. Комунікація сприяє підтриманню соціокультурної цілісності суспільства внаслідок засвоєння індивідом культури нації як на свідомому рівні (шляхом соціалізації через освіту та виховання), так і на несвідомому, коли освоєння відбувається у процесі комунікативних актів у різних життєвих ситуаціях. Проте мова – це не просто засіб комунікації, але й духовний світ, що виникає незалежно від людини і діє як природна сила у вигляді рідної мови. Мова у своєму становленні є результатом національного досвіду, особливий засіб сприйняття світу. Цей аспект мовної проблематики в українській площині ще чекає на філософське осмислення.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, слід відмітити, що сучасний стан розвитку як філософських, так і мовознавчих концепцій доводить необхідність синтезу філософсько-лінгвістичної проблематики, оскільки мова по відношенню до людини як елементу соціуму і до соціуму в цілому виступає саме гайдеггерівським “будинком буття”, надає змогу соціуму через посередництво ідеології “проговорювати” власне буття, а елементам соціуму надає змогу самоідентифікуватися у ньому. **Перспектива** дослідження вбачається в інтегративному підході до дослідження лінгвістично-філософських явищ та в розкритті їхніх світоглядно-ціннісних аспектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арендт Г.* Становище людини / Ганна Арендт ; [пер. Марія Зубрицька] – Львів : Літопис, 1999. – 255 с.
2. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей / Жаклін Рюс ; [пер. з фр. В. Шовкун.] – К. : Основа, 1998. – 669 с.
3. *Хомський Н.* Язык и мышление / Ноам Хомський // Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – Вып. 2. – С. 24–122.
4. *Демьянков В. З.* Лингвистическая теория в 80-е годы за рубежом / Валерий Закриевич Демьянков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infolex.ru/Li80.html>.
5. *Звегинцев В. А.* Язык и лингвистическая теория / [Звегинцев В. А., Брегадзе Ю. И., Маргулис У. Я.]. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 248 с.
6. *Крістева Ю.* Полілог/ Юлія Крістева ; [пер. з фр. П. Тарашука]. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
7. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук : в 3 т./ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. – М.: Мысль, 1993. – Т. 1 : Наука логики. – 452 с.

ДАНИЛЬЧЕНКО Д. О.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДІЄСЛІВНІЙ ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: РУШІЙНІ СИЛИ – ДИНАМІКА – НАСЛІДКИ

У статті аналізується розвиток предикативної парадигми сучасної німецької мови, а також окреслено особливості процесів граматиалізації та узуалізації граматичних одиниць мови.

Ключові слова: предикативна парадигма, еволюція мови, граматичність, граматиалізація, узуалізація.

В статье рассматривается развитие предикативной парадигмы современного немецкого языка, а также определены особенности процессов грамматикализации и узуализации грамматических единиц языка.

Ключевые слова: предикативная парадигма, эволюция языка, грамматичность, грамматикализация, узуализация.

The article focuses on recent and current changes which are observed in the verb paradigm of the contemporary German as well as examines some distinctive features of grammaticalization and usualisation of grammatical language units.

Key words: verb paradigm, language change, grammaticality, grammaticalization, usualisation.

У лінгвістичних дискусіях нерідко доводиться чути думку, що зміни граматичної системи – це процеси, які визначали розвиток мови та уможлиблюють проведення демаркаційних ліній між окремими історичними етапами. Зміни, які відбуваються сьогодні, на наших очах, часто залишаються поза увагою дослідників, вони нерідко не сприймаються як суттєві, а їх значення, відповідно, маргіналізується. Сучасний стан граматичної системи розглядається багатьма пуристично налаштованими лінгвістами, викладачами мови, а тим більше представниками громадських ініціатив зі збереження мови та журналістами як “ідеальний”, а всі зміни у граматиці – як щось хаотичне, що суперечить нормам мови та мовлення, як порушення конвенціоналізованих правил. Багато з інноваційних процесів кваліфікуються як наслідок недбалого ставлення до мови і навіть як “занепад мови” (порівн. нім. Sprachverfall, Sprachverderb, Verwahrlosung der Sprache).

Мета цієї статті полягає в розгляді суттєвих змін, які спостерігаються в дієслівній парадигмі німецької мови, а також у з’ясуванні їх причин і потенційних наслідків для розвитку граматичної субсистеми.

Матеріалом для аналізу є тексти сучасного віртуального та публіцистичного дискурсів.

Об’єктом вивчення виступають форми та конструкції предикативної парадигми німецької мови, які набули розповсюдження наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., а **предметом** дослідження – специфіка процесів узуалізації та граматикалізації відповідних форм і конструкцій.

Актуальність статті зумовлюється постійно зростаючим інтересом германістів до питань мовної еволюції, до її причин і механізмів.

У сучасній німецькій мові одночасно відбуваються зміни в декількох функціонально-семантичних категоріях предикативної парадигми, а саме в функціонально-семантичних полях (ФСП) аспектуальності, модальності, темпоральності та стану дієслова.

Функціонально-семантична категорія аспектуальності корелює з видом дієслова. У рамках цієї граматичної категорії спостерігається розвиток тривалого виду дієслова на зразок видо-часової категорії Continuous в англійській мові. Конструкції тривалого виду складаються з трьох компонентів: дієслово *sein* + злитна форма прийменника *am* + інфінітив змістовного дієслова (*am-Progressiv*, *Verlaufsform* [1]): 1) *Mit meinem Kunden hatte ich darüber gesprochen, er ist am Überlegen, ob er auch eine solche Werbeaktion umsetzt* [19]. У якості підмиту граматичної конструкції може реалізовуватися не лише семантема “адресат” (як у прикладі (1)), але й також і “пацієнс”: 2) *Das Kühlwasser ist am Kochen und kommt schon oben aus dem Deckel raus* [20]; 3) *Das Hotel ist am Umbauen* [21]. Таким чином, розвиток тривалого виду дієслова відбувається як для активного, так і для пасивного стану з формально-структурним співпадінням граматичної конструкції. На більш просунутому етапі граматикалізації спостерігається можливість розширення інфінітивної групи та використання “об’єктива” / “пацієнса”: 4) *Ich habe gesehen, dass die Frauen längst am Blumen verkaufen waren, während die Männer immer noch am Trockenen verhandelt haben?* [22]; 5) *Ich sitze seit 6 Uhr hier im Büro und bin Texte am Übersetzen* [23]. Розширення інфінітивного компоненту конструкції нерідко відбувається через реалізацію додатка в родовому відмінку: 6) *Er ist ganz energisch am Backen des Weihnachtsstollens* [24].

На відміну від англійської, у якій ще на ранніх етапах розвитку з’являється Continuous, у спорідненій німецькій мові подібної морфологізованої форми до кінця ХХ ст. не існувало. Оскільки існує чимало комунікативних ситуацій, які вимагають акцентування уваги на

пролонгованій дії, мова в першу чергу намагається заповнити відповідну когнітивну лакуну лексичними засобами (*Gerade / Im Moment übersetzt er das Buch*). Проте останні не завжди відповідають принципу ергономіки мовленнєвої діяльності, а тому стимулюється розвиток аналітичної форми тривалого виду, приклади якої наведено в реченнях (1) – (6).

Говорячи про інноваційні трансформації в рамках категорії аспектуальності, доречно відмітити, що поряд із зазначеними конструкціями відбувається й інший процес, який може призвести до категоризації тривалого виду, а саме **ауксиліаризація** дієслова *tun*, тобто набуття останнім статусу допоміжного дієслова. Проте необхідно розрізняти два випадки вживання *tun* у службовій функції. По-перше, використання *tun* як засобу емпізи в рамках актуального членування речення для комунікативного акцентування того факту, що дія дійсно має місце: 7) *Lesen tut er schon, aber schreiben tut er nicht* [25], 8) *Ich mag ihn zwar nicht sonderlich, aber helfen tut er immer* [26]. Тут доцільно провести паралель з англійською мовою, у якій допоміжне дієслово *do* також використовується як засіб емпізи у стверджувальних реченнях: 9) *And as best I can tell, I think he does support this program. It does meet our commitments that we made to the Iraqis* [27]. У контексті тенденцій розвитку предикативної парадигми цей вид вживання *tun* не є релевантним, оскільки він кодує суто комунікативну інформацію на рівні тексту. По-друге, допоміжне дієслово *tun* демонструє тенденцію до реалізації у виключно граматичній функції як маркер тривалості дії: 10) *Ich tue gerade an meinem Referat für die Schule arbeiten* [28]; 11) *Aber sie tut jetzt schon weniger als sonst arbeiten* [28]. Саме такі конструкції, які наразі вживаються здебільшого в побутовій комунікації, мають потенціал для подальшої граматикалізації завдяки поступовій втраті ознаки належності до розмовного стилю.

В ФСП *темпоральності* спостерігається розвиток додаткових форм минулого часу – так званого “подвійного перфекта” (Doppelperfekt) і “подвійного плюсквамперфекта” (Doppelplusquamperfekt) [2:251; 3:154]. Первинною темпоральною формою цієї пари виступає подвійний перфект, який використовується для вираження завершеності дії, що передує іншій, оформленій у перфекті дії (12) або для акцентування часової віддаленості дії (13): 12) *Ich habe in meinem ganzen Leben nur bei 2 Firmen gearbeitet gehabt, aber je Firma 11 Jahre. Ich habe mich hoch gearbeitet gehabt in einer Firma vom Helfer zum Maschinen- und Anlagenfahrer und in der anderen Firma bin ich als Helfer geblieben* [27] та 13) *Ich habe in einer Zeitschrift gelesen gehabt, dass es*

ein Linux speziell für Windows-Umsteiger gibt ... [28]. Закономірним є питання щодо природи імпульсів для розвитку нової форми минулого часу, оскільки в німецькій мові вже протягом багатьох століть співіснують три форми минулого часу (претерит, презент і плюсквамперфект) із досить чітким розподілом функцій поміж ними. Для німецької мови у аспекті конкуренції темпоральних форм важливою постає діатопічна перспектива, яка обумовлює преференцію претерита чи перфекта. Уже на ранньонововірхньонімецькому етапі в верхньонімецьких діалектах спостерігається фонеморфологічне явище – “зникнення претерита” (Präteritumsschwund), яке пов’язане з апокопою флексії *-e* і – як наслідок – синкретизмом форм претерита та презенса у слабких дієслів, що призводить до стимулювання преференцій перфекта [4:108]. Зазначена тенденція відображається в мовному узусі й до сьогодні. Вона виявляється в невживанні претерита мовцями з верхньонімецьких діалектних ареалів [5:71]. При ареальному зникненні претерита з’являється лакуна в засобах вираження минулого часу, яка й заповнюється подвійним перфектом як другим членом бінарної опозиції перфект – подвійний перфект. Подвійний перфект вживається лише у відносному значенні. Подвійний плюсквамперфект розвивається унаслідок мовної аналогії, як результат так званої “вторинної граматикалізації” [пор.: 6:174], оскільки його функціональне навантаження, ймовірно, менш значне у порівнянні з подвійним перфектом, а саме: констатація події у минулому, яка передусе іншій: 14) *Ich war auch mal raus am Wochenende mit meinen Eltern gefahren gewesen. Ich war bei meinem Bruder, da habe ich geschlafen* [29]. Наразі вживання подвійних перфекта та плюсквамперфекта фіксується лише у верхньонімецьких діалектах, але можна з високим ступенем вірогідності прогнозувати їх експансію. Для визначення статусу та системності цих темпоральних форм у граматичній системі сучасної німецької мови необхідне спеціальне дослідження, у тому числі із залученням інформантів-представників різних діалектних ареалів.

У ФСП стану дієслова відбувається граматикалізація двох пасивних конструкцій: пасиву адресата з допоміжними дієсловами *bekommen*, *kriegen* і *erhalten* (нім.: Adressatenpassiv, також: Rezipientenpassiv, Dativpassiv, *bekommen*-Passiv, indirektes Passiv, Benefizientenpassiv) і пасиву стану з допоміжним дієсловом *haben*. Прикладами пасиву адресата виступають наступні речення: 15) *Wer also sein nagelneues 40.000-Euro-Auto versichert und es nach dem Kauf geklaut bekommt, erhielte nur noch 36.000 Euro erstattet*

[30]; 16) *Ein Mann verkräftet es viel schwerer, wenn er von der Frau die Hörner aufgesetzt bekommt* [31]; 17) *Die Republikanische Garde hat angeblich von Saddam gedroht bekommen, dass man ihnen in den Rücken schießen würde* [32]. Перші та дуже поодинокі прецеденти вживання цієї конструкції зафіксовано ще у XVI ст., тому, на перший погляд, некоректно стверджувати, що пасив адресата є новою конструкцією сучасної німецької мови. При діяхронічному вивченні її розвитку ми встановили, що аж до першої третини XX ст. вживання пасиву адресата було поодиноким і несистемним, реалізовувалися лише ті його структурно-семантичні типи, які репрезентують ранні стадії граматикалізації (див. детально в [7]). При дослідженні будь-якого інноваційного явища граматичної системи необхідною є диференціація між латентною наявністю грами в мові та її системним вживанням. Можливості розвитку пасиву адресата були запрограмовані в німецькій мові, проте його експансія припадає на останні десятиліття XX – початок XXI ст.

В основі конструкцій з пасивом адресата лежить семантико-синтаксична контамінація аргументної семантики “адресат” та її різновидів – “бенефактив” і “малефактив”. У пасиві адресата існують два види контамінації: адресато-бенефактивна: 18) *Meine Mutter hat im September vom Sozialamt eine Brennstoffbeihilfe von 416 € bewilligt bekommen* [32] та адресато-малефактивна: 19) *Kann es sein, dass viele Familien ihre Grundstücke auf diese Art und Weise enteignet bekommen?* [33].

Окрім пасиву адресата в сучасній німецькій мові з’являється ще одна, поки що рідко вживана конструкція, яка демонструє досить швидке зростання частотності використання – пасив стану з допоміжним дієсловом *haben* [8:120]. Оскільки формально ця пасивна конструкція омонімічна перфекту, то її ідентифікація можлива лише у контексті. Пасив стану з *haben* слугує для означування результативних ситуацій: 1) результат маніпуляцій з тілом людини: (20) *Wenn man zwei Arme eingegipst hat, kann man im Prinzip nichts alleine machen*; 2) результат локалізації об’єкта: 21) *Sie möchten Ihre Waschmaschine in die Küche eingebaut haben oder in den Hausarbeitsraum?* [37]; 3) стан як наслідок інтенціональних дій: 22) *An welchen Weihnachtstagen haben die Geschäfte geschlossen?* [34]; 4) стан людини або істоти як результат неінтенціональних дій: 23) *Der stellte sofort fest, dass er beide Trommelfelle zugewachsen hat* [40].

Обидві пасивні конструкції є результатом розширення парадигми пасивного стану. Пасив стану з допоміжним дієсловом *haben* є менш

граматикалізованим у порівняння з пасивом адресата, сфера вживання цього пасиву є значно вужчою.

У ФСП *модальності* спостерігається процес переходу дієслова *brauchen* з класу напівмодальних (Modalitätsverb, Halbmodalverb) до модальних. Одна з типових ситуацій вживання цього дієслова – заперечні речення з модальним значенням відсутності необхідності, пор.: *Er muss antworten* → *Er braucht nicht zu antworten*; 24) *Sie brauchen nicht quer durchs Land zu ziehen oder eine größere Umwälzung Ihres Lebens vorzunehmen* [32]. Граматикалізація модального *brauchen* проходить у два етапи. На першому етапі відбувається зміна статусного керування дієслова, тобто механізму узгодження фінітного та інфінітного дієслів у реченні (елімінація граматичної частки *zu*), пор.: 25) *Sie brauchen nicht mehr zum Pinsel greifen, wenn Sie Glanzmittel zur Veredelung Ihrer Backwaren verwenden* [39]. Другий етап корелює зі змінами морфологічної форми третьої особи однини презенса: *ich brauch'* – *er brauch'*, що обумовлюється аналогією з “класичними” модальними дієсловами, пор.: 26) *Die Kinderärztin meint, er brauch nicht schlafen, aber zumindest ruhen* [40]; 27) *Manchmal würde ich am liebsten ihm sagen, er brauch nicht mehr nachdenken, es ist vorbei* [41]. Як наслідок граматикалізації, одночасно із зазначеними морфо-синтаксичними процесами спостерігається також розширення сфери вживання *brauchen*, який також дедалі частіше використовується у реченнях з підмитами-неістотами в комбінації з пасивним інфінітивом, як з часткою *zu*, так і без неї: 28) *Der Beitrag braucht nicht gelesen zu werden* [42]; (29) *Teppich braucht nicht gereinigt werden* [43]. Таким чином, ми спостерігаємо чітку тенденцію до розширення кола існуючих шости модальних дієслів (*müssen, sollen, wollen, mögen, können, dürfen*) з імовірним перерозподілом функцій між ними в довгостроковій перспективі.

Розгляньмо лінгвістичні й екстралінгвістичні причини розвитку нових граматичних явищ, які, як відомо, виникають унаслідок граматикалізації [9; 10; 11] або аналогії у взаємодії з граматикалізацією. Під *граматикалізацією* розуміють два процеси: по-перше, розвиток граматичного знака із лексичного, та, по-друге, посилення граматичної природи існуючих граем. Ми вважаємо, що граматикалізацію як процес доцільно умовно розділити на дві взаємно детерміновані *інтегральні складові*. З одного боку, це *внутрішньомовні процеси*, до яких належать синтаксизація, морфологізація, семантична редукція, десемантизація, фонологічна редукція, реаналіз, тощо. З іншого боку, це *екстралінгвістичний процес узуалізації*, під яким ми

розуміють входження мовної одиниці в узус, у загальне вживання в більших чи менших масштабах [12]. Як правило, процес узуалізації співвідносять у першу чергу з лексичною субсистемою мови, проте він є не менш релевантним і для граматичної субсистеми. Узуалізація – *антропоцентрична складова* процесу граматикалізації, яка пов'язана з генеруванням нових форм носіями мови, а також зі сприйняттям і свідомою чи підсвідомою оцінкою цих форм. Виникнення нової мовної одиниці викликано проявом рушійних механізмів розвитку мови – принципу мовної ергономіки та принципу диференціації комунікативних потреб *homo loquens* [пор.: 11:15; 13:22]. Якщо певний граматичний засіб є або більш економним, або надає можливість додаткової диференціації семантико-синтаксичного значення, тобто має комунікативно-функціональну цінність, то існують усі передумови для його узуалізації. Таким чином, граматикалізація відбувається при взаємодії двох чинників: 1) внутрішньомовних: форматив мовного знаку зазнає певних змін (при цьому він не обов'язково і не завжди змінюється сам, можуть відбуватися зміни у його парадигматичних властивостях) і 2) екстралінгвістичних: нова або модифікована грамема проходить процес узуалізації.

Процес узуалізації починається з оказіонального вживання нової одиниці, яка не належить до стандартного інвентарю граматичної системи мови, тобто з прецеденту порушення прескриптивних мовних норм. Поняття мовної норми співвідноситься з граматичністю (*grammaticality*, *Grammatikalität*, *Grammazität*, *syntaktische Konnexität*, *Wohlgeformtheit*), яка інтерпретується в лінгвістиці досить неоднорідно. Німецький дослідник Х. Глюк дотримується думки, що “граматичність – характеристика всіх мовних структур, які знаходяться у рамках нормативного апарату, що репрезентується граматичними правилами певної граматичної моделі” [14:256]. Граматичність базується на “інтуїтивному володінні правилами відносно нестандартних форм” та являє собою *ідеалізовану категорію*. Зважаючи на цей факт, у генеративній граматиці Н. Хомського, наприклад, проводиться межа між граматичністю (*grammaticality*), яка розуміється як мовна компетентність “ідеального комуніканта”, і “прийнятністю” (*acceptability*). Якщо граматичність, згідно з Н. Хомським, – це ознака всіх речень, які породжуються у рамках граматичної моделі, то прийнятність ґрунтується на оцінці граматичної коректності речення з боку носіїв мови [15]. Що стосується граматичних структур, які перебувають у процесі граматикалізації, важливим є визначення проміжних, перехідних етапів на

шляху від аграматичності до граматичності (статичного стану граматикалізації, її кінцевої точки). Подібні думки простежуються в роботах низькі лінгвістів. Зокрема, В. О. Плуґян вважає, що “бінарне протиставлення граматичного та неграматичного має бути доповненим характеристиками чисельних перехідних явищ” [16:2]. Схожої позиції дотримується В. І. Говердовський: “Дихотомія правильності / неправильності постає релятивною категорією, оскільки діалектична точка зору базується на законі нескінченної змінюваності речей” [17:59]. При виникненні нової граматичної одиниці, яка суперечить діючим на відповідний момент нормам, може відбуватися її блокування. Порушення норм нерідко викликає протести з боку пуристично налаштованих носіїв мови, які у Німеччині, наприклад, створюють цілі громадянські ініціативи з порятунку граматичної системи (пор. громадське об’єднання *Rettet den Kausalsatz!* – Врятуйте підрядне речення причини!, створене в Гамбурзі в 1994 р.). Для узуалізації нової грами необхідне її якомога частіше повторення в мовленні якомога ширшим колом носіїв мови, для чого, безперечно, нове явище має виявляти **комунікативно-функціональну цінність**. На цьому етапі відбувається своєрідна “перевірка на міцність” мовної одиниці: якщо функціональне навантаження та комунікативна релевантність витримують мовну критику, то в узуалізації конструкції настає новий етап, на якому вона більш не сприймається як аграматична, але оцінюється як стилістично маркована (наприклад, розмовна, діалектна та т. п.). Усі інноваційні граматичні явища реалізуються на ранніх етапах лише в усній комунікації і лише згодом проникають у письмову, тобто відбувається зняття стилістичних обмежень. Подальший розвиток пов’язаний з поступовою ліквідацією стилістичної маркованості та досягненням критичної маси вживань – відбувається діалектичний перехід від кількості до якості та входження грами у нормативний інвентар граматичної субсистеми мови. Таким чином, для **процесу узуалізації** доцільно встановити наступну **модель**: *прецедент вживання як порушення норми → спроби блокувати порушення → стилістична маркованість → досягнення критичної маси → входження у норму*. Узуалізація як інтегральна частина граматикалізації має два аспекти: динамічний (проходження зазначених етапів) і статичний (норма як кінцева точка процесу).

Описані в цій статті зміни у граматиці охоплюють, як правило, кілька десятиліть та являють собою актуальний об’єкт для лінгвістичних розвідок.

Для їх вивчення доцільним є, по-перше, зіставний аналіз фактичного матеріалу щодо специфіки реалізації граматичного явища в споріднених і різнопланових типах дискурсу, оскільки граматикалізація відбувається неоднорідно в окремих типах дискурсу, а *дискурсивна інтеграція грами*, немов лакмусовий папірець, постає непрямим індикатором граматикалізації. По-друге, важливою частиною відповідних досліджень є експериментальні процедури із залученням інформантів-носіїв мови. Для німецької мови, зокрема, необхідно враховувати – порід із соціолінгвістичними параметрами як-то рівень освіти і специфіка професійної діяльності інформантів – діатопічний чинник з огляду на діалектні особливості.

Проаналізовані в статті граматичні явища, які відбуваються в предикативній парадигмі сучасної німецької мови, є **перспективними** об'єктами окремих лінгвістичних розвитку. **Перспективними** для вивчення постають також зміни, що спостерігаються сьогодні в іменній парадигмі німецької мови, наприклад, у категорії визначеності / невизначеності, процеси граматикалізації прийменників, модальних часток і дискурсивних маркерів. Щодо *подальшого розвитку теорії граматикалізації*, яка характеризується швидким підвищенням інтересу дослідників на межі ХХ–ХХІ ст., особливо у західній лінгвістиці (США та Німеччина), і в рамках якої розроблено чимало теоретичних питань (як на матеріалі екзотичних, так і германських та романських мов), то, на нашу думку, **перспективною** є певна зміна вектора досліджень, антропоцентрична переорієнтація від структурних студій і суто мовних фактів (граматикалізація у вузькому розумінні) на мовлення та мовця, дискурсивно-комунікативну специфіку мовних змін, вивчення динаміки процесу узуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pottelberge J. van. Ist jedes grammatische Verfahren Ergebnis eines Grammatikalisierungsprozesses? Fragen zur Entwicklung des *am*-Progressivs / Jeroen van Pottelberge // Grammatikalisierung im Deutschen / T. Leuschner. – Berlin : de Gruyter, 2005. – S. 169–191.
2. Ammann A. Abbau und Abschwemmung: Doppelte Perfektformen und Grammatikalisierung im deutschen Tempussystem / Anastasia Ammann // Grammatikalisierung im Deutschen / T. Leuschner. – Berlin : de Gruyter, 2005. – S. 251–275.
3. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / Elke Hentschel, Harald Weydt. – Berlin : de Gruyter, 2003. – 524 S.
4. Nübling D. Der alemannische Konjunktiv II zwischen Morphologie und Syntax / Damaris Nübling // Syntax und Stilistik der Alltagssprache / A. Ruoff, P. Löffelad. – Tübingen : Narr, 1987. – S. 107–121.
5. Roth Chr. Kurze Einführung in die Grammatik des Frühneuhochdeutschen / Christian Roth. – Heidelberg : Winter, 2007. – 106 S.
6. Teuber O. Analytische Verbformen im Deutschen. Syntax – Semantik – Grammatikalisierung / Oliver Teuber. – Hildesheim : Georg

Olms, 2005. – 240 S. 7. Данильченко Д. А. Номинативный и коммуникативный аспекты грамматикализации пассива адресата в современном немецком языке : дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Данильченко Дмитрий Александрович ; Харьковск. нац. ун-т имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2008. – 271 с. 8. *Leirbukt O.* Passivähnliche Konstruktionen mit *haben* + Partizip II im heutigen Deutsch / Odleif Leirbukt // Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation – 1981. – № 2. – S. 119–146. 9. *Heine B.* Grammaticalization: a conceptual framework / [B. Heine, U. Claudi, F. Hünemeyer]. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 318 S. 10. *Meillet A.* L’évolution des formes grammaticales / Antoine Meillet // Rivista di scienza. – 1912. – № 12. – P. 6–22. 11. *Moser H.* Sprachliche Ökonomie im heutigen deutschen Satz / Hugo Moser // Studien zur Syntax des heutigen Deutsch. – 1970. – № 1. – S. 9–27. 12. *Голев Н. Д.* Стихийная узуализация номинативных единиц [Електронний ресурс] / Николай Данилович Голев. – Режим доступа : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z04.html> 13. *Polenz P. von.* Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart / Peter von Polenz. – Bd. 1. Einführung. Grundbegriffe. 14. bis 16. Jh. – Berlin : de Gruyter, 2000. – 386 S. 14. *Glück H.* Metzler Lexikon Sprache / Heinz Glück. – Stuttgart : J. B. Metzler, 2000. – 817 S. 15. *Chomsky N.* Degrees of Grammaticality / Noam Chomsky // The Structure of Language / J. A. Fodor, J. J. Katz. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1961. – P. 384–389. 16. *Плунгян В. А.* Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание” / Владимир Александрович Плунгян ; Ин-т языкознания РАН. – М., 1998. – 48 с. 17. *Говердовский В. И.* Коннотация, “правильность” и норма речи / Владислав Иванович Говердовский // Матеріали VII Всеукр. наук. конф. [“Каразинські читання : Людина. Мова. Комунікація”], (Харків, лютий 2008). – Харків : Харківськ. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 59–61.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

19. *Loyalty-Manufaktur Blog* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.loyalty-manufaktur.de/blog/?p=251 20. *Motor-Talk Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.motor-talk.de. 21. *Reisebüro Agoda* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.agoda.de/asia/singapore/singapore/treasure_resort_sentosa.html 22. *Forum Uniboard Schweiz* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uniboard.ch 23. *Forum Zoo Plus* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : forum.zooplus.de. 24. *ZDF Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zdf.de/ZDFforum/foren/php 25. *Oliver Kahn Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oliver-kahn.de 26. *Short-News. News-Community* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.shortnews.de 27. *Arbeitslosenhilfe e.V. Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.arbeitslosenselbsthilfe.org/forum 28. *Uni-Protokolle.de. Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uni-protokolle.de/foren 29. *Berlin. Die Hauptstadtkampagne* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sei.berlin.de/nc/geschichten> 30. *WELT Online* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.welt.de 31. *Bild Zeitung* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bild.de 32. *Politikforum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.forum.politik.de/forum 33. *Yahoo! Chat* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.de.chat.yahoo.com 34. *Ratgeber-Community* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gutefrage.net 35. *Paderblog* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.paderblog.de/blog/2006/08/18. 36. *Atrada.de* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.atrada.de 37. *Gorenje-Portal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gorenje.de 38. *Spiegel Online* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.spiegel.de 39. *BRIGITTE.de-Community* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.brigitte.de/foren 40. *Forum Gesundheit im Internet* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.med1.de/Forum 41. *Kaffee-Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kaffeeforum.de 42. *Wer-weiss-was. Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wer-weiss-was.de 43. *Berliner Zeitung* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.berlinonline.de. 44. *WELT Online* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.welt.de/english-news/article3386013/Obamas-decisions-are-putting-country-at-risk.html

ДЗІСЬ Б. А.

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОВНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СЛУЖБОВИХ ЛИСТІВ НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ДІЛОВОДСТВА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У цій статті було проведено аналіз мовно-структурних особливостей оформлення службових листів німецького військового діловодства та наведені можливі варіанти їхнього перекладу українською мовою.

Ключові слова: службовий лист, службове листування, штабна документація, німецьке військове діловодство, мовно-структурні особливості перекладу.

В данной статье был проведен анализ языково-структурных особенностей оформления служебных писем немецкого военного делопроизводства и приведены возможные варианты их перевода на украинский язык.

Ключевые слова: служебное письмо, служебная переписка, штабная документация, немецкое военное делопроизводство, языково-структурные особенности перевода.

The article provides analysis of lingual and structural peculiarities of official letters of German military bookkeeping and gives possible variants of their translation into Ukrainian.

Key words: official letter, military correspondence, staff papers, German military bookkeeping, lingual and structural peculiarities of translation.

Переклад службових листів німецького військового діловодства українською мовою викликає певні труднощі, оскільки вони вирізняються своєрідністю форми й змісту та мають цілий ряд граматичних і лексико-стилістичних особливостей.

Дослідження в даній галузі військового перекладу проводилися ще в 60–80 рр. минулого століття відомими мовознавцями Єфімовим Р. В. [1], Нелюбіним Л. Л. [2], Стрелковським Г. М. [3] та ін. Ними було розроблено теоретичні та практичні підходи до перекладу даного роду штабної документації.

Актуальність нашого дослідження зумовлено необхідністю систематизації знань про структурні особливості мови службових листів німецького військового діловодства, їхнє призначення та лексико-стилістичні і граматичні особливості перекладу даного роду штабної документації українською мовою. Актуальність і необхідність такого дослідження пов'язане ще з тим фактором, що норми писемної військової мови з часом змінюються, відбувається значний вплив розмовно-побутового стилю, тяжіння до економії,

стислості висловлювання. Тому вживаються слова, які замінюють цілі речення або словосполучення, відповідники до яких не існують в українській мові. Інколи автори німецької військової документації вдаються навіть до вилучення таких повнозначних самотійних частин мови, як іменник чи дієслово, тоді в українському перекладі необхідно вдаватися до певних граматичних трансформацій, зумовлених нормами цільової мови. З огляду на майже цілковиту відсутність праць в Україні, присвячених даній проблематиці, й була обрана дана тема дослідження. Адже саме теоретичне освоєння цих проблем допоможе знайти можливості їхнього розв'язання та систематизувати прийоми перекладу мовно-структурних особливостей текстів службового листування бундесверу українською мовою.

Мета дослідження полягає в виявленні мовно-структурних особливостей перекладу текстів службового листування німецького військового діловодства, здійсненні перекладознавчого аналізу та наданні практичних рекомендацій та конкретних прийомів перекладу даного роду документації з німецької українською мовою.

Для досягнення зазначеної мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

а) розглянути особливості мовно-структурного оформлення службових листів німецького військового діловодства та можливості їхньої передачі при перекладі українською мовою;

б) виявити можливі труднощі перекладу мовно-структурних особливостей текстів службового листування німецького військового діловодства українською мовою, з'ясувати причини та навести пропозиції щодо шляхів їхнього усунення;

в) надати практичні рекомендації та навести конкретні прийоми перекладу мовно-структурних особливостей службових листів українською мовою.

Об'єктом дослідження стали службові листи німецького військового діловодства.

Предмет дослідження склали мовні та структурні особливості текстів службового листування німецького військового діловодства, а також їхня специфіка перекладу українською мовою.

Матеріалом дослідження обрані сучасні оригінальні тексти службового листування німецького військового діловодства. Обсяг матеріалу дослідження склали більше ніж 110 одиниць різних видів службових листів.

Попри свою усталену, шаблоновану структуру службове листування німецького військового діловодства зазнало та зазнає певних змін, передусім у структурі та лексичному складі. Це пояснюється, по-перше, об'єднанням двох дивергентних держав – соціалістичної НДР і демократичної ФРН та впливом цього історичного процесу на військовий вокабуляр сучасної німецької мови та, по-друге, розвитком і вдосконаленням форм ведення бою, введенням нових систем озброєння та застосування новітніх технологій. Тому **наукова новизна** даної роботи полягає в наступному:

- вперше в українському перекладознавстві здійснено перекладацький аналіз мовно-структурних особливостей текстів німецького військового службового листування, які ще не стали об'єктом лінгвістики;
- досліджується саме сучасні службові листи німецького військового діловодства;
- пропонуються практичні рекомендації передачі мовно-структурних особливостей службового листування при перекладі з німецької українською мовою.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає перш за все в поглибленому трактуванні мовно-трансформаційних процесів, які відбуваються під час перекладу мовних і структурних особливостей німецького військового службового листування українською мовою. Детальний аналіз мовних і структурних особливостей штабної документації бундесверу дає змогу досягнути увесь спектр можливих перекладацьких трансформацій, що певною мірою доповнить сучасне перекладознавство.

Практична цінність роботи полягає в можливості широкого застосування матеріалів дослідження для викладання теорії та практики військового перекладу у вищих навчальних закладах, використанні практичних рекомендацій перекладу перекладачами-практиками, а також для підготовки підручників і посібників з теорії та практики військового перекладу.

Оснoву службового листування бундесверу між військовими частинами (установами) складають службові листи. Листування ведеться за підпорядкуванням, за винятком листування між військовими частинами (установами), не підпорядкованими одна одній, або листування з цивільними установами та організаціями з різних питань службової діяльності [4:34].

Службовим листом у німецькому військовому діловодстві можуть бути: *службові розпорядження* **dienstliche Anweisungen**; *роз'яснення* **Bescheide**; *донесення, повідомлення* **Meldungen**; *зведення, звіти, доповіді* **Berichte**. Крім службового листа, у діловодстві бундесверу існує ще *особистий лист із питань служби* **Privatdienstschreiben** та *особистий лист* **Privatschreiben**. Службовий лист, так само як і будь-який штабний документ, в основному, складається з трьох частин: заголовок **Briefkopf**, основна і кінцева частини **Text- und Schlussteil**. У заголовку службового листа обов'язково вказуються: *назва установи* **Bezeichnung der Dienststelle**, *службові помітки* **Geschäftszeichen**, *місце та дата складання* **Ausstellungsort und -datum**, *адреса відправника* **Anschrift der absendeten Stelle**, *контактний телефон* **Telefonverbindung**, *адреса отримувача* **Anschriftfeld für den Empfänger**, *тема* **Betreff**, *посилання* **Bezug**, *відмітка про додатки* **Anlagenvermerk** [5:63]. Посилання вказуються також, коли документи видаються на підставі розпорядчих документів вищого рівня з вказанням найменування, дати та номера документа, що при перекладі українською мовою передається наступним чином, наприклад: *наказ №150 від 20.08.2004 “Назва наказу”*.

Крім даної інформації, у службовому листі можуть вказуватися: *відмітка про “вручення під розписку”* **Aushändigungsvermerk “Gegen Empfangsbekanntnis”**, *відмітка про доставку “за командую” (“по команді”)* **Zustellvermerk “Auf dem Dienstweg”**; *“через кур'єра”* **“Durch Kurier”** чи *“через посильного”* **“Durch Boten”**; *“особисто”* **“Persönlich!”**; *“з дотриманням лікарської таємниці”* **“Arztsache”**.

У внутрішньому діловодстві службових інстанцій і установ бундесверу в основній частині службового листа, у випадках, коли потрібно звернутися особисто до військовослужбовця, використовуються *форми ввічливого звертання* “Шановний

пане / шановна пані, військове звання, *ППП*” **Höflichkeitsanreden** “**Sehr geehrte(r) Frau / Herr, Dienstgrad, Name**”, а в кінцевій частині форма ввічливості “з глибокою повагою” **Grußformeln** “**Hochachtungsvoll**”, “з повагою” “**Mit freundlichen Grüßen**” [8:85].

Заключна частина складається з блоку підписів **Unterschriftsblock**, розрахунку розсилки **Verteiler**, відмітки, яка посвідчує документ **Beglaubigungsvermerk**.

Згідно з теорією комунікації ми членуємо текст службового листа на ряд функціонально-відмінних комунікативних блоків, які є універсальними для обох мов:

1. Блок звертання та привітання, де вибір мовних засобів залежить від службового становища або соціального статусу партнерів з листування (5–10 % від загального обсягу).

2. Блок посилення на попереднє листування (10 %).

3. Блок основного повідомлення, де формулюється головна теза листа, яка відображає інтенцію автора повідомлення: інформування, наказ, пропозиція, повідомлення, доповідь, запит тощо (60 %).

4. Блок спонукання до подальшої комунікації (10 %).

5. Блок етикетних формулювань та підпису (5–10 %) [6:6].

Кожен з комунікативних блоків виконує в тексті свою комунікативну функцію й водночас слугує досягненню загальної комунікативної мети всього мовленнєвого твору.

Перший комунікативний блок складають формули звертання. При їх зовнішній структурній подібності (узвичаєне означення + апелятив) спостерігаються й розбіжності. Це стосується вживання імені та по батькові в українському тексті.

Адресованість службового листування – це, звичайно, спосіб реалізації комунікативно-діалогічних пресупозицій не тільки в сенсі тематичної співвідносності кореспонденції, але й в сенсі статусних характеристик. Розглядаючи звернення, можна визначити стат, посаду адресата, військове та наукове звання, а інколи й сімейне стан, наприклад: **Sehr geehrter Herr Militärattache’ ...** – Вельмишановний пане військовий аташе ... ; **Sehr geehrter Herr Oberst ...** – Вельмишановний пане полковнику ... ; **Sehr geehrter Herr Prof. Schmidt ...** – Вельмишановний пане професоре

Шмідт ... ; Sehr geehrte Frau Krämers, sehr geehrter Herr Krämers ... – Вельмишановна пані Кремерс, вельмишановний пане Кремерс

Наявність блоку посилання на попереднє листування в військовому діловодстві обох мов є факультативним і визначається ситуацією спілкування, яка є стимулом до укладання листа. Ця текстова тема може бути представлена в тексті: 1) самостійним реченням і виділятися в окремий абзац; 2) головною частиною складнопідрядного речення; 3) другорядним членом речення. Еквівалентний переклад даного комунікативного блоку українською мовою забезпечується вживанням постійних або okazіональних відповідників. Прикладом посилання на листування можуть бути:

Bezug nehmend auf ... / Unter Bezugnahme auf Ihr Fernschreiben ... – *Посилаючись на ... / З посиланням на Ваш факс ...*

In Beantwortung Ihres Briefes ... – *У відповідь на Ваш лист ...*

Wir nehmen Bezug auf Ihr Schreiben vom 5. v. M. *Ми посилаємося на Ваш лист від 5-го числа минулого місяця.*

Посилання на попередні листи з вираженням вдячності в оригіналі і перекладі виглядають наступним чином:

Zuerst herzlichen Dank für Ihren letzten Brief – *Спочатку хотів би подякувати за Ваш останній лист;*

Ich danke Ihnen herzlich für Ihr Schreiben vom 10.12.2008 – *Я щиро дякую за Ваш лист від 10.12.2008;*

Wir bestätigen dankend den Eingang / Erhalt Ihres Briefes / Telegramms vom 5. d. M. – *З вдячністю ми підтверджуємо, що отримали Ваш лист/телеграму від 5-го числа цього місяця.*

Блок основного повідомлення складається з низки мікротем, що мають універсальний характер і виділені в окремі абзаци. Їх сукупність формує головну тему службового листа. Текст службового листа німецького військового діловодства має високий рівень членування на абзаци. В усіх випадках графічність абзацу виступає як важливий засіб привернення уваги читача та опосередкованого впливу на адресата, тому еквівалентне відтворення структури тексту оригіналу в текст перекладу гарантує його адекватне сприйняття [7:16].

Блок спонукання до подальшої комунікації може бути автономним або неавтономним у графічному оформленні тексту службового листа німецькою й українською мовами. Він може як компонент складносурядного речення входити до основного комунікативного блоку або як відокремлена обставина чи дієприкметниковий зворот бути частиною блоку, де містяться стереотипні запевнення в повазі, дружбі тощо. Даний комунікативний блок може бути також незалежним реченням і викладатися в окремому абзаці. Головним завданням цього комунікативного блоку є спонукання адресата до дії, тобто його прагматичний вплив – очевидний. Семантика даної текстової є спільною для обох мов і включає висловлення сподівання на подальшу співпрацю, вираження надії на вдале завершення справи, формулювання подяки за допомогу та підтримку, сподівання на те, що вона буде надаватися й далі.

П'ятий комунікативний блок складають етикетні формулювання подяки, запевнення в дружніх стосунках та підпис. Службовий лист німецького військового діловодства характеризується більшим розмаїттям етикетних фраз, ніж український. При перекладі заключної частини службового листа досягнення еквівалентності пов'язано з об'єктивними втратами, що продиктовані культурно-мовними традиціями. В цьому випадку адекватними в українській мові будуть функціональні відповідники. Вивчення блоку етикетних формулювань показало, що реалізація принципу ввічливості є інтенсивнішою у службовому листі німецького військового діловодства. В оригіналах службових листів найчастіше зустрічаються наступні заключні формули [7:17]: **Mit freundlichen Grüßen** – з повагою; **Hochachtungsvoll / Mit vorzüglicher Hochachtung** – з глибокою повагою; **Mit bestem Dank** – з вдячністю; **Mit besten Wünschen** – з найкращими побажаннями.

Згідно з німецькими статутами текст службового листа повинен містити певну аргументовану інформацію, викладену стисло, грамотно, зрозуміло та об'єктивно, без повторень та вживання слів і зворотів, які не несуть змістового навантаження [4:40].

Терміни, вживані в текстах службових листів, мають відповідати термінології, прийнятій у законодавстві та в збройних силах Німеччини, і вживатися в одному й тому ж значенні

(тлумаченні) у всьому тексті службового листа. Термінологія має перевірятися за статутами, порадиниками та іншими документами, а також за довідниками та словниками.

Згідно з німецькими статутами службовий лист повинен: бути лаконічним, чітким, без використання формулювань, які мають двояке тлумачення; базуватися на фактах і містити конкретні та реальні пропозиції або вказівки. Якщо вживаються спеціальні чи нові терміни, то необхідно дати відповідні пояснення їх значення в тексті або в примітках.

Під час складання тексту штабних документів взагалі і службових листів зокрема рекомендується: користуватися простими реченнями; застосовувати стійкі словосполучення й терміни; не використовувати застарілі слова та вирази (архаїзми), застарілі канцелярські звороти, слова та вирази місцевого діалекту; не застосовувати зайвих слів, що не вносять нічого нового в зміст речення.

При формулюванні тексту службових листів діють норми *правопису та стилю німецької літературної мови* **Rechtschreib- und Stilregeln** [8:83].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефимов Р. В. Учебник военного перевода. Немецкий язык. Специальный курс / Р. В. Ефимов. – М. : Воениздат, 1985. – 335 с.
2. Нелюбин Л. Л. Перевод боевых документов армии США / Л. Л. Нелюбиню – М. : Воениздат, 1989. – С. 5–20.
3. Стрелковский Г. М. Перевод боевых документов бундесвера / Г. М. Стрелковский. – М. : Воениздат, 1970. – 221 с.
4. ZDv 64/1 Geschäftsverkehr in den Dienststellen der Streitkräfte. – Bonn, 1992. – 96 S.
5. ZDv 64/20 Schriftstücke in den Dienststellen der Bundeswehr. – Berlin, 2008. – 106 S.
6. Чередниченко О. І. Фразеологія сучасного політичного дискурсу / Олександр Іванович Чередниченко // Іноземна філологія. – Вип. 31. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський ун-т”, 2001. – С. 5–7.
7. Радченко В. В. Архитектоника делового письма : Сопоставительный анализ английской, немецкой и русской деловой корреспонденции : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / В. В. Радченко ; Пятигорск. гос. лингвист. ун-т. – М., 1998. – 22 с.
8. *Geschäftsbrief*. DIN Deutsches Institut für Normung (DIN 676). – Berlin, 1995. – 121 S.

ДІДЕНКО А. А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено аналізу еволюції поглядів на категорію модальності, яка є центральною мовною категорією, що виражає відношення мовця до змісту висловлювання та відношення змісту висловлювання до дійсності, а також актуалізовано принципи її розуміння на сучасному етапі розвитку мовознавства.

Ключові слова: категорія модальності, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність.

Статья посвящается анализу эволюции взглядов на категорию модальности, которая является центральной категорией языка, которая выражает отношение говорящего к содержанию высказывания и отношение содержания высказывания к действительности, а также актуализированы принципы ее понимания на современном этапе развития языкознания.

Ключевые слова: категория модальности, субъективная модальность, объективная модальность.

Article is devoted to analysis of the evolution of views on the category of modality, which is the central category of language, which expresses the attitude of the speaker to the content of expressions and statement relating to the validity of the content, as well as update its understanding of the principles at the present stage of development of linguistics.

Keywords: category of modality, subjective modality, objective modality

Метою статті є визначення основних принципів розуміння категорії модальності у сучасному гуманітарному знанні.

Актуальність. Модальність є категорією, що має досить складну мовну природу. Суперечливість вивчення модальності передусім визначається зв'язком у цій категорії таких ключових понять комунікативного процесу, як об'єктивна дійсність, висловлення та його автор [1:74]. Окрім того, приводом для різних поглядів на досліджувану категорію є приналежність “модальності” до найбільш контраверсійних термінів мовознавства через інтерференцію його значень з відповідниками із логіки, психології, філософії [2:22]. Ще одну проблему становить дихотомічна природа категорії модальності, оскільки більшість лінгвістів описують як домінанту об'єктивну модальність (Золотова Г. А. [3], Бондарко А. В. [4], Вихованець І. Р. [5] та ін.) і спрощують значення суб'єктивної модальності.

Протягом багаторічного вивчення цієї категорії у мовознавстві опрацьовано та зібрано суттєвий лінгвістично-науковий матеріал, але

разом із новими дослідженнями це питання набуває складнішого та дискусійного характеру.

Традиційно під лінгвістичним терміном “модальність” розуміють функціонально-семантичну категорію, яка виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб’єктивної кваліфікації повідомлюваного; вона є мовною універсалією, а за одним із аспектів диференційована на об’єктивну та суб’єктивну [6:303].

Об’єктом дослідження у даній статті є наукові роботи та сучасні підходи до вивчення категорії модальності.

Категорія модальності є міжрівневим явищем (лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів), про що свідчать такі наукові дослідження, в яких модальність розглядають то як *власне синтаксичну категорію* [7:89–96], то як *логіко-семантичну категорію* [8:115–134], то як *логічну категорію* [9:106–125], то як *логіко-граматичну категорію* [10:36–48], то як *функціонально-семантичну категорію* [4:59], то як *реченнєву категорію суб’єктивного семантико-синтаксичного спрямування* [5:62], а також інтердисциплінарне, що підтверджується значною кількістю наукових робіт в різних галузях: “Темброва модальність у композицій (на прикладах української інструментальної музики останньої чверті ХХ століття)” Денисенко М. Г. [11]; “Модальність зображень впорядкованих множин” Кубічка Є. А. [12]; “Модальність майбутнього у світосприйнятті традиційної японської культури” Костинська О. С. [13]; “Модальність образної сфери оптимізації функціонального стану професіоналів у процесі психологічної саморегуляції” Барабанщикова В. В. [14]; “Модальні логіки, що ґрунтуються на а-просторах” Мурзіна В. Ф. [15]; “Модальне керування та оптимізація в задачах супроводу антенними системами” Бакушевич А. Я. [16]; “Біохімічна структура точних рухів при взаємодії нішами силами різної модальності” Коровянська Л. Г. [17]; “Метод вирішення завдання модального управління системами з неповною інформацією про стан” Перепьолкін Є. А. [18]; “Парціальність пізнавальних здібностей молодших школярів (на прикладі зорової та слухової модальності)” Мухіна С. Є. [19]; “Модальні логіки з нестандартними модульностями” Шкатов Д. П. [20]; “Про деякі класи багатомірних модальних логік” Кравцов О. Г. [21] та інші.

У сучасному гуманітарному знанні склались два підходи до вивчення категорії модальності: *логічний та власне лінгвістичний*.

1) До логіки поняття модальності увів свого часу Аристотель [22:17–24], який розглядав два її аспекти: “необхідно, що”, “можливо, що” (та їх похідні). Згодом вивчення модальності було продовжено учнями та коментаторами Аристотеля. Була предметом дискусії у схоластичній філософії і логіці онтологічна і логічна сутність модальності. Так, у схоластичній логіці були сформульовані висновки від модального судження більшої “пізнавальної сили” до модального судження меншої “пізнавальної сили”; від судження про дійсне до судження про можливе та від судження про необхідне до судження про дійсне [23:478].

Пізніше І. Кант, аналізуючи загалом таке поняття як “категорія” абсолютно з нових позицій у “Критиці чистого розуму”, виділяв модальність серед чотирьох основних категорій суджень та встановив шкалу модальностей. Це сприяло тому, що тривалий час усі висловлювання поділялися на **проблематичні** – в яких ствердження або заперечення приймається просто як можливе (довільне), **асерторичні** – ті, в яких воно розглядається як дійсне (істинне), **аподиктичні** – в яких воно бачиться як необхідне [24:90–93]. Проблематичне висловлювання виражає те, що якесь інше висловлювання може бути істинним лише за певних умов (наприклад, проблематичне висловлювання “Можливо, завтра буде тепло” виражає те, що висловлювання “Завтра буде тепло” виявиться істинним лише за визначених умов. Асерторичне висловлювання виражає факт присутності або відсутності у предмета тієї або іншої ознаки (якості) в дійсності (“Трава зелена”, “Земля квадратна”). Аподиктичне висловлювання виражає те, що якесь інше висловлювання є істинним за будь-яких умов (“необхідно, що двічі по два – чотири”).

У процесі подальшого розвитку уявлень про логічну структуру висловлювань та різні типи модальності традиційна кантівська класифікація була значно уточнена та доповнена. У сучасній логіці окрім **алетичних модальностей** (“необхідно, що”, “можливо, що”) розрізняють **деонтичні** (“обов’язково, що”, “дозволено, що”, “заборонено, що”), **аксіологічні** (“добре, що”, “погано, що”, та ін.), **епістемічні** (“вірю, що”, “знаю, що”), **темпоральні** (“буде так, що”,

“завжди було так, що” та ін.), які формалізуються за допомогою відповідних аксіоматичних логічних теорій-епістемічної логіки, деонтичної логіки та ін. [25:143–144]. У таких модальних висловлюваннях обов’язково виражається характерне ставлення суб’єкта щодо стверджувальних фактів, подається їх оцінка та з’ясовуються причини.

2. Завдяки кантівській класифікації видів логічних модальностей у сучасній лінгвістиці з’явилися два підходи до вивчення модальності. Представники логіко-лінгвістичного підходу спираються на розуміння модальності в логіці, натомість прихильники другого розглядають її винятково як мовну категорію.

Так, Колшанський Г. В. виділяє три види модальних значень: 1) можливості, 2) дійсності та 3) необхідності і розуміє цю категорію як відношення висловлювання до дійсності (створення зв’язку між змістом висловлювання та об’єктивними фактами), зображуване граматичними, інтонаційними та лексичними засобами [8:142]. За цим принципом класифікує всі модальні значення і Панфілов В. З. Дослідник виділяє два типи значень модальності: 1) об’єктивне (онтологічне) та 2) суб’єктивне (персуазивне), зазначаючи, що “перше з них (об’єктивне значення модальності) відображає характер об’єктивних зв’язків, наявних у тій чи іншій ситуації, на яку спрямований пізнавальний процес, а саме зв’язки можливі, дійсні та необхідні. Суб’єктивне ж значення виражає оцінку з боку суб’єкта мовлення ступеня усвідомлення цих зв’язків, тобто вказує на ступінь достовірності думки, що зображує дану ситуацію” [10:39].

Крім того, суб’єктивна та об’єктивна модальності можуть співіснувати, взаємодіяти між собою в рамках одного висловлювання, але не пересікатися. У “Граматичі сучасної літературної російської мови” (1970) ідеться про те, що “для кожного речення обов’язковими є лише об’єктивно-модальні значення, а суб’єктивно-модальні значення включаються лише факультативно і можуть характеризувати лише частину речення” [26:611].

Прибічники другого теоретичного підходу-суто мовного-розглядають категорію модальності як лінгвістичну категорію.

На початковому етапі її вивчення уявлення про категорію модальності було досить широким. Оскільки її розуміли як будь-яке ставлення мовця до свого повідомлення. Таке трактування мовної

категорії було запропоновано Ш. Баллі та його послідовниками. На думку вченого “модальність душа речення; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної дії суб’єкта. Отже, не можна надавати значення речення висловлюванню, якщо в ньому не знайдено хоч яке-небудь вираження модальності” [27:44]. Ш. Баллі вважав, що кожне висловлювання складається із двох частин, одна з яких корелятивна процесу, формуючому уявлення (диктум), а інша містить “вираження модальності корелятивної операції, створеної мислячим суб’єктом” [27:44]. Іншими словами, будь-яке висловлювання містить виклад певного факту (диктум) та авторської оцінки дійсності; на цьому положенні формується поняття модальності “як душі речення” (модус).

Розвитком концепції Ш. Баллі стала класифікація типів модальності, яка ґрунтувалася на функціонально-семантичній диференціації модусів. Наприклад, Алісова Т. Б. виділяє два типи модальності: 1) *комунікативну*, за якою речення діляться на розповідні, питальні, спонукальні й оперативні, та 2) *суб’єктивно-оцінну*, яка виражає оцінку мовця щодо впевненості в достовірності повідомлюваного [28:46].

В українському мовознавстві на модусно-диктумному членуванні висловлювання наполягає Шинкарук В. Д. і вважає, що модальність як категорія модусу, як і решта його категорій (персуазивність, оцінність, авторизація), “безпосередньо пов’язана з функціонуванням речення в мовленнєвому акті. Вона прямо залежить від інтенції мовця, тому значення, які становлять модус речення, є в здебільшого комунікативно-інтенційними. Ці значення накладаються на власне значення, модифікують їх і забезпечують актуальний зв’язок речення з референтною ситуації та введення його до тексту” [29:20–21]. Протиставляючи три рівні речення – формальний, семантичний та комунікативний, дослідник розрізняє комунікативний аспект і модус, вважаючи, що суб’єктивність модусу і комунікативного аспекту різна. У модусі виявляється суб’єктивність “в інтересах мовця”: відношення та оцінки мовця, основою для яких є положення автора про описувані події, його уявлення про достовірність тієї чи іншої інформації, його “система цінностей” подій тощо. У комунікативному аспекті – “суб’єктивність в інтересах слухача”: мовець використовує комунікативну модель речення для того, щоб, забезпечуючи успішність комунікації, керувати

комунікативною поведінкою співрозмовника, тобто, по-перше, орієнтувати його на потрібний вид комунікативної діяльності – слухання або мовлення, по-друге, фіксувати його увагу на тих або інших елементах змісту залежно від їх актуального значення [29:23].

Дуже важливими у вивченні категорії модальності у сучасному мовознавстві були теоретичні принципи Виноградова В. В., які він систематизував у праці “Про категорію модальності і модальні слова у російській мові”. “Кожне речення, зазначає вчений, містить в собі, як вагому конструктивну ознаку, модальне значення, тобто вказівку на відношення до дійсності. Будь-яке цілісне вираження думки, відчуття, спонукання, відображаючи дійсність в тій чи іншій формі висловлювання, трансформується в одну із існуючих в даній системі мови інтонаційних схем речення і виражає одне із тих синтаксичних значень, які утворюють категорію модальності” [30:51]. Таким чином, В. В. Виноградов визначав модальність як понятійну категорію, яка “не описується за допомогою мови, а виявляється в ній самій, в її лексиці та граматичній побудові” [30:51].

Поступово в лінгвістиці почала простежуватися тенденція до звуження розуміння лінгвістичної модальності. Сформувався новий напрям, прибічники якого пропонували розглядати категорію модальності як функціонально-семантичне поле (Адмоні В. Г., Біляєва О. І., Бондарко О. В., Гулига О. В., Щур Г. С., Ткачук В. М. та ін.). У працях цих дослідників відстоюється принцип, за яким функціонально-семантичні поля модальності характеризуються складною структурою, з різноманіттям значень та засобів їх вираження. На основі модальних значень та засобів їх вираження функціонально-семантичне поле модальності поділяється перш за все на два основні макрополя: 1) дійсності та 2) недійсності, які в свою чергу мають власні мікрополя (впевненості, сумніву, логічної модальності та логічної необхідності та ін.). Саме такий підхід уможливорює широкий семантичний розгляд модальності, дозволяє диференційовано вивчити значення мовних одиниць, що входять в ці поля, та їх функціонування в мові.

Бондарко О. В. зазначає, що “кожна із модальних категорій може бути представлена (якщо мати на увазі відповідний семантичний та семантико-прагматичний зміст, що розглядається спільно із засобами

його формального вираження у даній мові) як функціонально-семантичне поле. З цих позицій модальність може трактуватися як комплекс функціонально-семантичного поля. Відповідно у рамках кожного модального поля можуть аналізуватися типові категоріальні (модальні) ситуації – ситуації можливості, необхідності, імперативні ситуації та ін. [4:62].

Ткачук В. М. цей підхід вважає найперспективнішим розуміння модальності як функціонально-семантичного поля, оскільки це не обмежує її конкретним мовним рівнем, не прив'язує до специфічної лексики і дозволяє членувати поле на конкретніші модальності, специфікуючи їх, як, наприклад, суб'єктивна, епістемологічна модальність та ін., дозволяє краще враховувати системність і асистемність мови, поєднати ряд значень, які менше схожі формально, але виявляють значну семантичну спорідненість [2:202].

Підсумки та перспективи подальших досліджень. Попередні спостереження дозволяють констатувати, що категорія модальності є міждисциплінарним явищем і в лінгвістичній літературі пропонуються різні погляди щодо її сутності. Категорія модальності є центральною лінгвістичною категорією, що виражає ставлення мовця до змісту висловлювання та відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність як об'єктивна, так і суб'єктивна, є суттєвою конструктивною ознакою кожного висловлювання та певним чином виражається у ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сафонова Н. М. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність / Наталія Миколаївна Сафонова // Вісник Львівськ. ун-ту. – 2004. – Вип. 34, Ч. І. – С. 74–80.
2. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / Вадим Миколайович Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
3. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1982. – 367 с.
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность : [коллективная монография] / [отв. ред. Александр Владимирович Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 250 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. Н. В. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 688 с.
7. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетание) / Наталия Юльевна Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.
8. Колишанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М. : Наука, 1975. – 231 с.
9. Мороховська Е. Я. Основи граматики англійської мови. Теорія і практика : [підручник] / Емілія Яківлівна Мороховська. – К. : Вища школа, 1993. – 456 с.
10. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения / Владимир Зиновьевич Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48
11. Денисенко М. Г. Темброві модальності у композицій

(на прикладах української інструментальної музики останньої чверті XX століття) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав. Наук : спец. 17.00.03 “Мистецтвознавство” / Марина Геннадіївна Денисенко ; Ун-т мист-ва, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – К., 2006. – 19 с. 12. *Кубічка Є. А.* Модальність зображень впорядкованих множин : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.08 “Математична логіка, теорія алгоритмів і дискретна математика” / Євген Андрійович Кубічка ; Київ. нац. ун-т. імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 21 с. 13. *Костинська О. С.* Модальність майбутнього у світосприйнятті традиційної японської культури : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.13 “Релігієзнавство, філософська антропологія і філософія культури” / Ольга Сергіївна Костинська. – Владивосток, 2006. – 184 с. 14. *Барабанщикова В. В.* Модальність образної сфери оптимізації функціонального стану професіоналів у процесі психологічної саморегуляції : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 “Психологія праці” / Валентина Володимирівна Барабанщикова. – М., 2005. – 160 с. 15. *Мурзіна В. Ф.* Модальні логіки, що ґрунтуються на а-просторах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.06 “Математична логіка, алгебра і теорія чисел” / Вета Федорівна Мурзіна. – Новосибірськ, 2003. – 130 с. 16. *Бакушевич А. Я.* Модальне керування та оптимізація в задачах супроводу антенними системами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.02.01 “Теоретична механіка” / Андрій Ярославович Бакушевич. – НАН Укр. ; Ін-т математики. – К., 2005. – 156 с. 17. *Коровянська Л. Г.* Біохімічна структура точних рухів при взаємодії нішами силами різної модальності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 01.02.08 “Біомеханіка”, 13.00.04 “Теорія й методика фізичного виховання” / Любов Георгіївна Коровянська. – Майкоп, 2004. – 143 с. 18. *Перепьолкін Є. А.* Метод вирішення завдання модального управління системами з неповною інформацією про стан. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.00 “Інформатикараховальна техніка та управління” / Євгеній Олександрович Перепьолкін. – Томськ, 1983. – 129 с. 19. *Мухіна С. Є.* Парціальність пізнавальних здібностей молодших школярів (на прикладі зорової та слухової модальності) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна психологія” / Світлана Єрусланівна Мухіна. – М., 2001. – 186 с. 20. *Шкатов Д. П.* Модальні логіки з нестандартними модальностями : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.07 “Логіка” / Дмитро Петрович Шкатов. – М., 2006. – 158 с. 21. *Кравцов О. Г.* Про деякі класи багатомірних модальних логік : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.06 “Математична логіка, алгебра і теорія чисел” / Олексій Геннадійович Кравцов. – М., 2006. – 115 с. 22. *Фейс Р.* Модальная логика / Роберт Фейс. – М. : Наука, 1974. – 520 с. 23. *Философская энциклопедия* / [гл. ред. Ф. В. Константинов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – 478 с. 24. *Кант И.* Критика чистого разума : [монографія] / Иммануил Кант. – К. : Юніверс, 2002. – 501 с. 25. *Логический словарь.* Дедуктивная формализация теорий (ДЕФОРТ) [сост. Ивин А. А., Переверзев В. Н., Петров В. В.]. – М. : Мысль, 1994. – 268 с. 26. *Грамматика современного литературного русского языка* : [учебник] / [С. Н. Дмитренко, В. В. Лопатин, И. С. Улуханов и др. ; отв. ред. Н. Ю. Шведова], АН СССР, Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1970. – 767 с. 27. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка : [учебник] / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с. 28. *Алисова Т. Б.* Очерки синтаксиса современного итальянского языка : Семантическая и грамматическая структура простого предложения : [монографія] / Татьяна Борисовна Алисова. – М. : МГУ. – 1971. – 294 с. 29. *Шинкарук В. Д.* Категорії модусу та диктуму у структурі речення : [монографія] / Василь Дмитрович Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с. 30. *Виноградов В. В.* О категории модальности и модальных словах в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Избр. труды : Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – Т.2. – С. 38–79.

ЗАВАЛЬНЮК Л. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АСИМІЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ У НІМЕЦЬКІЙ РОЗМОВНІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей асиміляції приголосних у сучасній розмовній німецькій мові. Результати дослідження свідчать про те, що розмовний стиль характеризується значно більшою кількістю асимільованих звукових форм, ніж повний стиль вимови.

Ключові слова: асиміляція, редукція, елізія, розмовний стиль, повний стиль вимови.

Статья посвящена исследованию особенностей ассимиляции согласных в современной немецкой разговорной речи. Результаты исследования показывают, что разговорный стиль характеризуется значительно большим количеством ассимилированных звуковых форм, чем полный стиль произношения.

Ключевые слова: ассимиляция, редукция, элизия, разговорный стиль, полный стиль .

The article is devoted to the research of the peculiarities of consonants assimilation in modern German spoken language. Research results show that the colloquial style is characterized by much bigger amount of assimilated sound forms than the full style of speech.

Keywords: assimilation, reduction, elision, colloquial style, full style.

У лінгвістиці впродовж останніх десятиліть спостерігається зростання наукового інтересу до вивчення сегментних одиниць та до тих фонологічних явищ, які відбуваються у процесі мовлення, зокрема до тих змін, що виникають внаслідок взаємного впливу звуків у мовленнєвому потоці. Проте якщо раніше сегментний склад тієї чи іншої мови досліджувався без урахування стилістичного забарвлення при повному стилі вимови, то останнім часом увагу дослідників усе частіше привертають факти живого розмовного мовлення, здатного дати більш повну картину фонетичного стану мови в її розмовному варіанті (G. Meinhold [1], B. Rues [2], K. Kohler [3], Г. Л. Лисенко [4], В. В. Лашкова [5], І. В. Ступак [6], О. П. Рудківський [7] та ін.).

Детальний опис фонетичних процесів, які відбуваються в повсякденному мовленні, допоможе у вирішенні низки проблем теоретичного і прикладного характеру, а також сприятиме організації успішного викладання іноземної мови. Цим визначається **актуальність** дослідження фонетики розмовної мови.

Відомо, що фонемі в мовленнєвому потоці ніколи не виступають ізольовано. Вони, реалізуючись у звуках, так чи інакше взаємодіють одна з одною і внаслідок цього зазнають різних змін – виникають алофони (варіації й варіанти) або навіть чергування фонем.

Аналізуючи фонологічні процеси в німецькій мові, К.-Г. Рамерс зазначає, що чергування звуків залежить від темпу мовлення та стилю

([lebən] → [lebŋ] → [le:bm̩] → [le: m̩] → [le:m])

й підкреслює, що в процесі редукції слід розрізняти такі окремі фази:

1. Випадіння (елізія) слабкого [ə] та перетворення носового [n] у складове [ŋ].

2. Асиміляція альвеолярного [n] за місцем артикуляції до попереднього зімкненого [b] (прогресивна асиміляція за носовим резонатором).

3. Елізія зімкненого.

4. Перетворення носового в нескладовий звук і тим самим ліквідація другого складу.

Отже, тут важливими є два типи фонологічних процесів:

- випадіння (елізія) сегментів;
- асиміляція до сусідніх сегментів за певними ознаками, наприклад, за місцем артикуляції [8:65–66].

Термін “асиміляція” походить від латинського слова *assimilatio* – уподібнення й означає у фонетиці уподібнення одного звука іншому в артикуляційному та акустичному відношеннях (*пор.*: дисиміляція). Асиміляція виникає у голосних з голосними, у приголосних з приголосними [13:31]. Причому такі звуки можуть входити до складу того самого слова або до складу двох різних слів, що стоять поруч.

Мета. У цій статті ми хочемо проаналізувати асиміляційні зміни приголосних у сучасній розмовній німецькій мові.

Об’єктом дослідження обрано непідготовлене діалогічне мовлення, а **предметом** – асимілятивні процеси, що відбуваються в розмовному мовленні в умовах невимушеного спілкування.

Матеріалом для дослідження слугували звукозаписи німецького розмовного мовлення у формі побутового діалогу [14].

Розмовна мова розглядається в дослідженні як особливий тип реалізації мови, що функціонує переважно в усній діалогічній формі в різних сферах спілкування та в різних ситуаціях. Вона передбачає безпосередній контакт мовця зі слухачем і характеризується такими екстралінгвальними особливостями, як неофіційність, спонтанність та невимушеність. Ці особливості розмовного стилю накладають відбиток на реалізацію звуків, і тому фонетика розмовної мови відрізняється від фонетики кодифікованої стандартної мови. Вимова в розмовному стилі

відзначається насамперед тим, що мовні органи не напружені, тому звуки в процесі мовлення зазнають значних змін. Допускається велика кількість редукованих та асимільованих форм, що призводить до зниження акустичної чіткості.

Оскільки наше мовлення з фізіологічного погляду є дуже складним процесом і під час артикуляції звуків задіяна велика кількість м'язів – від діафрагми до губ, то не дивно, що під час досить швидкого мовлення артикуляційний апарат виконує не всі рухи таким чином, як того вимагає чітке мовлення – деякі звуки випадають, зазнають впливу сусідніх звуків. Переходячи від артикуляції одного звука до артикуляції наступного, ми або не встигаємо перевести мовні органи з одного положення в інше, або, навпаки, робимо це з випередженням. І кожного разу фонема так чи інакше деформуються: якісь ознаки в них слабшають або й зовсім зникають, а якісь – з'являються.

У фонетиці розрізняють, як відомо, три фази артикуляції звука: екскурсію, витримку та рекурсію. Екскурсія – це початкова фаза. Вона полягає в тому, що активні органи мовного апарату займають положення, потрібне для утворення звука, і розпочинають його творення. Далі йде центральна частина артикуляції – витримка. А рекурсія, як кінцева фаза, полягає в тому, що органи мовного апарату повертаються у своє вихідне положення.

Унаслідок сполучуваності звуків ці фази можуть накладатися одна на одну або взагалі зникати, особливо у вільному швидкому мовленні.

У мовному потоці рекурсія попереднього звука може безпосередньо переходити в екскурсію наступного. Цим забезпечується “злитість” мовлення.

На фонетичні процеси, що відбуваються в мовленні, активно впливає ритмічна організація висловлення. Оскільки усному мовленню притаманна “злитість” звукових сегментів, то ненаголошені елементи можуть випадати зі структури слова або навіть фрази, тобто зазнавати “елізії”. Особливо часто випадає редуковане [ə]. Елізія [ə] не призводить до спотворення змісту слів і трапляється в носіїв мови в різних контекстах спілкування при різному темпі мовлення.

Залежно від того, де саме відбувається зникнення слабого ненаголошеного звука, в середині чи наприкінці слова, розрізняють синкопу й апокопу. Апокопа – це випадіння кінцевого ненаголошеного голосного, що призводить до скорочення слова: *ich habe*

$[ʔɪç'ha:bə] \rightarrow [ʔɪç'hap]$, *kenne ich* $[kɛnəʔɪç] \rightarrow kenn ich [kɛnʔɪç]$,
sage ich $[za:gəʔɪç] \rightarrow [za:kʔɪç]$.

Випадіння звуку чи групи звуків у середині слова називається синкопою, наприклад: *ebenem* $[ʔe:bənəm] \rightarrow [ʔe:bnəm]$.

Якщо наголошеному голосному передують два нейтральних [ə], особливо перед носовим приголосним, то вони обидва також можуть випадати: *auf ebenem Boden* $[bənəm] \rightarrow [bnm]$, *auf ebenen Straßen* $[bənən] \rightarrow [bnn]$, [3:206-207].

У зв'язку з тим, що предметом цього дослідження є фонетичні модифікації не в ізольованому слові, а в потоці мовлення, необхідно враховувати також процеси і зміни, які відбуваються в реченні, особливо на межі двох слів. У фонології ці систематичні звукові зміни називаються “сандгі” (Sandhi-Phänomene). Слово *sandgi* походить із санскриту й означає “з'єднання”, “сполучення”, “контакт”. Коли, наприклад, у потоці мовлення на межі слів стоять два однакових приголосних звуки, то перший із них вимовляється не повністю або й зовсім не артикулюється: *mein Nachbar*, *ein Stück Kuchen*, *aus Sand*.

Подібні явища спостерігаються й між сусідніми зімкненими на межі слів, коли вони розрізняються лише за ознакою [дзвінкість – глухість]: (*kannst du* $[kans tu:]$, *hast du* $[has.tu:]$).

Ці речі є важливими при розгляді питання про відмінності стандартної та нестандартної вимови. Стандартна вимова, яка має вищий ступінь формальності, характеризується меншою кількістю модифікацій, у той час як розмовна мова дозволяє набагато більше асимілятивних явищ, у тому числі й на межі слів [9:104]:

Пор. *Hast du es ihm gegeben?*

$[hast^h du: ʔɛs ʔi:m gə.'ge:.bɐ]$

$[has.tu:s ʔi:m gə.'ge:.bɐ]$

$[has.təs ʔi:m gə.'ge:.bm]$

$[has.əs.i:m ge:ŋ]$ і т. д. [там само:104].

Отже, як бачимо, між повним фонетичним стилем та зниженим розмовним можна виділити багато перехідних ступенів асиміляції. Невимушеність, а часто недбалість, що властива розмовному мовленню, пов'язана з прагненням до заощадження вимовних зусиль, виявляється в нечіткій вимові. Спостерігаємо тенденцію до випадіння звуків та складів,

до спрощення артикуляції. Проте слід пам'ятати, що економія не безмежна. Усі фонетичні зміни, як правило, зумовлені прагненням, з одного боку, полегшити вимовляння звуків, а з іншого – чіткіше донести їх до слухача. Оскільки в процесі комунікації бере участь не лише мовець, а й слухач, то він повинен зрозуміти свого співрозмовника, інакше мовлення перетвориться в односторонній процес, що не підлягає розумінню. Отже, асимілятивні процеси можуть продовжуватися лише до якоїсь певної межі.

Г.-Г. Венглер вважає асиміляцію необхідним наслідком процесу мовлення і зазначає, що не може бути мовлення без асиміляції: “*Kein Sprechen ohne Assimilation*” [10:171].

Асимілятивні процеси прийнято класифікувати за трьома основними ознаками:

- обсягом,
- напрямом,
- характером змін.

Обсяг асиміляції вказує на ступінь уподібнення одного звука іншому. Звук може уподібнюватися за одними ознаками і не уподібнюватися за іншими, а може уподібнюватися за всіма. Унаслідок цього звуки стають або абсолютно однаковими, або частково подібними за якоюсь однією чи кількома ознаками. Залежно від цього розрізняють два типи асиміляції: повну та часткову (неповну).

При повній асиміляції обидва звуки стають якісно однаковими і зливаються в один звук, наприклад, в українській мові пишемо *смієшся*, а вимовляємо [с'м'ijès':a], сучасне німецьке слово *Zimmer* утворилось із колишнього *zimber* у результаті повної асиміляції. У реченні *Kommen Sie schneller!*, вимовленому у швидкому темпі, сонант [n] у кінцевому складі -en може повністю уподібнитися до сонанта [m] за місцем артикуляції, отже, йдеться про повну асиміляцію: [kɔm: zi 'ʃnɛlɐ].

При частковій асиміляції відбувається не повне уподібнення, а артикуляційне наближення одного звука до іншого, тобто такі звуки уподібнюються за якоюсь однією ознакою: *Ich komme aus Bonn* [aos bɔn] (асиміляція за глухістю). Дзвінкий приголосний [b] під впливом глухого [s] частково втрачає свою дзвінкість і стає напівдзвінким.

За напрямом розрізняють прогресивну та регресивну асиміляцію. Якщо попередній звук впливає на наступний, то йдеться про прогресивну

асиміляцію (→): *das* Dach, Aufbau, nach drei (прогресивна асиміляція за глухістю).

Коли, навпаки, наступний звук впливає на попередній, то йдеться про регресивну асиміляцію (←). Так, наприклад, для української мови характерною є регресивна асиміляція за дзвінкістю: *просьба* – [pʁɔz'ba], а для німецької – регресивна асиміляція за глухістю: *Herbst* – [hɛrpst].

Взаємодія звуків буває контактна, як у вище названих прикладах, коли впливають один на одного суміжні звуки (*Herbst* [hɛrpst]) і дистантна, коли звуки впливають один на одного на відстані. Зміна [n] на [m] у слові *Wohnheim* [vo:mhaem] має регресивний дистантний характер (наступний звук вплинув на віддалений попередній).

За характером змін можна виділити такі різновиди асиміляцій: за роботою голосових зв'язок (глухість – дзвінкість), за способом і місцем творення звуків, за носовим резонансом тощо.

Сполучення приголосних, із яких один глухий, а інший дзвінкий, викликає зміну одного з них – уподібнення за дзвінкістю чи глухістю. Для стандартної німецької мови властивою є лише асиміляція за глухістю (як прогресивна, так і регресивна), в той час як у російській та українській мовах дуже поширеною є також асиміляція за дзвінкістю.

Суть регресивної асиміляції за глухістю полягає в тому, що дзвінкі приголосні перед глухими переходять у парні глухі, наприклад:

du fragst [fra:kst], *er sagt* [za:kt], *er liebt* [li:pt], *hübsch* [hypʃ].

Найчастіше оглушуються [d], [b], [g], [v], [z] під впливом глухих [t], [s], [ʃ].

Прогресивна асиміляція за глухістю є слабшою за регресивну. Передусім слід зауважити, що вона здебільшого буває частковою, тобто дзвінкий приголосний не перетворюється на повністю глухий, а лише втрачає певну частину своєї дзвінкості й вимовляється напівдзвінко:

das Wasser [das ʏasɐ], *das Buch* [das bu:x], *abgeben* [apɡɐ:bŋ]. Проте [z] може перейти у категорію глухих, наприклад *dasselbe* [sz] → [ss].

Л. І. Прокопова зазначає, що експериментально-фонетичними способами можна зафіксувати певне оглушення навіть сонорних, наприклад, *treu*, *preisen* [11:72].

Для німецької розмовної мови характерною є асиміляція за активним мовним органом або за місцем артикуляції. Вона виникає при випадінні редукованого [ə] в кінцевому складі -en. Кінцевий передньоязиковий

приголосний [n] після губних [p], [b] перетворюється в губний складовий [m]: *haben* [ha:b_n] - [ha:b_m], *Lippen* [lip_n], а після [k], [g] у задньоязиковий складовий [ŋ]: [fɛst'le:g_n], *entdecken* [ɛn'dɛk_n]. У складі kon- приголосний [n] перед [k] та [g] перетворюється у [ŋ], наприклад: *konkret* [k_nkre:t], *Kongress* [k_ngrɛs].

У результаті цієї асиміляції під впливом сусіднього приголосного змінюється активний мовний орган.

Крім цього типу, можлива також асиміляція за способом артикуляції. При збігу двох однакових приголосних на стику слів чи морфем виконується лише один артикуляційний рух, і обидва звуки вимовляються без переривання артикуляції як один довгий приголосний: *annehmen*, *am Morgen*, *viel lesen*.

Це явище називається гемінацією (подвоєнням) і діє також тоді, коли вимова приголосних розрізняюься лише за участю голосових зв'язок: *weggehen*, *aussehen*, *auf Wiedersehen*.

У розмовній мові при швидкому темпі мовлення для спрощення артикуляції попереднє /s/ може асимілюватися до наступного /ʃ/ за способом артикуляції: *Eisschrank* [sʃ] → [ʃʃ] *das Schiff* [daʃʃɪf].

Можлива також асиміляція щодо участі носового резонатора. Вона може бути як регресивною:

Signal [gn] → [ŋn], *Agnes* [gn], [gŋ] → [ŋn], → [ŋŋ], *legen* [gŋ] → [ŋŋ],
finden [ndn] → [nn], *werden* [dn] → [nn],
lebend [bmt] → [mmt], *eben* [bm] → [mm], *ebne* [bm] → [mm],
Hemden [mdn] → [mŋn], [mbm] → [mm̩m];

так і прогресивною:

zum Beispiel [mb] → [mm], *zumindest* [nd] → [nn], *Bundes* [nd] → [nn],
ange(ge)ben [ng] → [ŋŋ] [3:210].

Асиміляція за носовим резонатором не властива сучасній німецькій літературній мові, але вона спостерігається в розмовній. Така асиміляція проявляється у впливі носового [n] на дзвінкі зімкнені [b], [d], [g]. Вона полягає в тому, що м'яке піднебіння з піднебінною завіскою під час артикуляції цього приголосного опускається, внаслідок чого він перетворюється у відповідний носовий приголосний [b] → [m], [d] → [n], [g] → [ŋ]. Ця асиміляція властива також багатьом українським діалектам, наприклад: рі[вн]ий → рі[мн]ий, да[вн]о → да[мн]о, срі[бн]ий → срі[мн]ий, бі[дн]ий → бі[н:]ий, спі[дн]иця → спі[н:]иця [пор. 12:217].

Як свідчать результати проведеного нами дослідження фонетичних модифікацій звуків у потоці розмовного мовлення, головним, що відрізняє фонетику розмовної мови від фонетики кодифікованої стандартної мови, є те, що закони реалізації фонем та сполучень фонем у потоці мовлення не однакові. По-перше, багато явищ чіткої стандартної вимови не є властивими розмовній фонетиці; по-друге, при швидкій розмові відбуваються такі асиміляційні процеси (наприклад, *[gantʃ ʃɸ:n]* ganz *schön*), які не є властивими для ретельної стандартної вимови.

Однією з найважливіших фонетичних ознак розмовного стилю є редукація кінцевого складу -en. Найбільша кількість елізій редукованого [ə] припадає саме на цей склад. Як наголошує Г. Майнгольд, повна реалізація кінцевого складу /en/ у зниженому розмовному стилі звучить штучно, неприродно [1:106]. Тому при реалізації цього суфікса відбувається більша частина асиміляцій [n].

У невимушеному діалогічному мовленні регулярно спостерігалася прогресивна асиміляція за місцем артикуляції після зімкнених:

<i>Farben</i> [ʼfa:bm],	[bn] → [bm]
<i>fliegen</i> [fli:gŋ],	[gn] → [gŋ]
<i>entdecken</i> [ɛn'dɛkŋ]	[kn] → [kŋ]

Після фрикативних так само відбувалась асиміляція кінцевого носового, проте не так часто, як після зімкнених:

<i>rufen</i> [fn] → [fŋ] → [fm]
<i>flachen</i> [fla xŋ], <i>buchen</i> [buxŋ] [xn] → [xŋ]

У складі -en після носових /m/ та /n/ регулярно спостерігалася повна асиміляція, наприклад:

Formen [fɔ:m], *kommen* [kɔm], *zusammen* [tsʊ'zam][mn] → [m]
entspannend [ɛnʃ'ban:t], *denen* [den][nn] → [n].

Структура -gen реалізується з сонантним складоносієм. Фінальний складовий сонант [ŋ] уподібнюється до задньоязикового зімкненого приголосного [g] за місцем артикуляції й виступає завжди як [ŋ]. Високий відсоток складають випадки gŋ → ŋ, тобто коли від складу [gŋ] *fliegen* [fli:gŋ], *festlegen* [fɛst'le:gŋ] залишається внаслідок асиміляції лише [ŋ], наприклад, *sagen* [zaŋ].

Що стосується кінцевої структури -ten, то звертає на себе увагу той факт, що зімкнений перед -en при випадінні редукованого /ə/ після

гоморганного носового маркується перериванням участі голосу (скрипливий голос або відсутність дзвінкості):

Studenten [ʃtʊ'dɛnn̩n] [ntn] → [nn̩n] або [ʃtʊ'dɛnn̩n], [ntn] → [nn̩n]

Bekanntenkreis [bɛ'kan̩n̩kʁ̩s] [ntn] → [nn̩n]

Weihnachten ['vaenax̩n̩] [tn] → [nn̩]

alten ['aln̩] [tn] → [nn̩]

Звук /n/ може асимілюватися в кінцевій позиції морфеми, складу та слова. У кінці слова відбуваються уподібнення залежно від місця артикуляції наступного приголосного:

man gleich [maŋ glaɛç] [ng] → [ŋg]

können wir [kʰœnn̩v̩] [nv] → [nn̩v]

wenn man [vɛman] [nm] → [m].

Говорячи про асиміляцію на межі двох слів, варто відмітити деякі особливості. Якщо поряд вимовляється два слова, з яких одне ненаголошене, то між ними виникає щільний контакт, а на межі їх відбувається асиміляція приголосних, як і в одному слові. При вимові поряд самотійно наголошених слів поява асиміляції залежить від темпу мовлення й чіткості вимови. У повільному темпі мовлення і при чіткій вимові асиміляція приголосних на межі таких слів звичайно не відбувається. У швидкому темпі при менш виразній або й зовсім нечіткій вимові, що буває характерна для розмовного стилю, приголосні в такій позиції асимілюються. Повна асиміляція найчастіше відбувається перед [m], наприклад: *kann man* ['kaman], *wenn man* [vɛman], *mein Mann* [majman], [ʔan 'mʊɐ] [ʔa'mʊɐ].

Явища асиміляції за способом творення були відмічені між сусідніми зімкненими (глухим [t] і дзвінким [d]) на межі слів *und dann* [ʔɪ dan], *und da* [ʊn da:]. Перший із цих приголосних зовсім не вимовляється, артикулюється лише другий. Подібне явище спостерігалось і на межі морфем, наприклад, *entdecken* [ɛn'dɛk̩n̩].

Якщо звуки [n] і [d] ідуть один за одним, то в розмовній мові відбувається повна асиміляція: [nd] → [n] і часто спостерігається подовження сонанта:

Preisgründe ['pʁ̩aɛsg̩ʁy:n̩:] [nd] → [n:]

Bundesländern ['bʊn:sl̩ɛn̩] [nd] → [n:]... [nd] → [n]

Наступне [t] також сприяє повній асиміляції [n]:

<i>die sind</i> [di z ɪn::]	[nt] → [n::]
<i>im Moment</i> [ɪm mo'mɛnɐ̯]	[nt] → [nɐ̯]

У недбалій розмовній мові часто спостерігаються випадки повного уподібнення як за місцем, так і за способом творення: [nd] → [n] *anderen* ['anɐ̯n], *anders* ['anɛ:s], ['zɛnɐ̯n] *sondern*, *jeden* [je:dɐ̯n] → [jen]. У цьому випадку в результаті прогресивної асиміляції під впливом попереднього зімкненого носового [n] наступний гоморганний зімкнений [d] реалізується повністю як попередній приголосний, втрачаючи свою ознаку “проривний” і набуваючи ознаки “назальний”. У російській мові подібний процес відбувається внаслідок регресивної асиміляції [ан'на] “одна”.

Цікаво відмітити, що при швидкому темпі мовлення в розмовній мові повна форма артикля “*ein*” трапляється рідко. Як правило реалізуються форми без голосного. Типовим є складове [n] *ein bisschen* [ɐ̯ bɪʃɐ̯n] або складове [m], що утворюється внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення до наступного зімкненого, наприклад:

<i>und einmal ein bisschen</i> [n ɛ̯ma ɐ̯ bɪʃɐ̯n]	[nb] → [mb]
<i>also ein Paar Schuhe</i> [az ɐ̯ pa' 'ʃuɐ̯]	[np] → [mp]

Як показали результати аналізу досліджуваного матеріалу, у розмовній мові часто асиміляція не припиняється після одного перетворення, а продовжується далі, особливо це стосується часто вживаних слів, таких, як *haben* [ˈha:bɐ̯n] → [ˈha:bm] → [ha:m] → [ham],

sagen [za:gɐ̯n] → [zagɐ̯] → [zaɐ̯:] → [zaɐ̯],
eben ['e:bɐ̯n] → ['e:bm] → [m].

Отже, можна стверджувати, що процес асиміляції приголосних у розмовному стилі виявляється сильніше, ніж у повному. І це природно, адже одна справа, коли оратор виступає перед великою аудиторією, тоді він змушений говорити повільно, голосно та дуже чітко, тобто використовувати так званий „повний” стиль вимови. І зовсім інша картина спостерігається в повсякденному спілкуванні, наприклад, під час розмови з другом, коли говорять у швидкому темпі, не так голосно й при значно меншому напруженні артикуляційних органів. Саме тому розмовний стиль характеризується більшою кількістю асимільованих звукових форм, ніж повний стиль вимови.

Перспектива дослідження вбачається у продовженні вивчення асиміляційних процесів, які відбуваються в сучасній німецькій розмовній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Meinhold G.* Deutsche Standardausprache, Lautschwächungen und Formstufen / Gottfried Meinhold. – Jena : Friedrich-Schiller Universität Jena, 1973. – 145 S. – (Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller Universität Jena).
2. *Rues B.* Lautung im Gespräch: Ergebnisse einer empirischen Untersuchung / Beate Rues. – Frankfurt am Main, 1993. – 176 S. – (Forum Phonicum 53).
3. *Kohler K.* Einführung in die Phonetik des Deutschen / Klaus J. Kohler. – [2. neubearbeitete Aufl.]. – Berlin : Erich Schmidt, 1995. – 249 S. – (Grundlagen der Germanistik. Herausgegeben von Werner Besch und Hartmut Steinecke. 20).
4. *Лысенко Г. Л.* Фонетическая вариативность слога в немецкой разговорной речи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. Наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Гелена Людвиговна Лысенко ; Московск. ордена Дружбы народов гос. пед. инст. им. Мориса Тореза. – М., 1982. – 22 с.
5. *Лашкова В. В.* Редукция и стяжение звуков в немецкой разговорной речи : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Валентина Витальевна Лашкова ; Московск. гос. пед. ин-т. имени В. И. Ленина. – М., 1989. – 16 с.
6. *Ступак І. В.* Функціонування системи голосних фонем перед приголосним [г] у підготовленому і спонтанному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі німецької мови) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Інна Валер'янівна Ступак ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003.
7. *Рудківський О. П.* Німецькі приголосні у спонтанному мовленні: структурний і функціональний аспекти (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Олександр Петрович Рудківський ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2009. – 20 с.
8. *Ramers K.* Einführung in die Phonologie / Karl-Heinz Ramers. – (UTB für Wissenschaft : Uni-Taschenbücher, 2008) [2. Auflage (unveränd. Nachdruck)]. – München : Fink, 2001. – 142 S.
9. *Altmann H.* Phonetik, Phonologie und Graphemik fürs Examen. – [2. überarbeitete und ergänzte Auflage 2007] / Hans Altmann, Ute Ziegenhain. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. – 195 S. – (Linguistik fürs Examen Hrsg. von Hans Altmann und Suzan Hahnenmann; Band 3).
10. *Wängler H.-H.* Grundriss einer Phonetik des Deutschen mit einer allgemeinen Einführung in die Phonetik / Hans-Heinrich Wängler. – [2. verbess. Aufl.]. – Marburg : N. G. Elwert, 1967. – 250 S.
11. *Прокопова Л. І.* Вступний курс фонетики німецької мови для ВНЗ : [навч. посіб.] / Лариса Іванівна Прокопова. – К. : Грамота, 2004. – 136 с.
12. *Сучасна українська літературна мова.* Вступ. Фонетика : [у 5 т.] / [за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда]. – Кн. 1/ [Відп. ред.. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1969. – (Ін-т мовозн. ім. О. О. Потебні АН УРСР). – 1969. – 436 с.

ДОВІДНИКИ

13. *Розенталь Д. Э.* Словарь-справочник лингвистических терминов : [пособие для учителей] / Дитмар Эльяшевич Розенталь, Маргарита Алексеевна Теленкова. – [2-е изд. испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. *Phonetische Transkription des Deutschen : [Ein Arbeitsbuch] / [Beate Rues, Beate Redecker, Evelyn Koch, Uta Wallraff, Andrian P. Simpson].* – [2. überarbeitete und ergänzte Auflage]. – Tübingen : Gunter Narr, 2009. – 161 S.

ЗАВ'ЯЛОВА О. А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ У ПРАКТИЧНОМУ МОВЛЕННІ: ЖАНРОВА ФОРМА “ЗАКОН”

У статті розглядається офіційно-діловий стиль та жанр “закон” як жанр практичного мовлення. Кожен функціональний стиль – це особлива сфера літературної мови, яка характеризується певною кількістю мовленнєвих жанрів з специфічною лексикою, фразеологією та граматиною. Юридичні тексти жанру “закон” є невід’ємним елементом правової й мовленнєвої культури суспільства.

Ключові слова: мовленнєві жанри, офіційно-діловий стиль, жанр “закон”.

В статье рассматривается официально-деловой стиль и жанр “закон” как жанр практической речи. Каждый функциональный стиль – это специфическая сфера литературного языка, которая характеризуется определенным количеством речевых жанров со специфической лексикой, фразеологией и грамматикой. Юридические тексты жанра “закон” являются неотъемлемым элементом правовой и речевой культуры общества.

Ключевые слова: речевые жанры, официально-деловой стиль, жанр “закон”.

The article deals with officially-functional style and genre “law” as a genre of practical language. Every officially-functional style is a special sphere of literary language which is described with a great deal of speech genres, special vocabulary, phraseology and grammar. The juristic texts of genre “law” are inalienable element of jural and linguistic culture of society.

Key words: speech genres, officially-functional style, genre “law”.

Метою пропонованої статті є узагальнення ознак жанрів практичного мовлення і визначення характеристик жанру “закон”.

Актуальність. На сучасному етапі наукових розвідок у галузі стилістики тексту багато уваги приділяється вирішенню проблеми жанрів практичного мовлення, що є відповіддю на виклики суспільства, яке розбудовує правову систему економічних відносин (Алпатов В. М., Гуц Е. Н., Демент’єв В. В., Деннінгхаус С., Auer P., Friedrich J., Meibauer J., Paltridge B.).

Категорію “мовленнєвий жанр” розглядають у сфері генології й ще до цього часу сприймають її по-різному [1:5]. Лінгвістика, досліджуючи мовленнєві жанри постійно відкриває нові не знайомі жанри і навіть не володіє повним їх переліком. І хоча можна знайти велику кількість праць, присвячених жанрам мовлення, їх сутність ще недостатньо повно розкрита та потребує додаткового вивчення (Шмелева Т. В., Салимовський В. А., Брандес М. П., Солганік Г. Я. та ін.).

Об’єктом дослідження в цій статті обрано практичний жанр мовлення: жанр “закон” офіційно-ділового стилю.

У загальнофілологічному науковому просторі поняття мовленнєвого жанру поширюється “на весь універсум текстів” [2:247] і, потрібно додати, – на універсум міжособистісного спілкування, – завдяки відомій праці М. М. Бахтіна “Проблема речевих жанров” [3:251–295], хоча окремі ідеї генології були висловлені також у працях В. Н. Волошинова, Г. О. Винокура, В. В. Виноградова та інших учених [4:58–59]. Поняття “мовленнєвий жанр” стало одним з найважливіших понять когнітивної та функціонально-комунікативно зорієнтованої лінгвістики й лінгвофілософії 80–90-х років ХХ ст. (Бацевич Ф. С., Бацевич Ф. С., Иссерс О. С., Макаров М. Л та ін.). У теорії мовленнєвих жанрів висвітлюється мовленнєва поведінка людини, механізми породження та інтерпретації мовлення.

Поняття мовленнєвого жанру є центральним теоретичним уявленням одного з основних напрямків вивчення мовлення – генології. Більш повно, точно, розширено теорію мовленнєвих жанрів розкриває у своїх працях Брандес М. П.: “Жанр – один з найбільш ефективних роз’яснювальних механізмів у розгляді ситуацій використання системно-структурної, психокогнітивної організації мови. Мовленнєвий жанр – це форма мовленнєвого втілення функції практичного призначання тексту, в жанрах реалізується мета висловлювання й практичне призначення мови. Якщо розглядати мовленнєвий жанр з точки зору взаємовідносин людини та мовленнєвих засобів, в процесі творення тексту, то жанр є технічною формою мовної практики. Мовленнєвий жанр – це ідеальна схема перебігу комунікативно-мовленнєвого акту” [5:57].

Мовленнєві жанри поєднують засоби спілкування й найбільш вагомі форми соціальної взаємодії особистостей у суспільстві.

Найважливішою причиною, чому сучасні дослідники цікавляться проблемами мовленнєвих жанрів, є прагматичний аспект лінгвістики, лінгвістичний пошук зв’язків між будовою мовленнєвих утворень і компонентами комунікативної ситуації, суб’єктами спілкування, зв’язками між ними, їхніми соціальними, психічними, фізичними, ментальними, когнітивними та іншими характеристиками, задумами тощо. Мовна особистість у процесі соціального становлення органічно входить у систему жанрових норм. Завдяки цій системі

формується текстове мислення особистості та визначається ступінь її комунікативної спроможності [6:70]. М. М. Бахтін зазначав у архівних записах до статті “Проблема мовленнєвих жанрів”: “Мовленнєвий задум, мовленнєва воля із самого початку застосовуються і пристосовуються до певних жанрів, складаються і розвиваються в традиційних жанрових формах, що не виключає, зрозуміло, ані пошуків адекватного жанру, ані новаторських трансформацій жанрів” [7:274]. Жанрознавчі дослідження підсилюються також відновленням риторики, встановленням ієрархії категорій мови, пошуком основної одиниці мовленнєвої діяльності, комунікації в цілому. Важливо, що мовленнєві жанри як загальнофілологічне явище, можуть відіграти велику роль у відновленні єдності філологічних знань, що на сьогоднішній день для гуманітарних досліджень є дуже важливим досягненням [8:1–182]. Необхідно знати перелік основних мовленнєвих жанрів – це вказує на мовленнєву компетенцію [9:111], “одну із статусних характеристик особистості” [10:136]; зростання популярності ідей М. М. Бахтіна пояснюється активним пошуком на сьогоднішній день основної одиниці мовлення, а також загальною прагматизацією колоквіалістики в цілому [9:109]. Мовленнєвий жанр сприймається як одне з найважливіших понять стилістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики (Волошинов В. Н., Кожевнікова К., Гайда С., Nymes D. та ін.). Зокрема, В. В. Дементьєв переконливо доводить, що мовленнєвий жанр – це один з найважливіших засобів формалізації соціальної взаємодії. Зараз відчувається потреба в синтетичному напрямі теорії мовленнєвої діяльності, де розглядались би діалогічні (прагматичні), й лінгвістичні (семантичні) аспекти мовленнєвих жанрів [11:29].

Бахтін М. М. трактує мовленнєвий жанр як форму доцільності, тобто форму конкретного цільового змісту. Інформаційна форма “мовленнєвого жанру” може розглядатись як форма абстрактного, символічного, цільового змісту, в якому абстраговані суспільні відносини. “Мовленнєвий жанр” – це процесна форма, форма комунікативного процесу [3:251–259]. Коли говорять про комунікативний процес, то мають на увазі комунікантів, носіїв процесу, а мовлення та мова як субстрати процесу, але не сам процес. Мовленнєві жанри у порівнянні з формами мови набагато більше змінюються, та є гнучкішими, але до суб’єкта, що говорить, вони

мають нормативне значення, не створюються ним, а дані йому. Мовленнєві жанри дані нам майже так само, як і рідна мова. Форми мови ми засвоюємо тільки в формах мовленнєвих жанрів та разом з ними [3:19].

Розмаїття мовленнєвих жанрів невичерпне, тому що невичерпні можливості мовленнєвої діяльності. Численний список мовленнєвих жанрів росте та змінюється. Існують первинні (прості) та вторинні (складні) мовленнєві жанри [3:26–30]. Первинні мовленнєві жанри – це короткі репліки побутового діалогу, побутової розповіді, лист у всіх його численних формах і т. д. Вторинні мовленнєві жанри – романи драми, наукові документи з різних сфер, об'ємні публіцистичні жанри та короткі стандартні військові команди, фейлетони, об'яви, різноманітні форми ділової переписки, рецензії, есе, анотації, реферати, реклама і т. д. Вторинні мовленнєві жанри виникають в умовах більш складного та відносно високорозвиненого й організованого культурного спілкування, переробляють різноманітні первинні жанри, які сформувались в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування [5:58–59].

Кожен мовленнєвий жанр існує у відповідному соціально-культурному контексті – у науковому, політичному, адміністративному, художньому і т. д. Тільки в цих контекстах мовленнєвий жанр знаходить життя та смисл і перетворюється в цілісний словесний твір. Такі соціально-культурні контексти мають назву в стилістиці – функціональні стилі [5:140].

Брандес М. П. вважає, що стиль пов'язаний з жанром раціональним зв'язком та формує з ним єдність. Ця єдність означає не рух один за одним у процесі створення прагматичної та естетичної функції тексту, а обов'язкова та одночасна участь того й іншого в цьому процесі.

Кожен з функціональних стилів, який представляє собою особливу дійсність, організований системою стійких форм, системою стереотипів, схем, узаконених традицій [5:141].

Будь-який словесний твір у свою чергу існує лише в тій сфері, в якій він сформувався (передова стаття – в газетній публіцистиці; наказ, статут – у офіційно-діловій сфері і т. д.) [5:141].

Функціональні стилі обумовлюють стилістичну гнучкість мови, різноманітні відображення, варіативність думки. Завдяки ним мова

здатна виразити складну наукову думку, філософську мудрість, написати закони, відобразити в епопеї багатопланове життя народу. Виконання стилем тієї чи іншої функції – естетичної, наукової, ділової і т. д. – накладає глибоку своєрідність на весь жанр. Кожна функція – це відповідна установка на ту чи іншу манеру викладення – точну, об'єктивну, конкретно-зображальну, інформативно-ділову. І таким чином, кожен стиль добирає з літературної мови ті слова та вирази, ті форми й конструкції, котрі можуть найкращим чином виконувати внутрішнє завдання цього стилю [12:174].

Розглядаючи функціональні стилі мовлення Солганік Г. Я. виділяє три особливості:

1) кожен функціональний стиль відображає відповідний бік суспільного життя, має свою особливу сферу застосування, своє коло тем;

2) кожен функціональний стиль характеризується визначеними умовами спілкування – офіційними, неофіційними, невимушеними і т. д.;

3) кожен функціональний стиль має загальну установку, головне завдання мовлення [12:174].

Ці зовнішні ознаки визначають мовленнєвий бік функціональних стилів. Перша особливість полягає в тому, що кожен з них володіє певним набором специфічних, характерних слів та виразів, які складають суттєву частину стилю.

Основна кількість слів у кожному стилі – це нейтральні, міжстильові слова, на фоні яких і виділяється специфічна лексика та фразеологія. Характерні слова складають мовленнєву специфіку стилю. Саме вони визначають його мовленнєвий вигляд.

Солганік Г. Я. підкреслює, що загальними для всіх функціональних стилів є граматичні засоби. Граматика є єдиною, але кожен функціональний стиль по-своєму використовує граматичні форми та конструкції. Для офіційно-ділового стилю характерні неозначено-особові, пасивні конструкції. Але характерні слова та звороти, а також граматичні засоби, закріплені за якимось стилем, можуть використовуватись в іншому стилі.

У мовленнєвому відношенні функціональні стилі розрізняються також з точки зору образності, емоційності, ступінь яких у кожному стилі неоднакова. Елементи образності та емоційності

використовуються в деяких жанрах дипломатії, в полемічних наукових працях.

Солганік Г. Я. наголошує, що важливою характеристикою функціональних стилів – є ступінь індивідуалізованості мови. Будь-яке мовлення стандартизоване. У кожному стилі існують певні правила поведінки, побудови текстів, які полегшують використання мови, економлять мовленнєві зусилля. Але мовленнєва стандартизація обмежує свободу самовираження, індивідуальність мови. Функціональні стилі відрізняються один від одного саме за ступенем індивідуалізованості та стандартизованості. Ділове мовлення є найбільш регламентованим та менш індивідуалізованим, тобто особисте та індивідуальне тут не проявляється.

Норми функціонального стилю також є важливою характеристикою, оскільки вони є важливими для всіх стилів. Норми визначають використання слів, виразів, форм. Вони різні для всіх стилів.

Загальна функція стилю реалізується в жанрах, пристосованих для виконання внутрішнього завдання, встановлення відповідного стилю. Тому у кожного функціонального стилю свій набір мовленнєвих жанрів. Жанри зберігають загальні риси функціонального стилю, але характеризуються особливою композиційно-мовленнєвою структурою та особливостями використання мови. Так відбувається внутрішня диференціація стилів, що призводить до відповідного набору жанрів.

Таким чином, кожен функціональний стиль – це особлива сфера літературної мови, яка характеризується своїм переліком мовленнєвих жанрів, специфічною лексикою і фразеологією. Кожен функціональний стиль – це своєрідне мовлення науки, мистецтва, законів, дипломатії [12:175–178].

Функціональний офіційно-діловий стиль обумовлює способи комунікації та забезпечує мовленнєве та мовне оформлення когнітивної і комунікативної функцій у сфері власне правових відносин й управління. До офіційно-ділового стилю відносяться тексти офіційних документів у політичній, міжнародній сферах, у юриспруденції, торгівлі, економіці, військовій справі, в офіційних закладах, організаціях [5:143].

Передаючи офіційно-діловим стилем зміст потрібно враховувати його величезну важливість, а також виключати двозначність, розмитість, різні неточності. За офіційно-діловим стилем закріпилися традиційні, сталі засоби мовленнєвого вираження і вироблення певних форм та прийомів побудови мови. Іншими словами, офіційно-діловий стиль характеризується: високим регламентуванням мовлення (визначений запас засобів вираження та способів їх побудови), офіційністю (строгість викладу; слова використовуються у своїх прямих значеннях, образність, як правило, відсутня, тропи зустрічаються рідко) та безособовістю (офіційно-ділова мова уникає конкретного та особистісного) [12:190].

Розглядаючи офіційно-діловий стиль Солганик Г. Я. цитує відомого французького мовознавця Шарля Баллі: “Мова офіційна різко відрізняється від загальноживаного мовлення та володіє яскраво вираженим соціальним забарвленням, вона володіє сукупністю мовленнєвих фактів, які служать для того, щоб у точних та безособових формулах передавати обставини, які накладає на людину життя в суспільстві, починаючи з нотаріальних актів та поліцейських статутів й закінчуючи статтями кодексу і конституції” [12:190–191].

Брандес М. П. вважає, що офіційно-діловий стиль забезпечує функціонування таких мовленнєвих жанрів, які характеризуються когнітивною та комунікативною функцією:

- урядові розпорядження, постанови, декрети і т. д. у сфері урядової діяльності;
- дипломатичні договори, меморандуми, ноти, протоколи і т. д. у сфері міжнародних відносин;
- положення, кодекси, судово-процесуальні документи і т. д. у юриспруденції;
- торгово-комерційні угоди, комерційна кореспонденція і т. д. у торгівлі та економіці;
- військові статuti, накази, розпорядження, повідомлення і т. д. у сфері військової діяльності;
- ділова переписка, акти, протоколи зборів й засідань, накази, розпорядження, об'яви, телеграми і т. д. у офіційних установах та організаціях;
- офіційні письмові заяви, доповідні, пояснювальні записки, доручення, розписки, заповіти і т. д. у житті окремої людини.

Специфіка офіційно-мовленнєвої комунікативної діяльності, складність, значимість інформації, важливість цілей і завдань ділової комунікації вимагають виконання відповідних правил побудови ділових текстів. Кожен офіційно-діловий документ має свою архітектонічну форму, яка сформувалась на протязі довгого існування офіційно-ділового стилю [5:145-146].

Провоторов В. І. виділяє в офіційно-діловому стилі асертивні й наративні мовленнєві жанри, в яких реалізується прагматична функція непрямої необхідності, а також офертивні мовленнєві жанри, в яких функція необхідності формально експлікована.

Солганік Г. Я. підкреслює, що офіційно-діловий стиль має два підстили – офіційно-документальний та повсякденно-діловий. До першого можна віднести мову дипломатії (дипломатичні акти) та мову законів, а до другого – службову переписку та ділові папери. Мова законів – це офіційна мова, мова державної влади, якою вона розмовляє з народом [12:191]. “Слова законів повинні пробуджувати в усіх людей одні й ті ж ідеї, ніколи не слід у законі використовувати неозначені поняття, стиль законів повинен відрізнятись точністю та стислістю”, – цитує Солганік Г. Я. великого французького мислителя Ш. Монтеск’є. При цьому швидкість розуміння не дуже важлива, тому що зацікавлена людина прочитає потрібну їй статтю закону і один, і два, і три рази. Головне точність вираження думки. Для мови закону також характерні повна відсутність індивідуального мовлення, стандартність викладу [12:190–194].

Головною внутрішньою структурою для ділових документів письмової комунікації є композиційно-мовленнєва форма – “констатуюче повідомлення”. Використання “констатуючого повідомлення” визначає головну синтаксичну структуру в жанрах, що розглядаються – речення констатуючого характеру та зв’язок переліку між самостійними реченнями [11:148–149]. Композиційно-мовленнєва форма “констатуюче повідомлення” є стандартною формою вираження “безсуб’єктивного” вольового начала, яка виражається стандартною прагматичною структурою офіційно-ділових текстів – констативом. Роль констативу в оформленні офіційно-ділових мовленнєвих жанрів проявляється в особливому – позачасовому (констатуючому) та позапросторовому (переліковому) – характері синтаксичного зв’язку [13:79].

Брандес М. П. вважає, що для мови офіційно-ділового стилю характерна складна синтаксична структура: прості речення, підрядні речення, прислівникові, атрибутивні та інфінітивні звороти, з однорідними членами, які часто формуються в довгий ланцюг. Переважають прості речення, складносурядні, складнопідрядні з підрядними означальними. Характерним є також часте вживання умовних конструкцій, особливо в багатьох текстах, наприклад, кодексах, статутах, інструкціях і т. д. Офіційно-діловий стиль є номінативним, називним стилем, що відображається в перевазі іменників, прикметників, дієслівних зв'язок, іменникові прийменники й сполучники: *in Übereinstimmung, zwecks, betreffs, laut, kraft dessen, infolge dessen* і т. д. [5:159]

Звернення до жанру “закон” як одного з мовленнєвих жанрів юридичних текстів не випадкове. Роль, яка відводиться текстам законів в сучасному світі, неможливо переоцінити. Для юридичних законів характерні відносини двоякого роду, з одного боку – закон має відповідати вимогам суспільства, з іншого боку – має мовні закономірності. Вивчення текстів юридичних законів є актуальним та необхідним, оскільки юридичні тексти – це невід’ємний елемент правової й мовленнєвої культури суспільства. Саме мовлення є засобом передачі інформації про зміст правових розпоряджень [14:1960].

Загальною функцією офіційно-ділового стилю є офіційне повідомлення з метою досягнення ділової, офіційної домовленості між двома чи декількома сторонами. Форма спілкування – в основному писемна, а головними умовами спілкування є наявність офіційних стосунків між комунікантами.

У мовленнєвій діяльності існують два комуніканти, адресант і адресат, але їх спілкування у законодавчій сфері є дуже специфічним. Адресант законодавчої інформації звертається не до однієї особи, а до невідомої кількості осіб, до абстрактного співрозмовника, яким може і повинен бути кожен з громадян окремої держави (в даному випадку Німеччини).

Між адресантом та адресатом існує зв'язок у вигляді писемного законодавчого документа. Законодавець створює цей документ, у якому, крім прав та обов'язків громадян, перераховує конкретні правила, що стосуються окремих правових галузей (цивільних,

кримінальних, комерційних, податкових), і яких повинні дотримувались адресати законодавчих документів. І разом з правилами адресант надсилає адресатові інформацію про наслідки недотримання зазначених правил.

У рамках держави закон стосується всіх членів суспільства, навіть якщо він призначений тільки певній категорії громадян. Взагалі, правові рішення адресовані всім, але в дійсності конкретний законодавчий документ стосується далеко не всіх.

Необхідно підкреслити, що коло адресатів законодавчого повідомлення обмежується певними факторами. З лінгвістичного погляду, це коло визначається кодом, який вживає адресант. Відправник повідомлення звертається до тих, хто знає мову, якою він надсилає своє послання. З юридичної точки зору, це коло визначається компетентністю автора послання. Автор звертається до тих, хто в юридичному плані відповідає цій компетенції. Таким чином, щоб дійсно стати адресатом законодавчого документа, необхідно знати мову та мати певні знання юридичної термінології, яку вживає законодавець.

Хоча закон стосується всіх і кожного, в текстах законів адресант може назвати безпосереднього адресата окремого законодавчого документа, навіть окремих його розділів.

Жанр закон офіційно-ділового стилю німецької мови має свої особливі риси, зумовлені функціональною спрямованістю законів та прагматичною метою окремого законодавчого документа. Тексти жанру “закон” виконують ще свою особливу волевиявляючу, директивну функцію.

Закон як нормативний акт держави виражає волю народу, диктує розпорядження всьому суспільству, встановлює юридично обов’язкове правило поведінки, тобто впливає не тільки на розум, свідомість, волю, а й поведінку особистості [15:81]. Тобто, основною комунікативною функцією будь-якого законодавчого тексту є приписувати, диктувати розпорядження, а прагматичною метою – регулювати всі сфери людської життєдіяльності. Конкретна прагматична мета кожного закону залежить від предмета висловлювання закону.

Потрібно зазначити, що на створення законодавчого тексту, активізацію певного кола лексичних і граматичних явищ, здатних

утворити якісний змістовний вигляд текстів законодавчих документів, впливають як загальні стильові риси офіційно-ділового стилю німецької мови, так і стильові особливості його жанру “закон”. Своєрідність передачі законодавчої інформації досягається як стилістично маркованими одиницями, так і особливим підбором і концентрацією загальнолітературних лексичних і граматичних елементів та їхніх значень.

На успішне протікання комунікативного акту у сфері законодавства впливають насамперед два фактори: лінгвістичний, тобто знання мови та юридичний, тобто володіння певними знаннями з правової галузі. Оскільки законодавець складає закони для громадян, то на адекватне тлумачення законодавчого документа перш за все впливатиме саме юридичний фактор. Інакше кажучи, щоб комунікація в правовій сфері здійснилася успішно, обидва суб'єкти комунікації повинні, з одного боку, знати право, а з іншого, – знати німецьку мову. Очевидно, що адресант законодавчого документа є спеціалістом у правовій сфері. Отже, чи вплине згідно з задумом адресанта інформація, закладена у текст закону, чи ні, багато в чому залежить від рівня правових знань адресата. Володіння знаннями мови та права залежить від соціально-професійної приналежності суб'єктів комунікації. Найуспішніше взаємопорозуміння відбувається при юридичній, зокрема законодавчій комунікації, коли спілкуються особи, професійно приналежні до закону: законодавці, адвокати, нотаріуси, судді тощо. Але мовна спільність спеціалістів – це ще не головний фактор, що впливає на успіх мовленевого акту. Також необхідно враховувати й фактор спеціалізації. Тобто, юрист, який спеціалізується з питань сімейного права, не обов'язково відразу зрозуміє юриста, який є спеціалістом у питаннях з кримінального або залізничного права. Це є фактом, що кожний профіль має свою специфічну термінологію.

Мова німецького права відома ще як мова правового устрою, юридична професійна мова, мова юриспруденції, юридично–адміністративна, мова закону, управління, відомства, чиновників, причому назви повністю відрізняються одна від одної, однак часто стосуються тільки частково широкого поняття мови права. Проте потрібно застосовувати як широке поняття для обох центральних категорій мови: правових норм (закони, адміністративні

розпорядження, коментарі) та адміністративної мови (реформування законів).

Необхідність німецької юридичної професійної мови як мови спеціалістів для спеціалістів ні в якому разі не мусить заперечуватись. Поняття мови закону не може бути доступним для громадян без допомоги юридичних осіб. Право повинне показувати бездоганність мови фахівців, яка відрізняється від звичайної літературної мови. Для кожного, хто не займається в основному мовою закону, вона не зрозуміла. Тому претензія щодо розуміння нормативних текстів закону з боку комунікантів цілком зрозуміла. Громадяни Німеччини повинні безпосередньо розуміти свої права та закони. Вимога, щоб фахові тексти, в більшості випадків це обов'язково нормативні, правові тексти, які призначені для не фахівців, мусять бути загальнозрозумілими. Юридична фахова мова створена для точності, чіткості та юридичної законності, виділяється специфічними лексичними, граматичними та прагматичними ознаками, які відокремлюють її від звичайної літературної та інших професійних мов. Так, наприклад, в ній використовуються слова, які в загальноживаній мові не використовуються або взагалі не відомі громадянам-не фахівцям або вживаються частково в інших професійних мовах, також вирази, означення, поняття літературної мови не використовуються в мові законів. Мова законів Німеччини чітко структурована: параграфи, пункти, підпункти [15:81].

Покращення розуміння текстів законів є не лише важливим внеском до зближення з громадянами, але й можливість привнести легкість у роботу з ними фахівців. Тексти законів, на жаль, погано розуміють також і самі юристи. Нерозуміння законів є феноменом історичним, на протязі правової історії спостерігаються намагання фахівців-юристів зрозуміти незрозумілі закони. Часто складність мови веде за собою складність та незрозумілість тексту.

Тобто підвищення зрозумілості правових текстів призводить до зруйнування непотрібних бар'єрів нерозуміння професійних законодавчих текстів. Юристи наполягають на необхідності зміни текстів законів. Довгі незрозумілі речення потрібно замінити на короткі більш зрозуміліші, потрібно відмовитись від застарілих слів та виразів, тобто змінити їх на сучасні, фахові слова повинні бути роз'ясненими. На думку проф. Карін М. Айхофф Цюрус та Штробеля

Т. для того, щоб виконувати правові розпорядження та чинити законні дії читачі повинні розуміти тексти законів, адже у сучасній державі соціальні відносини регулюються правом. Для того, щоб правовий устрій залишався зрозумілим для всіх громадян – норми повинні бути чітко, зрозуміло сформульованими [16:1–20].

Перспективи подальших досліджень. Подальше дослідження жанру “закон” в комунікативно-прагматичному аспекті зумовлене зростаючим значенням правової культури у житті сучасного суспільства та необхідністю вивчення законодавчих текстів. Крім того, сучасне мовознавство вимагає характеристики різних, до цих пір невивчених жанрів практичного мовлення у зв’язку з інформаційною тенденцією розвитку суспільства та концентрації уваги на ефективності комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич // – Київ, 2004. – С. 1–226.
2. *Гайда Ст.* Стилистика и генология. Статус стилистики в современном языкознании / Станіслав Гайда. – Пермь, 1993.
3. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – С. 1–150.
4. *Шмелева Т. В.* Речевой жанр: опыт общифилологического осмысления / Татьяна Викторовна Шмелева // Collegium. – 1995. – № 1–2.
5. *Брандес М. П.* Стилистика текста / Маргарита Петровна Брандес // Теоретический курс : [ученик]. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Прогресс-Традиция ; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
6. *Седов К. Ф.* Дискурс и личность / Константин Федорович Седов. – М., 2004. – С. 317.
7. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин // Собрание сочинений : [в 7 т. ; работы 1940 – начала 1960-х годов]. – М., 1996. – Т. 5. – С. 159–206.
8. *Рождественский Ю. В.* Введение в общую филологию / Юрий Владимирович Рождественский. – М., 1979. – С. 1–182.
9. *Дементьев В. В.* Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / Вадим Викторович Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 1–117.
10. *Карасик В. И.* Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик. – М., 2002. – С. 336.
11. *Дементьев В. В.* Коммуникативная генристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия / Вадим Викторович Дементьев // Речевые жанры. – Саратов 2002. – Вып. 3. – С. 1–130.
12. *Солганик Г. Я.* Стилистика текста : [учебн. пособие] / Григорий Яковлевич Солганик. – [3-е изд.]. – М. : Флинта ; Наука, 2001. – 256 с.
13. *Провоторов В. И.* Очерки по жанровой стилистике текста : [учебн. пособие] / Валерий Иванович Провоторов. – [2-е изд., испр.]. – М. : НВИ-Тезаурус, 2003. – 140 с.
14. *Шатков Г. И.* О языке закона / Геннадий Иванович Шатков // Вопросы кодификации советского права : сб. ст. – Вып. 3. – Л. : Изд-во Ленинградск.ун-та, 1960. – С. 117–120.
15. *Ушаков А. А.* Очерки советской законодательной стилистики / Алексей Александрович Ушаков. – Пермь, 1967. – С. 1–112.
16. *Karin M. Eichhoff-Cyrus/Thomas Strobel* “Der Sprachdienst“. GfdS. Einstellungen der Justiz zur Rechts- und Verwaltungssprache. Eine Trendumfrage, Jahrgang 53, 05/09.

КАЛІНІНА-ШАМРАЙ В. Р.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОРФОЛОГІЧНІ ТА НЕМОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ БЕЛЬГІЇ (на матеріалі побутовизмів)

У статті вивчаються морфологічні та неморфологічні способи словотворення у французькій мові Бельгії. Результати аналізу надають можливість виявити загальні тенденції розвитку словотворчих процесів цього національного варіанта французької мови та з'ясувати фактори, які впливають на них.

Ключові слова: неологізми, бельгіцизми, афіксація, конверсія, полісемія, французька мова Бельгії, французька мова Франції.

Статья посвящена изучению морфологических и неморфологических способов словообразования во французском языке Бельгии. Результаты анализа позволяют определить общие тенденции развития словообразовательных процессов этого национального варианта французского языка и влияющие на них факторы.

Ключевые слова: неологизмы, бельгицизмы, аффиксация, конверсия, полисемия, французский язык Бельгии, французский язык Франции.

The article deals with morphological and non morphological word formation in the French of Belgium. The results of analysis allow to specify general tendencies of the word formation process development proper to this national variant of the French language as well as to define the factors which influence it.

Keywords: neologisms, belgicisms, affixation, conversion, polysemy, French Language in Belgium, French Language in France.

Одним із джерел поповнення словникового складу мови є утворення нових слів. У розвинених мовах кількість неологізмів, зафіксованих у періодиці упродовж року становить десятки тисяч. Це явище зумовлене тенденціями розвитку мови. З одного боку, неологізми вживають для номінації нових понять або реалій, з іншого – їх поява спричинена необхідністю заміни вже існуючих найменувань новими, що пояснюється, наприклад, тенденцією до мовної економії, потребою у виразнішому, точнішому найменуванні, або є наслідком впливу соціально-політичних, евфемістичних факторів і т. п.

В. М. Ярцева розрізняє неологізми-новотворення та так звані “відносні” неологізми [1:331]. Слова, що належать до першої категорії та є предметом нашого дослідження стосовно французької мови Бельгії, з'являються в мові внаслідок словотворення на основі наявних у даній мові морфем (надалі морфологічні способи) або

переосмислення слова та лексикалізації словосполучення (надалі неморфологічні способи). Відносні неологізми можуть виникати внаслідок запозичення мовних одиниць з вулчих стильових сфер, територіальних різновидів та інших мов (до цієї категорії належить також словотвірне та семантичне калькування) та актуалізації архаїзмів.

Слідом за М. Лефевром під терміном *бельгіцизм*, що зустрічається в цій статті, ми розуміємо “окремі слова, вільні словосполучення та сталі фрази, притаманні розмовній та письмовій мові Бельгії ...” [2:111].

Актуальність здійсненого дослідження визначається зростанням кількості неологізмів у словниковому складі французької мови Бельгії та недостатньою кількістю публікацій на цю тематику у вітчизняній лінгвістиці.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями.

Стаття виконана у рамках дисертаційної роботи на тему “Лексичні та фонетико-графічні особливості французької мови Бельгії” і відповідає науковій темі кафедри французької філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Графеміка та орфографіка сучасної французької мови”, яка є складовою теми університету “Розвиток і взаємодія мов і літератур в умовах глобалізації світових процесів” № 06Б Ф044-01.

Мета роботи – дослідити способи творення неологізмів у французькій мові Бельгії (далі ФМБ), класифікувати відібрані бельгіцизми за цим критерієм та визначити найбільш продуктивні способи.

Предметом дослідження є лексичні та фонетико-графічні особливості французької мови Бельгії.

Об'єктом дослідження є бельгіцизми-побутовизми, що належать до сфери повсякденного життя, вживаються для позначення назв із різних галузей побуту, господарства і є важливою складовою словникового складу ФМБ.

Як **матеріал дослідження** було використано тексти бельгійських франкомовних газет, з яких відібрано сто п'ятдесят лексичних одиниць. Наведені приклади перевірялись у відповідних наукових джерелах і довідниках [3; 4].

Наукова новизна роботи полягає у тому, що це є перша у вітчизняній лінгвістиці спроба комплексного дослідження способів творення неологізмів у ФМБ.

Аналіз досліджень і публікацій. Класичними роботами з дослідження словотвору є праці А. Дармстетера [5], Е. Бенвеніста [6], Ш. Баллі [7] та інші.

Про інтерес до проблем словотвору свідчать численні праці радянських лінгвістів. Серед них слід зазначити твори З. Н. Левіта [8], Н. М. Лопатнікової та Н. А. Мовшович [9], І. М. Тімескової [10], Р. О. Будагова [11], В. В. Виноградова [12], М. М. Шанського [13], Н. Д. Арутюнової [14], О. І. Смирницького [15], Е. А. Халіфман, Т. С. Макєєвої та О. В. Раєвської [16] тощо.

Окремі аспекти словотворення у ФМБ висвітлено у колективній вітчизняній праці [17].

На сучасному етапі вивчення різних способів словотворення знайшло своє відображення у наукових статтях та дисертаційних дослідженнях таких російських та українських мовознавців, як: Н. О. Катагощина [18], Ю. В. Горшунов [19], Ю. О. Лазарева [20], П. О. Чуча [21], М. А. Цюпа [22], Н. Ю. Тарасюк [23], С. М. Єнікєєва [24] тощо.

Як зазначає О. Селіванова, “кожна мова має свою систему способів словотворення, яка залежить від її морфологічного типу” [25:574].

За природою творення зазвичай розрізняють морфологічні та неморфологічні способи словотворення. Основними різновидами *морфологічного способу* є афіксація, композиція або словоскладання та (скорочення) [25:397]. *Неморфологічний способи* є творенням похідних слів без участі морфем і містить у собі лексико-семантичний, морфологічно-синтаксичний та лексико-синтаксичний способи [25:574].

Загалом було відібрано сто п'ятдесят бельгіцизмів-побутовизмів, до яких відносимо також гастроніми та терміни зі сфери освіти. За структурною формою предметом аналізу стали прості, складні, скорочені слова та словосполучення.

За результатами цього дослідження було виявлено 51 слово (34 % від загальної кількості бельгіцизмів), утворене за морфологічним способом словотворення. З них 28 слів (18,7 % від загальної кількості

бельгіцизмів) – за допомогою афіксації. Найбільш продуктивним виявився іменниковий спосіб словотворення. Наприклад, за допомогою суфікса –ier утворено бельгіцизми ardoisier (покрівельник), plumier (пенал), а також синоніми légumier та verdurier (торговець овочами);

*Le marché de Simonis comprendra donc des stands plus basiques et mieux adaptés à la clientèle. Il présentera six ou sept échoppes, dont une boucherie, un **légumier**, une fromagerie, un stand bonbons et en principe un volailler* [26].

додаванням суфікса –eur – такі слова, як doubleur (другорічник), koteur (наймач кімнати), синоніми buseur та mofleur (суворий причепливий экзаменатор), тощо.

*A présent, beaucoup de jeunes s'inscrivent dans un département pédagogique en désespoir de cause, [...] les études normales ont, à tort ou à raison, la réputation d'être faciles [...], entendez par là que le **doubleur** ou le trisseur finit presque toujours par réussir* [27].

Префіксально-суфіксальним способом афіксації від нідерландського іменника kot (m) утворені деривати cokoteur, cokoteuse та cokoter (відповідно співнаймач, співнаймачка та разом наймати кімнату).

Вживання нідерландського та фламандського суфіксів –ke та –je виявлено у бельгіцизмах menneke (чоловіче), pintje (f) (маленький кухоль пива), maatjes (m) (тюлька) тощо.

*Une **pintje** au Monk? Un concert jazzy au Roscam? Un vernissage au Beurs?* [28].

Можна навести також окремі приклади віддієслівного способу словотворення за допомогою суфіксів –ette та –ant: cacher → cachette (f) (хованки), tirer → tirette (f) (блискавка на одягу), bruler → brûlant (m) (печія).

*Ses yeux sont clairs, parsemés de petits points noirs. Il était vêtu d'une veste en nylon gris et vert clair à **tirette** et d'un jean* [29].

Окрім того, було виявлено 18 композитів (12 % від загальної кількості бельгіцизмів). Більшість з них утворені за такими моделями:

1) N – Prép. – N. Напр.: chapeau de curé (цукерка конічної форми), salade de blé (польовий салат), jeu de bébé (класики) тощо.

Mais je lui rends hommage, [...] car le premier prix, je le partage avec lui. Et comme il adore la salade de blé, j'en ai semé quatre lignes à côté de mes variétés de choux, de navets et de haricots [30].

2) N – N. Напр.: kip-kap (m) (холодець із свинини), smoutebolle (f) (пончики), snotneus (m) (нежить) тощо.

L'on pourra aussi se régaler de plats mijotés à l'ancienne (les organisateurs annoncent du pot-au-feu et du kip-kap notamment) [31].

3) N – V або V – N. Напр.: frotte-manche (підлабузник), brise-vue (m) (занавіска, що закриває лише нижню частину вікна), koekebak (f) (млинець) тощо.

Il déteste par-dessus tout : la malhonnêteté, les frotte-manches et la cigarette [32].

Найменшу підгрупу – 5 слів (3,3 % від загальної кількості бельгіцизмів), яку ми відносимо до скорочень, становили усікання (апокопи). Як відомо, усіканням притаманно знижене стилістичне забарвлення. Внаслідок цього їх вживання часто обмежується розмовною мовою. Усікання є найбільш характерним для різних видів сленгів, що підтверджується прикладами бельгіцизмів-арготизмів зі сфери освіти, виявленими під час нашого дослідження. Так, слова candi (перший вчений ступінь), univ або unif (університет), rhéto (випускний клас), dis (відзнака), satis (оцінка задовільно) є усіканнями слів candidature (f), université (f), distinction (f), satisfaction (f), rhétorique (f), що утворені методом видалення фінальної частини слова (апокопи).

Cela fait deux ans que je sais qu'après ma rhéto, je veux voyager. [...] Après ce sera le bon moment pour l'unif [33].

Під час класифікації неологізмів, утворених неморфологічним способом, нами було виділено такі характерні для нього явища, як конверсія, тропи та полісемія. Отже, до слів, утворених за цим способом, нами було віднесено 55 бельгіцизмів (36,7 % від загальної кількості бельгіцизмів). Причому найбільш наповненою підгрупою виявились полісеміанти (24 слова – 16 % від загальної кількості бельгіцизмів). Так, прикметник fade має у французькій мові Франції (далі ФМФ) значення “безбарвний, прісний”, тоді як у ФМБ – це “ледачий”, або у безособовому виразі із дієсловом faire – il fait fade – задушливо. Інший прикметник académique (навчальний) у Бельгії став найуживанішим у галузі університетської освіти і утворив безліч

словосполучень, таких як *salle académique, séance académique, année académique, rentrée académique, calendrier académique, grades académiques, quart d'heure académique* тощо, а у ФМФ він має значення “академічний” або “пихатий”. Іншим прикладом є бельгіцизми *déjeuner, dîner* та *souper*. До XIX століття цими словами у Франції позначали відповідно сніданок, обід та вечерю. Згодом час прийому їжі пересувається. Снідають, обідають та вечеряють пізніше. І на початку XIX століття у Франції закріплюється нова система харчування: *petit déjeuner, déjeuner, dîner*, а в Бельгії та в інших франкофонних країнах: Швейцарії, Канадському Квебеку залишається стара.

Actramar devrait offrir dès la prochaine rentrée académique un programme d'étude unique, ouvert tant aux étudiants des instituts participants, qu'au monde portuaire anversois [34].

Іншими прикладами полісемії є гастроніми *chique* (f) та *bonbon* (m). Так, у ФМФ перше слово має значення “грудка жувального тютюну” або “здуття на щоці”, тоді як у ФМБ – це “цукерка”, друге слово відомо як “цукерка” у ФМФ та “печиво” у ФМБ. Вживання цих та інших полісеміантів нерідко спричиняє непорозуміння між мешканцями різних регіонів Валлонії [35].

Окрім того, полісемія властива бельгіцизмам, що є національними реаліями. Такі слова присутні у тлумачних словниках французької мови з позначкою регіоналізм або взагалі не фігурують у французьких словниках і не мають еквіваленту у ФМФ. Наприклад, полісеміант *aubette* (f) має два різних значення: газетний кіоск та крита зупинка громадського транспорту. Слово *couque* (f) зі значенням здобний хліб, яке ми відносимо до гастронімів, вживане у множині означає дні під арештом. У цьому випадку полісемія існує локально, тобто у межах французької мови Бельгії.

Avec les aubettes qui commencent à fermer à 22h30, cela ne nous laisse guère le temps d'en profiter", témoigne Mickaël [36].

En principe, ces cendriers seraient aménagés en dehors des aubettes, notamment sur les lignes 24 et 51 [37].

У першому наведеному з газети *La Libre Belgique* прикладі бельгіцизм *aubette* вжито зі значенням “газетний кіоск”, а у другому йдеться про “зупинку громадського транспорту”.

Під час аналізу відібраних бельгіцизмів виявлено такі слова та словосполучення, що належать до тропів: attendre famille (бути вагітною), boire le café (полуднувати), tirer son plan (викрутитися зі скрутного становища), tapis plain (ковролін), sucre impalpable (цукрова пудра), court-vite (m) (діарея), pistolet (m) (маленький хлібець) тощо.

*Jérémy ? Il **tire** toujours son **plan**, avec des hauts et des bas. C'est quelqu'un qui respecte les consignes* [38].

*Quant à la sportive troisième année de la “**spitante**” Mme Bernadette, elle a chanté et dansé bien haut la gloire de l'Euro 2000* [39].

Явище конверсії при переході від прикметника у ФМФ до іменника у ФМБ було виявлено у словах: merveilleux (m) (тістечко з безе та сметаною), saraque (m), (карамель в шоколаді), unifamiliale (f) (будинок для однієї родини), cadet (m) (кухоль пива місткістю 250 мл), universitaire (m) (власник диплому).

*Pour devenir, en 2004, l'heureux propriétaire d'une **unifamiliale** courante» à Bruxelles, il fallait déboursier la modique somme de 300000 € dans une situation favorable [...]* [40].

Крім того, цей спосіб часто застосовується при переході власних назв, що є назвами торгових марок, до загальних: martinette (f) (газова плита), tipp-ex (m) (коректор), гуррос (m) (гіпсокартон), balatum (m) (вид лінолеуму), tirette (f) (блискавка на одязі), pils (m) (світле пиво) і т. ін. Подібне явище часто спостерігається й у ФМФ. Наприклад: слова soralin (m) (паперовий рушник), fermeture Eclair (f) (блискавка на одязі), kleenex (m) (паперові носові хустинки) так само походять від назв торгових марок.

*[...] il s'est mis à peindre sur tous les fonds qu'il a trouvé depuis le “**gyproc**”, le “**Balatum**”, l'aggloméré et aussi la toile* [41].

Порівняльний аналіз відібраних бельгіцизмів та їх еквівалентів у ФМФ дозволив виявити приклади спрощення слів, характерні для французької мови Бельгії. Йдеться про різні вияви мовної економії. Так, на лексичному рівні вона знаходить своє відображення в антономазії. Напр.: еквівалентом композиту chauffe-eau (водонагрівач) у ФМФ є bulex (m) у ФМБ, що походить від назви торгової марки. Так само, замість словосполучення plaques de plâtre, (гіпсокартон) відомого у ФМФ, у ФМБ вживається власна назва гуррос (m) у значенні загальної тощо.

На словотвірному рівні проявом мовної економії стала словотвірна компресія, яка яскраво ілюструється скороченням складної номінативної одиниці у ФМФ: *pelle à balai pour ramasser la pousseière* до одного графічного слова *ramassette* (f) (невеличкий совок з віником для прибирання пилу) у ФМБ, або синтаксичні скорочення. Напр.: іменник у множині *classiques* (відділення класичної філології), що походить від словосполучення *philologie classique* у ФМФ або іменник *unifamiliale* (f), що стає еквівалентом словосполучення *maison unifamiliale* і т. ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Результати проведеного дослідження дозволяють нам дійти висновку про те, що афіксація є найбільш продуктивним морфологічним способом творення неологізмів у ФМБ. Серед неморфологічних способів найбільш поширеною є полісемія. Причому окремі приклади цього явища виявлено не лише під час порівняння лексичних одиниць ФМБ та ФМФ, а й локально – у межах французької мови Бельгії.

Аналіз слів, утворених способом афіксації, дав змогу виокремити невластиві для ФМФ суфікси, що свідчить про вплив фламандської та нідерландської орфографічної та словотвірної систем на способи словотворення у ФМБ.

Окрім того, під час порівняння відібраних бельгіцизмів з їх еквівалентами у ФМФ було виявлено загальну тенденцію до спрощення слів, що існує у французькій мові Бельгії. Це явище пояснюється мовною економією, яка знаходить своє відображення на лексичному та словотвірному рівнях.

Одержані результати визначають перспективним дослідження інших словотворчих процесів у лексиці французької мови Бельгії, зокрема, вивчення способів творення відносних неологізмів. Для одержання точніших результатів вважаємо за доцільне збільшити вибірку шляхом аналізу інших лексичних прошарків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. *Лефевр М.* Влияние регионализма на французский язык в Бельгии / Мишель Лефевр // Морфолого-семасиологические исследования (на материале герм.-ром. яз.) : сб. ст. – Ростов н / Д : РГПИ, 1977. – С. 104–112.
3. *Petit Larousse Grand Format*. – P. : Ed. Larousse, 2009. – 1984 p.
4. *Lebouc G.* Dictionnaire de belgicisms / Georges Lebouc. – Ed. Racine, 2006. – 622 p.
5. *Darmesteter A.* Cours de grammaire historique de la langue française : [en 4 vol.] / Arsène Darmesteter. – P. : Delagrave, 1930. – [8-e éd.]. – Vol. 3 : Formation

des mots et vie des mots. – 1930. – 168 p. 6. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; [пер. с фр.; под ред. Ю. С. Степанова]. – М.: Прогресс, 1974. – 477 с. 7. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли; [пер. с фр. К. А. Полинина; под. ред. Е. Г. Эткинда]. – [2-е изд., стереотип.] – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 392 с. 8. Левит З. Н. Лексикология французского языка / Зигфрид Натанович Левит. – М.: Высшая школа, 1979. – 268 с. 9. Lopatnikova N. N. Précis de lexicologie du français moderne / Наталия Николаевна Лопатникова, Надежда Ароновна Мовшович. – М.: Editions en langues étrangères, 1958. – 199 p. 10. Тимескова И. Н. Лексикология современного французского языка / Ирина Николаевна Тимескова, Вера Александровна Тархова. – Л.: Просвещение, 1967. – 285 с. 11. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Рубен Александрович Будагов. – М.: Высш. шк., 1967. – 375 с. 12. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии / Виктор Владимирович Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1975. – С. 185–210. 13. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Николай Максимович Шанский. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 310 с. 14. Арутюнова Н. Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1961. – 198 с. 15. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий; [под ред. В. В. Пассек]. – М.: Изд-во литературы на ин. языках, 1956. – 260 с. 16. Халифман Э. А. Словообразование в современном французском языке / [Э. А. Халифман, Т. С. Макеева, О. В. Раевская]. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с. 17. Варианты полинациональных литературных языков / [под ред. Ю. А. Жлуктенко]. – К.: Наук. думка, 1971. – 280 с. 18. Катагощина Н. А. Как образуются слова во французском языке? : [пособ. для учителя] / Нина Алексеевна Катагощина. – М.: Ком книга, 2006. – [2-е изд.]. – 112 с. 19. Горшунов Ю. В. Прагматика аббревиатуры : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юрий Владимирович Горшунов. – М., 2000. – 32 с. 20. Лазарева Ю. А. Усечение в современной речи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Російська мова” / Юлия Александровна Лазарева. – М.: РГБ, 2005. – 23 с. 21. Чуча П. О. Французські складні слова у заголовках статей: особливості функціонування / Поліна Олегівна Чуча // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2007. – № 33. – С. 225–228. 22. Цюпа М. А. Структурні особливості акронімів французької мови / Марія Андріївна Цюпа // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 19. – С. 215–219. 23. Тарасюк Н. Ю. Словотворення прикметників у сучасній французькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Наталія Юріївна Тарасюк; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1995. – 22 с. 24. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / Санія Маратівна Єнікєєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 303 с. 25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

26. *La Libre Belgique*, 08.12.2005. 27. *La Libre Belgique* 06.02.2004. 28. *Le Vif L'Express*, 21.11.2008, 122. 29. *Le Soir*, 29.04.2009. 30. *Actu24.be*, 19.01.2010. – Режим доступу : http://www.actu24.be/article/jodoigne_1370_ils_ont_tous_la_main_tres_verte/399608.aspx. 31. *Le Soir*, 13.08.1997. 32. *La Libre Belgique*, 23.08.2004. 33. *Groupe Sud Presse*, 03.09.2009. 34. *La Libre Belgique*, 04.02.2010. 35. *You Tube*. Oufiti – De Alleur à Koekelberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=1AqYSJmDzk0>. 36. *La Libre Belgique*, 06.07.2009. 37. *La Libre Belgique*, 16.02.2006. 38. *Actu24.be*, 08.12.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.actu24.be/article/sambreville_5060_%C2%AB_plus_mature_sur_le_terrain_%C2%BB/382046.aspx. 39. *Groupe Sud Presse*, 01.07.2000. 40. *La Libre Belgique*, 19.04.2005. 41. *Groupe Sud Presse*, 30.12.1995.

КИЛИМНИК Т. М.

Київський національний лінгвістичний університет

КОМУНІКАТИВНИЙ ЗБІЙ ЯК КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНЕ ЯВИЩЕ

У цій статті здійснена спроба висвітлити залежність успішності комунікації від когнітивних механізмів, які лежать в її основі, а також охарактеризувати когнітивно-комунікативні фактори виникнення комунікативних збоїв.

Ключові слова: комунікативний збій, когніція, інваріантна репрезентація, релевантність.

Данная статья представляет собой попытку раскрыть зависимость успеха в коммуникации от когнитивных механизмов, лежащих в её основе, а также дать характеристику когнитивно-коммуникативным факторам возникновения коммуникативных сбоев.

Ключевые слова: коммуникативный сбой, когниция, инвариантная репрезентация, релевантность.

The aim of this article is to show that cognitive mechanisms are a powerful factor which determines a failure or success of communication.

Key words: communicative failure, cognition, invariant representation, relevance.

Неуспішна комунікація почала активно досліджуватись з кінця минулого століття. На позначення даного явища різні дослідники використовують різні терміни: комунікативна невдача (Земская, Єрмакова, Славова, Смирнова, Потемкин та інші), комунікативна девіація (Бацевич), комунікативний провал (Шмелева), комунікативна перешкода (Ладиженська), комунікативне утруднення (Пойменова), комунікативний збій (Падучева) [1, 2, 3]. Спираючись на теоретичну базу прагмалінгвістики, більшість дослідників розглядають явища неуспішної комунікації через призму теорії мовленнєвих актів, принципу кооперації та принципу ввічливості. Проте, у жодній із наукових розвідок не приділяється достатня увага когнітивним механізмам, що лежать в основі спілкування.

Зі становленням нової когнітивно-комунікативної парадигми спілкування все частіше розглядається як мислекомунікативна діяльність [4:266]. Згідно з цим новим когнітивним напрямком в прагмалінгвістиці мовлення є лише “вершиною вражаючого когнітивного айсберга”, результатом складних ментальних операцій, в яких задіяні величезні масиви інформації [5:658]. Вивчення когнітивних механізмів сприйняття та передачі інформації дозволяє по-іншому поглянути на проблему неуспішної комунікації.

Актуальність теми даної статті зумовлена загальною спрямованістю на дослідження явищ дискурсу в рамках новітньої когнітивно-комунікативної парадигми, а також недостатньою вивченістю явищ неуспішної комунікації у сучасній лінгвістиці.

Метою даної статті є висвітлення когнітивних механізмів виникнення комунікативних збоїв в англомовному дискурсі.

Об'єктом дослідження в даній статті є комунікативні збої у сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є когнітивно-комунікативні фактори, що спричиняють виникнення комунікативних збоїв.

Матеріалом дослідження виступатимуть прозові тексти художніх творів британських та американських письменників, а також англомовні художні фільми XX – початку XXI століть.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше була здійснена спроба висвітлити залежність успішності комунікації від когнітивних механізмів, які лежать в її основі.

Розгляд комунікативного збою як когнітивного явища ставить перед нами два завдання: по-перше, з'ясувати, які когнітивні механізми лежать в основі спілкування, по-друге, визначити, яким чином ментальні операції можуть призвести до комунікативного збою. Вирішуючи ці завдання ми не можемо не звернутись до результатів сучасних наукових розвідок суміжних з лінгвістикою дисциплін, а саме нейрології та досліджень в галузі штучного інтелекту.

Перебуваючи під впливом “комп'ютерної метафори”, когнітивісти другої половини минулого століття порівнювали роботу мозку із покроковим виконанням операцій комп'ютерним процесором. Насправді, завдяки своїй будові, мозок людини здатен паралельно обробляти величезну кількість інформації [6:70]. Більш того, маючи однорідну будову, кора головного мозку обробляє всю інформацію за одним і тим самим алгоритмом, не залежно від якого органу чуттів вона надходить. Це означає, що у комунікації зорові, слухові, тактильні та інші види сигналів обробляються паралельно та є рівноцінними. Сам алгоритм обробки інформації зумовлений будовою головного мозку і полягає у співставленні нових даних із вже існуючими у нашій пам'яті інваріантними репрезентаціями об'єктивної реальності, а також одночасному складанні прогнозів стосовно того, яку інформацію ми отримаємо наступною [6:88]. Отже, говоріння і розуміння – це не

“перекодування” значень в поверхневу структуру і навпаки, а інтерпретація отриманих даних на основі раніше набутих знань [7:377].

У процесі еволюції кора головного мозку людини розвинула здатність з усього інформаційного потоку автоматично відфільтровувати найбільш релевантні на даний момент сигнали. Загалом, релевантними можуть бути всі дані, що до нас надходять із зовні, а також внутрішні репрезентації об’єктивної реальності, задіяні у співставленні інформації [8:608]. Якщо вхідні дані успішно співвідносяться з існуючими, а прогнози справджуються, весь процес проходить практично неусвідомлено і потребує відносно небагато часу [6:70]. У спілкуванні така автоматизація дій дозволяє здійснювати постійний моніторинг триваючої в даний момент комунікативної ситуації і дає мовцю можливість зосереджувати увагу лише на найважливіших аспектах комунікативної взаємодії [9:195]. Проте, інколи окремі дані можуть потребувати більш детального, як правило усвідомленого аналізу, який, в свою чергу, потребує значно більше часу [6:70, 9:190], що може призвести до певних труднощів у комунікації. Такі труднощі ми називаємо **комунікативними збоями**.

Комунікативні збої можуть бути викликані рядом причин, пов’язаних із механізмом обробки інформації. **Недостатня релевантність** повідомлення є однією із причин. Наприклад:

“I just talked to the head coach of the Panthers, and they will offer you a contract right now, on the spot, no questions asked. It’s not a lot of money, but it’s a job. You’ll still be the quarterback, the starting quarterback! A done deal. It’s all you, baby.”

“The Panthers?”

“You got it. The Parma Panthers.”

There was a long pause as Rick struggled with geography. Obviously it was some minor-league outfit, some independent bush league so far from the NFL that it was a joke. Surely it wasn’t arena football. Arnie knew it better than to think about that.

But he couldn’t place Parma. “Did you say Carolina Panthers, Arnie?”

“Listen to me, Rick. Parma Panthers” [10:23].

Після чергової невдалої гри Рік втратив місце у команді. Будучи вже немолодим футболістом та маючи далеко не найкращий послужний список, він розуміє, що навряд чи знайдеться команда вищого дивізіону

національної футбольної ліги Сполучених Штатів, яка захоче його взяти. Арні, агент Ріка, доклав неабияких зусиль, аби якось допомогти своєму підопічному, проте спромігся знайти йому місце лише в італійському місті Парма. Проте, сама назва клубу “The Parma Panthers” не є достатньою, щоб Рік міг зрозуміти, про що йдеться: Рік нічого не знає ні про існування міста Парма, ні про те, де воно знаходиться, що і призводить до комунікативного збою.

Даний приклад також ілюструє, як, отримавши інформацію, мовець намагається її проінтерпретувати на основі раніше набутого досвіду, а саме знань про структуру футбольної ліги і вимоги футболістів, та попередньо сформованих прогнозів, в даному випадку – місця, на яке Рік може розраховувати після свого провалу. Мовець витратив багато часу на осмислення отриманої інформації, перш ніж усвідомив недостатню релевантність повідомлення.

Недостатня релевантність може спричинити комунікативний збій не лише при сприйнятті, а й під час планування подальших комунікативних дій. Оскільки планування комунікації залежить від попереднього досвіду людини, у нетипових ситуаціях можуть виникати труднощі співвіднесення актуальних даних із наявними у пам'яті репрезентаціями, внаслідок чого мозок змушений виконувати додаткові ментальні операції, що, в свою чергу, і спричиняє комунікативний збій.

Наступний приклад – це фрагмент діалогу, в якому хлопець і дівчина планують побачення. Хлопець хоче познайомити дівчину зі своїм батьками, для нього це вперше і він не знає, як їй про це сказати. Випереджувальне запитання дівчини стає для нього несподіванкою:

“What’s on the agenda?” I asked.

“Hmmm ...” I watched him frame his answer carefully. “What would you say to meeting my family?” [11:316].

З прикладу видно, що хлопцю знадобився деякий час на формулювання відповіді, що і стало причиною збою.

Іншою причиною комунікативного збою є **конфлікт релевантності**. Оцінюючи ситуацію та одночасно складаючи прогнози її подальшого розвитку, мозок мовця автоматично підбирає когнітивну модель, яка найбільше відповідає вимогам конкретної ситуації. Проте, в окремих випадках нетиповість або неоднозначність ситуації можуть призвести до труднощів у спілкуванні, викликаних конфліктом релевантності. Під конфліктом релевантності ми розуміємо одночасне

співвіднесення вхідних даних з декількома, часто альтернативними, інваріантними репрезентаціями. Розглянемо наступний приклад:

*“I suppose you’re curious about why I asked to stop in, Miss Voss.”
What answer did he want? Yes? No? I thought about it so long that when I finally decided Yes, it was too late to say it [12:50].*

Вищенаведений фрагмент є уривком із діалогу між начальником та його підлеглою, міс Восс. Як видно з прикладу, репліка начальника була настільки неоднозначною, що викликала досить сильний конфлікт релевантності у його підлеглої, на розрішення якого міс Восс знадобилось чимало часу.

Як було зазначено вище, релевантність не є абсолютною величиною, а отже і конфлікт релевантності може мати різну інтенсивність, в залежності від ступеня релевантності конфліктуючих моделей. У вищенаведеному прикладі релевантність моделей була практично однаковою, а тому вибір між ними було зробити досить важко. Проте, у випадках, коли конфліктують моделі із досить різним ступенем релевантності у мовленні можуть виникати лише незначні паузи як ознаки невпевненості. Наприклад:

“Uh, I was wondering... if you would go to the spring dance with me?” [11:76].

В цьому випадку, альтернативною даній моделі поведінки виступала модель не запрошувати дівчину на весняний бал, додатково підсилена страхом отримати відмову. Проте, вона не була достатньо сильною і вплинула на мовлення лише короткотривалими паузами-ваганнями.

Комунікативний збій може також виникнути в результаті небажаного співвіднесення нової інформації із існуючими інваріантними репрезентаціями. Слідом за Д. Вілсон та Д. Спербером ми вважаємо, що мовець має право, керуючись власними інтересами, не повідомляти певну інформацію та уникати окремих тем у спілкуванні [8:612]. Коли в комунікації мовець раптово “наштовхується” на одну із таких неприємних тем, виникає **небажана релевантність**, що, в свою чергу, може призвести до комунікативного збою.

Наприклад:

“He’s built like a dream! And he talks so cultured, Lin. He’s really smart. You know, smart-smart. And so-o-o good-looking you could die.”

Suddenly, her chirpy, life's-a-party tone fizzled out. She touched my chin with her fingertips. "Baby, watch out for him."

"What do you mean?"

"You know what I mean. Deep down, he's a rat."

It took me a minute to find the words. "What makes you think that?"

"Oh, Lin, I know guys. He's not good, like your father. And I can see it in your eyes, how he feels about you. Don't tell me no." She took a deep, shaky breath "Oh, Linda, I wish you could've found someone to love you" [12:175].

Матір, розмовляючи з дочкою (Linda) про чоловіка останньої, раптово починає говорити про його негативні риси. Для дочки такий хід розмови виявляється несподіваним, більш того, ця нова тема є для неї дуже неприємною, оскільки болісно зачіпає її особисті переживання – Лінда не знає, як реагувати, в результаті відбувається збій.

Визначаючи небажаність певної теми, мовець може керуватись не лише власними інтересами, а й інтересами співбесідника, наприклад:

"I saw you at dinner tonight," he said. "At Il Tribunale. You were with someone."

A quick fake grin, then, "Yes, that's Carletto, my boyfriend."

Another pause as Rick decided not to pursue this [10:149].

Розмова відбувається у кафе, між двома людьми, які нещодавно познайомились. Під час бесіди Рік випадково зачіпає неприємну для своєї співбесідниці тему – її хлопця. Комунікативний збій відбувається через те, що, розуміючи небажаність цієї теми, Рік вирішує відмовитись від подальших розпитувань.

Небажана релевантність може мати соціокультурний характер, оскільки в кожній культурі є теми, обговорення яких є небажаним або неприпустимим в окремих соціальних ситуаціях. Розгляньмо приклад діалогу між роботодавцем та претенденткою на посаду секретарки, яка одночасно є дружиною його колеги:

"You need a secretary."

"Yes."

He stopped talking and just stared at me. Not stared, but probed. Then his eyes moved downward, and I thought: He wants to know if I'm pregnant [12:184].

Жінка була вагітною, проте втратила дитину. Зазвичай, такі теми обговорюють лише в колі дуже близьких людей, а отже їх не прийнято

зачіпати у формальних ситуаціях. Роботодавець знав про її вагітність, тому він здивований, що вона прийшла найматись на роботу. Одначе, він не може прямо спитати, чи жінка вагітна, чи щось трапилось з дитиною.

Небажаним може бути не лише зачіпання певних тем, але і вживання окремих слів, пов'язаних з цими неприємними темами. Розгляньмо як приклад продовження вищенаведеного діалогу.

“I’m not pregnant,” I announced. This time he did stare. “Well, you were... you seemed to be looking...” [2:184].

У даному випадку причиною збою стає відверта заява жінки про те, що вона не вагітна, “називаючи речі своїми іменами”. Із репліки чоловіка видно, що вживання слова “вагітна” є для нього табуйованим, що викликало у нього труднощі у продукуванні мовлення.

За загального домінування кооперативних стратегій, у випадку, коли має місце комунікативний збій, мовці намагаються його подолати. Отже, **перспективи** подальших наукових розвідок ми вбачаємо у дослідженні стратегій і тактик подолання комунікативних збоїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видав. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Смирнова М. Н. Коммуникативные неудачи в неофициальном диалоге (на материале английского языка) : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Марина Николаевна Смирнова. – М., 2003. – 165 с.
3. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи [Електронний ресурс] / Вера Степановна Третьякова // Известия Уральск. гос. ун-та. – 2003. – № 27. – Вип. 14. – Режим доступа : [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027\(03_14-2003\)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=/content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027(03_14-2003)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=/content.jsp)
4. Шевченко И. С. Лингвистическая прагматика в Украине / И. С. Шевченко // Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
5. Fauconnier G. Pragmatics and cognitive linguistics / Gilles Fauconnier // The Handbook of Pragmatics / edited by Laurence R. Horn, Gregory Ward. – Oxford : Blackwell Publishing, 2006. – P. 657–674.
6. Хокинс Дж. Об интеллекте / Джефф Хокинс, Сандра Блейкли. – М. : ООО “И. Д. Вильямс”, 2007. – 240 с.
7. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. – Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – Т. 40, № 4. – С. 368–377.
8. Wilson D. Relevance theory / Deirdre Wilson, Dan Sperber // The Handbook of Pragmatics / edited by Laurence R. Horn, Gregory Ward. – Oxford : Blackwell Publishing, 2006. – P. 607–632.
9. Dijk T. A. van. Cognitive context models and discourse / Teun A. van Dijk // Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – P. 189–226.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Grisham J. Playing for Pizza / J. Grisham. – NY : Bantam Dell, 2008. – 308 p.
11. Meyer S. Twilight / S. Meyer. – NY : Little. Brown and Company, 2006. – 498 p.
12. Isaacs S. Shining Through / S. Isaacs. – NY : Harper & Row, Publishers, 1988. – 375 p.

КЛИМЕНКО О. С., РУДНИЦЬКА Н. М., ЄВЖЕНКО Т. Ю.

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ
(на матеріалі казки Р. Дала “The bfg” та її перекладів)

Статтю присвячено аналізу перекладу літературної казки з англійської на російську мову. Виділено специфічні риси, які вирізняють переклад літературної казки від перекладу інших жанрів дитячої літератури.

Ключові слова: переклад, літературна казка, каламбур, лексичні проблеми перекладу.

Статья посвящена анализу перевода литературной сказки с английского языка на русский. Выделены специфические черты, которые отличают перевод литературной сказки от перевода других жанров детской литературы.

Ключевые слова: перевод, литературная сказка, каламбур, лексические проблемы перевода.

The article deals with the analysis of a literary fairy-tale translation from English into the Russian language. Features, specific for a literary fairy-tale translation in comparison with other types of children's literature translation, have been singled out.

Key-words: translation, literary fairy-tale, wordplay, lexical problems of translation.

Актуальність дослідження. Сьогодні важко точно визначити, коли саме виникла дитяча література. Вважається, що англійську літературу для дітей було започатковано приблизно у 600 р., але 1200 років потому вона дуже повільно розвивалася [1:359]. Лише у XIX ст. почався помітний розвиток дитячої літератури у країнах Європи, і сьогодні тут значну частину літератури для дітей складають перекладені твори, хоча не завжди якість є високою. Саме тому питання перекладу дитячої літератури залишаються актуальним; цим питанням приділяли увагу такі дослідники, як Р. Ойттінен (R. Oittinen) [2], З. Шавіт (Z. Shavit) [3], Р. Табберт (R. Tabbert) [4], В. Вівер (W. Weaver) [5], Дж. Зайпс (J. Zipes) [6], Н. Демурова [7].

Метою цієї розвідки є узагальнення тих перекладознавчих теорій, що є релевантними для перекладу тексту літературної дитячої казки, та аналіз особливостей перекладу тексту англійської казки Р. Дала “The BFG”, оскільки казки Р. Дала є особливо цікавими і водночас складними для перекладу через велику кількість так званих “лінгвістичних метаморфоз”.

Матеріалом цієї розвідки слугував оригінальний текст казки Р. Дала “The BFG” та тексти її перекладів російською мовою І. Шишкової та Т. Євженко.

В останні 30 років у багатьох країнах світу велика кількість дослідників зосередили свою увагу на дослідженні дитячої літератури через низку причин:

- 1) перекладена дитяча література, як вважається, будує мости між різними культурами;
- 2) для дитячої літератури характерні специфічні складнощі для перекладу;
- 3) обмеження, пов’язані з віком читачів [4:303].

Шведський дослідник Г. Клінберг (G. Klingberg) виділив чотири фактори, які впливають на наявність у перекладі дитячої літератури відхилень від оригінального тексту:

- 1) недосконале володіння мовою дітьми;
- 2) намагання перекладача не порушувати табу, які з точки зору педагогів слід було б підтримувати;
- 3) обмежене знання світу, притаманне дітям;
- 4) комерційний інтерес видавця [8].

Оскільки матеріалом цієї розвідки слугував твір, призначений для перш за все для дітей молодшого та, можливо, середнього шкільного віку, має сенс розглянути критерії якісного перекладу дитячих книг залежно від вікової категорії читачів (дошкільний або молодший шкільний вік, середній шкільний вік та старший шкільний вік), які пропонує А. Потапова. На її думку, для всіх вікових категорій актуальними є два основних принципи: загальна акцептабельність та динамічна еквівалентність. Останній принцип означає, що переклад будь-якої дитячої книги має викликати у цільовій аудиторії ту саму реакцію, що й оригінал у своїх реципієнтів. Загальна акцептабельність для першої вікової групи включає в себе:

- 1) структурну простоту;
- 2) легкозрозумілість;
- 3) гармонію між малюнками і текстом;
- 4) збереження форми.

Для другої групи виділяються наступні критерії:

- 1) легкозрозумілість;
- 2) текстуальна цілісність;

3) функціональна відповідність;

4) дотримання педагогічних цілей [9:196].

За жанром “The BFG” є літературною казкою, і оригінальному творові притаманні основні характерні риси літературних казок, виділені Єнсом Тісмаром (Jens Tismar): синтетичність, штучність, майстерність, на відміну від фольклорної казки, що є, як правило, простою та не має конкретного автора [9].

Абревіатура “BFG” означає “Big Friendly Giant”, тому російською мовою І. Шишкова переклала як “БДВ, или Большой и Добрый Великан”. Цей велетень є одним з двох головних персонажів, і саме особливості його характеру, що відбиваються у мовленні, сповненій перекручених новоутворень типу *whoppsy-whiffling ideas, frobscottles, snozzcumbers, gumfrogs*. За сюжетом цьому велетню вже декілька сотень років, але він розмовляє, як маленька дитина: переставляє букви і склади, утворює свої слова, що якнайкраще виражають його думку і відбивають його бачення світу. В оригінальному тексті було визначено 148 лексичних новотворів і десять каламбурів, що являють собою труднощі для перекладу. В цілому, всі ці труднощі можна умовно розділити на декілька підгруп:

словогра;

оказіоналізми, створені шляхом складання кількох слів;

абсурдизми;

перекручення звукової форми слова;

звуконаслідування;

лайка.

Як зазначає Н. Ніколенкова, естетичні якості дитячої літератури є так само важливими, як дидактичні, а естетичну насолоду дитина може отримати завдяки багатству мови, мовній грі. У процесі читання дитина набуває здатність насолоджуватись мовою, сприймати її красу [11:83].

Щодо перекладу словогри, І. Шишковій вдається передати гумористичний ефект в перекладі, водночас зберігаючи невимушеність. Так, наприклад, у розповіді велетня про те, який смак мають люди з різних країн, читаємо:

1) *Turks from Turkey is tasting of turkey* [1:14].

Его послушатъ – индусы из Индии ничуть не хуже индюшатины!
[2:16]

2) *Greeks from Greece is all tasting greasy* [1:14].

Все греки жесткие, как скорлупа грецких орехов [2:16].

3) - *There is something fishy about Wales.*

– *You mean whales! [1:15]*

- *Жители острова Сардиния пахнут сардиниями.*

– *Вы хотите сказать – сардинами? [2:16].*

4) *Human beans from Jersey is tasting of cardigans [1:15].*

- *Жители Дублина по вкусу напоминают овчонки, потому что вокруг пасется много овец.*

– *Вы хотите сказать, у них вкус дубленок! [2:17]*

Треба зазначити, що оригінал часто залишає місце для творчості перекладача. Наведені приклади можна перекласти інакше:

1) *Индусы напоминают вкус мяса индюшки.*

2) *Да потому что алжирцы все из Алжира жирные как жир!*

3) - *Житель Китая чем-то напоминает рыбу.*

– *Кита - вы хотите сказать!*

4) - *Человеки из Ямайки самые противные на вкус. Как-будто тряпку пожевал.*

- *А! Майки! (переклад Т. Євженко)*

Подекуди І. Шишкова не передає ефект каламбуру, а тлумачить репліку персонажа:

- *Quite often I is right instead of left [1:10].*

- *Иногда я могу ошибаться и говорить невпопад [2:11].*

Втім, у цьому реченні також можна передати каламбур:

Часто вместо правого я говорю непонятное левое (переклад Т. Євженко).

Оказіоналізми, створені шляхом складання кількох слів, перекладаються, як правило, за допомогою калькування. Імена великанів-людоджерів, приміром, виглядають так:

The Fleshlumpeater

Мясазаглотнем

The Bonecruncher

Кровушкипопьем

The Manhugger

Анукаобними

The Childchewer

Детокпожует

The Meatsripper

Мигомпроглотим

The Maidmasher

Девочкойзакусим

The Bloodbottler

Кровькапкан (переклад І. Шишкової)

Велетень їсть дивні овочі – *snozzcumbers*, у перекладі І. Шишкової *шишигурець*. Враховуючи те, що за твором цей овоч виглядав зовсім не апетитно і на смак був дуже неприємним, можна запропонувати інший варіант – *бекафугурець*.

У країні велетнів живуть незвичайні звірі – *hippodumplings* та *crocadondillies*, у перекладі І. Шишкової *тигродили* та *зебронотами* відповідно. Значення слова *dumpling*, що входить до складу першої назви, не викликає будь-яких асоціацій із агресивною твариною, тому можна запропонувати варіант поєднання принаймні менш агресивних тварин, ніж тигри та крокодили, наприклад, *носоробезьяны*.

Абсурдизми передаються за допомогою таких самих новотворів, і важливим завданням перекладача є зберегти емоційну забарвленість, яка часто притаманна цим словам в оригіналі:

How wondercrump!

Whoopsey-splinkers!

Squiffing!

Ананасово!

Шоколадно!

Ззаикательно (переклад І. Шишкової);

Как же солнцечудненько!

Ухтыпрекрасно!

Обморожительно! (переклад Т. Євженко);

Whenever I is feeling a bit scrotty ... [1:23];

Когда мне капустно ... [2:27];

Когда мне носливо ... (переклад Т. Євженко).

Порівняно з іншими видами okazionalizmів Р. Даля, перекручення звукової форми слова не являють собою проблеми для перекладу:

Elefant, langwitch - *Слоножеребенок, муравзык* (переклад І. Шишкової);

Natterboxes - *Паукуны-болтуны* (переклад І. Шишкової).

Автор використовує ефект звуконаслідування, наприклад:

humming-buzzing,

terrific hullaloo,

clupety-clumpety-clump.

У перекладі цей ефект також відтворюється:

жужжащее-гудящий,

невероятная шумиха,

бум-бум-бум (переклад І. Шишкової).

Р. Дале робить мовлення своїх героїв доволі емоційним, що можна побачити у прикладах, наведених у Таблиці 1. Там само наводяться варіанти перекладу, виконані з урахуванням контексту, емоційної забарвленості відповідних слів в оригіналі, їх лексичного значення та особливостей форми.

Таблиця 1

Приклади лайки у казці Р. Дала “The BFG” та варіанти її перекладу

Оригінал	Переклад І. Шишкової	Переклад Т. Євженко
<i>The old rotten rotrasper</i>	<i>Старая противная тигродила</i>	<i>Ну дрянная старая кочеряга</i>
<i>The filthy old fizzwiggler</i>	<i>Отвратительная деткомучительница</i>	<i>Старая гнилая гусеница</i>
<i>Ruddy little runt</i>	<i>Великанчик-тушканчик</i>	<i>Малявка-козявка</i>
<i>Troggy little twit, mucky little midget</i>	<i>Крошка-великошка! Великашка-букашка! Великузлик-медузлик!</i>	<i>Великашка-таракашка! Лягушонок-малорос! Креветка-серветка!</i>

Окрім зазначених вище лексичних проблем перекладу казки Р. Дала “The BFG”, на увагу заслуговує також наявність в оригіналі яскравих детальних описів, наприклад:

The BFG flung open a massive cupboard and took out the weirdest-looking thing Sofie had ever seen. It was about half as long again as an ordinary man but it was much thicker. It was as thick around its girth as a perambulator. It was black with white stripes along its length. And it was covered all over with coarse knobbles [1:13].

Цікаво, що І. Шишкова, намагаючись зробити текст перекладу якомога простішим для сприйняття дитячою читацькою аудиторією, часто скорочує такі описи. Так, наведений вище фрагмент – опис дивного овочу *snozzcumber* (шишгурец, бекафугурец) – в оригінальному тексті складається з п’яти речень. І. Шишкова вміщує цей опис у два речення:

БДВ распахнул дверь массивного буфета и вытащил очень странный овощ, черный в белую полоску, весь покрытый грубыми колючими шишками. Он был длиной в полчеловека, но гораздо толще, и напоминал детскую коляску [2:15].

І. Шишкова широко використовує ресурси мови перекладу, намагаючись зробити оповідання якомога образнішим, наприклад:

Every day he (the piglet) tells himself ... [1:34].

Он (поросенок) удивленно всхрюкивает [2:39].

Зважаючи на все, зазначене вище, можна зробити висновок, що перекладачеві дитячої літературної казки слід брати до уваги ті фактори, що діти недосконало володіють мовою, мають обмежені знання про світ, а дорослі встановлюють певні дидактичні цілі перед будь-яким твором дитячої літератури та його перекладом. Щодо першого фактору, перекладач має зробити переклад структурно простим і легкозрозумілим та зберегти основні риси форми оригіналу. Для казки Р. Даля характерним є перш за все використання великої кількості okazionalizmів та широке використання каламбуру; ці риси мають бути відтворені у перекладі. Каламбур в оригіналі відтворюється у перекладі каламбуром, причому бажано, щоб цей каламбур ніс те саме емоційне навантаження і був достатньо прозорим, що забезпечить адекватне сприйняття перекладу дітьми-читачами. **Перспективним** видається подальше дослідження специфіки перекладу дитячої літературної казки у порівнянні з перекладом дитячої нехудожньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *World Book Encyclopedia*. Volume 12. - World Book Inc., 1994. - 342 p.
2. *Oittinen R.* Translating for Children. / Riita Oittinen. - Garland, Inc., New York, 2000. - 135 p.
3. *Shavit Z.* Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem / Zohar Shavit // *Poetics today*. - Oxford University Press Inc., New York, 1981. - P. 171–179.
4. *Tabbert, Reinbert.* A Review of Critical Studies Since 1960 / Reinbert Tabbert. - John Benjamins Publishing Company of Children's literature, 2002. - 375 p.
5. *Weaver W.* Alice in Many Tongues: The Translations of 'Alice in Wonderland' / Warren Weaver. - Madison: University of Wisconsin Press, 1964. - 192 p.
6. *Zipes J.* The Oxford Companion to Fairy-Tales / Jack Zipes. - Oxford University Press Inc., New York, 2000. - 367 p.
7. *Демурова Н. М.* О переводе сказок Кэрролла / Нина Михайловна Демурова. - М.: "Наука", 1991. - 185 с.
8. www.garlandpub.com
9. *Потапова А. Є.* Дитяча література: підходи та критерії перекладу / А. Є. Потапова // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту. - Серія "Філологічні науки". - Вип. 49. - С. 193–197.
10. <http://yun.complife.net/>
11. *Николенкова Н. В.* Лингвистическая составляющая современной детской литературы: о "вкусном языке" / Н. В. Николенкова // Сб. материалов конгресса "Русская литература в формировании современной языковой личности". - СПбГУ, 2007. - С. 83–88.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Dahl R.* The BFG / Roald Dahl. - Great Britain Richard Clay Ltd., 1982. - 187 p.
2. *Даль Р.* БДВ, или Большой и Добрый Велика / Роальд Даль ; [пер. с англ. И. Шишковой]. - М.: Росмэн, 2005. - 198 с.

KORBOZEROVA N. M.

Universidad Nacional Tarás Shevchenko de Kyiv

ESTRUCTURA DE LOS ELEMENTOS DE RELACIÓN ORACIONAL

У статті проаналізовано структурну організацію елементів зв'язку в іспанському реченні.

Ключові слова: структурна організація, прийменник, сполучник, відносний займенник, синтагма, сурядність, підрядність.

В статье проанализирована структурная организация элементов связи в испанском предложении.

Ключевые слова: структурная организация, предлог, союз, относительное местоимение, синтагма, сочинение, подчинение.

The article focuses upon the structure of coherence elements in Spanish sentences.

Key words: structure, preposition, conjunction, relative pronoun, syntagma, coordination, subordination.

Entre los elementos de relación se distinguen las preposiciones, conjunciones, pronombres relativos y los sufijos flexivos de número, género y persona.

La preposición sirve para establecer relaciones entre el verbo y los siguientes complementos: objeto directo, indirecto y preposicional, modificador adverbial y complemento agente: *Paseando por el parque encontramos **a** Pablo; Los amigos hablan **de** las últimas noticias; La tempestad estalló **por** la noche; La carta fue recibida **por** mi mamá.* Para el objeto directo, indirecto y complemento agente el español dispone de un número limitado de preposiciones: **a** – objeto directo e indirecto, **para** – objeto indirecto, **por, de** – complemento agente. Como elemento de relación entre el objeto preposicional y complemento adverbial se usa prácticamente cualquier tipo de preposición.

Merece una mención especial el uso de la preposición **a** ante el objeto directo y el objeto indirecto: *Devolví el dinero **a** Pedro – Le devolví el dinero; Vi **a** Juan – Le vi.* La única manera de distinguir bien las dos funciones es la de convertir las estructuras en pasivas: *Juan fue visto por mí; El dinero fue devuelto por mí **a** Pedro.*

Resumimos los casos más frecuentes del uso de **a** ante el objeto directo: ante un SN que indica persona determinada: *Veo **a** María;* ante un SN que indica una personificación: *Invocamos **a** Dios; Temo **a** la Muerte; Temo la muerte;* ante pronombre personal, indefinido o relativo de persona: *No le creo **a** él; No veo **a** nadie; este es el chico **a** quien necesitamos;* ante nombre colectivo de personas (no obligatorio): *No es fácil engacar (**a**) la gente; El jefe avisa (**a**) su personal;*

ante nombre de cosa si el verbo va seguido con frecuencia de nombre de persona (no obligatorio): *La Península comprende (a) España y Portugal; No sé cómo calificar (a) este hecho*; ante nombre propio de país o ciudad (uso anticuado): *Los reyes visitaron (a) Italia*. Este uso ya no es del español actual. Sólo se ha dado con nombres propios sin artículo.

La conjunción coordinante sirve para unir sintagmas de idéntica función o partes de sintagmas. También puede juntar diferentes sintagmas con la misma función: 1) *Los manifestantes agitan los brazos y gritan* – dos SSVV que se coordinan; uno tiene VT, el otro un VIT; 2) *Carmen no le pone una tarjeta postal a su novio **sino** a su amigo* – dos SPREP en función de objeto indirecto; 3) *Esto tenía que ocurrir tarde **o** temprano* – dos SADV usados como modificador adverbial; 4) *Lo tengo aquí **o** en casa* – un SADV y un SPREP en función de modificador adverbial; 5) *No se creen las palabras mías y de mi mujer* – una de dos categorías diferentes: SADJ con un SPREP, usados como POM de un SN.

Existe una interpretación tradicional según la que cualquier estructura coordinada se derive de una coordinación de proposiciones. Por ejemplo, las oraciones (1) y (2) son formas adverbiales de: (1a) *Los manifestantes agitan los brazos y los manifestantes gritan*; (2b) *Carmen no le pone una tarjeta postal a su novio sino que Carmen le pone una tarjeta postal a su amigo*. (1) y (2) se consideran como oraciones elípticas. Es cierto que existe la elipsis como procedimiento estilístico a reducir enunciados. Nuestro objetivo es describir estructuras lingüísticas concretas, es decir, tal como se usan en realidad. Esto no nos permite agregar o cambiar libremente elementos del enunciado.

El fenómeno de las proposiciones coordinadas se tratará al hablar de la oración compuesta. La concordancia se encuentra diversos casos de concordancia entre constituyentes que se coectan con el verbo y otros constituyentes de la oración: concordancia entre sujeto y verbo: se expresa en sufijos flexivos de persona y número: *Y me marchó; Las aguas se levantan; Pepe y tú sois alumnos; Vosotros y yo somos estudiantes*. Cuando un nombre colectivo es núcleo del sujeto puede haber concordancia gramatical o concordancia de sentido. Concordancia gramatical significa que el número gramatical del núcleo del sujeto corresponde al número del verbo finito. Concordancia de sentido supone discordancia gramatical puesto que el número gramatical del sujeto es singular mientras que el verbo finito tiene número plural. El verbo sigue entonces el significado plural que está en el nombre colectivo: (1) *El **rebaño** **está** muy lejos*; (2) *Una **multitud de personas** **aguardaban** el paso del desfile*; (3) *La **tripulación del barco** **pudo** salvarse porque **llevaban** chaleco salvavidas*.

(1) Concordancia gramatical, hay homogeneidad o determinación de dos elementos que componen juntos el nombre colectivo. (2) La concordancia de sentido, tiene lugar cuando se trata de heterogeneidad o indeterminación de los componentes del nombre colectivo. En el uso práctico tenemos entonces una estructura de la oración: en la que el nombre colectivo va seguido de un SPREP con nombre en plural (2); en la que existe una distancia relativamente grande entre el nombre colectivo y el verbo finito (dos proposiciones diferentes): (3). **Concordancia entre sujeto y atributo:** cuando el atributo es un SADJ, concuerda en género y número con el sujeto: *La cosa está clara ahora; Las niñas son aplicadas; La casa y el jardín están muy limpios; La habitación y la cocina están muy sucias*. Los pronombres personales *yo, tú, usted, ustedes* son ambiguos con respecto al género y llevan el atributo en el género que corresponde al sexo de la persona a que se refieren en la situación concreta: *Tú eres alto/alta*. **Concordancia entre sujeto y complemento de sujeto:** el complemento de sujeto difiere del atributo por el hecho de que no es copulativo sino transitivo, intransitivo o reflexivo. El complemento de sujeto realizado en forma de un SADJ concuerda en género y número con el sujeto: *La madre miró orgullosa a su hija; Los excursionistas salieron de viaje alegres*. **Concordancia entre objeto directo y complemento de objeto:** existe una clase de verbos transitivos que permiten o necesitan al lado del objeto directo obligatorio la presencia de un complemento de objeto. Si este complemento tiene la forma de un SADJ hay concordancia en género y en número entre el objeto directo y su complemento: *Encontraron sanos a los niños que se habían perdido; Los chicos llamaron a Paco cobarde*.

Los morfemas gramaticales empleados para expresar relaciones entre proposiciones son sobre todo las conjunciones y los pronombres relativos. También juegan un papel los fenómenos de concordancia y preposiciones: 1) *Las personas que hablan mucho no siempre dicen mucho*; 2) *Todos se acuerdan de que el verano ha sido muy bueno*; 3) *Deben presentarse los niños a los que les toca el turno*; 4) *Todos cuantos estaban interesados asistieron a la reunión*; 5) *Los asistentes a la reunión se levantaron y salieron del aula*. (1) – se halla el pronombre relativo **que** (une la proposición *hablan mucho* con el antecedente *personas*), no expresa ni género ni número, su significado es mínimo; sólo es un elemento de relación. (2) – **que** es una conjunción subordinante porque introduce una proposición subordinada sustantiva. Esta proposición se une con el verbo finito *acuerdan* por medio de la preposición **de**. Preposición y proposición funcionan como objeto preposicional del verbo. (3) – pronombre relativo **los que** expresa concordancia con el antecedente *niños* en género y número. La

preposición **a** no funciona como elemento de relación. Es un constituyente de la proposición que relaciona **los que** con el verbo finito *toca*. El pronombre relativo cumple la función de objeto indirecto de la subordinada. (4) – el pronombre relativo **cuantos**. Su antecedente es *todos*, con el que concuerda en género y número. (5) – la conjunción coordinante **y**, que establece una coordinación entre dos proposiciones.

El pronombre relativo sirve para introducir proposiciones subordinadas relativas (o adjetivas). Existen pronombres relativos sustantivos, adjetivos y adverbiales. Tienen una función doble: funcionan como elemento de relación entre dos proposiciones; tienen una función determinada como constituyente de la proposición relativa: *No le gusta a José el pueblo **en que** vive* – modificador adverbial de *vive*; *Es un pueblo **cuyos** vecinos son unos paletas* – DET del nombre *vecinos*; *José se marcha de allí **cuando** pueda* – modificador adverbial de *pueda*.

a) pronombres relativos sustantivos: **que**, usado para referirse a cosas y a personas sin que preceda preposición; **el que, la que...** – para referirse a personas y a cosas; **quien, quienes** – se refiere a personas y se usan tras preposición y sin preposición en proposición relativa explicativa; **el cual, los cuales...** – se refiere a personas y a cosas, y se usan sobre todo en el lenguaje escrito.

Cuando precede una preposición se evita el uso del pronombre relativo **que** sin artículo definido en dos casos: el pronombre relativo va precedido de una preposición compuesta: *Hay un edificio **enfrente del que** está el quiosco*; se encuentra una preposición breve **por, sin**: *Esta es la obra **por la que** se interesa mi suegra*; *Faltan los datos **sin los que** es imposible acabar el trabajo*.

b) pronombres relativos adjetivos: **cuyo, -a, -os, -as; cuanto, -a, -os, -as** – estas formas concuerdan en género y número con el nombre al que preceden. Funcionan; como un determinante del nombre: *Necesito una bici **cuyas** ruedas sean buenas*; *El tío iba diciendo **cuantas** cosas se le ocurrían = todas las cosas que se le ocurrían*.

El pronombre **cuanto** también se usa como pronombre relativo sustantivado: *El tío iba diciendo **cuanto** se le ocurría* – SN es sujeto del verbo finito.

c) pronombres relativos adverbiales: **donde, adonde** – de lugar; **cuando** – de tiempo; **como** – de modo.

Se usan generalmente sin antecedente, pero a veces con antecedente. Examinemos tales ejemplos: I. (1) *Esta es la manera **como** convencerla*. (2) *Lo hago **como** me lo ha dicho usted*. (3) *No sé **cómo** decirlo*. II. (1) *Nos reunimos en*

*el sitio **donde** hemos quedado. (2) Nos reunimos **donde** hemos quedado. (3) No sé **dónde** está Paco. III. (1) Me acuerdo del día **cuando** nos conocimos. (2) Se lo voy a explicar **cuando** sea necesario. (3) Quién sabe **cuándo** nos volveremos a ver.*

(1) el pronombre relativo adverbial se usa con el antecedente explícito. Tiene valor adverbial porque equivale a ***en que*** (*la manera en que; en sitio en que; en el momento en que*). (2) – el antecedente falta, es implícito. (3) se emplean como pronombres interrogativos, interrogación indirecta. No funcionan como elemento de relación.

La conjunción subordinante se halla al principio de las proposiciones subordinadas se llaman conjunciones subordinantes. Funcionan como elemento de relación entre una proposición y otra subordinada a la primera. La subordinada es una sustantiva o una adverbial. Por lo tanto tiene alguna función propia de un sintagma nominal o de un sintagma adverbial o preposicional.

Es posible que vaya mucha gente a la representación – proposición subordinada sustantiva en función de sujeto.

Aunque tenemos poco tiempo, iremos a la representación. Nosotros iremos también si van los demás – proposiciones subordinadas adverbiales; se emplean al principio o al final de la oración; funcionan como MOD de sujeto y núcleo de la oración.

Por su aspecto morfológico se distinguen dos tipos de conjunciones subordinantes: simples (**que, si, aunque, mientras, como**); compuestas (**para que, hasta que, afín de que, de manera que**).

En la clasificación de las proposiciones subordinadas en sustantivas, adjetivas y adverbiales el criterio de la clasificación es un criterio formal. 1) *Todo el mundo espera que se solucione el problema.* 2) *Todo el mundo espera hasta que se solucione el problema.*

En (1) *que* introduce una proposición sustantiva, que tiene la función de objeto directo del verbo finito *espera*. En (2) tenemos combinación de dos palabras sueltas *hasta + que*. La conjunción introduce el mismo tipo de proposición sustantiva, pero ahora cumple la función de complemento de la preposición *hasta* y forma un SPREP que desempeña la función de MOD adverbial del verbo finito *espera*. Resulta pues que hay que distinguir bien forma y función de la proposición subordinada.

Por mucho que insistía, no conseguí el permiso; La empresa resultó un éxito de manera que todos quedaron contentos.

Aquí se trata de dos casos del SPREP: se compone de una preposición y un nombre (o pronombre) como núcleo del SN (*mucho, manera*) seguido de una

proposición subordinada adjetiva en función de POM del núcleo. *Que* es un pronombre relativo.

Las conjunciones subordinantes simples y compuestas se clasifican por su significación en diferentes tipos: **causales**: *como, porque, pues, puesto que, ya que, etc.*; **comparativas**: *así como, como, como si, que*; **concesivas**: *aunque, bien que, por más que, etc.*; **condicionales**: *como, con tal que, si, siempre que, etc.*; **consecutivas**: *así que, que, etc.*; **dubitativa**: *si*; **de lugar**: *donde, adonde*; **enunciativa**: *que*; **finales**: *a fin de que, a que, para que, etc.*; **modales**: *como, conforme, según, etc.*; **temporales**: *cuando, después (de) que, hasta que, mientras (que), tan pronto como, etc.*

Las formas **cuando, donde, adonde** son pronombres adverbiales, aunque en su significado se parezcan a determinadas conjunciones.

La conjunción **que** tiene diferentes valores de acuerdo con el contexto en el que aparece: 1) *Pedro sabe más **que** Pablo* – conjunción comparativa; 2) *Es necesario **que** me escuches* – conjunción enunciativa; 3) *Llueve tanto **que** estoy calado* – conjunción consecutiva; 4) *No podré ir al cine; **que** no tengo tiempo* – conjunción explicativa.

La conjunción enunciativa es mero signo de subordinación sustantiva que no añade ningún significado propio a la proposición subordinada: 1) *No hay nadie en casa **porque** todos se han ido* – significación causal; 2) *Noa hay nadie en casa **porque** las luces están apagadas* – el significado explicativo.

El adverbio conjuntivo y expresiones adverbiales funcionan como modificadores de oración entera y la relacionan con otra anterior. Se encuentran en posición inicial de oración o de proposición yuxtapuesta. No tienen función de elemento subordinante: 1) *Pedro y Ana se quieren mucho. **Sin embargo** no se llevan bien*; 2) *Pedro no tiene dinero; **por esto** no va al fútbol*.

Sin embargo relaciona la oración en que se halla con la oración precedente. Otra oración tiene dos proposiciones yuxtapuestas. La expresión adverbial *por esto* establece relación entre las dos proposiciones. En los dos casos el adverbio conjuntivo modifica a la oración o proposición completa. Otros adverbios y expresiones adverbiales, usados como adverbio conjuntivo, son: *a saber, al contrario, con todo, en cambio, es decir, luego, mientras, no obstante, por consiguiente, pues*.

También se emplean conjunciones coordinantes para introducir una oración (y no una proposición) relacionándola con otra anterior: *Yo creía que vendrían a las Jocho los invitados. **Pero** no estoy seguro; Se esperaban protestos de los sindicatos. **Y** no ocurrió nada*.

КРИЖАНОВСЬКА М. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНОСПЕЦИФІКА КООПЕРАТИВНОГО ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО СПІЛКУВАННЯ ІТАЛІЙЦІВ

Статтю присвячено дослідженню етноспецифіки особистісно-орієнтованого спілкування представників італійського соціуму, вектор якого спрямований на кооперацію. У фокусі дослідження – особливості валоративної діяльності адресанта, адресатно-центричний характер комунікативної взаємодії та особливості вербалізації концепту СПІЛЬНІСТЬ в адресантно-адресатній конфігурації.

Ключові слова: кооперативне особистісно-орієнтоване спілкування, валоративна діяльність, концепт СПІЛЬНІСТЬ, адресатно-центричний характер комунікативної взаємодії.

Статья посвящается исследованию этноспецифике кооперативного неофициального общения представителей итальянского социума, вектор которого направлен на кооперацию. В фокусе исследования – особенности валоративной деятельности адресанта, адресатно-центричный характер коммуникативного взаимодействия, а также особенности вербализации адресантом концепта ОБЩНОСТЬ в адресантно-адресатной конфигурации.

Ключевые слова: кооперативное неофициальное общение, валоративная деятельность, концепт ОБЩНОСТЬ, адресатно-центричный характер коммуникативного взаимодействия.

The article as for investigation of ethnospecific features of Italians' cooperative personality-oriented communication. It focuses on peculiarities of addresser's axiological activity, addressee-oriented character of cooperative interaction and verbalization of communicative state of COMMUNITY within addresser-addressee configuration.

Key words: cooperative personality-oriented communication, axiological activity, concept COMMUNITY, addressee-oriented character of cooperative interaction.

Мета. Враховуючи орієнтацію наукової думки на конвергентне вивчення комунікативних, когнітивних та етноспецифічних аспектів діяльності адресанта та адресата, у даній статті здійснюється аналіз етнорелевантних характеристик кооперативного особистісно-орієнтованого спілкування представників італомовного соціуму.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку соціокультурних факторів формування специфіки кооперативного особистісно-орієнтованого спілкування італійців, відсутністю в італіїністиці робіт, присвячених етнокультурній маркованості комунікації представників італомовного суспільства.

Наукова **новизна** даної праці визначається тим, що вперше в італіїністиці досліджується етнорелеванті характеристики

кооперативного особистісно-орієнтованого спілкування на матеріалі сучасної італійської мови.

Об'єктом виступає кооперативне особистісно-орієнтоване спілкування італійців, проаналізоване у межах лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики.

Предмет дослідження становлять особливості вербалізації кооперативної спрямованості інтеракції італійців в особистісно-орієнтованому типі спілкування.

Сучасні дослідження особливостей комунікації визначаються інтегративним підходом та враховують етно-, соціо- і культурні категорії спілкування [1:6]. Ідея етнокультурної маркованості інтеракції представників певного мовного соціуму вирішуються з урахуванням ментальності, національної ідентичності, а також історичної, соціальної зумовленості національно-специфічних характеристик інформаційно-презентативної, аксіологічної, аргументативної діяльності адресанта та адресата. Особливо підкреслюється, що етнічно-ментальна своєрідність лінгвокультурної спільноти пов'язана “зі способом життя, стереотипами, культурними сценаріями поведінки” [1:132], а національний характер, у свою чергу, “відбиває ... стереотипи поведінки, психологічні схильності, емоційно-вольові реакції та поведінку народів” [1:133].

Кооперативно-орієнтоване спілкування, як відомо, передбачає досягнення спільно поставленої мети комунікації в окремій адресантно-адресатній конфігурації. На нашу думку, кооперативне особистісно-орієнтоване спілкування (ООС) італійців тримається на трьох засадах:

- вербалізації у мовленні адресанта експліцитної, категоричної, інтенсифікованої позитивної оцінки адресанта / його рис характеру / дій / наданої ним інформації та валоритивної синхронії;
- орієнтації спілкування на особистість адресата (адресатно-центричній спрямованості інтеракції);
- об'єктивації концепту СПІЛЬНІСТЬ в адресантно-адресатній конфігурації.

Глибокий знавець культури італійців, перекладач творів У. Еко, російський філолог Олена Костюкович підкреслює національномарковані особливості кооперативного ООС італійців під час так званих сагр (*la sagra*), масових культурних заходів, які

регулярно проводяться у кожному містечку країни. Синонімами лексичної одиниці *sagra* є *sacra*, *festa*, *festività*, *festeggiamenti*, за якими закріплена стійка позитивна оцінка та сема “святості” (історично лексична одиниця *sagra* походить від прикметника *sacro* – святий). Спількування під час сагр – весела вечірка з активним багатогодинним спількуванням за спільним столом у присутності всіх мешканців містечка та гостей свята – відбувається в “замирений масі людей, коли розчинена в колективі конфліктність зникає, а колективна агресивність не розвивається” [2:49]. Таким чином досягається перлокутивний ефект створення СПІЛЬНОСТІ, перш за все, позитивних емоцій, які переживаються учасниками сагр і вербалізуються у наданні позитивної оцінки референтної ситуації та адресата.

Етноспецифічна характеристика валоративної діяльності італійців полягає у **тенденції до надання експліцитної категоричної позитивної оцінки**. Кооперативна спрямованість ООС представників італомовного соціуму полягає в наданні позитивної оцінки адресанта / його рис характеру / дій / наданої ним інформації за рахунок використання іменників, прикметників, прислівників, усталених виразів із семою позитивної оцінки: *Sei decisamente molto bella. Sei un ragazzo in gamba. Hai fatto bene. Quello che hai detto è molto interessante. Sei un angelo! Hai memoria di ferro! Mi hai stupito, hai fatto un gran lavoro.*

В основі кооперативної спрямованості ООС італійців знаходиться валоративна синхронія, тобто надання симетричної щодо адресата позитивної / негативної оцінки референтної ситуації та / або демонстрації готовності змінити оцінку під впливом аргументації для її досягнення консенсусу. Симетричність аксіологічної діяльності вербалізується, зокрема, за допомогою дієслів, дієслівних виразів із семою згоди з оцінкою адресата: *Condivido pienamente la Sua opinione, dottor Farri. Non è facile combattere con questa brutta malattia. Hai detto che lui è un bugiardo. Io sono d'accordo. Sono pronto ad ascoltarti, dimmi, Paola.*

Соціально-історичні витоки категоричної, експліцитної валоративної діяльності італійців полягають в існуванні у минулому демократичних форм публічного висловлення оцінки, що сягають щонайменше часів Цицерона та мають декілька аксіологічних форм:

“гуртки” римського Форуму та Марсового поля з обговоренням останніх новин, відомих особистостей, які, по суті, були своєрідною усно-спонтанною “програмою новин” громадян Риму; політичні дебати під час гостювання, літературні критичні виступи вуличних ораторів, переказ чуток, пікантних анекдотів в колі друзів та прямо на вулиці. У своєму дослідженні побуту та традицій римлян П. Гіро підкреслює, зокрема, навіть кліматичну зумовленість специфіки комунікації древніх римлян, яка полягає у великій кількості часу, присвяченого ООС: прекрасний клімат сприяв проведенню значної кількості часу у розвагах та спілкуванні *all'aria aperta* [3:198], причому “звичка жити у постійному контакті один з одним сприяє розвитку навичок самоспостереження та бажання вивчити характер” співрозмовника [3:200]. Саме така специфіка постійного перебування у великому скупченні людей сприяла ініціації ООС, невід’ємного від активної валоративної діяльності, скерованої, перш за все на оцінку адресата.

Національно-специфічні характеристики позитивної оцінки – емоційність, експліцитність та категоричність – на нашу думку, є етно- та прецедентно-закріпленими у свідомості представників італомовного соціуму. Це підкреслюється також тим фактом, що у сучасному італійському суспільстві за відкритим, емоційним кооперативним ООС з обов’язковою експлікацією валоративної діяльності адресанта закріплена позитивна оцінка.

Національно-специфічною тенденцією є **тенденція до валоративної інтенсифікації позитивної оцінки**. Інтенсифікація позитивної об’єктивної / суб’єктивної оцінки спричинюється, передусім, схильністю представників італійського мовного соціуму до емоційності спілкування. Всесвітньовідомий стереотип *Siamo una nazione di emotio, non di razio* є водночас результатом як процесу авто-, так і інтеростереотипізації. Емоційна позитивна оцінка вербалізується у поєднанні з інтенсифікаторами, результатом чого є бустінг позитивної конотації окремої лексичної одиниці. Ця тенденція валоративної діяльності італійців характерна як для емоційної, так і раціональної аргументації: *Sei talmente bella! Sei bellissima! Lui è assai più bello di Angelo*.

Італійці піддають інтенсифікації вербалізовані позитивні почуття відносно адресата, залучаючи метафоризацію позитивних

якостей, прикметники-підсилювачі позитивної семи іменника, ідіоматичні вирази з семою інтенсифікації позитивного значення. У мовленні адресанта переважають окличні речення: *Lo adoro con tutta me stessa! Gli mando tutto il mio affetto, stima ed amore. Ho l'ammirazione sfrenata per..... Conto moltissimo su di te! Molto, ma molto bello questo centro anziani! Questo è qualcosa di molto bello. Lei è talmente colta. Lui è davvero un bel ragazzo. Siete così generosi. È bella da morire. È diventato un gran bel ragazzo! Lei è estremamente responsabile. Le mie figlie sono i miei angeli custodi. Cristina è la mia anima gemella. Anna è pupilla dei suoi occhi.*

Кооперативна діяльність італійців в ООС тісно пов'язана з **адресатно-центричною спрямованістю інтеракції**, тобто орієнтацією спілкування на особистість адресата та вербалізацією уваги адресанта по відношенню до адресата. Характерним для італійців є активний **моніторинг емоційного та психологічного стану адресата**, що вербалізується у мовленнєвій поведінці адресанта за допомогою лексичних одиниць – іменників, прикметників, дієслів – на позначення фізичного стану адресата (*Stai bene? Sarai stanca morta. Sei sicuro di star bene? Abbi cura di te, caro! Mi sembri un po' stanco. Infatti, lo vedevo fiacco.*); психічного та емоційного стану адресата (*Sei triste? Perchè sei arrabbiato? C'è qualcosa che non va, caro? Non era il Giorgio che conoscevo così bene. Era la solita Anna.*).

Таким чином, однією з домінантних ознак кооперативної комунікативної діяльності італійців є не лише ефективне подолання інформаційних лакун, але й превалювання інформації, яка безпосередньо стосується саме адресата або вербалізує кооперативну спрямованість інтеракції в адресантно-адресатній конфігурації [4:2–5]: *Ti vedo distrutto. È a causa di Elena? Non preoccuparti, caro, vedrai, andrà tutto bene!*

Широко використовуються метадискурсивні сигнали односпрямованості інтенцій, які вербалізують згоду, взаєморозуміння в окремій адресантно-адресатній конфігурації: *Andrea ha perso lavoro? Lo sapevo, l'ho saputo da Sandra. Ma, lo sai, carissima, la vita non è tutta rose. Cerca di non preoccuparti fintroppo, non serve a niente.*

Метакомунікація кооперативного спрямування складає важливий пласт ООС представників італійської нації. Розповсюдженими формами вербалізації бажання спілкуватися є

листи, листівки та sms-повідомлення, суть яких полягає у підкресленні уваги, спрямованої на адресата, в стимуляції комунікації та емпатизації спільності адресанта та адресата: *Carissima: tutti noi mandiamo un abbraccio a te e alla tua meravigliosa famiglia. Ciao.*

Carissima abbiamo visto le vostre foto. Ci siamo sentiti vicini a voi. Abbiamo visto Olga sempre più alta e la grande somiglianza di Daria a Nastia e Vitali. A tutti il nostro pensiero e un abbraccio. Giorgio e famiglia.

Auguri di cuore a tutti voi. Sono assente ma presente con lo spirito. UN ABBRACCIO.

Етноспецифічними в цьому сенсі є короткі листівки-вітання, звернені до близьких друзів та членів родини, що надсилаються адресантом під час його подорожей, відсутності: як правило, текст подібних повідомлень несе мало фактологічної інформації. Натомість, експліцитно представлена інформація, що вербалізує підтримку контакту, позитивні емоції та почуття, створення ефекту “присутності адресата поруч з адресантом”: *Un saluto da tutti gli amici italiani. Ti mandiamo le foto che ha fatto Giorgio. CIAO!*

Un bacione e tanti, tanti saluti a tutti. Mariangela, Elena, Giorgio, nonna Adele.

Le parole non sono sufficienti per descrivere la bellezza di Roma. Ottima la compagnia. Marzia.

Так, в останньому прикладі листівка надсилається адресатові, який фізично перебуває поруч з адресантом, тобто обидва мають а пріорі спільний досвід та спільну інформацію під час сумісної подорожі. Парадокс з точки зору комунікації – адже листівка потрапить до рук адресата після повернення обох додому – має свій етносенс: підкреслення важливості перебування разом, бажання спілкуватися у подальшому, вербалізацію позитивних спільних емоцій. Вищесказане пояснює також **експліцитно-вербалізований зв’язок між валоративною діяльністю адресанта та вербалізацією емоцій італійців**, тобто створення єдності валоризація / емоційність / емотивність. Позитивність особистісної оцінки тісно пов’язана з використанням у мовленні адресанта та адресата емотивних лексичних одиниць: іменників-назв позитивних емоцій. Так, іменники *amore, soddisfazione, simpatia, gioia, comprensione* при використанні у мовленні актуалізують позитивні емоції, тісно пов’язані, відповідно, з

позитивною оцінкою. Одними з ключових лексичних одиниць, які вживаються з позитивною семою оцінки характеру та комунікативної діяльності адресата є абстрактні іменники *sensibilità, affetto, sostegno, aiuto, attenzione*: *Ho apprezzato la tua grande sensibilità. Grazie per il tuo sostegno ad aiuto. Vi sono molto grato per la vostra attenzione nei confronti del nostro bambino.*

Адресант вербалізує позитивні почуття від усного / письмового ООС з адресатом за допомогою абстрактних іменників-назв почуттів *tenerezza, gioia, simpatia*, ідіоматичних виразів *star a cuore, portar a cuore, essere nei pensieri di qualcuno, essere nel cuore di qualcuno*, причому лексичні одиниці *cuore* та *pensiero* набувають значення концептів дискурсу кооперативного ООС та актуалізують у мовленні концепт СПІЛЬНІСТЬ [5]. З цією метою використовуються також прислівники *vicino, dentro, insieme* (*ti starò sempre vicino, porterò sempre dentro di me questo ricordo, ce la facciamo insieme*). Окрім вищезазначеного значення, вони активують у свідомості адресата ідею близькості у фізичному та психічному розумінні. Дана ідея є позитивно-маркованою в італомовному соціумі, оскільки італійська культура передбачає активне використання проксемічного наближення до адресата в кооперативном ООС. Це підтверджується також використанням під час письмового кооперативного ООС лексичних одиниць *bacio, abbraccio, stretta* на позначення невербальної кооперативної комунікативної діяльності адресанта по відношенню до адресата: *Tanti baci e abbracci. Bacioni! Un bacione grande grande alla tua bimba. Una forte stretta al cuore. Ti abbraccio con amore. Un forte abbraccio. Un abbraccio speciale per la nonna Anna.*

Вищесказане стосується також класифікуючого дієслова-зв'язки *essere* + іменного присудка *essere sicuro del amore di, essere sicuro dell'amicizia, essere coccolato da* та фразеологізмів, наприклад, *fare una bella figura, pendere dalle labbra di qualcuno, essere al settimo cielo*. В останніх оцінна сема є переосмисленою, зафіксованою історично, віддзеркалює національний менталітет та особливості системи цінностей італомовної спільноти. Виражена тенденція до використання у мовленні емоційно-оцінних елементів та позитивна оцінно-емотивна домінанта експресивності аксіологічного компоненту інтеракції пов'язана із тенденцією до суб'єктивації оцінки, емоційного відображення дійсності та емотивністю.

Висновки. Таким чином, кооперативному ООС представників італійського мовного соціуму притаманні етномарковані характеристики, пов'язані з соціально- та історично-закріпленими особливостями перебігу кооперативної ООС. В основі останнього лежить позитивна експліцитна категорична інтенсифікована валоритивна діяльність адресанта, яка має результатом досягнення валоративної синхронії в окремій адресантно-адресатній конфігурації. У фокусі кооперативного ООС італійців лежить особистість адресата – його емоційний, психологічний, фізичний стан, врахування почуттів, потреб, інтересів, бажань, уподобань останнього. Об'єктивація концепту СПІЛЬНІСТЬ в адресантно-адресатній конфігурації відбувається за рахунок використання іменників, прикметників, прислівників, дієслів, усталених виразів з семою позитивної оцінки, лексичних одиниць на позначення уваги до фізичного, емоційного, психічного стану адресата. Останні дозволяють вербалізувати позитивність, кооперативність інтеракції, спільність почуттів, емоцій, ідей.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні етномаркованих концептів особистісно-орієнтованого та статусно-орієнтованого спілкування представників італомовного соціуму та особливостей їх об'єктивації у мовленні адресанта та адресата з урахуванням аргументативної та валоритивної діяльності мовних особистостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
2. *Костюкович Е.* Еда: итальянское счастье / Елена Костюкович. – М. : Эксмо, 2007. – 814 с.
3. *Гиро П.* Быт и нравы древних римлян / Поль Гиро ; [пер. с франц., науч. ред., примеч. и обраб. К. В. Купченко, Н. В. Абрамовой]. – Смоленск : Русич, 2002. – 576 с.
4. *Крижановська М. В.* Інформаційний компонент дискурсу ток-шоу італійського телебачення / Марія Віталіївна Крижановська // Матеріали Всеукр. конф. молодих науковців [“Актуальні проблеми романської філології”], (Горлівка, 5–6 грудня 2007 р.) / відп. ред. Н. Є. Гапотченко. – Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2007. – С. 37–39.
5. *Крижановська М. В.* Базисні концепти італійської лінгвокультури “CASA” та “FAMIGLIA” та їх дискурсотворчий потенціал (на матеріалі ток-шоу італійського телебачення) / Марія Віталіївна Крижановська // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Серія “Романо-германська філологія” / гол. ред. І. С. Шевченко – Харків : Константа. – 2008. – № 811, Вип. 55. – С. 37–41.

КРУКІВСЬКА О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КРУКІВСЬКИЙ В. І.

Київський національний економічний університет

КОН'ЮНКЦІЯ Й ДИЗ'ЮНКЦІЯ У ЗАКОНОДАВЧОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі французької мови)

Статтю присвячено проблемі кон'юнкції й диз'юнкції в французькому законодавчому дискурсі, зокрема ролі переліку, який може бути у законі вичерпним та індикативним, сполучникам “et” та “ou”, які в силу своєї багатозначності можуть набувати прямо протилежних значень, а тому вимагають ретельного аналізу при їх тлумаченні в законі.

Ключові слова: диз'юнкція, кон'юнкція, перелік, сполучники “et” та “ou”.

Стаття посвящена проблеме конъюнкции и дизъюнкции во французском законодательном дискурсе, в частности, роли перечисления, которое может быть исчерпывающим и индикативным, союзам “et” и “ou”, которые в силу своей многозначности могут получать совсем противоположные значения, и поэтому требуют тщательного анализа при толковании закона.

Ключевые слова: конъюнкция, дизъюнкция, перечисление, союзы “et” и “ou”.

The article is dedicated to the problem of conjunction and disjunction in French legal discourse in particular the role of enumeration that can be comprehensive and indicative, to the conjunctions “et” and “ou”, which due their polysemantic nature can assume absolutely opposite meanings, that is why they require a close analysis in the course of their interpretation in law.

Key words: conjunction, disjunction, enumeration, conjunctions “et” and “ou”.

Постановка загальної проблеми. Протягом останніх років терміни “кон'юнкція” й “диз'юнкція”, що з'явилися в лексичному арсеналі семіотики й стилістики, слідують завжди разом і це зрозуміло, тому що важко оцінити кон'юнкцію, не протиставивши її диз'юнкції. Перший термін означає з'єднання, другий – роз'єднання чи навіть розрив цих з'єднань. Звичайно, кон'юнкція й диз'юнкція давно досліджуються у логіці, риториці та граматиці особливо в рамках так званого сурядного (координаційного) зв'язку [1]. Але останніми роками ці явища, зокрема, диз'юнкція, розглядаються не лише як засіб стилю, а й як засіб дискурсивної стратегії [2]. Саме у цьому аспекті ми розглянемо кон'юнкцію й диз'юнкцію на прикладі законодавчого дискурсу, де вони особливо часті (наша гіпотеза), оскільки закон приєднує (кон'юнкція) ту чи іншу умову до сукупності умов правничого правила або шляхом альтернативи, вибору, обмежень і т. д. розділяє її (диз'юнкція) від інших умов цього правила у тому чи іншому

випадку. Оскільки дана тема дуже широка, в нашій статті ми обмежимо розгляд цих явищ лише їхньою сурядною формою, зокрема безсполучниковою, у вигляді переліку та сполучниковою за допомогою сполучників *et* (і) та *ou* (або), які в силу своєї багатозначності, гетерогенності й, навіть, індиферентності [3:17] вимагають свого правильного вибору й тлумачення особливо в законодавстві внаслідок їхнього безпосереднього впливу на той чи інший правовий режим, що призводить інколи навіть до судової тяганини [4].

Об’єкт дослідження – законодавчий дискурс.

Предмет дослідження – явище кон’юнкції й диз’юнкції.

Матеріал дослідження – французькі нормативно-правові тексти.

Наукова новизна дослідження визначається предметом дослідження, детальним аналізом специфіки функціонування перелічувального ряду та сполучників *et* та *ou* в законодавчому дискурсі, спробою широкого визначення кон’юнкції й диз’юнкції та використанням комплексного підходу.

Мета. Проаналізувати основні теоретичні підходи до кон’юнкції та диз’юнкції, дати визначення цим явищам, виявити й охарактеризувати закономірності й специфіку функціонування безсполучникової кон’юнкції у вигляді переліку та сполучникової кон’юнкції / диз’юнкції за допомогою сполучників “*et*” та “*ou*”, основних засобів формального вираження цих явищ у законодавчому дискурсі, продемонструвати взаємовплив формально-граматичного, семантико-синтаксичного й комунікативно-прагматичного рівнів на ці явища.

Актуальність статті обумовлюється необхідністю широкого тлумачення явищ кон’юнкції й диз’юнкції як на мікро, так і на макро рівні у теоретичному плані та відстеження закономірностей і специфіки конкретного вияву їхніх компонентів, зокрема у формі сполучників *et* та *ou* на мікро (інтрафразовому) рівні в законодавчому дискурсі, де ця проблема є особливою гострою в практичному плані та недостатньо дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позиція логіки. Логіка вже давно оперує поняттями кон’юнкції й диз’юнкції. Психологіки вважають, що “концепт ніколи не існує окремо, а входить до дуже складної мережі родинних відношень інших концептів, де кожний отримує своє точне визначення лише стосовно всіх інших” [5]. У цьому

плані вони приєднуються до Ф. Соссюра з питанням, чи не відповідають структури мови структурам мислення. Відомо, що принцип когерентності (зв'язності) лежить в основі всієї нашої повсякденної мовленнєвої діяльності як на рівні окремого висловлення, так і на рівні дискурсу. Комунікація та її розуміння можливі лише, якщо дискурсивний ланцюг усний чи письмовий є певним чином зв'язним. Система систем – мова, в її соссюрівському значенні, є переважним місцем відношень, зв'язувань, зчеплень і т. ін., тобто місцем кон'юнкції. Не дивлячись на цей принцип когезії фундаментальний у мові й мовленні, давно виявлено факти, які йдуть проти цієї когезії. Видається, що сама проста думка не може функціонувати без елементарних операцій кон'юнкції й диз'юнкції, які завжди протиставляються одна одній.

Позиція лінгвістики. Кон'юнкція й диз'юнкція належать до елементарного функціонування мови. У широкому сенсі навіть диз'юнкція є кон'юнкцією. Кон'юнкція й диз'юнкція можуть стосуватися окремих предметів думки або цілих подій. Починаючи, як було зазначено вище, з Ф. Соссюра, підтриманого пізніше Празькою школою та структуралістами, було встановлено, що у будь-якій мовній структурі присутні два поняття, охоплені одночасно відношеннями тотожності, тобто тим, що є в них спільного, і відношенням диференціації, тим, що їх відрізняє або протиставляє. Таким чином, встановлюється об'єднуючо-диференційне відношення, яке утворює опозиційну однорідну пару, одноріднішу ніж у логіці. Ця широка комбінаторна мережа розгортається відносно двох добре відомих осей, чітко відмітних – синтагматичної вісі чи “сурядності” за термінологією Р. Якобсона [6:231], де домінують відношення зв'язування (асоціація), зчеплення між елементами “in presentia”, що утворюють “синтагми”, і – парадигматичної осі або “селекції”, де домінують відмінність, вибір одного елемента з поміж інших “in absentia”, які можна виключити при виборі, хоча вони також належать до того ж класу термінів, можливих на цьому місці.

У так званій “традиційній граматиці”, (яка розглядає мову як номенклатуру і описує її лише в статичній [1]), вивчається лише кон'юнкція і там цей термін має два значення: як і в логіці він позначає відношення, але також іще категорію граматичних одиниць, іменованих

сполучниками (конекторами), функція яких – забезпечити сполучення або принаймні матеріалізувати його граматично.

Кон'юнкція – це відношення єднання між елементами тексту на мікро-структурному рівні фрази та макро-структурному рівні тексту різними способами й засобами (лексичними, прагматичними, логічними, інтонаційними, композиційними і т. ін.), що продукують “форму-зміст”. У традиційній граматиці те, що називають сурядністю й підрядністю, позначає не відношення, а лише лексеми-конектори. У більшості випадків вони не утворюють кон'юнкцію (можуть розділяти, протиставляти і т. ін.) [7:342], тобто є лише її поверхневими маркерами і їхнє вживання часто є необов'язковим. Тому не можна обмежити нашу кон'юнкцію простою сурядністю, координацією граматично рівноцінних і рівноправних мовних одиниць за допомогою сполучника або простим суположенням (*juxtaposition*), як це має місце у випадку переліку. Кон'юнкція виходить далеко за межі цих відношень, виступає відношенням зв'язування між елементами, результатом чи ефектом, отриманим від цього акту зв'язування і буває структурною, семантичною, морфематичною, фонічною, графічною [2].

У широкому сенсі логіки резюмують всі ці різні відношення, навіть опозиційні, терміном кон'юнкція [5]. Принцип кон'юнкції настільки сильний, що логіка й стилістика навіть не допускають існування розриву, зокрема, стилістика розглядає його лише як фігуру, як просту можливість не-з'єднання, того що можна було б з'єднати, як процес, залишений на вибір мовця, який має лише естетичний характер без впливу на значення, не як елемент мови, не як знак, а лише як факультативне нез'єднання [2:22]. Такий підхід залишався єдино дійсним багато століть аж до наших днів, нав'язуючи верховенство кон'юнкції над диз'юнкцією.

Генеративна граматика також не внесла змін до цього питання і лише лінгвістика тексту [8] почала займатися питанням диз'юнкції з точки зору її комунікативно-прагматичного впливу. [9:184]. Вона вважає, що диз'юнкція має місце при будь-якому поділі (сегментації) тексту в синтагматичному континуумі дискурсу, коли з'являються ознаки зміни чи розриву, що дозволяють виявити блоки або частини. Актантна диз'юнкція означає зміну в найменуванні актантів-суб'єктів, просторова або часова диз'юнкція – зміну місця або часу, тематична диз'юнкція – зміну змісту. Семіотика, в свою чергу, вважає, що будь-

який знак, що привертає увагу, наприклад, інверсія, пробіли в тексті або навіть пустоти в текстурі мовленнєвого коду і т. ін. є диз'юнкцією як процес переривання його континууму – явища позитивного й значущого самого по собі, навіть, якщо ця диз'юнкція зберігає очевидну спорідненість з диз'юнкцією логіків, тоді як для риторики диз'юнкція лише фігура [10].

Диз'юнкція – це розрив, порушення норми, нормального порядку слів у висловленні, тексті, попередньо зв'язаного, організованого, об'єднаного в ціле, які вона роз'єднує часткового й локально.

Диз'юнкція – це розтин звичайного мовленнєвого ланцюга за допомогою лексичних, пунктуаційних, інтонаційних, стилістичних, композиційних та інших засобів. Диз'юнктивні відношення охоплюють реальні або віртуальні утворення ідеєю протилежності, зіткнення, протиставлення фактів, атрибутів, суджень тощо.

Отже, сьогодні диз'юнкція разом з кон'юнкцією розглядається не лише як естетична фігура стилю, як можливе відхилення від норми, а й як комунікативно-прагматичний елемент мовленнєвого коду, який має своє значення й “вартість”, у сосюривському значенні слова, в її співвідношенні з кон'юнкцією [2].

Результати дослідження. Традиційно у синтаксисі явища кон'юнкції й диз'юнкції аналізується у рамках поняття сурядного зв'язку [1; 7], яким ми обмежимося у нашому дослідженні, враховуючи його невеликі рамки. Більшість лінгвістів традиційно розглядають його як такий, що поєднує граматично рівноцінні й рівноправні мовні одиниці: однорідні члени речення, предикативні одиниці складносурядного речення й деякі безсполучникові, а також окремі речення [1; 3]. Їхніми формальними показниками є сурядні сполучники, однак за умов їхньої відсутності встановлення сурядного зв'язку ґрунтується на семантичних відношеннях рівноправності одиниць. Головні різновиди сурядного зв'язку: єднальний, протиставний, розділовий, приєднувальний, пояснювальний, причому, сурядність приєднувального й пояснювального зв'язків між словами чи предикативними одиницями визнається не всіма синтаксистами (Напр., Т. М. Радіонова вважає їх вторинними).

Перелік. У ході нашого дослідження було встановлено, що сурядний безсполучниковий (не диференційований) зв'язок у французькому законодавчому дискурсі інколи встановлює відношення

протиставлення: *donation – partage, dommages – intérêts, assurance – décès, capital – risque*, але найчастіше – єднально-перелічувальні відношення, які існують лише на рівні речення між синтаксично однорідними членами речення так званого гармонійного ряду [11; 7; 12]. Сурядний зв'язок може також мати місце між неоднорідними членами речення, які втрачають повний набір ознак, притаманних ряду (див. нижче) і характеризують предмет з різних боків, а тому їх треба кваліфікувати як напівпериферію ряду [там само].

Перелік насамперед фігура риторики й стилістики [13] і, дійсно, не може повною мірою вважатися предметом лінгвістики, оскільки “його внутрішня структура не належить жодним чином до синтаксису фрази, а його функція у фразі дуже змінна” [13]. Не дивлячись на певне розходження думок теоретиків з цього питання, всі вони проте згодні, що перелік полягає в послідовному висловленні різних частин одного цілого [13]. Перелік часто має форму перелічувального ряду, під яким ми розуміємо будь-який мовний вираз, утворений мінімум із трьох термінів, які належать до тотожних чи еквівалентних морфологічних чи граматичних категорій, які займають однакову функцію в синтаксисі висловлення, і які, розміщені поряд, координуються чи з'єднуються знаком пунктуації. Порівняйте нашу дефініцію ряду з дефініцією, наприклад, Т. М. Радіонової, яка розглядає його як “вихідне” поняття щодо категорій сурядності й однорідності, які репрезентують ті самі мовні факти, але в різних аспектах”, хоча Т. М. Радіонова також визнає, що “ряд виражає суттєві ознаки класу певних предметів і підпорядковує менші, видові поняття” [11].

Перелічувальний ряд типова структура у французькому законодавчому дискурсі як описової форми викладу і буває двох видів, наприклад, у дефініції. Ряд термінів, що утворюють дефініцію, можуть вичерпувати зміст означуваного або просто описати його більш-менш широко в залежності від числа і якості елементів переліку. У першому випадку перелік вичерпний, у другому – індикативний.

Вичерпний перелік деталізує всі елементи дефініції і описує означуване в усьому його обсязі і має дві форми. Перша форма об'єднує висловлення, що містить невелику кількість елементів, і має характер класифікації: “*Sont commerciales à raison de leur forme et quelque soit leur objet, les sociétés en nom collectif, les sociétés par actions*” [2:a.537]. Поряд з цими загальними висловленнями закон використовує

другу форму вичерпних переліків, конструкція яких більш розлога. У цих висловленнях законодавець намагається уточнити очевидним чином всі елементи сукупності: *“Les organismes d’habitations à loyer modéré comprennent : les offices publics d’aménagement et de construction; les offices publics d’habitation à loyer modéré; les sociétés anonymes d’habitation à loyer modéré”* [2:a.411–2].

Індикативний перелік характеризується подвійним запереченням. Це не є родове формулювання, а перелік, який містить така дефініція, не вичерпує термін, значення якого вона намагається визначити. Елементи переліку часткові, фрагментарні, вказуючи лише на застосування терміну. Зазвичай, законодавець обирає ці терміни в залежності від їхньої відносної значимості, тобто в залежності одночасно від практичної частоти їхнього застосування та від їхньої спроможності представляти означуваний термін. Віртуальний неозначений зміст терміну може бути більш-менш широкий, але, в принципі, терміни, перераховані законом, охоплюють основну частину значення юридичного концепту. Індикативний характер законодавчого переліку найчастіше передається виразами: **par exemple, tel que, notamment** та ін.: *“L’aménagement foncier est réalisé notamment par ...”* [1:a. 83–398].

У більшості випадків структура такої дефініції замкнута або жорстка, побудована лише за однією моделлю. Проте існують відкриті або гнучкі дефініції, що залишають місце альтернативним або варіативним моделям: *“Зобов’язання за відкладеною умовою це те, що залежить або від майбутньої й непевної події, або від події, що тільки що відбулася, але ще не відома сторонам”* [1:a.1118].

Перелік не обов’язково відповідає написаному факту. Він може доповнювати вищеописаний факт і набуває тоді форму прикладів, що відсилають до культурного досвіду мовця, визначають відношення між типом культурної ситуації і слововжитком. Перелік представляє історичну ілюстрацію правового факту. Напр., дефініція “геноциду”. *“Constitue un génocide le fait, en exécution d’un plan concerté tendant à la destruction totale ou partielle d’un groupe national, ethnique, racial ou religieux, ou d’un groupe déterminé à partir de tout autre critère arbitraire, de commettre ou de faire commettre, à l’encontre de membres de ce groupe, l’un des actes suivants”* [2:a.228]. Відсутність повноти переліку забезпечується відсутністю сполучника, при цьому імпліцитна

однорідність перелічених без сполучників термінів, більша ніж сполучених. Чи не є це часткове чи повне стирання сполучника на лінійному рівні фактом цієї латентної сильної однорідності? Т. М. Радіонова, навпаки, вважає неможливим різке протиставлення сполучникових і безсполучникових рядів [11]. З цим не можна погодитися, враховуючи нижческазане.

За визначенням перелік передбачає контакт різних елементів, які його складають. На письмі демаркаційну й розмежувальну роль виконує пунктуація. Внутрішня демаркаційна схема майже завжди утворюється комами, за винятком останнього терміну, якому передуює сполучник “et”. Кома полегшує сприйняття тексту, дозволяє усунути будь-яку двозначність, направляє читача і вказує на еквівалентність перелічуваних термінів.

Традиційно в переліку кома комутує зі сполучником “et” (і) [14], проте для М. Сандман така еквівалентність лише логічна і не відповідає дискурсивній еквівалентності. “Присутність або відсутність сполучника не просто факт дискурсивної економії. Сполучник “et” може мати суб’єктивну функцію, виражену, наприклад, структурами А, В і С, де сполучник “et” є для мовця засобом позначення кінця переліку. Навпаки, відсутність сполучника у структурі А, В, С наводить на думку продовження ряду. Ця гіпотеза основана на психологічному сприйнятті мови і знаходить своє відображення в роботах про стилістику”, – зауважує М. Сандман [15].

Кон’юнктивний сполучник “et”. Але найчастіше між однорідними членами речення у французькому законодавчому дискурсі використовується сполучник “et”, іменований “універсальним сполучником” [16:231] або “золотим ключем стилістики” [14], оскільки його часто використовують зі стилістичною метою. Він може бути поодиноким, коли з’єднує останні члени ряду, створюючи враження логічної однорідності й завершеності переліку: “*Le spectacle, la restauration et le jeu, réunis sous une direction unique*” [1:a.1853]. Повтор сполучника перед кожним однорідним членом створює, навпаки, незакінчений, відкритий однорідний ряд. Але таких випадків у законодавчому дискурсі ми не знайшли. Координаційне слово заповнює паузу, що відокремлює два терміни або дві групи в асиденті. Ми переконалися в закономірності, що сполучник “et” у французькому законодавчому дискурсі, як і в усіх інших, виражає переважно

відношення кон'юнкції типу математичного додавання $i_1 + i_2$: exploitation et entretien courant і діє найчастіше на інтрафразовому рівні.

Але оскільки копулятивний зв'язок, здійснений цим сполучником, дуже абстрактний, то він може доповнюватися й уточнюватися більш конкретними семантичними відношеннями. Румунська лінгвістка Ліана Поп виділяє такі функції “et” всередині фрази: énumératif, additionnel, de fin de série, corrélatif, adverbial, intensif, atténuateur, de subordination (avec des nuances attributives, subjectives, finales, relatives, temporelles, consécutives, etc.). Поза фразою “et” може мати такі функції: initiative, narrative, introducteur de continuation thématique, introducteur du nouveau thème [17]. У французькому законі він може виражати також: **одночасність**: “Le bail à cheptel est un contrat par lequel on donne à l'autre des bestiaux à garder, nourrir et soigner, à condition que le preneur profitera de la moitié du croît, et qu'il supportera aussi la moitié de la perte” [1:a.1804]; **часову послідовність** (nettoyage et graissage); **причину**: “Le fonctionnement d'un lot de copropriété entraîne la modification de ses éléments constitutifs et, par conséquent, sa disparition” [1:a.1965]; **протиставлення** “Les bateaux, bacs, navires et baignoires sur bateaux, et généralement toutes usines non fixées, et ne faisant point parties de la maison” [1:a.1177].

Всі ці семантичні значення не властиві сполучнику “et” і зумовлюються семантичним складом предикативних одиниць, їхньою модальністю, загальним значенням всієї фрази тощо.

Але головна проблема цього сполучника для французького законодавця у зв'язку з його багатозначністю полягає в тому, що він може виражати функцію абсолютно антонімічну функції додавання (кон'юнкції) тобто альтернативну, диз'юнктивну. Лише знання дійсності дозволяє уточнити його значення. Інколи це пізнання, тлумачення здійснюється навіть через суд.

Це явище полісемії слова в семантичному плані чудова ілюстрація “мовних” капризів”. “Лексикографічні та етимологічні дослідження дозволяють виявити, що не лише юристи вживають цей сполучник не в кон'юнктивному значенні. Наприклад, “Le trésor de la langue française” говорить, що сполучник сурядності “i” який походить з латині, виражає зв'язок, зближення та опозицію”, – наголошує Ж. Райзер [2:35]. Напр., зближення для певних цілей якостей, які фактично є розділеними. “Acte

authentique antérieur au mariage et ayant reçu avant la même époque une date certaine” [1:a.1410].

Зазначимо, що М. Сандманн у своєму дослідженні про “et”, як про його функцію завершення й продовження ряду, ділить на три групи комбінацію, яку він може утворювати: 1) природні групи (*père et fils*); 2) логічні групи (комплементарні й контрастні поняття: *riches et pauvres*); 3) тавтологічні групи (*saints et saufs*) [15:156].

Диз’юнктивний (розділовий) сполучник-конектор “ou”. Значення розділових сполучників конкретніше й специфічніше ніж кон’юнктивних. Ось чому семантичні відношення між складниками фрази з розділовими сполучниками не такі численні як з кон’юнктивними. Загальне відношення між предикативними одиницями, пов’язаними розділовими сполучниками, наприклад, сполучником “ou” – це відношення диз’юнкції, що поєднує два терміни, які протиставляються одне одному і одночасно виключають один одного для того, щоб підкреслити це протиставлення, хоча вона залишається кон’юнкцією в широкому значенні. Але відношення диз’юнкції, як ми бачили за визначенням, досить загальні і містять кілька відношень особливого характеру. Сполучник “ou” може виражати два типи диз’юнкції: не-ексклюзивну, слабку і ексклюзивну, сильну, іменовану альтернативою. Відмінність полягає в тому, що альтернативні елементи контрарні і взаємовиключаються настільки, що якщо один є істинним, то другий може бути лише хибним (див. приклади нижче), тоді як при звичайній диз’юнкції, не-ексклюзивній, досить щоб одне твердження було істинне, то й диз’юнктивне (розділене) відношення істинне. Така диз’юнкція називається інклюзивною [2]. Інколи в повсякденному мовленні для передачі цього відношення вживається вираз *et / ou*, який є неправильний і логічно невизначений, а тому в законодавстві заборонений. Отже, сполучник “ou” багатозначний, до його вивчення існують різні підходи. У граматиках важко знайти вказівки на вживання інклюзивного “ou”. Переважає думка про його “ексклюзивне” вживання з можливістю інклюзивної інтерпретації [18:15]. М. Гревіс визначає його за допомогою термінів “альтернатива” й “диз’юнкція” [19:1242]. Ж. Антуан визначає “подвійне психологічне значення “ou”: виключної альтернативи й простого вибору” [14:1027]. О. Ю. Інькова-Манетті зазначає, що російські словники вказують на такі функції “или”:

1) розділову (ексклюзивну); 2) розділову-перерахувальну; 3) приєднувальну; 4) супротивну (вказує, що невиконання однієї дії виключає другу); 5) пояснювальну. Французькі словники визначають такі функції “ou”: 1) d'équivalence; 2) d'équivalence approximative; 3) indifférence entre deux éléments opposés (inclusif ou alternatif); 4) alternance ou succession dans le temps; 5) exclusif; 6) introduit la conséquence qui doit résulter si l'ordre n'est pas observé. [20:246–250].

Отже, французькі й російські словники розходяться в описах сполучника “ou”. У французьких словниках опис починається з пояснювального значення “ou”, а потім слідує інклюзивне і, нарешті, його ексклюзивне значення (напр., Larousse), у російських словниках – навпаки опис починається з ексклюзивного значення “или”.

О. Ю. Інкова-Манеотті говорить, що мінімальне значення “ou” повинно принаймні складатися з одного із наступних компонентів, порядок переліку яких жодним чином не є аргументом на користь більшої чи меншої значимості одного з них: 1) гіпотетичність або потенційність речей, з'єднаних “ou”; 2) протиставлення між двома описуваними концептами; 3) елемент вибору між поєднуваними компонентами. Цей вибір, запропонований мовцем (законодавцем), який адресат може відкинути, є потенційно можливим, тобто на момент висловлення він ще не зроблений: “*destiné à relier un outil ou une machine agricole*” [1:a.293]. О. Ю. Інкова-Манеотті робить висновок, (який ми поділяємо), що сполучник “ou” за своєю природою є ні інклюзивним, ні ексклюзивним; його скоріше можна описати як нейтральний показник “альтернативи”, тобто різних пропозицій, можливостей і т. ін., з яких мовець пропонує зробити вибір [20]. Сила протиставлення, що міститься в диз'юнкції, скалярне поняття, а отже допускає той чи інший ступінь протиставлення: “*la cantine ou, d'une manière générale, le lieu où le travailleur prend habituellement ses repas*” [1:a.L.415–1], а також від вибору диз'юнктивного сполучника (пор. “**ou**” з “soit ... soit”). Цей останній також часто вживається у законодавчому дискурсі. Двомісний сполучник “soit ... soit” вводить зазвичай закритий ряд альтернатив, що виключає можливість чогось третього: “*soit en engagement = durée indéterminée ... soit un engagement d'une durée au moins égale à un an*” [1:a.897].

Характерним для диз'юнкції є те, що два поняття чи обставини одночасно виокремлюються і уподібнюються з певної точки зору, тобто

або вони служать висхідною точкою чи східною. Інколи диз'юнкція стосується простої **супрядності (juxtaposition)**, шляхом переліку видів в одному роді, зближенню випадків, що мають одне рішення: “*En cas de faillite et de déconfiture*” [1:a.610].

Часто диз'юнкція стосується простого суположення, наприклад, при переліку видів у роді, зближення випадків, до яких застосовується одне рішення [1:a.1964]. Диз'юнкція з'являється там, де між двома розглянутими випадками з'являється причина розглядати їх по-різному і де одночасно стверджується бажання розглядати їх однаково: “*Le mari ou ses héritiers*” [1:a.1568]; “*la femme et ses héritiers*” [1:a.1569]. Але найважливішою функцією диз'юнкції в законі є висловлення вибору, що є основним змістом законодавчого положення, яке містить більш-менш строго й експліцитно виключення будь-якого іншого рішення: “*Si une partie seulement de la chose est périe, ils est au choix de l'acquéreur d'abandonner la vente, ou de demander la partie conservée en faisant déterminer le prix par ventilation*” [1:a.1601].

У всіх випадках, де закон встановлює альтернативу, чи то в головному, чи то в підрядному реченні з метою усунення будь-якої третьої гіпотези, диз'юнктивне (розділове) речення має власний характер і не може зводитися до множини диз'юнктивних речень.

Оскільки законодавець має право створювати поняття та їхні відношення, то він вільніший у своїй поведінці ніж учений. І якщо в стилістиці диз'юнкція може бути штучною як елемент стилю то про закон цього сказати не можна, у законі вона необхідна для законодавця. Коли у ст. 1323 Цив. кодексу законодавець пише, що “*celui, auquel on oppose un acte sous seing privé est obligé d'avouer ou désavouer formellement son écriture ou sa signature*”, то його бажання виключити будь-яке інше ставлення є його вольовим рішенням. Видно, яким чином конструктивний характер правничої думки ставить її в логічну ситуацію, дуже відмінну від ситуації, в якій знаходиться репрезентативна думка.

Приклади основних видів кон'юнкції / кон'юнкції. А. – Об'єднання якостей, що разом характеризують термін: *événement futur et incertain* [1:a.1181]; *corps certain et déterminé* [1:a.1302]. В. – Зближення для певних цілей якостей, які фактично розділені: “*acte authentique antérieur au mariage ou ayant reçu avant la même époque une date certaine*” [1:a.1410]. С. – Кон'юнкція термінів, що можуть

розглядатися більш-менш ретельно як види одного роду. “*Action en nullité ou en rescission*” [1:a.1304]; “*mineurs interdits ou absents*” [1, a. 1031], *les délais et les formes* [1:a.1466]. Це може бути кон’юнкція / диз’юнкція, яка показує, що між сурядними термінами існує певна еквівалентність: *les époux ou leurs héritiers* [1:a.1468], *le propriétaire d’un animal ou celui qui s’en sert* [1:a.1385], *livrer la chose et la conserver jusqu’à la livraison*; або, коли терміни об’єднуються (зближуються) виключно з точки зору їхнього перебування в даному реченні: 1 *le vendeur ...*; 2°...; 3° *les cohéritiers* [1:a.2103] D. – Кон’юнкція підрядних речень, які повинні розглядатися як ціле (сукупність): “*les titres qui leur étaient alors inconnus et qui auraient été postérieurement découverts*” [1:a.2057]. E. – Кон’юнкція підрядних речень, що висловлюють обставини, що можуть розглядатися окремо: “*En ce cas, comme en tout autre où l’intérêt du mineur semble l’exiger*” [1:a.414]. F – Кон’юнкція головних речень: “*Elle (l’obligation de livrer la chose) rend le créancier propriétaire et met la chose à ses risques*” [1:a.1138].

Цей короткий перелік показує реальне різноманіття відношень, які можна розуміти під терміном кон’юнкція в французькому законодавчому дискурсі.

Видно, що між певними видами кон’юнкції існують не лише прості нюанси думки, а й глибокі відмінності, уточнення яких має значення для того, хто хоче зрозуміти поле дії закону, тому важливо знати, чи маємо ми справу з кон’юнкцією типу А, В, Д чи Е. З певної точки зору кон’юнкція й диз’юнкція, замість протиставлення, схожі одна на одну; і та й інша можуть виражатися сполучником *et* або *ou*: “*Il y a un flottement dans la conjonction et, ou*” [21:96]. Законодавці змушені інколи виправляти законопроект. Напр., у законопроекті 1446 було записано: “*En cas de faillite et de déconfiture*” Юридичний відділ французького парламенту виправив на “*En cas de faillite ou de déconfiture*” [21:96].

Це ще раз підтверджує важливе значення ретельного вибору сполучників “*et*” та “*ou*” при написанні законів, оскільки їхня багатозначність, схожість і відмінність може спричинити судові спори.

Отже, сполучник “*ou*” може виражати в французькому законі: 1) **взаємовиключення, несумісність** дій, подій, явищ, станів і т. ін.: “*Le locataire doit ... ou faire connaître son acceptation, ou saisir des motifs*

de son refus la juridiction” [1:a.L.313–7]. Він може виражати **чергування (альтернативу)**, єднально-розділові, тобто не власне розділові відношення, а ті, що передбачають синтез тотожності (рівнозначності) і розмежування вибору подій, явищ, станів і т. ін: *locataire ou occupant*; **додавання**: *en cas de faillite ou déconfiture*; **еквівалентність**: *muni d'un cadran ou d'un dispositif similaire*.

Проте, як і у випадку із сполучником “et”, слід говорити про базове (мовне) значення “ou”, [1] й деривативні (мовленнєві) значеннєвості, які проявляються в певних дискурсивних контекстах [22].

Висновок і перспективи подальших розвідок. Кон’юнкція й диз’юнкція у французькому законодавчому дискурсі не стилістичний засіб, а спосіб вираження волі законодавця, техніка написання, які дозволяють встановити прагматичний і формальний підхід до текстів з дотриманням їхньої нормативної організації та динаміки, встановлених законодавцем. Використання цих форм виражає певним чином бачення правничого світу законодавцем. Вони його матеріальне вираження відношення “форма-смісл” у тексті і свідчать про їхній зв’язок з граматико-семантичним і комунікативним-прагматичним рівнями, який виражається, зокрема у впливі на правничий режим.

Кон’юнкція стосується всього тексту, тоді як диз’юнкція ніколи не охоплює весь текст, а має місце лише локально, всередині фрази, частин тексту чи між частинами.

Кон’юнкція у французькому законі часто виражається у вигляді безсполучникового переліку, який може мати й індикативний характер у вигляді прикладів.

Кон’юнкція у французькому законі забезпечується також сполучником “і”, основна функція якого в законі – додавання, а диз’юнкція – сполучником “або”, основна функція якого в законі – вибір. Вживання сполучників **et**, **ou** диктується їхньою семантикою: якщо перший свідчить про одночасну актуалізацію компонентів тексту, з’єднаних цим конектором, то другий – про можливість актуалізації того чи іншого сегмента тексту, введеного сполучником.

Особливість цих сполучників у законі – це те, що вони обидва у зв’язку зі своєю багатозначністю можуть виражати антонімічні функції.

Хотіли б підкреслити важливість завжди переконуватися в справжньому значенні цих сполучників, особливо в законі, і не

вагаючись проводити їхнє лексикографічне й етимологічне дослідження. Безумовна дана тема має **перспективу подальших розвідок**, наприклад, в плані синтаксичної й семантичної кон'юнкції й диз'юнкції на рівні фрази або структурної (паралелізми, поділи) на рівні тексту і т.ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : [учебник] / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Riser G. Conjonction et disjonction dans la poésie Saint-Denys Garneau / Georges Riser. – Ottawa : University of Ottawa Press, 1999. – 194 p.
3. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст / Майя Валентиновна Ляпон. // К типологии внутритекстовых отношений : сб. науч. тр. АН СССР, ин-т. рус. яз. / от. ред. И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – С. 46–66.
4. Tousignant C. La linguistique en cour de justice / Claude Tousignant. – Canada : Presses de l'Université de Laval, 1999. – 194 p.
5. Beth E. Implication, formalisation et logique naturelle / Edouard Beth // Langages. – P. : PUF., 1962. – Vol. 44, № 5. – P. 104–117.
6. Якобсон Р. О. Работы по поэтике : [пер. с англ., нем., фр.] / Роман Осипович Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 462 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 711 с.
8. Coseriu E. Textlinguistik / Eugenio Coseriu. – Eine Einführung, Tübingen-Basel : Francke, 1980. – 213 p.
9. Dijk T. A. Van. Grammaire textuelle et structures narratives / Theodor Andrews Van Dijk // Sémiotique textuelle et narrative. – P. : Larousse, 1973. – P. 177–207.
10. Fontanier P. Les figures de discours / Pierre Fontanier. – P. : Flammarion, 2007. – 507 p.
11. Радіонова Т. М. Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Тетяна Михайлівна Радіонова. – Донецьк, 2004. – 21 с.
12. Сучасна українська мова : [підручник для студ. гуман. спец. ВНЗ] / за ред. О. Д. Пономарева. – [3-є вид. перероб.]. – К. : Либідь, 2005. – 487 с.
13. Gilbert B.-D. La Série énumérative, étude linguistique et stylistique s'appuyant sur dix romans français publiés entre 1945 et 1975 / Béatrice Damamme Gilbert. – Paris-Genève : Droz, 1989. – 370 p.
14. Antoine G. La coordination en français : [2 vol.] / Gérald Antoine. – P. : d'Artrey, 1962. – 1048 p.
15. Sandmann M. “Et” de fermeture et “et” de continuation en français moderne / Marie Sandmann // Cahiers Ferdinand de Saussure. – Genève : Université de Genève, 1966. – № 23. – P. 151–164.
16. Васильева Н. М. Французский язык. Теоретическая грамматика. Морфология. Синтаксис. Ускоренный курс : [учебник] / Наталия Михайловна Васильева, Людмила Петровна Пицкова. – М. : Высшая школа, 1991. – 299 с.
17. Pop L. Espaces discursifs / Liana Pop. – P. : Peeters, 2002. – 258 p.
18. Белошапкова В. А. Предложения альтернативной мотивации в современном русском языке / Вера Арсеньевна Белошапкова // Исследования по современному русскому языку : сб. ст. / отв. ред. проф. А. С. Герд. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 13–29.
19. Grevisse M. Le bon usage / Maurice Grevisse. – [11e éd. revue]. – P. : Duculot, 1980. – 1519 p.
20. Инькова-Манзотти О. Ю. Коннекторы противопоставления во французском и русском языках : [монография] / Ольга Юрьевна Инькова-Манзотти. – М. : МГУ, 2001. – 435 с.
21. Ray J. Essai sur la structure logique du Code civil français / Jean Ray // Thèse Lettres. – P. : Félix Alcan, 1976. – 296 p.
22. Вишнинецька М. О. Альтернативні питальні речення у французській мові: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Марія Олексіївна Вишнинецька. – Харків, 2005. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Code civil. – [107e éd.]. – P. : Dalloz, 2008. – 707 p.
12. Code pénal. – [101e éd.]. – P. : Dalloz, 2008. – 2381 p.

КРУПКО О. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ У ТВОРАХ МАЛИХ ФОРМ

У статті розглянуто стилістичні фігури, завдяки яким афоризми набувають особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості.

Ключові слова: афористика, художньо-стилістичні засоби, паралелізм, хіазм, анафора, градація.

В статье рассматриваются стилистические фигуры, благодаря которым афоризмы приобретают особую образность, оригинальность и эмоциональную действенность.

Ключевые слова: афористика, художественно-стилистические способы, параллелизм, хиазм, анафора, градация.

The article triggers stylistic figures, due to which aphoristic structures achieve specific imagery, originality and emotional activity.

Key words: aphoristics, stylistic means within fiction, parallelism, chiasmus, anaphora, gradation.

Відомо, що афоризми, репрезентуючи багатий потенціал інтелектуальної, філософської та естетичної думки, розширюють світ духовних запитів людини, формують її моральні переконання, тобто стимулюють розвиток, збагачення етносу, а тому виховна роль їх, а отже й **актуальність** дослідження, думаю, є безсумнівною. І впливають вони на адресата не лише своїм мудрим змістом, переконливістю, але й особливою вишуканістю, красою форми, яка досягається використанням різних художньо-стилістичних засобів. Із стилістичних фігур в афоризмах найчастіше використовуються паралелізм, антитеза, хіазм, а також риторичне запитання, анафора, градація, еліпсис та інші.

Паралелізм (від. грец. *parallelismos* порівняння, аналогія, уподібнення, спільність ознак або дій) як композиційний прийом полягає у протиставленні двох чи кількох образів, найчастіше явищ природи та світу людини.

Є три речі до вподоби богу й людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком та дружиною. П. Могила.

Правдивий вождь не потребує чужих зразків. Він може лише постати з гуці нації. Я. Гальчевський.

Це коли дві різні думки в реченні створюють єдиний виразний образ: паралельне зображення явищ з різних сфер життя, показ одних

явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії. За своєю зображальною функцією паралелізм є близьким до порівняння:

О пісне! Від народу кров і плоть ...

Тебе ніхто не може побороть. .. М. Рильський

Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі. Л. Костенко.

Розум завжди любить до чогось братися: і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого. Г. Сковорода.

Пунктуальність – це не лише вміння вчасно прийти, а й мистецтво вчасно піти. А. Коваль.

В останніх реченнях вдало поєднано синтаксичний паралелізм з **хіазмом** (від грец. *chiasmós*), у якому спостерігається протилежність основних елементів двох однорідних словосполучень, хрестоподібне розташування їх у вигляді грецької літери Х. Графічно хіазм виглядає таким чином: **А:В= В:А**. Він посилює мовну виразність вислову і часто будується на протиставленні:

Чим довше життя, тим більше журишся, що життя таке коротке. О. Перлюк.

Буде в лісі сон,

в сні ліс шуміти ... Б. І. Антонич.

Ми не маємо владу. Влада має нас. В. Черняк.

У сучасному літературознавстві хіазм вважається стилістичною фігурою зворотного синтаксичного паралелізму, в якому другій половині фрази властивий зворотний порядок слів.

Зорі – очі, очі – зорі ... М. Вороний.

... ще не було епохи для поетів,

але були поети для епох Л. Костенко.

Я роблю тепер, що схочу,

що захочу, те й роблю. В. Симоненко.

Суть не в міністрах культури, а в культурі міністрів. А. Крижанівський.

Натовп переконує не сила аргументів, а аргументи сили. А. Коваль.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий? Г. Сковорода.

Якщо звернутись до останнього афоризму, то поруч з хіазмом можна побачити риторичне запитання, тобто стилістичну фігуру у

вигляді питального речення, яке не потребує відповіді. Зазвичай **риторичне питання** застосовується для підсилення емоційності висловлювання, надання йому експресивності з метою пожвавлення мовлення.

Що є ліпше й чудовіше, аніж жити братам разом? В. Мономах.

Які ж вас дзвони одридають?

Хто проведе у божу путь? Л. Костенко.

Що ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?

Нащо нас мати привела: чи для добра, чи то для зла?
Т. Шевченко.

Думаєте, голодні таланти не заздрять бездарності ситих?
О. Перлюк.

Часто риторичне запитання ставиться не для відповіді, а для того, щоб надати виразу патетичності та піднесеності.

Шлях без краю лежить ... Чи дійду до кінця його чесний і чистий?
Чи брехнею й неправдою вкриюсь? М. Рильський.

Нащо слова? Ми діло несемо!. О. Ольжич.

А що ж є більше понад віру? Ю. Липа.

Нерідко автори афоризму звертаються до предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи. Знак запитання може опускатися.

Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа. Г. Сковорода.

Чи довго ще будуть нас кривдить напасті та злоба кривава
М. Старицький.

В останніх реченнях вжито ще один тип стилістичних фігур – **антитезу** (від грец. *протиставлення*), побудовану на співставленні контрастних понять та образів, які підсилюють враження. Принцип антитези відомий всім періодам історії літератури та ораторського мистецтва. Як спосіб архітекτονіки, іноді твориться на відкритій опозиційності лексем, часто завдяки антонімам:

Не маи любви, не маи згоди. І. Мазепа.

Ліпше чути заперечення мудрих, аніж підтакування нерозумних.
Д. Заточник.

Любов із ненавистю дружби не має. П. Могила.

У тій хатині, у раю

Я бачив пекло Т. Шевченко.

Вміє розставатись той, хто вмів любить. М. Рильський.

Отримає той, хто дає. Л. Силенко.

Життя стає дорожчим, людина – дешевшою. Ю. Рибников.

Вживається зокрема в поєднанні з хіазмом:

Є незмінна земля і все в ній – зміна невпинна. О. Ольжич.

Ні на що не здатний, здатний на все. А. Коваль.

Антитеза відзначається зіставленням опозиційних понять, вмотивованим контрастуванням смислових значень. Спостерігається особливе протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо.

Усі ми в золоті і голі. Т. Шевченко.

Ненавидь і люби – і варто буде жити чи вмирати. О. Теліга.

Перо коротше за багнет, а коле – глибше. М. Полотай.

Побазікати можна й з приятелем, а помовчати – лише з вірним другом. О. Ільченко.

В останньому рядку поєднується антитеза з еліпсисом.

Еліпсис (від грец. *elleipsis* брак, нестача) позначає стилістичну фігуру, яка засвідчує опущення певного члена речення чи словосполучення, що легко відновлюється за змістом.

Іду на Ви. Святослав І Хоробрий.

Старих шануй, як отця, а молодих – як братів. В. Мономах.

Для друга серце, для ворога – розум. І. Мазепа.

Нерідко еліпсис вживається задля лаконізму, стислості, експресивності вираження думки, розкриття напруженої дії. Часто зумовлена потребою економії мовних зусиль, прагненням передати динаміку ситуації чи емоційне збудження, розгубленість мовця, бажанням уникнути повторення слова.

Спочатку життя здається багатотомним романом, наприкінці – афоризмом. С. Сухоруков.

Є час – тиши романи, розум – афоризми. В. Голобородько.

Кому дано багато, кому – мало, але нікому – досить. А. Коваль.

Дійшли до повної розрухи, але – мирно. М. Левицький.

Зроби хабарі обов'язковими – погано братимуть. В. Голобородько.

Собача вірність – це про собаку. Собачий характер – це про людину. М. Полотай.

У кожній людині щось є, а чогось немає, і останнього – значно більше. А. Коваль.

Градація являє собою розташування однорідних слів, наступні з яких підсилюють смислове значення судження. **Градація** (від лат. *gradation* поступовість, підвищення, посилення), як стилістична фігура, що полягає в поступовому посиленні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-стиислової значущості образу, коли вирази нанизуються з усе зростаючим чи спадаючим значенням або коли наявний поступовий перехід від одного до іншого, від нищого до вищого чи навпаки. Градацію застосовують часто в ораторській мові, як засіб посилення емоційності, коли кожне наступне слово включає в себе зміст попереднього й поглиблює його, виділяючи новий смисловий відтінок.

До градації часто вдавався Шевченко в своїй творчості:

Єдиного сина, єдину дитину, єдину надію в військо оддають ...

Т. Шевченко.

Нерідко для створення ефекту градації використовують риторичне запитання:

За що тебе, село, розп'ято?

За що тебе убито? Павло Тичина.

Виразність посилюється при поєднанні її з анафорою:

Ніхто-бо, хто ненавидить, себе не утримає, і не збереже, і не знайде. П. Могила.

Це повторення початкових слів, які підсилюють емоційне враження:

Ні питтю, ні їжі не потурайте, ні спанню. В.Мономах.

Прозрінь не бійся,

бо вони як ліки.

Не бійся правди, хоч яка гірка,

не бійся смутків,

хоч вони як ріки.

Людині бійся душу ошукать,

бо в цьому схибиш –

то уже навіки. Л. Костенко.

Анафора (від грец. *anaphora* піднесення, єдинопочаток) – це риторична фігура, вживана на початку віршованих рядків у вигляді звукового, лексичного повтору чи повторення синтаксичних, строфічних структур упродовж усього твору або його частини.

“А ти десь там, за даллю вечоровою,

а ти десь там, за морем тишини ...” Л. Костенко.

Завдяки їй збільшується семантичний обсяг мовних одиниць, увиразнюється експресивний колорит твору. Як і стилістичний прийом градації, може виконувати композиційну функцію. Анафора поширена здавна в літературі та ораторському мистецтві, її сутність полягає в тому, що на початку віршових рядків, строф чи речень (у прозовому творі) повторюються однакові співзвуччя, слова чи синтаксичні конструкції.

Лише б, лише б не хоронить. А тільки сіять і саджать.
М. Малахута.

Я хочу, щоб пахла не кров'ю земля, а квітами

Я хочу, щоб наші сади і поля цвіли самоцвітами. Л. Забашта.

Є вірші – квіти.

Вірші – дуби.

Є іграшки – вірші.

Є рани.

Є повелителі і раби.

І вірші є – каторжани. Л. Костенко.

Анафора підносить емоційну силу твору, сприяє його композиційній струнності й завершеності.

Інверсія (від лат. *inversio* перестановка, перевертання) як стилістична фігура в художній літературі чи в художньому мовленні полягає у незвичному, часто одивненому розташуванні слів у реченні, очевидному порушенні синтаксичної конструкції задля смислового увиразнення висловлення, незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб найбільш значуще слово чи слова особливо підкреслити, звернути на них увагу.

Мова довга – не є добро. Д. Заточник.

Синівською безбожністю є до батьків непоштивість.
М. Смотрицький.

Не ніхто собі щастя не створив, забувши рідну матір. Л. Силенко.
Зазвичай підмет стоїть перед присудком, означення – перед означуваним словом і т. д. В інверсії – інакше.

Все можна виправдати високою метою – тільки не порожнечу душі. П. Тичина.

На московському кумачі України самотійної не вишити!
М. Куліш.

Брат ворога – не брат є козакові. Ю. Луца.

Коли слово переміщується з його звичайного місця на інше, воно стає більш помітним, підкреслюється його значення і звучання в контексті.

Тільки тим дана перемога, хто й у бою сміється зміг. О. Теліга.

Страшнішого за власну совість – на білому світі нічого нема. О.Ільченко.

Слинна перспектива – “з ворогом по правді жить”. Ю. Луца.

Новітня аристократія шампанським сало запива. Р. Іванченко.

Крім порушення порядку слів, експресивність афоризмів також часто пов'язана з частковим порушенням логічно-сміслових відношень, побудованих на парадоксальності, яка надає їм особливої оригінальності та новизни:

Парадокс (від грец. *paradoxos* несподіваний, дивний) являє собою міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження. За посиленої алогічності висловлення у парадоксі виникає несподівано нова, свіжа думка.

Хто має совість, той більше нічого не має. М. Левицький

Як дотепний афоризм, основою якого є два антоніми, він був відомий здавна. У художній літературі відіграє функцію одивнення.

Парадокси можуть бути авторськими:

“Великі поети не вміють писати вірші” Л. Костенко,

або інтертекстуальними (текст Р. Декарта в інтерпретації В. Голобородька: *“Якщо я мислю – я існую, якщо не мислю – я живу.*

Словом – це вислів, що різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями, нерідко зовні здається нелогічним. Для парадокса характерна короткість та закінченість думки. Афористичний вислів може містити тонку іронію:

Нині тим, хто виконує найважчу роботу, платять найменше, тим, чия робота трохи легша і винагорода трохи більша. Але найбільше мають ті, хто нічого не робить. Б. Шоу.

Якби я знав, чого я хочу, я б так сильно не хотів. В. Черняк.

Діти начальства – наше майбутнє. О. Перлюк.

Бажаючих бути обдуреними зупинити неможливо. В. Черняк.

Світ насправді пройдисвіт: Загреба. Вбивця. Здирник, Брехун. І вівця ... Л. Череватенко.

Досить яскраві риси парадоксального світосприймання притаманні і сучасним афористам, зокрема віртуозною парадоксальністю відзначені твори В. Голобородька, А. Крижанівського та інших.

Чим гірше життя, тим прекрасніші мрії. В. Голобородько.

Друга не можна купити. Зате можна продати. А. Крижанівський.

У кого совість – прокурор, у кого – адвокат. Ю. Меліхов.

Українці добре співають, бо їм довго заборонялось розмовляти рідною мовою. В. Голобородько.

Інколи парадокс застосовується при переосмисленні відомого афоризму чи сентенції. Так, вислів Б. Шоу *“Не роби іншому того, що він може зробити з тобою: у вас можуть бути відмінні смаки”* є переінакшенням морального імперативу І. Канта.

Багато сучасних пародійних одиниць є алюзіями на відомі афоризми, прислів'я чи приказки. Алюзія (від фр.allusion – натяк) - натяк на загальновідомий історичний, літературний або побутовий факт, уживаний у художньому творі як стилістична фігура, художній стилістичний інтертекстуальний прийом використання автором у тексті лаконічного натяку, відсилання до певного літературного джерела, явища культури, історичної події з розрахунку на ерудицію реципієнта, який повинен зрозуміти закодований зміст.

Бувають яблуні, від яких яблуку треба відкотитися якнайдалі. М.Левицький.

Хто рано встає, той сидить у громадському транспорті. В.Голобородько.

Скількох журавлів у небі врятувала синиця у жмені. М.Левицький

Саме на фрагментарному використанні прислів'їв досягнуто іншого ефекту, причому гумористичного. Вихідний афоризм набуває якісно нового смислового навантаження.

Добре сміється той, хто сміється за власним бажанням. В. Голобородько.

Якщо посіяв розумне, добре, вічне, чи ж треба його косити? Д. Рудий.

Краще раз почути, ніж сто разів побачити по телевізору. В. Голобородько.

У наведених прикладах афоризми конкретизуються з поправкою на світосприйняття автора і знак оцінки змінюється.

Маємо те, за що нас мають. В. Голобородько.

Одна голова добре, а з тілом – краще. А. Крижанівський.

Коли словам тісно – це вже базар. В. Чемерис

Чим більше помилок у юності, тим цікавіші мемуари.

О. Сухомлин.

Щоб жити – мало крутитися, треба знати – навколо кого.

О. Перлюк.

Історія – найкращий учитель. Та їй не таланить на учнів.

О. Сухомлин.

І з нього таки вийшла людина. І не повернулась. А. Крижанівський.

Інколи вживається як особливий різновид алегорії.

Спочатку подумай, потім – помовч. А. Коваль.

Любіть сусідів – джерело знань. О. Перлюк.

Язик до Києва доведе. Або до Магадана. А. Крижанівський.

Якщо вже мріяти, то ні в чому собі не відмовляючи. Д. Рудий.

Де все для людей, туди, як правило, стороннім вхід суворо заборонено. О. Перлюк.

Спочатку було слово. Потім з'явилося пустослів'я. О. Сухомлин.

Не поспішай радіти, коли тобі усміхається доля, може вона усміхається тому, хто стоїть за твоєю спиною. А. Коваль.

Що у жінки на язиці, те у чоловіка в печінках. О. Перлюк.

Отже, з наведених прикладів видно, що вміле використання художньо-стилістичних засобів, зокрема таких стилістичних фігур як хіазм, анафора, градація, еліпсис, антитеза, риторичне запитання та інших, надає афоризмам особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості. Також саме завдяки ним формується так званий “високий” стиль в афористиці.

У роботі використано метод аналізу симптоматичної вибірки афоризмів із творів українських письменників та збірок афоризмів, а також стилістичний метод.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Літературознавча енциклопедія* : у 2-х т. / автор – укладач Ковалів Ю. І. – К. : Вид. центр “Академія”, 2007.
2. *1 000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми, літературні цитати, образні вирази* / упоряд. Юрій Луцький. – К. : Смолоскип, 1996.

КУЛИКОВСЬКА Н. І.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

**МОРФО-СИНТАКСИЧНА ТА СЕМАНТИЧНА КОНСТАНТИ КАТЕГОРІЇ
ГРАМАТИЧНОГО РОДУ В УМОВАХ ЕКСТЕРНАЛЬНОЇ ТА
ІНТЕРНАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМНЕ КОЛО**
(на матеріалі німецької мови)

У запропонованій статті зроблено спробу досягнути різні концепції інтерпретації граматичної категорії роду в німецькій мові. Багатофункціональність мовних одиниць з фонологічних, морфологічних, лексичних та синтаксичних позицій розкриває неоднозначність критеріїв визначення категорії роду, що пов'язано з еклектичним розвитком мовної системи як такої та знаходить індивідуальну типологічну специфіку у представленій мові.

Ключові слова: категоризація роду, (не)флексивні функціональні можливості іменника, концепт (не)флексивних форм іменника, типологічні та мовно-історичні форми реалізації і техніки кодування роду, дискусійні параметри граматичної категорії роду.

В предлагаемой статье осуществляется попытка осмысления различных концепций интерпретации грамматической категории рода в немецком языке. Многофункциональность языковых единиц с фонологических, морфологических, лексических и синтаксических позиций раскрывает неоднозначность критериев определения категории рода, что взаимосвязано с эклектическим развитием языковой системы как таковой и находит индивидуальную типологическую специфику в представленном языке.

Ключевые слова: категоризация рода, (не)флексивные функциональные возможности существительного, концепт (не)флексивных форм существительного, типологические и исторические формы реализации и техники кодирования рода, дискуссионные параметры грамматической категории рода.

The article deals with the problem of the category of grammatical gender in the German language. Phonological, morphological, lexical and syntactical multifunctionality reveals dubious criteria in giving the definition of the gender category. This process is connected with the development of the language system and has its individual peculiarities in the given language.

Key words: categorization of gender, inflecting and non-inflecting behavior of substantives, the concept of the (in)finite substantive forms, the typological and language-historical forms of the realization and procedural mechanisms of the gender coding, controversial gender parameters.

Актуальність представленого пілотного дослідження зумовлена понятійною основою побудови мовної системи, яка завдяки омадативній функції дієздатна створювати реальність та її контролювати. Детермінованість концептуальної сфери етнолінгвістичною свідомістю обумовлює мовно-індивідуальний шлях категоризації знань про навколишній світ. Свою відкритість для чисельних наукових дискусій зберігає донині проблема співвідношення категорій граматичного роду і гендеру у загальній парадигмі статі.

Метою дослідження виступає аналіз форм реалізації і технік кодування граматичної категорії роду, що передбачає систематизацію існуючих концепцій її інтерпретації та висвітлення взаємозв'язку граматичної категорії роду і соціокультурної категорії гендеру.

Об'єктом дослідження виступають граматична категорія роду, флексивні властивості номінативних одиниць німецької мови.

Предмет дослідження формує мовно-типологічна специфіка германо-німецької традиції маркування морфо-семантичних форм реалізації категорії роду та перифрастичні особливості морфо-синтаксичних технік кодування категорії роду.

Матеріалом дослідження слугують номінативні мовні одиниці з огляду на їхню диференціальну специфіку відображення категорії статі. Зазначені позиції роботи вносять **інновативний характер** у коло досліджень мовно-типологічних особливостей трьохрівневої категорії роду у німецькій мові та дозволяють зкоригувати осмислення співвідношення статі і роду в аспекті соціокультурної та мовної констант протягом історичного розвитку парадигми статі.

У процесі осмислення мовної категорії з історичної точки зору, як відомо, сформувалися два вектори її інтерпретації: у широкому розумінні як групи мовних елементів, які виділяються на підставі певної загальної ознаки; у вузькому розумінні як параметра, покладеного в основу розрізнення сукупності однорідних одиниць на обмежену кількість класів, члени яких характеризуються одним значенням певної ознаки [1:215]. Визначений шлях осмислення категоріального мовного значення вказує на те, що мовна категорія має певний понятійний субстрат, який узагальнює лінгвістичні об'єкти / мовні елементи на підставі сутнісної ознаки / загального значення та фіксує їх закономірні зв'язки.

Функціональне поле категоріального значення дозволяє дослідникам змодельовати основні типи понятійних категорій: (1) категорії, що відображають реальність у вигляді форм та предметів думки, тобто збігаються з "поняттями" у філософії; (2) категорії-параметри (ознаки, характеристики, такі як розумові референти категорій виду, числа, способу, відмінка); (3) категорії релятивні / операційні, що покладені в основу схем реалізації [2:173].

Полістатусний характер мовної категорії, як відомо, передбачає потенцію її реалізації на фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. На відміну від логічного класу категоріальних

значень понять мовні значення знаходять своє вираження у системній, регулярній співвіднесеності форм, дериваційно-формальні ознаки та інваріантно-понятійна складова яких виступають основою для парадигматично-синтагматичних відносин одиниць у системі мови. Це дозволяє категоріальному значенню співвіднести родові значення граматичних форм у парадигматичних рядах та об'єднати їх в структурі певної мікросистеми узагальненого граматичного значення [3:55-56].

Онтогенетичний розвиток давньоверхньонімецької мови з індоєвропейської, в якій простежується чітка кореляція семантичної умотивованості граматичних категорій з повною парадигмою (-s для чоловічого роду; -ā (h) для жіночого роду; -m для середнього роду) пояснює успадкування семантичної мотивації флективної основи номінативних одиниць. Як зазначають дослідники, до чоловічого роду відійшли одиничні номінації, які виявляли властивість до подальшого підрахунку (*Singulativum*); жіночий рід охопив колективні номінації (не-дистрибутивна множина) (*Kollektivum*); середній рід набули масові / колективні імена (*Kontinuativum*) [4:2].

Форма фонологічної реалізації граматичного роду в історичній ретроспективі засвідчує, що в номінаціях чоловічого роду домінували кінцеві позиції резонаторів, тоді як у середньому та жіночому родах частіше з'являлися фрикатииви [4]. У середньовіччі, як зазначає Е. Фрей, кількість іменників з кількома родами скорочується, диференціюються суфікси: (1) деякі зберігають свій статус самостійних слів, наслідуючи семантичну мотивацію роду; (2) інші, семантично мотивовані, але функціонуючі як чисті суфікси у стародавню епоху, редукували на пізніших етапах розвитку мовної системи у кінцевій позиції складу; (3) подальших фонологічних змін у нововіверхньонімецький період зазнали і ті суфікси, що формувалися у стародавню епоху лише одним звуком [4].

Отже, кількість та якість кінцевого приголосного / кінцевих приголосних умотивовують спроможність фонологічних ознак підвищувати семантичні критерії. Проте глибина взаємодії фонологічних та семантичних характеристик лексеми ускладнюється морфо-синтаксичним рівнем.

Відомо, що графічний образ слова сприяє упорядкуванню системи граматичного роду, у чому переконують систематизовані у словнику Дудена словотвірні моделі лексем. Проте, Б. Менцель зауважує, що у процесі навчання часто виникають труднощі із визначенням граматичного роду іменників з такими суфіксами як -e, -el, -en, -er, причиною чого є низка

семантичних винятків [5]. Поряд з тим, слід визнати існування на лексичному рівні достатньої кількості асиметрій, чий граматичний рід допускає ігнорування природної статі у ситуативному дискурсі. Це стосується, зокрема немаркованих лексем: “*das Mädchen*”; пейоративно маркованих лексем: “*der Trampel*”, “*die Schwuchtel*”; пейоративно маркованих лексем з прототипною співвіднесеністю до іншої статі: “*die Memme*” “*meist für Männer*”. Ці групи можна віднести за концепцією Е. Шафрот [6] до лексем із тотальною статево-родовою неузгодженістю, тоді як часткову статево-родову неузгодженість набуватимуть немарковані лексеми: “*die Person*”, “*der Gast*”, “*der Fan*”; чоловічі позначення професій, що переносяться на жінку: “*Doktor der Philosophie*”; пейоративно марковані лексеми: “*die Lusche*” “*für einen Mann oder eine Frau*”; пейоративно марковані з прототипною співвіднесеністю до конкретної статі, яка співпадає з граматичним родом: “*der Trottel*”, “*der Gnom*”.

Ознаки роду висвітлюють, таким чином, свою залежність від детермінант: (а) лексеми-специфічних ознак роду (форми), (б) специфічних польових характеристик лексеми, (в) арбітрарного принципу, коли наявність анафоричних / катафоричних елементів ситуативної мовленнєвої практики продиктована очікуванням ідентифікації реципієнтом референтної віднесеності щодо конкретного об'єкту дійсності.

Аналізуючи германо-німецьку традицію техніки кодування й форми реалізації категоріальних значень іменника, В. Агель акцентує (1) поетапний онтогенетичний перехід від категоризації єдностей до категоризації слів, (2) синхронний розвиток номінальних та дієслівних функцій у формуванні синтаксичної структури речення [7]. Якщо перша тенденція вплинула протягом еволюції німецької мови на перерозподіл лексичного матеріалу, уможливила диференційну номінальну морфо-семантичну систему форм реалізації категорії роду, то друга лінія розвитку зумовила перифрастичні кореспондентні морфо-синтаксичні техніки кодування категорії роду. Мовно-типологічні функціональні зв'язки роду, числа та відмінку в категоріальній ієрархії відмінюваного іменника модифікують, на думку дослідника, співвідношення реалізації роду як внутрішньої і відмінку як зовнішньої категоризації, що детермінуються числом: однією чи множиною [7:315]. Комплементарний характер константної германо-німецької традиції до маркованості граматичного роду й профілювання числа зумовив, як зазначає автор концепції, орієнтацію флексій відмінку в однині на рід однини, флексій числа у множині на рід

множини, тобто загальний рід визначає клас відмінювання [7:305]. Така позиція висуває ідею мовно-історичного й мовно-специфічного типологічного розвитку системи маркованості граматичного роду німецької мови, де рід виступає як категорія слова, що має форму реалізації (аналітичну в однині, синтетичну у множині) та як морфо-синтаксична категорія перемінних детермінант, що має техніку кодування (ексцентричну для апелятивів, концентричну для онімів (ексцентрична підпорядковується принципу контамінації).

Враховуючи прототипні характеристики системи роду, Г. Шайбль робить спробу сконцентрувати дослідницьку увагу на чотирьох контрадикторних параметрах роду: 1) рід як класифікаційна / флективна категорія; 2) рід як лексична / нелексична категорія; 3) семантичні / формальні ознаки роду; 4) системне / арбітрарне визначення роду [8]. Дослідник закидає попередній концепції обмеження центральною системою іменників, неврахування їх периферійної зони, зокрема наявності у німецькій мові перифрастичних іменників, ознака роду в яких визначається не інгерентним шляхом, а лише за морфо-синтаксичним критерієм, тобто класифікація роду має часткову / неповну основу (*Konversionsnomina: der / die / das Kranke*); маргінально наявні загальні марковані номінації, що мають два типи узгодження (*Common Gender-Nomina: der / die Schmidt*); немарковані загальні номінації, рід яких константно залишається незалежним від референта (*der Gast*); гібриди, що мають нестійкий тип узгодження (*Hybriden: das Mädchen*) та фактор генеричного вживання чоловічого роду. Ці факти вказують на (1) розмитість меж класів відмінювання іменників, кількість яких варіює у різних авторів від 4 до 40 (Дуден: 10; Варіг: 4-38), (2) припустимість достатньо високого рівня ігнорування семантичних ознак у морфо-синтаксичній поведінці мовного знаку.

Така позиція дозволяє доповнити концепцію осмислення системи роду ознакою семантичної інтерпретанти, коли стать референта виступатиме його релевантною характеристикою у ситуативній мовленнєвій практиці, що редагує та вносить корективи у висновок попередньої концепції в положенні про неприродність, штучність граматичного роду як категорії слова.

Якщо у морфо-синтаксичному аспекті флексії регулюють узгодження змістовних елементів, то на семантичному рівні саме поняття “статі” зазнало, як відзначають Л. Ірмен та В. Штайгер, понятійної контамінації, що було результатом антропоморфізації природи та науки [9]. Таким чином,

протягом онтогенезу мови зумовлюється абсорбція мовними знаками перцептуальної статі, її фізіологічних та психологічних ознак, що призвело до широкого понятійного насичення категорії роду протилежними статевими якостями. Окрім того, як доводять дослідники, формування роду як семантично мотивованої категорії знаходилося під впливом домінуючих концепцій епохальних світоглядів, відповідно до ідеологічної основи яких гіперонімічність певних форм понять зумовила, зокрема антропологію жінки як іншої контрастивної статі, у зв'язку з чим науковцями висуваються дві різні версії інтерпретації трьохрівневої системи роду у німецькій мові:

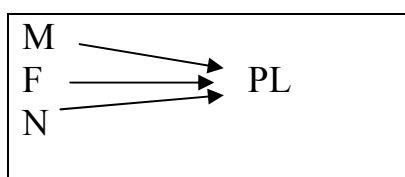

табл.1: Три роди

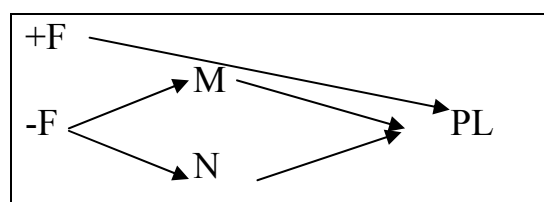

табл.2: Два роди і два суброди

Різновекторність концепцій засвідчує відсутність універсального принципу визначення роду з огляду на флективну специфіку німецької мови. Місце утворення флексії, техніка кодування відношення узгодження / неузгодження між родами конгруентних мовних елементів (Begleitergenera) та основних носіїв роду (Kerngenera) формують центральне дискусійне коло дослідницьких інтересів. Залучення представлених концепцій дозволяє виділити наступні характеристики категорії роду у німецькій мові: (1) онтогенетичний розвиток германо-німецької граматичної категорії роду пов'язаний з успадкуванням індоєвропейської архітектурно-флективної традиції побудови мовної системи; (2) рід виступає класифікаційною та флективною інгерентною категорією іменників (з класифікаційних позицій виняток формують перифрастичні іменники, з позицій флективності – власні імена, чий рід не фіксований на лексичному рівні, та перифрастичні іменники); (3) за формою реалізації категорія роду виявляє свої ознаки на фонетичному, морфо-синтаксичному та семантичному рівні, що дозволяє виділити різні стратегії визначення роду: систематичний / інтернальний та арбітрарний / екстернальний шляхи; (4) формальна функція роду властива більшості іменників німецької мови, окрім перифрастичних номінацій, загальних немаркованих номінацій, генеричного вживання іменників чоловічого роду, експресивно маркованих лексем з прототипним співвідношенням їх до представників іншої статі, тобто тих випадків, коли рід виступає семантично інтепретативною ознакою; (5) арбітрарний принцип визначення роду охоплює фонологічні,

морфологічні та семантичні характеристики мовного знаку, супроводжуючи процеси персоніфікації та узагальнення індивідуальною / колективною свідомістю об'єктів номінації, що відповідає принципу мовної конвенції, яка узгоджує з діяхронічних позицій обсяг концептуального наповнення понять у свідомості носіїв мови; (6) можливість відтворення природної статі граматичною категорією роду допускає своє пояснення шляхом усвідомленого історичного переносу антропоморфного принципу дуалізму на зовнішній світ; (7) узгодження природної статі з граматичним родом виступає одним з очевидних аксіоматичних випадків, що засвідчує континуальний розвиток формування культурних норм суспільства у процесі становлення мови як багатофункціонального явища; (8) абсорбція мовними знаками перцептуальних характеристик статі (її фізіологічних, психологічних ознак) вказує на творчі, культурно детерміновані потенції мови як знакової системи.

Перспективи дослідження формують наступне проблемне коло питань: (1) висвітлення глибини ступеня збереження / дотримання морфо-фонологічної форми реалізації категорії статі з позиції сучасного стану мови; (2) уточнення умов відсутності / неможливості реалізації категорій флексивності та відмінюваності іменника на сучасному етапі німецької мови; (3) дослідження ступеня впливу семантичного наповнення категорії статі з огляду на діяхронічний розвиток відображення соціокультурних норм у типологічній специфіці мови; (4) з позицій контрактивного аналізу з'ясувати причини уникнення формальних характеристик граматичної категорії роду у західно-германській мовній сім'ї, зокрема суміжних англійської та німецької мов. Процеси становлення аналітично-раціонального світогляду у мовній традиції залишають багато відкритих питань щодо (не)прозорості граматичного роду, ініціюючи тим самим необхідність його подальшого ретельного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина Т. В. Категория / Т. В. Булыгина, С. А. Крылов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 215–216.
2. Кобрин Н. А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития / Н. А. Кобрин // Материалы второй междунар. школы-семинара [“Когнитивная семантика”], (Тамбов, 2000). – Тамбов, 2000. – Ч. 2. – С. 170–175.
3. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – М.: Высшая школа, 2000. – 160 с.
4. Frey E. Prototypenorientierte Genuszuweisung vom Althochdeutschen zum Neuhochdeutschen und Vorschläge für eine Didaktisierung (mit Exkurs zum Gotischen) / E. Frey // ZGL. – 2008. – № 36. – С. 1–26.
5. Menzel B. Genuserwerb im DaF-Unterricht / B. Menzel // Deutsch als Fremdsprache. – 2003. – Heft 4. – С. 233–237.
6. Schafroth E. Genuskongruenz im Deutschen, Französischen und Italienischen / E. Schafroth // Muttersprache. – 2004. – № 4. – С. 333–347.
7. Agel V. (Nicht)Flexion des Substantiv(s) Diskussion / V. Agel // ZGL. – 2006. – № 34. – С. 286–327.
8. Scheibl G. Genusparameter in der Diskussion / G. Scheibl // ZGL. – 2008. – № 36. – С. 48–73.
9. Irmen L. Zur Geschichte des Generischen Maskulinums: Sprachwissenschaftliche, sprachphilosophische und psychologische Aspekte im historischen Diskurs / L. Irmen, V. Steiger // ZGL. – 2005. – № 33. – С. 212–235.

КУРЧЕНКО О. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ІСПАНСЬКИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті йдеться про морфосинтаксичні, лексичні і стилістичні особливості мови іспанських адміністративних документів, звертається особлива увага на архаїчність цієї мови та її прагнення до дистанціювання від адресата.

Ключові слова: комунікативна система, юридично-адміністративна мова, мова адміністративних документів, архаїзми, дистанціювання.

В статье идет речь о морфосинтаксических, лексических и стилистических особенностях языка испанских административных документов, обращается особое внимание на архаичность этого языка и его стремление к дистанцированию от адресата.

Ключевые слова: коммуникативная система, юридическо-административный язык, язык административных документов, архаизмы, дистанцирование.

The article deals with the morphosyntactic, lexical and stylistic peculiarities of the Spanish administrative documents, paying special attention at the use of archaisms and the so called “distant style”.

Key words: communicative system, juridical-administrative language, administrative documents language, archaisms, distant style.

Метою цієї статті є аналіз основних особливостей мови іспанських адміністративних документів і визначення подальших напрямків дослідження.

Актуальність обраної теми статті зумовлена суттєвою різницею між звичайною побутовою іспанською мовою та мовою, використовуваною в офіційних документах. При перекладі українських адміністративних паперів на іспанську мову особливо помітним є нерідке незнання типових історично зумовлених кліше мови іспанських адміністративних паперів. Однак, останнім часом іспанські адміністративні установи намагаються спростити та модернізувати архаїчну мову офіційних паперів, і для філологів та перекладачів-іспаністів важливо знати, якими є і в чому полягають ці тенденції спрощення та модернізації.

Об’єктом дослідження в даній статті є фрагменти адміністративних паперів, виданих у різних сферах СДО Іспанії кінця ХХ–початку ХХІ століття.

У кожному суспільстві існує ряд особливих комунікативних систем, що використовуються у тій чи іншій сфері діяльності і

генерують тільки їм властиві типи текстів. Кожна з цих форм комунікації, що мають свої власні ознаки та є невід'ємною частиною складної системи мови, регулюється своїми особливими нормами.

Однією з найрегламентованіших і найбільш послідовно сформованих комунікативних систем іспанської мови є юридично-адміністративна мова офіційних промов та документів. Це не означає, що ця комунікативна система не підпадає під вплив інших комунікативних системи: навпаки, останніми роками, наприклад, спостерігається значна контамінація юридично-адміністративної мови термінами з інформатики, що пояснюється адаптацією усього процесу адміністрації до новітніх засобів комунікації.

Юридична й адміністративна комунікаційні системи зосередженні на створенні та інтерпретації текстів, адже суспільство для його функціонування потребує чіткого регулювання інтересів індивідів та груп індивідів. Регулювання відносин між громадянами є завданням держави. Держава здійснює це регулювання через три гілки влади: законодавчу, виконавчу та судову. Виконавча влада для виконання діючого законодавства спирається на адміністрації всіх рівнів. Саме звідси – тісний зв'язок, що існує між юридичними та адміністративними текстами.

Незважаючи на цей тісний зв'язок, нам видається зручним розглядати адміністративну мову окремо від юридичної, зважаючи на розмежування їхніх функцій у суспільстві.

Можна стверджувати, що адміністративні тексти та мова, якою вони створені, походять з юридичної комунікативної системи, а з XVIII століття починається їхня окрема еволюція, в межах нової сучасної Іспанії. Цей процес відокремлення від текстів суто юридичної природи відбувався паралельно з розвитком системи державних органів (далі СДО). Історичні та соціологічні обставини – особливо прихід буржуазії до влади – створюють сприятливі умови для того, щоб СДО набула протягом XIX століття небувалого і до того моменту навіть неочікуваного значення. Відповідно дуже важливого значення набуває і мова адміністративних документів.

З розвитком суспільства виникла необхідність модернізації адміністративної мови. Так, Захисник народу у 1988 році подав до Генеральних Кортесів заяву, у якій привертав увагу до перепон, які

архаїзована адміністративна мова, “відірвана” від мовців, може чинити у процесі державного управління [1:32]. У період розвитку автономії Іспанії як результату реструктуризації держави, а також беручи до уваги появу Європейського Союзу і подальше входження до нього Іспанії, ця мова з помітною тенденцією до вживання архаїзмів та архаїзованих конструкцій підлягає сьогодні складному у виконанні процесу модернізації, оскільки доводиться мати справу з автоматизованими мовленнєвими формулами, схемами та усталеним лексичним апаратом, властивим юридично-адміністративній мові.

У цій статті ми зосередимося на рисах, які характеризують мову іспанських офіційних паперів.

Можна стверджувати, що адміністративна мова є однією з багатьох спеціальних мов, або функціональних різновидів загальної мови. Своєю чергою, цей функціональний різновид поділяється на стільки типів, скільки є секторів у державному управлінні: мова трудових відносин, військова, дипломатична, податкова тощо. Їхня спільна основа – адміністративна мова, до якої у кожному випадку додається лексика, характерна для того чи іншого сектора.

Однією з рис, які завжди характеризували адміністративні тексти, є *двозначність* та *відсутність ясності*. Грегоріо Сальвадор зауважує, що багато з написаного стосовно адміністративної мови має на меті викоренити цю двозначність та досягти точності, хоча до досягнення цього ідеалу ще далеко [2:117]. Навіть сама СДО рекомендує уникати двозначності, і таким чином у ст. 2 Закону “Про адміністративне управління” від 7 липня 1986 р. зазначається:

En la elaboración material de los documentos y comunicaciones administrativas, en especial de los que hayan de dirigirse a los particulares, se deberá disponer el texto en forma clara y concisa, acudiendo a párrafos breves y separados, y evitando la aparición de apartados cuya extensión o complejidad dificulte innecesariamente la interpretación de su contenido.

Такі типи текстів мають дуже регламентовану усталену форму, спеціальні вирази та власний синтаксис, які залежать від функції кожного конкретного адміністративного тексту. Саме тому такі типи тексту залишають мало місця для творчої імпровізації. Їхня схема відома заздалегідь, адже інакше вони б загубили свою

комунікативну ефективність. Такі тексти починаються і закінчуються встановленими формулами – лексико-синтаксичними зворотами (наприклад, *por la presente le comunico*), основний зміст також викладається за допомогою формул, які сприяють легшому сприйняттю тексту читачем.

Нижче наведемо пропозицію внесення змін до порядку денного звичайної сесії одного з Автономних Парламентів Іспанії і звернемо увагу на насичену і складну структуру тексту:

La Presidencia plantea a la Cámara el acuerdo de la Junta de Portavoces, de conformidad con la Mesa, de incluir al final del Orden del Día, una Comparecencia solicitada urgentemente por el Gobierno – Comparecencia del señor Consejero de Agricultura y Pesca, a efectos de que informe sobre los acontecimientos en relación con las artes de pesca en la Comunidad Europea –, acordándose su inclusión en el Orden del Día del Pleno próximo, convocado para el día veintidós de diciembre corriente, en el supuesto de que sobre las trece horas del día de no terminase el debate del punto que nos ocupa, lo que es aceptado por la Cámara [1:34].

Мова адміністративних текстів, так само, як і юридичних, має прагнути до точності. Скрупульозний відбір лексики посилює однозначність, яку повинні мати усі адміністративні тексти. З цією ж метою авторам адміністративних текстів слід уникати полісемії. Таким чином, адміністративну мову можна визначити як денотативну, оскільки вона прагне передавати конкретне значення слів, уникаючи можливих експресивних асоціацій, які вони можуть містити.

Наведемо головні характеристики цього типу текстів.

а) Морфосинтаксичні риси

- Вживання переважно номінальних конструкцій. Ця тенденція спостерігається як у вживанні великої кількості іменників та прикметників у порівнянні з дієсловами, так і у заміні дієслів на конструкції з іменниками (наприклад, *dar aviso* замість *avisar*, *dar curso* замість *cursar*, *hacer entrega* замість *entregar*). Мета такої номіналізації – надати абстрактного характеру, більш властивого розсудливому викладу думок.

- Поширене вживання *інфінітива* (наприклад, *de no serle posible comparecer*). Так само, варто звернути увагу на надмірне

вживання *герундія* та *дісприкметника* (див. приклад нижче), які прагнуть до “деперсоналізації” дієслівної дії. Мета – створити враження, що автор цих текстів понад усе прагне об’єктивності, відсторонюючись від усього сказаного у тексті. Звідси і частота вживання безособових форм дієслова. Вони з’являються також і в абсолютних конструкціях (наприклад, *vistas las disposiciones legales, habiendo finalizado la prueba*). Деякі з таких вживань, зазначає Міріам Альварес [1:35], є неправильними і легко могли б бути замінені на більш прямі (так, “*la matrícula podrá ser abonada, enviando un giro postal o entregando el importe en metálico en la secretaría de la Escuela*” може бути замінено на “*la matrícula se abonará por giro postal o mediante la entrega de su importe en la secretaría*”). Постійне вживання цих форм, особливо герундія, створює монотонний і «уповільнений» стиль, як це можна спостерігати у наступному прикладі:

[...] *vista la solicitud y considerando que acompaña a dicha solicitud la documentación prevista en el art. 1º, habiendo efectuado asimismo el pago en la Entidad bancaria correspondiente; comprobando que los datos que aporta el interesado coinciden con sus originales, el Sr. Consejero ha resuelto reconocer ...* [3].

• Складне синтаксичне структурування. Його причина – наявність великої кількості вставних речень, що створює труднощі у розумінні текстів. Це відображається у розмірах абзаців, які вже одним своїм виглядом створюють враження, що їх важко зрозуміти. Іноді абзац може займати майже цілу сторінку. Така складна конфігурація пояснюється прагненням передати всі деталі, включити посилання та цитати, вочевидь необхідні для обґрунтування того, про що йдеться у тексті. На прикладі, наведеному нижче, показано, як акумулюються речення у цьому фрагменті абзацу про резолюцію:

[...] *llevando a considerar que lo único que se ha realizado ha sido una simple simulación en la que a través de determinados formalismos e instrumentalizaciones legales, se trata de abocar a una irresponsabilidad patrimonial, marginando las que afectaban a una persona física en favor de una sociedad que nace para regentar la misma empresa, con un patrimonio inferior al que ya estaba adscrito a aquella, por más que ello quiera enmascararse con una política de*

ampliación de capital y suscripción de pólizas de crédito avaladas incluso personalmente por alguno de los socios... [1:36]

- Постійне вживання пасивних речень та безособових речень *se* (наприклад, *han sido efectuados registros domiciliarios, se ha procedido al embargo, se han recibido reiteradas quejas*) є доказом дистанціювання, до якого прагнуть як адміністративна, так і юридична мови.

- Присутність перифрастичних структур (наприклад, *lo que ha de analizarse para la adecuada resolución, el depósito habrá de realizarse en impresos independientes*), вживання яких сприяє також дистанціюванню та «помпезності» стилю такого роду текстів.

- Вживання так званої офіційної множини (*plural oficial*) (наприклад, *le recordamos, le notificamos*) з метою створити враження більшої об'єктивності і певної віддаленості адміністрації від адміністрованих.

- Акумуляування прийменникових та прислівникових сталих словосполучень (наприклад, *en el supuesto de, de conformidad con, a efectos de, a instancias de*), а також майже постійне вживання типу виразів, ядром яких може бути іменник або дієслово (наприклад, *en definitiva, en su caso, si hubiera lugar*).

- Велика кількість кліше та сталих виразів в адміністративних текстах. Численні стереотипізовані формули, правильно розташовані у тексті, надають йому жорсткого та дуже структурованого характеру. Так, наприклад, у будь-якій заяві. Після викладення особистих даних завжди фігурує *declaro/a bajo mi/su responsabilidad* іноді виділяючись прописною літерою; *lo que hace constar a tal efecto* зазвичай є однією з розповсюджених фраз, що ведуть до завершальної частини заяви; *de conformidad con lo establecido en el Reglamento vigente, lo que se hace público para general conocimiento, para su conocimiento y demás efectos* теж є кліше, що часто вживаються у будь-якому адміністративному тексті.

б) Лексичні риси

- Вживання спеціалізованої лексики. У “Підручнику з стилю адміністративної мови” (*Manual de estilo del lenguaje administrativo*) [5] підкреслюється ця особливість і зазначається, що адміністративна лексика має за основу лексику юридичну. Поряд з

термінами, характерними для кожного з секторів адміністрації, існує досить велика кількість умовних виразів та формул, спільних для всіх цих текстів.

- Вживання так званих *адміністративних архаїзмів*. Їхні застарілі форми (*otrosí, en virtud de, elevar un escrito a la autoridad, librar* у значенні видати сертифікат, довідку) продовжують вживатися у цих текстах.

- Техніцизми. Часто підкреслюється величезна кількість технічних термінів в адміністративних текстах (*débito* замість *deuda, fehaciente, diligencia, imputar, revocar, decaer en su derecho*). Таке використання технічних термінів надає точності, якої немає у звичайній повсякденній лексиці, і хоча останнім часом спостерігається тенденція робити адміністративну мову більш природною, ще й досі існує переконання про те, що “дивні” слова та вирази є більш адекватними для таких текстів, ніж звичайна лексика.

- Вживання аббревіатур є ще однією характерною рисою адміністративної лексики. Вони вживаються, коли йдеться про офіційні установи (МОРУ, CSIC), назви законів (LPA, LOGSE) та навіть дуже конкретних понять (IVA, IRPF), чия довга розшифровка порушувала б динамічність текстів.

Вживання усіх вище наведених засобів сприяло формуванню особливого стилю адміністративних паперів. Визначальними факторами цього стилю є:

- яскраво виражений консервативний характер. Це тексти, у яких повторюються формули, що містять архаїзми і продовжують використовувати лексику минулого, оскільки така послідовність гарантує ефективність та оперативність цих текстів.

- високий ступінь умовності. У цих текстах переважає тон “удаваної ввічливості”, яка пояснюється виконанням усіх умовних норм, що існують для створення таких текстів. Незважаючи на те, що *Manual de estilo del lenguaje administrativo* рекомендує замінити формули “занадто великої поваги” на інші, більш сучасні (наприклад, V.I. та V.S. на Vd.), треба зазначити, що відносини між Адміністрацією та адміністрованими лишаються дистанційованими. Для цього адміністративний стиль користується певними ресурсами мови для підкреслення цього дистанціювання. Використання

конструкцій з безособовими формами дієслова, безособові речення, пасивні речення, вживання третьої особи тощо – все це, як уже стверджувалося вище, спрямовано на дистанціювання.

- відсутність простоти. Прагнення до точності іноді спричиняється до зворотнього ефекту, тобто до акумулювання деталей і даних, які ускладнюють інтерпретацію тексту.

Перспективи дослідження. Кожна з окреслених особливостей мови іспанських адміністративних документів може бути досліджена більш глибоко як з точки зору узусу, так і з точки зору історичного підґрунтя такого вживання. Також перспективними є дослідження згаданої у статті юридичної мови у порівнянні з мовою адміністративних паперів та особливостей, зумовлених функціями цих комунікативних систем. Окремого дослідження заслуговують нинішні тенденції модернізації мови адміністративних паперів та адаптації її до вимог сучасного суспільства (наприклад, запобігання проявам гендерної дискримінації в укладанні текстів офіційних паперів тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Álvarez M.* Tipos de escritos I: Narración y descripción / M. Álvarez. – Madrid: Arco Libros, 1993.
2. *Salvador G.* Observaciones sobre el lenguaje de la CDO / G. Salvador // Epos, Revista de Filología, U.N.E.D. – 1990. – Vol. VI. – P. 115–127.
3. *De Miguel E.* el texto jurídico-administrativo: análisis de una orden ministerial [Електронний ресурс] / E. de Miguel. – 2000. – Режим доступу: <http://www.ucm.es/info/circulo/no4/demiguel.htm>.
4. *Álvarez M.* Tipos de escritos III: epistolar, administrativo y jurídico / M. Álvarez. – Madrid: Arco Libros, 1997.
5. *Ministerio para las administraciones públicas.* Manual de estilo del lenguaje administrativo. – Madrid: Instituto Nacional de CDO, 1990.
6. *Prieto de Pedro J.* Lenguas, lenguaje y derecho / J. Prieto de Pedro. – Madrid: Cuadernos Cívitas, 1991.
7. *Ayala Castro M.C.* Manual de lenguaje administrativo no sexista / M. C. Ayala Castro, S. Guerrero Salazar, A. M. Medina Guerra. – Málaga: Asociacion de Estudios Históricos Sobre la Mujer (Universidad de Málaga), Ayuntamiento de Malaga, 2002.

КУТНА Ю. Б.

Маріупольський державний гуманітарний університет

ТРАДИЦІЙНІ ФОРМУЛИ В МОВЛЕННІ НАРАТОРА КАЗОК (на матеріалі казок греків Приазов'я)

Статтю присвячено розгляду специфіки функціонування традиційних казкових формул у мовленні наратора на матеріалі казок греків Приазов'я. Ініціальні, медіальні та фінальні формули, що традиційно виділяються при аналізі мови та стилістики казок, досліджуються з погляду функцій, які вони виконують, а також у спів ставному аспекті, при порівнянні усних та письмових текстів казок.

Ключові слова: традиційні казкові формули, поетика фольклору, мовлення наратора, усний / письмовий текст, греки Приазов'я, етномовна спільнота.

В статье рассматривается специфика функционирования традиционных сказочных формул в речи наратора на материале сказок греков Приазовья. Инициальные, медиальные и финальные формулы, традиционно выделяемые при анализе языка и стиля сказок, изучаются с точки зрения функций, которыми их наделяет наратор, а также в сопоставительном аспекте, при сравнении устных и письменных текстов сказок.

Ключевые слова: традиционные сказочные формулы, поэтика фольклора, речь наратора, устный / письменный текст, греки Приазовья, этноязыковое сообщество.

The article deals with the functioning of traditional folktale formulae in the narrator's discourse in the folktales of the Azov Greeks. The initial, medial and final traditional formulae are considered from the point of view of their functions in oral and literary texts of folktales.

Key-words: traditional folktale formulae, folklore poetics, the narrator's discourse, oral / literary text, the Azov Greeks, ethno-linguistic society.

Формульність як універсальна ознака поетичної мови характерна для всіх жанрів усної народної творчості. Дослідники прагнуть осмислити закономірності розподілу поетичної мови на усталені сегменти, дослідити функціонування формули в конкретному тексті, з'ясувати роль типологічних універсалій.

Традиційно при розгляді мовної стереотипії в казках виділяють з види формул за критерієм розміщення в тексті: ініціальні, медіальні, фінальні. Більшість дослідників при аналізі формул казок своїм завданням вбачають опис їхньої структури, семантики та походження. Однак робіт з виявлення специфіки функціонування традиційних формул у текстах казок певної етномовної спільноти обмаль. Дослідження специфічно казкових формул у мовленні наратора є **актуальним** з огляду на те, що нараторський дискурс містить найбільшу кількість стереотипних висловів.

У пропонованій статті ми поставили за **мету** виявити специфіку функціонування специфічно казкових формул у мовленні наратора на матеріалі казок греків Приазов'я. Наукову новизну складає підхід, що

ґрунтується на співставленні казкових текстів різного характеру (усні / письмові), що дозволяє дослідити функціонування тих самих елементів у “народному” виконанні казки й у авторській адаптації (в авторизованих казках).

Об’єктом дослідження є мовлення (дискурс) наратора казок греків Приазов’я, **предметом** – казкові формули в мовленні наратора казок греків Приазов’я й особливості їхнього функціонування.

Матеріалом дослідження є тексти казок греків Приазов’я кримсько-азовським (румейським) діалектом новогрецької мови, видані друком або записані під час інтерв’ю з носіями різних говірок діалекту.

Теоретичне обґрунтування досліджень формульності народно-поетичної творчості репрезентоване працями Н. Рошияну, В. М. Жирмунського, Є. М. Мелетинського, Б. М. Путилова, П. А. Грінцера та ін. Теорія формульності епосу була розроблена М. Перрі й А. Б. Лордом, які ставили за мету дати визначення формули та схарактеризувати найпростіші одиниці “формульної граматики”. Формули вивчають також як універсальні мовні прикмети певних історичних епох і як матеріал для порівняльного аналізу різних мовно-віршових традицій [1:3]. Предметом лінгвостилістичного дослідження текстів різних жанрів дедалі більше виступає структурна характеристика, семантичні особливості, функціональні можливості та міра поширення формул.

Наведемо кілька визначень поняття “формула” в трактуванні різних дослідників, які виокремлюють формули у мові текстів певного жанру, в мові фольклору, і, зокрема, в мові казки.

О. Мацько обґрунтовує термін “мовна формула”, називаючи його семантично містким, таким, що покриває багато видів міжрівневих мовних одиниць і їхніх сполук, зручним через свою узагальненість, лапідарність та членованість, яка дозволяє розкладати формулу на компоненти та аналізувати її як загалом, так і за компонентнами. Формули за визначенням дослідниці – цілісні й однозначні одиниці, найпершою ознакою яких є відтворюваність, переважно складна компонентна будова (хоч можливі й однокомпонентні мовні формули), здатність входити в більші утворення, стабільна сфера і стильова функція використання [2:9].

Т. Піонтковська розглядає формули як одиниці членування поетичної мови фольклору. “Як константи художньої творчості, формули – це усталені, регулярно повторювані різнотипні елементи народної традиції, в яких стихійно закріплюються у відповідній формі життя і світобачення

народу. Ці елементи характеризуються наявністю низки дихотомічних ознак: стійкість / варіативність, семантична автономність, традиційна обумовленість, цілісність, відтворюваність, різнотипність, частотність, типовість, повторюваність та локативність” [1:7]. У висновках до своєї дисертації дослідниця зазначає, що набір поетичних формул усної народної творчості залежить значною мірою від жанру та творчої манери оповідача. З другого боку, описи героїв, подій, природи та мовлення персонажів завжди відбуваються в рамках традиції, при цьому подібність структури та низка спільних рис у семантиці й синтаксичному оформленні окремих компонентів тексту зумовлені спільністю тих світоглядних уявлень, які лежать у їхній основі [1:11].

Формули казки традиційно визначають як стійкі звороти казкового тексту, сталі конструкції, що практично без змін переходять із казки в казку [3:9].

Отже, мовні формули доцільно розглядати в межах певного стилю, підстилю та навіть мовленнєвого жанру. Мовні формули складають наперед заданий параметр тексту певного жанрово-стильового різновиду. Завдяки мовним формулам текст народної казки можна вважати закритою підсистемою, що працює за усталеними правилами і вкладається в дозволені форми, при цьому допускаючи певне варіювання та індивідуальні особливості мовлення.

Слід зазначити, що формули за своєю природою поліфункціональні й різнотипні. Поетична формула служить готовим матеріалом для відтворення тексту казки, а утворення самої поетичної формули набуває характеру вільного варіювання, коли трансформуються як форма, так і значення. Формули, з одного боку, виступають гарантом збереження традиції, а з другого, – відображають зміни народного світобачення.

При розгляді формули казки як одного з жанрів фольклорного підстилю художнього стилю мовлення доцільно звернутися до праць зі стилістики фольклору. Відомий фольклорист В. П. Анікін розглядає формульність як окремий випадок мовленнєвої стереотипії. “Фольклорна стилістика, – зазначає автор, – не вивчає індивідуально-творчих форм художньої мови, як не вивчає й авторського індивідуалізованого мовлення. Фольклорист осягає позаособові, народно-масові прийоми творення й вираження змісту, засоби фіксації ефекту образного значення, прийнятні для багатьох людей” [4:285–286]. Згідно з прийнятим поділом фольклорист виділяє у складі фольклорної стилістики поетичну лексику, поетичну

морфологію й поетичний синтаксис, пропонуючи додати до них вивчення звукової організації фольклорно-поетичного мовлення – евфонію.

Оцінюючи досягнення фольклорної стилістики двох останніх десятиліть ХХ століття, В. Анікін констатує, що вивчення мови фольклору просунулося вперед саме на ґрунті прагнення встановити конкретні форми мовленнєвої стереотипії [4:294]. У зв'язку з цим твердженням слід пригадати дослідження поетичної фразеології на матеріалі російської народної ліричної пісні О. Хроленка [5], в якому автор зазначає, що показником фольклорного стилю є стійкі мовленнєві конструкції, які відбивають лексико-морфологічні стереотипи.

Торкається питання формульності й дослідник усного монологічного мовлення Д. Баранник, що такі тексти як казка відносять до розповідей фольклорно-етнографічного характеру. Дослідник зауважує, що частина комунікативних структур у фольклорно-етнографічних розповідях стандартизується, утворюючи систему специфічної жанрової фразеології. Згідно з Д. Баранником, ці фразеологізовані структури, як правило, закріплюються за певними композиційними частинами фольклорної оповіді (приміром, зачини, початкові, внутрішні й кінцеві словесні формули в казці) [6:368–369].

Стереотипна формула, за свідченням В. Анікіна, ввібрала в себе комплекс побутових і світоглядних уявлень і понять різних епох [4:297]. Тому дослідження стереотипних мовних формул є кроком до з'ясування рівня поширення їх, їхніх семантичних особливостей та функціональних можливостей, а також етномовної специфіки текстів казок греків Приазов'я.

Отже, під формулою розуміємо стійкі звороти казкового тексту, сталі конструкції, в яких закріплюються у відповідній формі життя й світобачення народу і які є типовими для значної кількості казок.

У тексті казки можна виділити мовлення наратора та мовлення персонажів, і, відповідно, виділити формули, що зустрічаються виключно в мовленні наратора, в мовленні персонажів, а також такі, що можуть пронизувати всю казкову розповідь. У пропонованій статті розглядаються формули першого виду, тому що вони складають основний масив казкових формул.

Говорячи про специфічні формули в мовленні наратора казки, передусім зазначаємо ініціальні та фінальні блоки казки, в яких, на думку

О. Лещенко, проявляється сильна авторська маніфестація та антропоцентричність [7:3].

Маючи індивідуальні стилістичні особливості (манеру) оповіді, наратор (казкар) не може не користуватися традиційним стильовим фондом, що був вироблений багатьма поколіннями його попередників. У цьому традиційному фонді особлива роль належить загальним місцям, найбільшою мірою стереотипним, які часто набувають характеру стабільних словесних формул (що водночас не виключає певної варіативності всередині традиційних формул).

За розміщенням у тексті казки традиційно розрізняють такі типи казкових формул, що репрезентують мовлення наратора: ініціальні медіальні та фінальні. Ці типи формул за свідченням Н. Мастилко визначають текст як казковий і являють собою, поряд з функціями дійових осіб, схематичну основу для розвитку подій. Ініціальні та фінальні формули є маркерами розгортання і згортання казкової картини світу [8:5].

Розглянемо детальніше, як представлені ці типи формул у казках греків Приазов'я. Ініціальні та фінальні формули найлегше відокремлюються в казковому тексті, оскільки вони є “прикордонними”, відкриваючи й завершуючи час вигаданої історії, вказують на межі казкової нарації. Як зауважують дослідники, ця функція виявляється особливо важливою в спільнотах, де казка має усне побутування, оскільки усна передача твору передбачає проведення певної межі “для розмежування мови твору від мови повсякденного спілкування, тобто, для розмежування повсякденності від вигаданої реальності художніх творів” [9:154]. Наші спостереження показують, що навіть в авторизованих записах казок греків Приазов'я, тобто авторських викладаї народних казок, початкові та кінцеві формули присутні в більшості випадків, хоч письмове побутування казки об'єктивує її існування й без формул, адже казка сприймається як така вже через те, що вона надрукована в фольклорній збірці. Отож, прикордонні формули є прикрашальним, але разом з тим і функціональним компонентом казкового наративу, постаючи жанро- і стилеутворювальним чинником.

До ініціальних формул належать зачин і приказка. З зачину розпочинається сам виклад змісту казки, в той час як приказка, відкриваючи казку, як правило, ніяк або дуже віддалено пов'язана з її змістом, фабулою. Призначення зачину й приказки двоїсте: з одного боку, привернути до казки увагу слухачів, жартом, красним і ладним слівцем

підготувати їх до сприйняття оповіді; з іншого боку – налаштувати самого оповідача на казковий лад, дати поштовх його увазі, “розв’язати язика” [10:19]. При цьому зачин у тій чи іншій формі (традиційній і нетрадиційній) є обов’язковим для будь-якої казки, у той час як приказка залежно від низки обставин (у тому числі від майстерності казкаря, місцевої традиції тощо) є елементом факультативним.

Аналіз ініціальних формул румейських казок показав, що приказка зустрічається в 23,1 % казок, причому це майже виключно чарівні казки. Приказка в них може бути простою та розгорненою. Проста має стандартну форму: *“Мита заманя, мита тирус ...”* (У давні-давні часи ...), або *“Бир заман да вар иди, бир заман да йох иди ...”*, що є тюркським еквівалентом цієї фрази. Розгорнена приказка відносить нас у нереальний казковий світ далекого минулого і представляє собою опис “тих далеких часів”:

“Итун атуту адъо камия. Гала эрин, дэп, курныя та дъыя марес путами мас, т яга итун х ту омнусту спруцку паста ...” (“Було це давно. Молоко текло між двома берегами нашої річки, а берега були зі смачної білої каші ...”) (“Чигис та Пугу”).

Але частіше приказка опускається, і казка починається із зачину: *“Езинь / зишкан іротс / папус ти манака ...”* (“Жили собі дід та баба ...”). В зачині, як правило, сповіщається факт існування героя або його батьків, якщо головний персонаж ще не народився. Інколи вказується на володіння якимось предметом або твариною, яке далі призводить до розвитку подій: *“Энас папус ти эна манака ихан эна ширидъыц ...”* (“Дід та баба мали поросятко ...”) (“Поросятко”). Місце подій вказується в зачині приблизно чотирнадцяти відсотків казок, однак, навіть за наявності такої вказівки воно не є конкретним: *пес кана хора / пис эна хурию (в одному селі), пес кана василью (в якомусь царстві), пес эна базар (в одному місті)*. Час, що інколи зазначений у зачинах (28 %), ніколи не є конкретним, це або “камия” (колись), або “гурга” (давно).

Отже, початок румейської казки здебільшого традиційний і містить у собі певну усталену формулу, що виражає: існування героїв, наявність чи відсутність осіб, які є основними персонажами, віднесеність до часу описуваних подій, просторові орієнтири.

Фінальні формули є традиційними маркерами завершення казкової оповіді. Вони набагато різноманітніші, ніж ініціальні формули, а вживання

їх - це своєрідний ритуал, використаний оповідачем для того, щоб не лише згорнути казкову оповідь, але й віддати данину традиції.

Аналізуючи румейські казки, зазначаємо, що вони теж нерідко закінчуються традиційними висловами. Приблизно в третині румейських казок (32,5 %) у кінцівці міститься розв'язка казкових подій, у якій сповіщається, чим усе завершилося: герой знайшов шукане, одружився, ворогів покарано тощо. У частині казок фінальною формулою є повідомлення про щасливий кінець, про те, що герої жили добре. У 28 % кінцівок румейських казок оповідач сповіщає про те, що він начебто був свідком описаних подій. Це переважно однотипні формули, в яких герой ніби зв'язує два світи – казковий і реальний. Інколи це просто повідомлення про те, що казкар усе бачив на власні очі:

Го на имун ати ти фика ти ирта. – досл. І я там був, і залишив і повернувся;

при цьому сповіщається, що нічого не пощастило принести з казкового світу:

Го на имун ати ти фика ти ирта спит офтира иэра ти маньтя тынагмэна. – І я там був, але пішов і повернувся з пустими руками та витрушеними рукавами. (“Христос і святий Петро”);

але частіше казкар використовує досить великі за обсягом формули гумористичного характеру, повідомляючи якісь деталі своєї зустрічі з героями казки: що нібито він щось ніс з казкового бенкету, але через певні обставини не доніс до дому:

Го на имна ати, мена па терасаним, докани мена алуг, та пудъаря т тирипка, т радъ ступитык, пуля зияфетя. Тига еркумна спит, Нюня петаксь сахтаря, т алгу м паць амиса, аленсан ту пудъаря т, пъять т радъ т, халасан ахат ула та зияфетя м, та пидъича сорипсан та, дъе бурса на сас фер типтас па. – І я там був, і мене пригощали. Дали мені коня, ноги з воску, хвіст із соломи, і багато гостинців. Коли я їхав додому, Нюня висипала золу, мій кінь вступив у неї, його ноги розтали, хвіст загорівся, всі гостинці посипалися, діти їх позбирали, і я не зміг вам нічого принести (“Бешсалхим”).

Ідеться про кінцівки з “невдалим шляхом казкаря”, що описує Д. Антонов на матеріалі російських казок, і що своїм корінням сягають традиції блазнювання [11].

Подекуди (11 % казок) у фінальних формулах сповіщається, що герої живуть і понині. Досить часто (у 19 % румейських казок) кінцева формула

казки є моральним висновком, що його робить оповідач. Інколи цей моральний висновок має вигляд паремії:

На ми хадразвс ту тѣа се эрт авр, сахиндрайв ато, ту эис симур. – Не шукай того, що прийде завтра, бережи те, що маєш сьогодні. (“Царівна-жаба”); Кутуру козмус ти лэгны: “На ми злэвс тун алуна. Зысму ту трош панда-па клотъ”. – Не даремно кажуть люди: “Нікому не заздри. Життєве колесо обертається весь час” (“Пастух і багатий”).

Слід зауважити, що такі експліцитні вияви моралі в казках зустрічаються переважно в друкованих варіантах казок, призначених для читання. Ці казки зазнали певної художньої переробки, тому ми не можемо з упевненістю сказати, чи виводили румейські оповідачі мораль зі своїх казок у автентичних умовах виконання. Ясно одне, що в таких казках дидактичний бік виходить на перший план, тому казкарі відчують потребу пересвідчитися, що маленькі слухачі (читачі) правильно зрозуміли суть казки і від інакомовності переходять до експліцитного, прямо вираженого висновку. За свідченням Х. Хаджитакі-Капсомену, грецькі казкарі метрополії теж люблять підтвердити свої судження за допомогою успадкованої від праотців народної мудрості, яку всі цінують [9:153].

Отже, для кінцівок румейських казок характерними є формули, що містять розв’язку подій, повідомлення про щасливе життя героя, що може тривати й донині, гумористичну оповідь про співпричетність оповідача до казкових подій, у які, втім, не слід вірити, а також моральний висновок (переважно в авторизованих фольклористичних казках).

Медіальні формули – сталі елементи в середині оповіді. У структурно-функціональному плані вони найрізноманітніші і використовуються в оповіді для зображення персонажів, предметів, обставин, дій тощо.

У казках греків Приазов’я зустрічається кілька видів медіальних формул, які мають певні особливості. Функціональні різновиди медіальних формул зумовлені жанровою специфікою казки.

По-перше, традиційно за “буттєвою” фразою в казці далі за шаблоном функціональним порядком подаються фрази, які налагоджують контакт зі слухачем (читачем), вносячи елементи емоцій і почуттів до зображуваних героїв у тих або інших ситуаціях. Тобто йдеться про формули, які використовує наратор для встановлення контакту з наратованими. Формулами, які наратор казки використовує для налагодження контакту з наратованим, є безпосередні звертання до нього,

виражені дієсловами та займенниками другої особи, риторичні запитання, інтенсифікатори висловлення – прикметники та дієприслівники. Причому звертання до наратованих та риторичні запитання переважають в усних казках, а інтенсифікатори висловлення – в письмових.

По-друге, медіальні формули є готовим мовленнєвим матеріалом для зображення переміщень дійових осіб, які повинні долати великі відстані заради досягнення поставленої мети. Через те, що оповідь повністю не зосереджено на подорожі, а лише на її етапах, географічні переміщення героя найчастіше описані стереотипними формулами з дієсловом *пагу* (*ходити*) у формі імперфекту, на зразок:

Дъайн, дъайн, эсусин нес зна орус. – Ишла, ишла, дійшла до лісу; Дъайн пула, лыгу, иврин ту спитыц. – Довго він ішов чи недовго, знайшов хатинку.

По-третє, медіальні формули використано для вказівки на тривалість та інтенсивність дії, на проміжок часу між певними діями:

Апса йохсам аргос вретъин пэсу чол. – Швидко чи ні, опинився він серед поля; Пэрасин тирос / лугу вахт / ора-вахт ... – Минув час ... (варіативність цієї формули пов'язана з належністю різних варіантів до різних говірок кримсько-азовського діалекту новогрецької мови).

Вказівку на час містять також медіальні формули, які вживаються, щоб хронологічно виділити якусь подію з низки інших:

Эна мэра / эна врадъы / та псаврыт / ато ту заман ... – Одного дня / одного вечора / наступного дня / у цей час ...

До медіальних формул зазвичай також відносять описи чарівних предметів, вроди героїнь тощо. Проте в досліджуваному матеріалі ці описи містяться в незначній кількості, а також не вирізняються достатнім ступенем стереотипії, щоб їх можна було віднести до формул. Якість описів у румейських казках залежить насамперед від майстерності та особливостей індивідуального стилю казкаря / казкарки.

Отже, функціональні різновиди медіальних формул у казках греків Приазов'я використовуються такі, що сприяють налагодженню контакту з наратованими, такі, що вказують на переміщення дійової особи, на тривалість та інтенсивність дії, на час події.

Як показав аналіз, більшість формул румейських казок перегукується з формулами казок греків метрополії, проте у той самий час вони зберігають свою своєрідність. Ця теза співзвучна з твердженнями інших дослідників поетики фольклору, які зазначають, що формула відображає

національні, географічні та історичні особливості поетичної традиції. Слід наголосити, що три види формул у мовленні наратора – ініціальні, медіальні та фінальні – відбивають стереотипію мовлення наратора в тексті казки, надаючи їй неповторного жанрово-специфічного колориту та забезпечуючи відповідне сприйняття казки наратованими. Окремі види формул виявляють специфіку функціонування залежно від характеру тексту казки (усний / письмовий): кінцеві формули, що містять експліцитні вислови моралі, а також інтенсифікатори висловлення переважають у письмових текстах, у той час як формули-звертання до наратованих та риторичні запитання в мовленні наратора характерні для усних записів казок.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Піонтковська Т. О.* Лінгвопоетичні формули як вираження зв'язку мови “Слова о полку Ігоревім” і мови української народної творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 “Історія філософії” / Тетяна Олександрівна Піонтковська. – К., 2009. – 17 с.
2. *Мацько О. М.* Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Оксана Михайлівна Мацько ; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2001. – 21 с.
3. Рошияну Н. Традиционные формулы сказки / Н. Рошияну ; АН СССР, Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького ; [редкол. : Д. А. Ольдерогге (пред.) и др]. – М. : Наука, 1974. – 216 с. – (Исслед. по фольклору и мифологии Востока).
4. Аникин В. П. Теория фольклора : [курс лекций] / В. П. Аникин. – М. : Изд-во филол. фак. МГУ, 1996. – 408 с.
5. *Хроленко А. Т.* Поэтическая фразеология русской народной лирической песни / А. Т. Хроленко. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1981. – 163 с.
6. *Баранник Д. Х.* Усне монологічне мовлення. Особливості мовної структури та функціонально-стильова типологія усної форми сучасного українського монологічного мовлення : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Д. Х. Баранник. – К., 1969. – 634 с.
7. *Лещенко О. І.* Особливості реалізації антропоцентричності в англomовних казках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. І. Лещенко ; Київськ. держ. лінгвіст. ун-т. – К., 1996. – 21 с.
8. *Мастилко Н. В.* Іспанська народна казка: жанрово-композиційний та лінгвопрагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Наталія Володимирівна Мастилко ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
9. *Χατζητάκης-Καψωμένος Χ.* Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι / Χ. Χατζητάκης-Καψωμένος ; εισαγωγή Χατζητάκης-Καψωμένος Χ. – Θεσσαλονίκη : Ι.Ν.Σ., 2002. – 558 σ.
10. *Новиков Н. В.* К художественной специфике восточнославянской волшебной сказки / Н. В. Новиков // Отражение межэтнических процессов в устной прозе. – М. : Наука, 1979. – С. 18–25.
11. *Антонов Д.* Концовки волшебных сказок: попытка прочтения [Электронный ресурс] / Д. Антонов. – Режим доступа : <http://gnosis.info/?q=node/4870>

МАГУШИНЕЦЬ І. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАРОДНА ЛАТИНСЬКА МОВА: ДЖЕРЕЛА І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті викладені результати досліджень основних джерел та відомостей про народну латинську мову пізнього періоду, які стали основою для формування різних мовних явищ в романських мовах. Це – вкраплення народнолатинських елементів у творах латинських авторів пізнього періоду, свідчення латинських граматиків, графіті, епітафії, науково-популярні трактати, глоси, “граматика помилок”, таблички проклять, папіруси т. ін., а отже описані основні принципи історично-порівняльного методу сучасних романських мов для вивчення гіпотетичних мовних елементів народної латини, що також перейшли в романські мови.

Ключові слова: народна латинська мова пізнього періоду, явища різних мовних рівнів, свідчення грамматики, графіті, епітафії, наукові трактати, глоси, “граматика помилок”, таблички проклять, папіруси, історико-порівняльний метод.

В статье излагаются результаты исследований главных источников и свидетельств о народной латыни позднего периода. Это – вкрапление народнолатинских элементов в произведениях латинских авторов, свидетельства латинских грамматиков, граффити, эпитафии, научно-популярные трактаты, глоссы, “грамматика ошибок”, таблички проклятий, папирусы, а также описаны основные принципы историческо-сравнительного метода современных романских языков для выявления гипотетических языковых явлений народной латыни, которые также перешли в романские языки.

Ключевые слова: народная латынь позднего периода, явление разных языковых уровней, свидетельства грамматики, граффити, эпитафии, научно-популярные трактаты, глоссы, “грамматика ошибок”, таблички проклятий, папирусы, историческо-сравнительный метод.

In the article are examined the results of the research into the main became the basis of the different linguistic phenomena in the Romance languages, such as: the elements of the Vulgar Latin in the works of the Latin authors of its late period, the testimonies of the Latin grammarians, the graffiti, the epitaphs, the scientific-popular treatises, glosses, “the grammar of errors”, the tablets of execration, the papyri and described the main principles of the historical-comparative method in the modern Romance languages for elucidation of the hypothetic linguistic elements of the Vulgar Latin which also developed into the Romance languages.

Key words: Vulgar Latin of the late period, testimonies, graffiti, epitaphs, scientific-popular treatises, glosses, tablets of execration, papyri, historical-comparative method.

Оскільки народна латинська мова є розмовним варіантом латинської мови, немає жодного джерела, який дозволив би вивчити та описати її в безпосередній дійсності існування та функціонування. Дуже рідкі випадки, коли автори намагалися б усвідомлено відтворювати в своїх творах розмовну повсякденну мову тогочасних її носіїв, і навіть, якщо вони це й роблять, як це трапляється, наприклад, у приватних листах Цицерона до своїх рідних і близьких. Або ж в деяких уривках “Сатир”

Горація (в 5–8 ст. до н. е.), являють нам в дещо “очищеній” формі побутово-сімейної розмовної мови свого середовища, тобто римської інтелігенції, частіше ніж. Власне народнорозмовну мову. Серед творів, що дійшли до нас з тих часів є тільки один – “Сатирикон” Петронія (I ст. н. е.), в якому автор через діалоги запрошених на гротескну вечірку Тримальхіона простолюдинів, намірено намагається відтворити природну мову неосвічених, безграмотних людей. Хоча в цьому творі і наявні деякі карикатурні риси і певна стилізація, неминучі в кожному літературному творі, в ньому ми знаходимо взірець, безсумнівно достовірний, того, якою могла бути в другій половині I століття мова рабів і вільновідпущених в кожній області Італії. Однак серед творів, що збереглися, названий твір Петронія є, на жаль, самотнім такого типу.

У більшості ж випадків, тексти, що відбивають особливості народної латини є повністю нецілеспрямованими свідченнями відхилень від традиційної норми як наслідок низької культури та відсутності зауважень з боку осіб. Які їх редагували чи копіювали. Таким чином, характерні риси народної розмовної мови можна відтворити спугуючись помилками і неоковирністю, що проникають в тексти. Автори яких звичайно ж, старалися писати правильно і навіть літературною латиною. При переліку типів найважливіших текстів, будемо наводити деякі найбільш показові приклади цієї “граматики помилок”, хоча це завжди є делікатним засобом, тому що передбачає розмежовувати помилки, котрі засвідчують справжні тенденції розмовної мови та огріхи викликані графічною недбалістю, необачністю технічними умовами, чисто випадковими ляпсусами, тобто упущеннями, грубими помилками з причини неувважності, недбалості та безвідповідальності переписувачів.

Серед текстів, що можуть вважатися джерелами знань про народну латину, необхідно і корисно відрізнити, з одного боку “прямі джерела” тобто тексти, чиї лінгвістичні характеристики дозволяють самі по собі відновити ту чи іншу особливість народно латинської мови, а з іншого – це “непрямі джерела, тобто зауваження, примітки та вказівки сучасних цієї доби авторів, які, критикуючи ту чи іншу” помилки звичайну, властиву даній епосі, надають нам цінну інформацію (цілеспрямовану чи мимовільну) про еволютивні тенденції у мовному вжитку (у вживанні мови) її неосвічених носіїв.

Почнемо з розгляду прямих, безпосередніх джерел, як найважливіших у всіх аспектах.

Першу велику групу їх складають тексти, що збереглися в принципі без проміжних (проміжкових) етапів у матеріальній формі, яку вони мали в античності і які тим самим увічнюють певний елемент чи сукупність мовних елементів, а також оригінальну, первісну графічну форму, в якій вони дійшли до нас.

1. *Надписи*, висічені або навіть надряпані, або намальовані на твердих, а іноді і не дуже, поверхнях. Це, насамперед, так звані написи приватного порядку (епітафії, тексти заклинань та побажань), які є дуже цінними свідцтвами народнолатинської мови. І навіть надписи, вицеканені в професійних майстернях часто-густо піддавалися редагуванню з подальшим написанням малоосвічених ремісників та простих робітників. В пізнішу добу – від IV до VI ст. багато з цих надписів, передусім Християнських, стали ремеслом і заняттям людьми, які досить часто ледве володіли навиками письма. З цього стає очевидним, що в них відображені помилки, властиві їх виконувачів. З другого боку, вони мають іншу перевагу: крім того, що вони досить чітко представляють їхню територіальну приналежність, вони здебільшого, досить точно датовані, що надає лінгвісту-досліднику достатньо відомостей, щоб включити ці дані до своєї системи досліджень, що, в свою чергу, дозволяє встановити найширший спектр даних явищ, і є досить об'єктивною основою для статистичних досліджень, оскільки кількість знайдених мовних явищ в тій чи іншій провінції колишньої Римської імперії сягає іноді тисяч, а то й десятки тисяч. З іншого боку, цим перевагам протистоять інші негативні аспекти: часто вони дуже одноманітні, що, насамперед, стосується епітафій, в яких повторюються формули присвятити, які в кожному випадку були необхідними. Крім цього, ці написи призначалися для того, щоб вони зберігалися і їх читали упродовж тривалого часу, що також викликало відхилення та віддалення від узусу в той чи інший часовий період. В результаті цього, висновки, яких досягається при лінгвістичному аналізі цього матеріалу не завжди є достатньо доказовими в рівні мірі для всіх рівнів мовної системи.

Правда, лінгвісти мають в своєму розпорядженні цілу сукупність матеріалів, що є більш цілеспрямованого характеру: ідеться про настінні написи (висічені чи намальовані графіті) Помпеї, які за “щасливим” випадком тисячами зберігалися в попелищах, утворених при виверженні вулкана Везувія в 79 р. н. е., які більшість дослідників вважають найбільш вірогідним та об'єктивним віддзеркаленням мовного повсякденного узусу

тієї доби. До матеріалів надписів ми ще звертатимемося і надалі для ілюстрації того чи іншого мовного явища, а зараз зупинимось на деяких випадках, щоб показати дуже цікаві випадки, що представлені в них та проілюструвати деякі делікатні тонкі проблеми та ризики помилятися, на які можуть наражатися дослідники з надписів Галлії (поблизу Ліону) зустрічаємо *sene* (CIL – найповніше зібрання латинських надписів – *Corpus Inscriptiionum Latinarum* – що складається з багатьох томів, що розподілені по регіонах і провінціях колишньої Римської імперії і містять надписи, відкриті на час публікації. Оскільки деякі томи CIL датуються останніми декадами XIX ст. далі були видані численні додаткові збірки, найважливіші з яких ми вказали в “Списку використаної літератури”, замість *sine* “без”, маємо приклад дуже частої і типової помилки: оскільки *ī* та *ē* часто змішувалися у вимові, а отже *i* зустрічається часто там, де очікувалася *i*; іншим випадком такого ж плану знайдений в Іспанії, *karassemo* (*carissimo*) в CIL II 2997 і багато інших на різних теренах колишньої Римської імперії. “Орфографічні” помилки цього типу та схожі з ними при вживанні, *o* та *u* обумовлені фонетичними особливостями і вони настільки численні на різних територіях, що їхній розподіл та відносна густота дозволяють навіть зробити висновки, засновані на статистичному аналізі, а саме: “вульгаризми”, наявні в написах хоча і *grosso modo* однакові у всіх місцях, кількісний розподіл цих інновацій різниться від області до області, що дозволяє стверджувати, що зміни, хоча і були однаковими на різних територіях, відбувалися нерівномірно, тобто з різними темпами в кожній з них. Наприклад, доведено, що в добі Імперії південна Італія і Африка були більш консервативними в сфері вокалізмів, ніж північ Італії або Галлія. І, навпаки, консонантизм південних територій і провінцій був набагато більше підданий змінам, ніж, наприклад, в Галлії. Для підкріплення даної тези вдамося до змін в системі інтервокального консонантизму, зокрема, до так званого послаблення між голосних приголосних. Крім переходу інтервокального *b* в фрикативний *v*, що мав досить велике поширення, але цей процес послаблення приголосних обмежується певними регіонами, тобто не є пан романським і він відбувався, за винятком окремих фонетичних явищ, після падіння Імперії. Термін “послаблення” є зручною метафорою і не приторочить суті цього явища: в основному, тут йдеться про асиміляцію інтервокального приголосного своїм вокалі стичним оточенням: про його озвінчення (асоноризацію), коли він глухий і нарешті подальше

послаблення до фрикативного, коли він голосний і нарешті, в деяких романських мовах, до повного його зникнення. Як було щойно відмічено, явище послаблення міжголосних приголосних є загальним і раннім у випадку приголосного *-b-*, який після послаблення своєї змички (проривності) змішався з приголосним *u*, який, в свою чергу, після втрати свого велярного відтінку перетворився в дзвінкий фрикативний білабіальний. Стали звичними та загальновживаними такі форми як *siui* замість *sibi* і, навпаки, *uiba* замість *uina* на всій території Імперії вже з перших століть нашої ери. З другого боку, можливо таке змішання було одним з аспектів “кризи губно-губних” приголосних, що не обмежувалася тільки їх інтервокальною позицією. Насправді, є великі регіони (Італія, Африка, Балкани, трохи менше Іспанія і майже зовсім Галлія), де змішання на письмі *b* та *u* (особливо *b* замість *u*) з’являються також і в початкові позиції або після приголосних; в пізніших написах зустрічаються багаточисленні такі форми як *bixit* замість *uixit* або *serbus* на місці *seruus*. Тут мова йде про графічне відображення вимови приголосного *u*, як наприклад, у словах *grauis*, *uiuere*. У своїх витоках *u* був півголосним лабіовелярним, а отже відрізнявся від лабiodентального [v], наявним у більшості романських мов, як наприклад, у фр. *vivre* чи італ. *vivere*, хоча і дещо різнився від білабіального інтервокального звука *-v-* в іспанському *vivir*.

Однак цей велярний складовий вимоги невдовзі втратився, дець наприкінці республіканської доби і цей звук розвинувся до дзвінкого фрикативного білаттального, про що свідчать, серед інших фактів, численні запитання на письмі між *u* у приголосного та проривним дзвінким білаттальним *v*, що в свою чергу, в деяких позиціях терпіло процес послаблення та перехід його в фрикативний. На більшості романізованих територій цей білабіальний фрикативний перетворився дуже швидко (десь в перших століттях нашої ери) в фрикативний лабiodентальний. Таке перетворення також засвідчують епіграфічні дані: в *desenuir*, *eunue* замість *euntue*, заміна лабіального носового *m* носовим дентальним *n* спричинена тут асиміляцією, викликану дентальним компонентом наступного звука.

Звичайно, у написах зустрічаються і набагато складніші випадки змін у народнолатинській мові даного періоду. Так в епітафії з СІЛ XIII 3381 читаємо: *memoriae primitiui filio* за правилами класичної латини повинно було *Primitiui filii* “на пам’ять його сина Примітива”, і така

конструкція засвідчена також і в інших зонах, може вважатися доказом все наростаючим змішанням родового і давального відмінків. Аналогічний факт знаходимо в CIL XIII 3816: *patris, titulum posuerunt*, де маємо протилежне явище, тобто вживання *patris* замість *patri* “поставили цю епітафію для свого батька”. Зауважимо, що приклади такого типу належить піддавати глибокому і детальному аналізу, тому що деякі з текстів, включаючи тексти написів мають іноді сумнівну інтерпретацію.

Наступний приклад, на кінець, показує необхідність в численних пересторогах при тлумаченні і поясненні кожного мовного явища, яким би воно простим і легким не видавалося. Для підтвердження наведемо кілька прикладів. В Бельгії, в північній частині Галлії зустрічається форма *coiuc* (замість *coniugi*, CIL XIII 3820) в досить ранньому тексті (десь II ст.). Оскільки відсутність останньої літери в цьому слові є навмисним скороченням з метою зекономлення місця, що зустрічається дуже часто в написах, тут необхідно вияснити два явища: випадання *n* та вживання *s* замість *g*. Щодо першого прикладу необхідно відмітити, що форми типу *coiugi*, *coiux*, *etc.* є звичними в написах і, з другого боку, ми знаємо, що *n* перед *i* та *e* в віянні проявляв схильність до послаблення і випадіння в деяких романізованих областях: так *n* перед напівголосними *i* та *e* випадає в румунській мові, наприклад: *uinea* > *uie* “виноградна лоза”, це дозволило б передбачити, що написання без *n* в нашому прикладі є незумисним відображенням вимови, що приписують незнанню правопису писаря чи редактора, однак це фонетичне пояснення не є єдино можливим. Як відомо, дієслівний префікс *con-* (*cosequor*, *consumo*, *etc.*) приймав укорочену форму *co-* перед голосним або *h* (*coerceo*, *cohaereo*), а отже є дуже вірогідним, що коливання між формами *coniugi*, *coiugi* викликано просто впливом цього чергування. І, навпаки, факт, що в цьому слові на місці *s* знаходимо *g* не має якогось лінгвістичного значення уже в найстарішому латинському алфавіті не розрізнялося написання літер *C* та *G*, оскільки вони були дуже схожими і тому не дивно, що гравер нашого напису, безсумнівно малоосвічений та ще й невмілий та нетямущий, як це видно з інших “особливостей” тексту, переплутав ці дві літери.

2. Існує ще й інша серія, яку вчені поміщають серед написів, але які складають специфічну і особливо цікаву для дослідників групу з точки зору їхнього призначення та особливих властивостей: це так звані “таблички прокляття” (*defixionum tabellae*) маленькі металеві пластинки, здебільшого свинцеві, що застосовувалися в магічних ритуалах та

скеровані проти тієї, чи іншої особи, яку повинні були стратити боги пекла, а тому її захороняли в могилах. Тексти цього виду, грецького і латинського мовами, знаходять у всіх римських провінціях, але найзначнішою кількістю табличок латинською мовою було знайдено в Африці. Далі для розгляду пропонуємо уривок з таблички, відкритою саме в Африці. Це текст за № 222 колекції Audollent'a (див. "Список джерел"), що датується приблизно кінцем II або III ст. н. е., ось деякі приклади з нього: *inimicorum teorum linguas aduersus me ommutescant* ("хай заміють язики моїх ворогів, коли вони говоритимуть проти мене"), в якому маємо дуже важливе морфологічне явище, а саме вживання – *as* в називному відмінку множини іменників на *-a*, а також асимільований в *-m*- варіант групи приголосних *-bm*.

3. Серед текстів, що дійшли до нас в своїй оригінальній початковій письмовій формі, необхідно згадати третю групу писемних документів, що засвідчують торгові або фінансові операції, угоди, інвентарі, тексти для шкільних вправ та інші. Уцілілі документи цього типу є малочисленими порівняно з написами, оскільки вони писались на нетривких матеріалах, серед яких найуживанішим був папірус. А як відомо, папірус – це матеріал, який отримували з нарізаного тонкими смужечками стовбура однойменної водяної рослини, що з'єднувались пресуванням. А оскільки його часто застосовували не тільки в приватному оточенні, але й в діяльності всюдисущої імператорської бюрократії, то вони налічувались мільйонами. На жаль, папірус псується при вогкості, а тому до нас дійшла їх тільки кілька сот, що збереглися здебільшого у виключно сухих регіонах як, наприклад, Єгипет. Так в Каранісі було знайдено "архіви" якогось Клауді Тіберіано, які зберігають, в основному, листи, які він отримав від свого сина – солдата Клаудіо Теренціано, який був, вочевидь, неграмотним та не дуже розумним, листи якого, безсумнівно, надиктовані комусь являють собою цінні свідчення народної розмовної повсякденної латинської мови початку II ст. Читаючи, наприклад, в листі № 254 *factum est illi uenire Alexadrie con tirones et me reliquid con matrem meam* "[з ним] сталося, що він ішов до Олександрії з рекрутами і [він] залишив залишив мене з моєю матір'ю", можна побачити не тільки вживання в ту пору акузативу після прийменника *cum* а й вживання безособового звороту, невідомому класичній латині (*factum est*+ інфінітив "сталося так, вийшло так що ..."), що є властивим пізній латині, а, можливо, це й грецизм "місцевого відмінка типу *Alexandrie*

замість *Alexandriam*”, про що свідчать і різні написання, в яких проявляються орфографічна невпевненість і коливання, спричинені фонетичним розвитком даної доби.

До цієї ж групи документів по повсякденного життя належать і інші тексти, написані на різних матеріалах: на воскових та дерев’яних плитках і смужках і пластинах. Наприклад, маємо написані Гайо Новіо Еуно (перша половина I ст.), в яких він зізнається, що має деякі фінансові борги, що він робить дуже невпевненою орфографією; є також листи солдатів та їх родичів з Британії, датовані, II ст. (таблички з Віндоланда), а також інші документи, про що буде сказано ділі.

Іншою категорією джерел, що складаються з текстів, що дійшли до нас в письмовому вигляді, завдяки середньовіковим манускриптам взагалі, які дозволяють відновити (незважаючи на певні непевності) в основному текст ідентичний оригіналові вдаючись до критики тексту. В цій дуже обширній групі, до якої належать, загально кажучи, майже вся латинська література, в яких є багато дуже цінних матеріалів стосовно джерел вивчення народно латинської мови.

1. Науково-популярні трактати – трактати з медицини, ветеринарії, сільського господарства т.ін. – написані дуже часто мовою переповненого вульгаризмами. Це легко зрозуміти: ремісники були здебільшого вихідцями з нижніх соціальних шарів, багато з них були вільновідпущеними та іноземцями, у всякому випадку, це були люди, які не прилучалися до традиційного ознайомлення чи вивчення граматики чи риторики, і в своїх писаннях вони зверталися до широкої публіки, не дуже вимогливої до граматичної та стилістичної. А тому і не дивно, що підручники, які вони редагували чи укладали виходячи з грецьких трактатів та підручників, представляли мовний узус дуже віддалений від літературної норми. Серед трактатів по ветеринарії варто згадати дуже часто цитовану під назвою *Mulomedicina Chironis*, текст якої, безсумнівно, датується IV ст. н. е. Необхідно відмітити, що кількома роками пізніше Вегетій (можливо, той самий Вегетій, який є автором трактату про військове мистецтво), укладаючи трактат для ветеринарів, відтворив Великі уривки з *Mulomedicina Chironis*, намагаючись якомога більше наблизити текст до класичного, Паладій, автор важливого трактату з сільського господарства присвятив, зі свого боку, окремий розділ свого твору лікування овець “*medicina pecorum*”, трохи від *Mulomedicina Chironis*. Є також декілька й інших медичних трактатів, серед яких *De*

medicamentis liber Марцела (Емпіріка) з Бордо, мабуть, лікаря У ст., який є дуже цікавим лінгвістичним пам'ятником, так само як і важливим є невеликий твір з дієтики лікаря грецького походження Антима, який жив у VI ст. в меровінгській Галлії. Крім цього, маємо кухарську книгу *De re coquinaria*, автором якої є Апіцій, відомий і багатий преставник доби, Тіберія. Цей текст є трохи пізнішим, майже сучасним *Mulomedicina Chironis*, і майже кожен рядок якого виявляє вплив народно розмовної мови. Тут для прикладу в 181-му розділі читаємо: *Lactis sextarium et aquae modicum mittes in caccabo nouo* “Наливають в новий казанок секста рії молока і трохи води” (секстаріцій = 0,547 л.), де серед інших інших цікавих мовних явищ зустрічаємо вживання дієслова *mittere* “класти, кидати” замість його класичного значення “відпускати, посилати”, а також бачимо і вживання аблатива (*in caccabo nouo*) на місце акузатива, що відображає один з аспектів коливання у вживанні відмінків, що дуже поширилося в народній латині.

2. Релігійні християнські тексти є також важливим джерелом для досліджень народної латини. Перші християнські спільноти склалися здебільшого з членів, що належали до народних прошарків суспільства і у великій мірі не романського походження, а тому і латинська мова, якою були перекладені біблійські тексти (йдеться про переклади, що передували “Вульгаті” святого Ієроніма) була мовою народного характеру заповнена “вульгаризмами”. Так, наприклад, в одному із старих африканських прикладів “Генезиса” (3,8) читаємо: *absconderunt se Adam et mulier eius abante faciem domini* “сховалися та його жінка від (досл. З – поперед.) взору Божого”. Пізніше замість *abante facie* буде вжито *a facie*, заміна, якого скористається і святий Ієронім у “Вульгаті”. Як бачимо, старішому тексті вживається скупчення прийменників, *ab+ante*, для вираження складних відношень (розташування чогось (когось) перед іншим + “рух до віддалення”); таке явище було невідоме класичній латинській мові, а отже і Європейський переклад, а за ним і св. Ієронім повертаються до класичної норми, але все ж таки, складані прийменники типу *abante* імовірно вже дуже глибоко вкоренилися в народному узусі і закономірно стали основою для формування багатьох прийменників в романських мовах (фр. *avant*, італ. *avanti*, etc.) (більше про це див. нашу статтю “Рефлекси явищ народної латинської лексики в романських мовах” в “Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики”. Зб.наук.праць. К.: Логос, 2008. – Вип.14. – С. 329 – 335). Звичайно ж, не

всі християнські тексти мають дуже виражені риси народної мови, якраз навпаки, більшість Святих отців була вченими людьми, а деякі з них, як, наприклад, св. Августин та св. Ієронім мали загальновизнану літератури і навіть філологічну обізнаність, і їхні твори бездоганно правильні з точки зору класичних граматики і риторики. Однак, разом з тим, християнські тексти, навіть ті, що написані літературною мовою, за своїм стилем і загальним характером є більш наближеними до розмовної мови, ніж сучасні їм тексти нерелігійного спрямування. Це пояснюється багатьма доказами: з одного боку, християнські автори, навіть найосвіченіші, при написанні своїх творів пристосовувалися до власне християнської стилістичної традиції, започаткованої першими перекладами Біблії з притаманними їм деяких лексичних та синтаксичних “вульгаризмів”, не кажучи вже про наявність в них численних грецизмів; з другого боку, інші автори, як, наприклад св. Августин дуже сумлінно та усвідомлено намагалися якомога більше наблизитися до розмовного узусу своїх вірян; це в значній мірі проявляється в таких творах як *sermons*, в якій робляться спроби були якомога зрозумілішим, а отже і доступнішим найширшим масам простого народу.

Необхідно також додати, що серед християнських письменників перших століть нашої ери були також і автори без будь-якої граматичної культури, літературно неосвічені, а тому їх написання є дуже цінним джерелом першоматеріалів народної латини. Так, для прикладу, це анонімні автори деяких творів хибно приписаних Святому Кіпріанові та побожній дамі Егерії, яка походила, мабуть, із сучасної Галії, яка залишила нам дорожні записки, написані нею десь в кінці IV ст., які, на жаль, є фрагментарними, які вона зробила під свого паломництва до святих місць

І, накінець, ми повинні згадати ще й інший вид текстів, представлений надмогильними написами Християнської доби, які за своїм лексичним складом та стильовими особливостями відрізняються від радніших язичеських написів, які за своєю численністю та відносно пізнім датуванням (здебільшого вони пізніше другої половини IV ст.), вони також мають неабияку цінність як джерела відомостей про народну латину.

Намічену нами класифікацію нероднолатинських текстів є, в основному, цінною і корисною для періоду, латинської мови, що тривав до падіння Імперії. Однак, з початку VI ст. зниження культурного

розвитку і зникнення суспільних прошарків, що були носіями літературної традиції призвели до занепаду правильності мовного вжитку у текстах майже всіх видів у всіх романізованих провінціях (з різним ступенем інтенсивності та глибини: різкіше та інтенсивніше в Галії, повільніше в Італії і найменш відчутно – у вест готській Іспанії). Таким чином, для століть, наступних після падіння Імперії, для вивчення переходу від латинської мови до романських непереврене значення мають усі без винятку тексти, незалежно від їх типу, які необхідно ретельно розглядати аналізувати з точки зору пізньої еволюції розмовної мови. Так, наприклад, у меровінгській Галії дуже цінним джерелами для історичної лінгвістики є історичні твори Григорія Турського, старовинні редакції *Lex Salica*, документи, укладені для використання в приватному праві та дипломи меровінгських королів та агіографічних (життя святих) писань цієї епохи.

Різні типи текстів, які ми тут розглянули, є так званими “прямими” джерелами і завдяки їх лінгвістичним особливостям, ми можемо намагатися віднайти в них характерні риси народної латини. Як було зазначено вище, ми маємо також і непрямі джерела, тобто свідчення сучасників тієї доби стосовно мови, що тоді вживалися, які теж дозволяють нам знайти в них різні аспекти прояву революції народної латини. Серед них свідчень особливо цінними є точки зору, висловлені авторами, які цікавилися проблемами мови і стилю і були в них досить досвідченими. Для прикладу візьмемо дуже цінні і важливі спостереження і твердження таких тогочасних авторів: Цицерона, який чітко вказує на те, що в останні роки Республіки відстань (різниця) між літературною мовою та повсякденним узусом римлян, включаючи загальнонародні прошарки населення, була, в основному, стилістичного характеру і не зачіпала, власне кажучи, всю систему мови: *Academica 1,5 ... non nosse nos Amatini aut Rabiri Similes esse, qui mella arte adhibita de rebus ... vulgari sermone disputant* (“... ми не можемо бути подібними до амафинців чи рабиріїв, котрі сперечаються відносно народної мови, не надаючи для своєї аргументації жодних доказів”), де термін *vulgaris sermo* означає, і це чітко видно з контексту, “природна (нештучна) мова, без риторичних прикрас.” В інших місцях (ст. *De oratore 1,12*), Цицерон настійно рекомендує вживати *ciulgaris sermo*, яка, на його думку, повністю відповідає “узусу, що точно відтворює загальноприйнятий смисл”; Святого Августина: *Afrae aures de correptione uocalium uel productione non indicant (De doctrina christiana, IV, 10, 24: “африканські вуха не розрізняють короткі та довгі*

голосні звуки”); святого Ієроніма, який в своєму коментарі листа святого Павла галатам (II, 3), констатує, що латинська мова постійно змінюється *et regionibus...et tempore* “від регіону до регіону та в часі”. Крім цього, можна також скористатися спостереженнями латинських граматиків, які відзначаючи та критикуючи, ту чи іншу помилку в мові, поширену в їхній час, вказують нам на еволютивні тенденції розмовної латини. Крім, наприклад граматик Сергій (Keil, CIL, IV, 517 “див. список літератури”) стверджує: *Nemo enim dicit de post forum, nemo enim ab ante* “Ніхто (тобто жодна освічена людина) не каже *de post forum* або *ab ante*”, чітко мові, що є помилково і недопустимо в класичній.

Існує також дуже відомий і цінний для філологів “список помилок” під назвою *Appendix Probi*, оскільки знаходиться в рукописі як продовження чи додаток до твору граматика Проба. Цей список, що відноситься десь до V ст., а може і VI ст. вміщує цілу низку неправильних форм та хибних написів, які відтворюють різні аспекти еволюції, передусім фонетичні, що привели до майбутніх романських форм, і які безсумнівно, були часто вживаними в народній мові тієї доби. Ось деякі приклади з цього списку: *auricular non oricla* (= *auricular* замість *auris*), форма від якої походять всі слова романських мов, що позначають “вухо”: рум. *ureche*, італ. *orecchio*, фр. *oreille*, ісп. *oreja*, порт. *orelha*, etc. Відмітимо, що “помилки” *Appendix Probi* відносяться до різних аспектів мови: фонетики та орфографії:

columna non colomna
speculum non speculum
tabula non formunsus
mensa non mesa
numquam non numqua;

частин мови і морфології:

vico castrorum non vico castrae “міська вулиця”
acre non acrum
pauper mulier non paupera mulier
tristis non tristus;

словотворення:

catulus non catellus
auris non oricla
terraemotus non terrimotium
rabidus non rabiosus;

синтаксису:

vico capitis africae non vicocaput Africae (пор. фр. *chef-lien*)

noviscum non noscum

vobiscum non voscum.

І, на кінець, необхідно відмітити те, що є деякі аспекти народної латини, які можуть бути відтворені завдяки історичному порівнянню романських мов поряд з вивченням самих латинських текстів. В цьому плані романські мови самі по собі є важливим джерелом для вивчення народної латинської мови, оскільки вони є її прямими продовжувачами, тобто спадкоємцями. Результати, отримані вдаючись до порівняння романських мов переходять від гіпотез до переконливої впевненості та правдивості тільки тоді, коли вони узгоджуються з ретельно виявленими і перевіреними фактами латинських текстів, і, навпаки, свідчення фактів романських мов є обов'язковим засобом, щоб розрізнити, серед явищ, виявлених в латинських текстах тривалі і загальні тенденції еволюції та більше чи менше індивідуальні, оказіональні чи книжні нововведення. Для підтвердження цього вдалося до конкретного матеріалу. В області фонетики, для прикладу, існує той факт, що романські мови мають тільки одну фонему там, де класична латина мала, їх дві, які чітко розрізнялися: ідеться про латинські *ē* та *ŷ*, які в складах однакової структури дають закономірно один і той же результат у всіх цих мовах за винятком сардинської: такі латинські слова як *tēla*, *crēdere* та *pīra* (*ma. pīrum*), *fīdem* (*acus.fīdes*) перейшли у французькій в *toile*, *croire*, *poire*, *foi*; в італ. в *tela*, *credere*, *pera*, *fide*; в ісп. *tela*, *creer*, *pera*, *te* та в румунській: *uīdet* > *vede* і *crēdit* > *crede*. Наведений приклад, – а їх можна навести багато – свідчать, крім іншого, про те, що варіантом і формою від якої походять ці романських мовах повинна була мати – єдина фонема на місці класичних латинських *ī* та *ē*, з чого слідує, що ця фонема відрізнялася від класичної деякими фонетичними відтінками і властивостями.

В області словника існують також багато численні приклади, що також дозволяють дійти аналогічних висновків: в класичній латинській мові є багато слів загальновживаних слів, що позначали речі і явища, що постійно зустрічаються в повсякденному житті, які не вижили в романських мовах. Для прикладу можна навести *loquur* “розмовляти”, яке не перейшло в романські мови, а було замінене іншими набагато периферійними і навіть не латинського походження словами французька провансальська та італійська мови вживають слова, що відповідають

пізньолатинському *parabole*, утвореного від грецького терміна *parabola*, що було характерним для Християнського узусу і означало одночасно “парабола, порівняння” і “слово”, звідки французьке *parler*, та провансальське *parlar*, іберо-романські мови та деякі італійські діалекти представляють похідні від дієслова *fabulari*, що завжди існувало в латинській мові, хоча і вживалося набагато рідше, ніж *loquor*, і мало вужче більш специфічне значення “базікати, теревенити, верзти”. Звідки непанське *hablar* та португальське *falar*; сардинсько-логудорський діалект має дієслово, що походить від *narrare*, а румунська мова – дієслово похідні від слова слов’янського походження *vorbă* “Слово”.

Є й інші слова: *pulcher* було замінено словами, які, хоча і були старими проте менше вживаними та з трохи іншим значенням такими як *bellus*, звідки пров. *bel*, фр. *beau*, *bel*, італ. *bello*, і рето-ром. *bel*, *bal*, *beil* і *formosus*, звідки ісп. *hermoso*, порт. *formoso* і рум. *frumos*. Романська назва “вогонь” (порт. *fogo*, ісп. *fuego*, кат. *foc*, пров. *fues*, фр. *fen*, італ. *fuoco*, сард. *fogu*, та рум. *foc* походить від *focus* “домашнє вогнище”, замість того, що відповідало класичному латинському *ignis*, не представлено в жодній з романських мов за винятком деяких похідних від нього, напр. ісп. *ígneo*. Тут також напрошується той же висновок як і для фонетики у витоці романських мов існував якийсь варіант латинської мови, в якому, на відміну від класичної мови, такі слова як *loquor*, *ignis*, *pulcher* та інші були відсунуті на другорядний план елементами з більше чи менше схожими значенням або навіть запозиченнями з інших мов.

З викладеного вище можна зробити ще один висновок: класична латина була тільки одним з її варіантів і що великі традиційні латинські тексти заключають і ховають в собі набагато складнішу мовну реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Sofer J.* Zur Problematik des Vulgärlateins. Ergebnisse und Anregungen / J. Sofer. – Wien, 1963.
2. *Schmeck H.* Aufgaben und Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung / H. Schmeck. – Heidelberg, 1955.
3. *Herman J.* Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, réun. par S. Kiss, avec une préface de J. Monfrin. – Tübingen, 1990.
4. *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Age* / ed. R. Wright. – London–N.Y., 1987.
5. *Väänänen V.* Recherches et récréations latino – romanes / V. Väänänen. – Napoli, 1981.
6. *Avalle S.* Bassa Latinità. Il latino tra l’età tardo – antica e l’alto medioevo con particolare riguardo all’origine delle lingue romanze / S. Avalle. – Torino, 1981.
7. *Coseriu E.* El llamado latín vulgar y las primeras diferenciaciones romanes / E. Coseriu. – Montevideo, 1954.
7. *Lötstedt E.* Il latino tardo, trad. it. / E. Lötstedt. – Briscia, 1980.

МАЙМЕСКУЛ О. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСІВ МІЖМОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ:
АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ
У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ КВЕБЕКУ (КАНАДА)**

У статті здійснено аналіз взаємодії на різних рівнях французької мови Квебеку (Канада) та англійської мови – від 1763 року (завоювання англійцями франкомовного Квебеку) до сьогодні, коли на цій території Канади офіційно діє квебекська французька мова, особливості якої зумовлені унікальною історичною й соціо-етнічною ситуацією, відмінною від Франції й таких франкофонних регіонів Європи, як Бельгія, Швейцарія, що визначає специфіку міжмовної взаємодії.

Ключові слова: французька мова Квебеку (Канада), англіцизми, мовна ситуація, міжмовна взаємодія, Франція, франкофонні регіони.

В статті содержится аналіз взаимодействія французского языка Квебека (Канады) с английским языком – с 1763 года (завоевание англичанами франкоязычного Квебека) до сегодня, когда на этой территории Канады официально используется квебекский французский язык, особенности которого обусловлены уникальной исторической и социо-этнической ситуацией, отличной от Франции и таких франкофонных регионов Европы, как Бельгия, Швейцария, что определяет специфику межъязыкового взаимодействия.

Ключевые слова: французский язык Квебека (Канада), англицизмы, языковая ситуация, межъязыковое взаимодействие, Франция, франкофонные регионы.

The article analyses the interaction of French in Quebec (Canada) and English from 1763 (the time of conquest of French speaking Quebec by the English) till modern times where the Quebec French is still officially used on the territory of Canada. The peculiarities of the language were formed by the unique historical, social and cultural situation different from that in France and in such French-speaking regions in Europe as Belgium and Switzerland.

Key words: the French language in Quebec (Canada), English borrowings, language situation, language interaction, France, French-speaking regions.

Мета. Через зіставлення в діяхронії та синхронії з'ясувати специфіку взаємодії французької мови Квебеку з англійською мовою на відміну від Франції та франкофонних регіонів Європи.

Актуальність теми визначається її вагою для характеристики процесів взаємодії сучасних мов з англійською мовою, активність яких все більше зростає в умовах глобалізації. В той же час спостерігається певна специфіка для кожної з мов, зокрема французької – як у Франції, так і в інших франкофонних регіонах, що потребує не лише стандартних характеристик, а й максимально індивідуалізовано.

Предмет дослідження: міжмовна взаємодія на матеріалі словникових даних.

Об'єкт та матеріал дослідження: англійські запозичення в французькій мові Квебеку (за лексикографічними джерелами XIX–XX ст.).

Новизна визначена комплексним аналізом матеріалу, методикою зіставних характеристик та висновками дослідження, щодо специфіки розвитку французької мови Квебеку в англomовному оточенні (з 1763 року до сьогодні), що вперше здійснюється в українському мовознавстві.

Присутність великої кількості запозичень з англійської мови (англіцизмів) є однією з характерних рис сучасного стану більшості світових мов. Це явище є загальнорозповсюдженим і водночас специфічно диференційованим для кожної з мов, хоч глобалізаційні інформаційні процеси (а саме вони, як і індустріалізація в другій половині XIX сторіччя, сприяють у наш час активності англіцизмів у різних мовах на світовому рівні) диктують переважно однакові, стандартні підходи до подібного явища, що знаходить підтримку й деяких дослідників. При цьому не беруться до уваги особливі випадки – щодо мов, які мали з англійською давні системні історико-політичні, економічні, екзистенціальні зв'язки. Саме такою є французька мова Квебеку.

Сьогодні англійська масово проникає до французької мови в усіх її регіональних варіантах (за відповідною концепцією, варіанти, які охоплюють велике географічне поле, розглядалися як *регіональні* – поряд з тими, що існують у межах Франції; за новими тенденціями, ті з них, що мають *свої регіональні* варіанти – мови, якими розмовляють та пишуть у Франції, Бельгії, Швейцарії, Канаді (Квебек та Акадія), – часто трактуються як варіанти *національні*), кожен з яких має особливості, пов'язані зі специфікою становлення та функціонування, міжмовних відносин. Так, для франкомовного Квебеку, на відміну від інших регіонів, стосунки в часі та просторі між французькою та англійською мовами, які понад тисячу років знаходяться в стані постійної взаємодії, є довготривалими, а тому непростими.

Сучасна Канада, як і інші країни, переживає масовий вплив англіцизмів, але, на відміну від них, для її франкофонних територій

він – лише черговий етап протистояння англійській мові. Французька мова Квебеку (Канада) є своєрідним лінгвістичним явищем, зумовленим унікальною історичною й соціо-етнічною ситуацією. Деякі дослідники, особливо французькі, вважають, що загальні обсяги англійських запозичень у французькій мові, якою спілкуються в Квебеку, та їх якісні характеристики дають підстави говорити не стільки про використання окремих одиниць-англіцизмів, як в інших країнах, скільки про англіцизацію цієї мови – найбільш разючу її характеристику. На такому фоні вони вважають недоречними зауваження квебекських критиків про зловживання англіцизмами в сучасній Франції, ігноруючи суттєві відмінності цих двох французьких ідіомів.

Рушієм англіцизації свого часу стали політичні та економічні зміни, з якими англійська мова увійшла до патріархального франкомовного суспільства Квебеку після 1760-1763 років (історично – роки завоювання Канади Англією; термін “Канада” вживається як синонім до терміну “Квебек” щодо подій доанглійського періоду; кінець Семирічної війни, Паризький договір), а також мовні важелі за умов індустріальної революції та масового виходу селян зі своїх земель у XIX столітті, що сприяло англіцизації.

Власне контакти французької та англійської мов у Канаді почалися на другому етапі її мовної історії, з 1763 року, коли після багаторічного панування французької (від 1608, заснування Квебеку, колонізації величезних – між гирлом ріки Сен-Лоран та дельтою ріки Міссісіпі – територій “Нової Франції”, 95 % мешканців якої мали французьке походження, – до 1763, коли підписано Паризький договір, за яким Франція поступилася цими землями на користь Англії) вона опинилася віч-на-віч з англійською – мовою нових господарів території. Хоча подальше функціонування французької мови відбувалось у свідомій ізоляції, наприкінці XVIII ст. у мові Канади почали з’являтися окремі англійські лексеми (побутового характеру), такі як *top* – “balais à franges”, що й до сьогодні співіснує з нормандським регіоналізмом *vadrouille* [1].

Після проголошення незалежності Сполучених Штатів (1776), внаслідок якого до Канади прибули численні сім’ї роялістів, відданих британській короні, та під впливом ірландців, зігнаних

голодом зі своїх земель на початку XIX століття, відсоток англофонів у Квебеку почав регулярно зростати. Можна вважати, що давні запозичення прийшли з традиційної англійської мови, а з часом англійські елементи цілком природно та масово інфільтрувалися до французької мови Канади, де здебільшого піддавалися поступовій адаптації, переробці на французький манер через суфіксацію, зміни в коренях, при запозиченнях на слух, звідки багато випадків народної етимології, варваризмів. Один з перших канадських словників отримав назву *Néologie canadienne ou Dictionnaire des mots créés en Canada et maintenant en vogue, des mots dont la prononciation et l'orthographe sont différents de la prononciation et l'orthographe française, quoique employés dans une acceptation semblable ou contraire, et des mots étrangers qui se sont glissés dans notre langue* [2].

На кінець XVIII – першу половину XIX століття дослідники визначають дві основні категорії запозичень, які надходили після англійського завоювання: 1) лексичні одиниці, необхідні для соціально-виробничих, ділових контактів, звідки – нові слова, потрібні для повсякденного життя, відсутні у французькій мові або невідомі певним верствам населення через відірваність від Франції та її мови (контакти з метрополією значно зменшилися та згодом припинилися підчас Французької буржуазної революції; тільки у 1855 році, вперше за майже сто років, до Канади прибуде французький корабель (*La Capricieuse*)); 2) незрозумілі для “неутаємнчених” лексичні, семантичні, синтаксичні елементи “високої” мови, “снобізми” носіїв мови з нових вищих соціальних станів (найчастіше ліберальних професій) – на фоні масового повернення до Франції представників вищих верств населення, справжніх носіїв культури французької мови.

Поступово формується суспільна думка щодо феномену французької мови Канади (*le franco-canadien*) як “засміченої” англомовними елементами, поряд з регіоналізмами французького походження, надмірну присутність яких ще наприкінці XVIII століття відзначали французькі мандрівники: “Au début du XIXe siècle, les Canadiens [...] seront surpris d'apprendre que leur langue présente de multiples différences avec l'usage de France; ignorants des origines de ces traits particuliers, ils auront tendance à les attribuer à l'anglais” [3]. Така позиція видається логічною, адже від англійського

завоювання й до наших днів щоразу, коли йдеться про ідентичність франкомовних канадців, неминуче доводиться визначати місце, яке належить англофонам у їх історії та суспільстві, крім того враховувати судження британців та англомовних канадців про те, якою має бути Канада та яке місце в ній належить Квебеку та франкомовним канадцям.

Механізми, що призвели до англізації мови Квебеку, були політичного, економічного та соціально-лінгвістичного характеру: “Hélas! Notre langue est en minorité sur les enseignes, et, quand elle s’y montre, elle est souvent altérée et corrompue par le voisinage de l’anglais. Je lis avec douleur : *manufactureur de tabac*, *sirop de toute description* ; le sentiment du genre se perd, parce qu’il n’existe pas en anglais ; le signe du pluriel disparaît là où il est absent de la langue rivale. Signe affligeant d’une influence étrangère sur une nationalité qui résiste, conquête de la grammaire après celle des armes ! Je me console en entendant parler français dans les rues. On compte par écus, par louis et par lieues. Je demande l’adresse de M. Lafontaine ... et j’apprends avec un certain plaisir qu’il demeure dans le faubourg Saint-Antoine ...” [4].

У Канаді XIX століття індустрією, комерцією тощо здебільшого керували люди, які не знали французької, отже існувала нагальна потреба у порозумінні між торговцем і прикажчиком, хазяїном та робітниками тощо (саме так розподілялися суспільні ролі між англо-та франкофонами). Англійська мова підпорядковувала все суспільне життя, залишивши французькій сферу домашнього спілкування, куди зовні теж неминуче потрапляли англіцизми; завдяки сильній ендомовній (материнській) традиції вони зустрічали значний опір, відбувалось відбраковування лексичних одиниць за непотрібністю, їх різнобічне освоєння – морфологічне, семантичне тощо.

Під тиском тієї критики французької канадської мови, переповненої англіцизмами, яка надходила безпосередньо від французів, а також опосередковано, через поширення цієї критики носіями “справжньої” французької, з’явився дискредитуючий термін “*French Canadian patois*”, проти якого франкомовна Канада розгорнула кампанію на захист рідної мови, очолену місцевою інтелігенцією. Розвиток мовного самоусвідомлення поступово формував у канадців-франкофонів підвищену чутливість до дорікань щодо відмінності від мови Франції. Ця чутливість поглиблювалася в

міру “накопичення” англійських елементів. Сприйняття проблеми залежало, поряд з рівнем освіти, від походження, соціального стану, умов проживання носія мови; найбільш активними *пуристами* виступали ті, хто був тісніше пов’язаний з Парижем.

У 1841 році, більш як три чверті століття після британського завоювання, з’явився *Manuel des difficultés les plus communes de la langue française* аббата Тома Магіра [5] – перший збірник-підручник нормативного типу, який фактично дав початок кампанії (1841–1880) за збереження французької мови в Канаді в її “пуристській” формі, на зразок мови Парижу. Для очищення та реформування мови (яка була для канадців-католиків в оточенні англіканців найдорожчою після їх віри: “Qui perd sa langue, perd sa foi”) почалося відслідковування англіцизмів, а також, під загальною назвою “канадізми”, – регіоналізмів та архаїзмів, специфічних канадських “помилки”, між якими пролягає здебільшого дуже умовний кордон: “Quant à nos anglicismes véritables, on en exagère le nombre ; on met en compte de l’anglais bien des mots, bien des locutions qui nous sont venus directement de Bretagne et de Normandie, ou qui appartiennent au vieux langage. Citons comme exemple le mot *Acertainer* ... Nous le prenons pour une francisation de l’anglais *To ascertain* ; mais en fait c’est le contraire qui est la vérité. François I, dans une lettre au parlement de Paris, datée du 9 avril 1526, disait : “Et parce que nous sommes duement *acertenés* que, etc. ” Le mot, du reste, est encore usité en Normandie” [6].

Носії різних професій – журналісти, перекладачі, професори, юристи, лікарі, архіваріуси, хроністи, представники інших інтелектуальних сфер, просто ерудити та небайдужі, наслідуючи приклад Т. Магіра, взялися за впорядкування списків лексичних одиниць та форм уживань, властивих французькій мові тогочасних канадців, та їх друкування (здебільшого коштами авторів) у вигляді невеличких книжечок для використання в шкільній роботі.

У канадських словниках та збірках ХІХ – початку ХХ століття англіцизми фігурували самотійно або серед інших “помилки” під такими рубриками та в таких контекстах, як “*néologismes*” [2], “*difficultés ... de la langue française ... , locutions vicieuses*” [5], “*barbarismes et solécismes*” [7], “*les expressions vicieuses et les anglicismes*” [8], “*L’anglicismes, voilà l’ennemi!*” [9], “*locutions vicieuses*” [10], “*termes anglais et sauvages (amerindiens: “des*

Amerindiens qui, dans la vallée du Saint-Laurent, vivaient dans des forêts, d'où leur nom”)” [11], “*fautes contre la langue française*” [12], *canadianismes, acadianismes, anglicismes, américanismes, mots anglais les plus en usage*” [13], “En garde: *Termes anglais et anglicismes!*” [14]. Багато “помилки”, серед яких і англіцизми, виявилось досить стійкими, іноді спливаючи на поверхню після кількох років забуття та невикористання. До таких давніх запозичень з англійської додалися нові, більш сучасні, переважно *американізми*.

Парадоксально, що робота над виявленням “помилки” поступово дала поштовх до розмірковувань про цінності канадізмів. Це скорегувало подальший рух, додавши інших акцентів трактуванню мовного матеріалу, що сприяло появі у франкомовних канадців нагального бажання підтвердити свою мовну відмінність від Франції, зафіксувавши її у словниках та глосаріях. Прихильники самобутності канадського французького ідіома отримали назву *глосарісти* ще до того, як ця тенденція стала переважати (1880–1930), а “вияв волі”, який її породив, знаходить відгук і в наш час.

Тексти другого періоду, що апологізували ідіом *franco-canadien* (цей термін, який ствердив існування канадського варіанта французької мови, вперше зафіксований у *Glossaire franco-canadien* О. Дунна [6]), відмінні більш аналітичним та прагматичним підходом до використання англіцизмів. Тлумачення запозичених з англійської мови елементів різнилися від автора до автора, йшли пошуки їх оптимальних визначень, з'явилися поняття “корисних” і “некорисних” запозичень, наприклад: “Il en est des anglicismes comme de tous les néologismes; ils peuvent enrichir la langue ou l'appauvrir, selon qu'ils sont faits à propos ou sans nécessité. Puis il y a deux sortes d'anglicismes, soit qu'on emprunte à l'anglais des tournures de phrase, ou qu'on en adopte certains mots. Quant aux tournures, elles sont, ce semble, toujours condamnables et ne peuvent qu'enlever à la langue une partie de sa distinction, de son originalité; c'est dans les mots seulement que nous pouvons trouver une augmentation de richesse; le secret consiste à les bien choisir. Ce choix, nous l'avons fait en plus d'un cas d'une manière fort heureuse, et souvent avec plus de discrétion que les Français eux-mêmes ... Pour ce qui est des tournures, la chose est différente. C'est là que nous péchons mortellement tous les jours, en paroles et en écrits” [6:2].

Ж.-П. Тардівель у такому ж дусі розподілив іншомовні елементи на власне *запозичення* та *англіцизми*: “Je veux signaler une tendance inconsciente à adapter des tournures étrangères au génie de notre langue, des expressions et des mots impropres; je veux parler des *anglicismes*. Il faut bien s’entendre sur la véritable signification de ce mot. On croit trop généralement que les seuls anglicismes que l’on ait à nous reprocher sont ces mots anglais qui s’emploient plus souvent en France qu’au Canada, tels que “steamer”, “fair-play”, “leader”, “bill”, “meeting”, “square”, “dock”, etc. A vrai dire, ce ne sont pas là des *anglicismes*, et il n’y a que très peu de danger à faire usage de ces expressions, surtout lorsque le mot français correspondant manque. On peut, sans inconvénient, *emprunter* à une langue ce qu’il nous faut pour rendre plus facilement notre pensée ... Nous ne connaissons guère le nom français des outils et des machines que l’on voit dans nos ateliers, ni des étoffes qui s’étalent dans nos magasins. Et comme il faut bien les nommer, on les nomme en anglais. C’est un demi-mal. Mieux vaut, en attendant que l’on apprenne le nom français, employer carrément le mot anglais, que de forger un barbarisme ... Aussi les Anglais ont-ils adopté une foule de mots français: *naïveté, ennui, sang-froid, sans-gêne, &c.*” [9:2].

У цьому контексті автор розглядає *англіцизм* як “une signification anglaise donnée à un mot français” – результат несвідомої тенденції адаптувати до французької мови раніше невластиві їй слова та вирази, наприклад, англійське значення слова *application* – “demande d’emploi”, французький омонім якого означає “l’action d’appliquer une chose à une autre (un principe, un cataplasme)”. При використанні його в англійському значенні французька фраза отримує англіцизм: *Faire application pour une place* (To make application for a place).

Ще у 1970 році Ж. Колпрон вважав, що значне проникнення англіцизмів у квебекську французьку мову, викликаючи протестну реакцію її носіїв, може стати фактором “рефранцизації” [15:2]. Опір англійській мові в Квебеку і досі є набагато активнішим, ніж, наприклад, у Франції. Водночас автор заперечував проти повної відмови від англіцизмів, розглядаючи деякі з них як необхідні для французької мови Канади неологізми. На його думку, англійська мова стала головним джерелом для квебекської словотворчості –

формування нових слів здійснюється не лише калькуванням, а й використанням семантичних ідей-підказок. Квебекці без вагань перекладають англійські слова на французьку: *square* як *carré*, *clip* – *attache*, *vol charter* – *vol nolisé*, демонструють пильність та винахідливість при заміні *ferry* на *traversier*, *living* на *vivoir*, *pop-corn* на *maïs soufflé*, *zapper* на *pitonner*, *alcootest* на *ivressomètre*, *faxer* на *télécopier*, *e-mail* на *courriel* (“courrier électronique”), *spam* на *pourriel* (“poubelle+courriel”) та *polluriel* (“pollution+courriel”). Деякі з таких слів зафіксовані останніми виданнями *Le Petit Robert* та *Le Petit Larousse illustré* [16]).

З багатьох причин англійська мова впливає на французьку мову Квебеку не так, як у Європі, і саме квебекці, з усієї франкофонії, найбільш принципово відстоюють свою мову перед напливом англіцизмів. Політична воля до цього у Квебеку значно сильніша, ніж у Європі, але впливати на повсякденну мовленнєву практику непросто. Створення та впровадження сучасних французьких еквівалентів до англіцизмів здійснюється під керівництвом *Квебекського офісу французької мови*, динамічної організації, яка діє під егідою Національної асамблеї. Пропонований нею *Великий термінологічний словник* дозволяє швидко знайти французький еквівалент англійського терміну в багатьох галузях; приклад: замість *chat* – *clavardage* (“clavier+bavardage”), слово, що вже перетнуло океан. Таких слів з кожним роком стає дедалі більше, їх фіксують авторитетні французькі словники. Значні зусилля OQLF по обмеженню англіцизмів часто досягають мети. Так, в “автомобільному” мовленні, особливо англіцизованому до 1970-х років, сьогодні можна констатувати послідовну заміну слів, активно вживаних автоводіями: *tire* на *pneu* (шина), *brake* на *frein* (гальма), *gas* на *essence* (пальне), *wiper* на *essuie-glace* (склоочисник, “двірник”).

У той же час історична та геополітична ситуація спонукає квебекців надавати своїй французькій мові розвитку, відмінного від інших регіональних варіантів, утворюючи особливі лексичні одиниці, які лінгвісти називають *квебекізмами*. Такі одиниці, за даними проекту *Trésor de la Langue française au Québec* (TLFQ) (Université Laval, Ville de Québec), складають цілу картотеку, що репрезентує сукупність лексичних елементів та вживань,

характерних для квебекської французької мови від епохи колонізації до наших часів. Певні історико-політичні, економічні, соціальні, культурні мотиви та виклики спрямовують франкомовних канадців на захист їх мови та ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Lepelley R.* Dictionnaire du français régional de Normandie / René Lepelley. – Paris : Bonneton, 1993. – 150 p.
2. *Viger J.* Néologie canadienne ou Dictionnaire des mots créés en Canada et maintenant en vogue, des mots dont la prononciation et l'orthographe sont différents de la prononciation et l'orthographe française, quoique employés dans une acceptation semblable ou contraire, et des mots étrangers qui se sont glissés dans notre langue / Jacques Viger. – Ottawa : 1810 – Presses de l'Université d'Ottawa, 1998. – 316 p.
3. *Poirier C.* Le français de référence et la lexicographie différentielle au Québec / Claude Poirier // Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept. – Vol. 1. – Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain. – Vol. 26, №1–4. – 142 p. ; 305 p.
4. *Ampère J.-J.* Promenade en Amérique. La Nouvelle Angleterre et la Nouvelle France / Jean-Jacques Ampère // Revue des Deux Mondes. – 1853. – Vol. 17. – P. 292–319.
5. *Magaire T.* Manuel des difficultés les plus communes de la langue française, adapté au jeune âge, et suivi d'un Recueil de locutions vicieuses / Thomas Magaire. – Québec : Fréchette et Cie, 1841. – 185 p.
6. *Dunn O.* Glossaire franco-canadien et vocabulaire de locutions vicieuses usitées au Canada / Oscar Dunn. – 1880. – P. 1.
7. *Boucher-Bellerive.* Dictionnaire des barbarismes et des solécismes les plus ordinaires en ce pays, avec le mot propre ou leur signification / Boucher-Bellerive, Jean-Philippe. – Montréal : Imprimerie de Pierre Cérat, 1855. – VI–23 p.
8. *Gingras Jules Fabien,* 1860.
9. *Tardivel J.-P.* Rédacteur du *Canadien*. L'anglicisme, voilà l'ennemi. Causerie faite au Cercle catholique de Québec, le 17 décembre 1879 / Jules-Paul Tardivel. – Québec : Imprimerie du *Canadien*, 1880. – 12 p.
10. *Manseau J. A.* Dictionnaire des locutions vicieuses du Canada / J. A. Manseau. – Québec : J. A. Langlais, 1881. – 118 p.
11. *Clapin S.* Dictionnaire canadien-français ou Lexique-glossaire des mots, expressions et locutions ne se trouvant pas dans les dictionnaires courants et dont l'usage appartient surtout aux Canadiens-français / Sylva Clapin. – Montréal-Boston : C. O. Beauchemin & fils, 1894. – XLVI–389 p.
12. *Rinfret R.* Dictionnaire de nos fautes contre la langue française / Raoul Rinfret. – Montréal : C. O. Beauchemin, 1896.
13. *Dionne N.-E.* Le parler populaire des Canadiens français ou Lexique des canadianismes, acadianismes, anglicismes, américanismes, mots anglais les plus en usage au sein des familles canadiennes et acadiennes françaises / Narcisse-Eutrope Dionne. – Québec : Laflamme & Proulx imprimeurs, 1909. – XXIV–671 p.
14. *Blanchard E.* En garde ! Termes anglais et anglicismes dans le commerce, les amusements, les professions, les métiers, etc. / Etienne Blanchard. – Montréal : Librairie Beauchemin, 1913. – 140 p.
15. *Colpron G.* Les anglicismes au Québec : Répertoire classifié / Gilles Colpron. – Montréal : Beauchemin, 1970. – 247 p.
16. *Forest, Constance et Boudreau, Denise.* Le Colpron : Le Dictionnaire des anglicismes / Forest Constance et Boudreau, Denise. – Laval, Québec : Ed. Beauchemin, 1998. – 381 p.

МАЛІКОВА О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОПОВІДЬ:
КОМПОЗИЦІЙНІ, ПРАГМАРИТОРИЧНІ ТА ІНТЕРДИСКУРСИВНІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті розглядаються композиційні, прагмариторичні та інтердискурсивні характеристики проповіді як мовленнєвого жанру фідеїстичного дискурсу в руслі сучасної тенденції до синтезу напрямків вивчення жанрів мовлення.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, риторичний прагматекст, інтердискурсивність, текстові функції: прагматична, комунікативна, експресивна, апелятивна, фатична.

В статье рассматриваются композиционные, прагмариторические и интердискурсивные характеристики проповеди как жанра фидеистического дискурса в русле современной тенденции синтеза подходов к изучению речевых жанров.

Ключевые слова: речевой жанр, риторический прагматекст, интердискурсивность, текстовые функции: прагматическая, коммуникативная, экспрессивная, апелятивная.

Structural, pragmatic, rethoric and interdiscursive characteristics of the sermon as a speech genre of religious discourse are examined in the article.

Key words: speech genre, rethoric pragmatext, interdiscourse, textual functions: pragmatic, communicative, expressive, appellative, phatic.

Прагматизація лінгвістики, її загальний рух до пошуку зв'язків між будовою мовленнєвих утворень і компонентами ситуації спілкування, перш за все суб'єктами комунікації, їх інтенціями, когнітивними, психічними, соціальними, ментальними та іншими характеристиками, зумовило зацікавлення сучасних дослідників проблемами мовленнєвих жанрів. Як зазначає Т. В. Шмельова, жанр несе у собі, як у краплі води, усю інформацію мовлення, включаючи образ автора та образ адресата, пам'ять сфери, залежність від фактури тексту, у якому він буває втіленим [1:11].

Сучасна прагмалінгвістика запропонувала такий підхід у дослідженні мовлення, що передбачає врахування цілей і завдань комунікації, а також виявлення взаємозв'язку мови і мислення через закономірності відбору й організації мовних засобів у текстах певного призначення. На сучасному етапі добре вивченими є функціональні ознаки художнього, наукового, публіцистичного, офіційно-ділового, розмовного стилів і значно менше – релігійного. Для повноти теорії мовленнєвих жанрів, функціональних різновидів літературної мови,

роз'язання питань взаємозв'язку мови і мислення, мови і суспільства, ролі екстра- та інтралінгвістичних чинників у творенні тексту, дослідження функціональної специфіки фідеїстично-теологічної комунікації є необхідним. Окреми жанри релігійного стилю, їх конститутивні ознаки, композиція, тематика, деякі лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості були розглянуті польськими, російськими, українськими мовознавцями на матеріалі відповідних мов. Однак навіть саме питання існування релігійного стилю як окремого функціонального різновиду досі залишається дискусійним [2:31; 3:47]. М. М. Кожина на теоретико-філософському рівні, використовуючи теорію базових екстралінгвістичних факторів як основу виділення функціональних стилів, довела правомірність виділення релігійного стилю як такого функціонального різновиду мовлення, що обслуговує спілкування окремої сфери суспільної діяльності і є відображенням окремої форми суспільної свідомості [4:174]. Однак на рівні мовного матеріалу, практичних досліджень з точки зору лінгвістичної прагматики і функціональної стилістики це питання ще не отримало вичерпної аргументації.

Актуальність дослідження зумовлена дискусійним характером теоретичних і практичних питань, які пов'язані з комплексним лінгвостилістичним і комунікативно-прагматичним аналізом проповідей як мовленнєвого жанру, а також відсутністю чітких функціонально-стилістичних критеріїв вичленування проповіді в корпусі текстів фідеїстичного дискурсу. **Мета** дослідження – аналіз комунікативних, композиційних, прагмариторичних та дискурсивних характеристик проповіді. **Предмет** дослідження композиційні, прагмариторичні, інтердискурсивні характеристики проповіді. **Об'єкт** дослідження - проповідь як мовленнєвий жанр. **Матеріал** дослідження проповіді англо-американських проповідників 20–21 ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тім, що питання про типологію прагматекстів проповіді, про ієрархію її структурних компонентів та когнітивно-прагматичний і стилістичний потенціал залишаються відкритими в сучасній прагмалінгвістиці.

Засновник лінгвістичної генології, М. М. Бахтін, вважає, що важливість вивчення мовленнєвих жанрів полягає в тому, що дослідження історії будь-якої мови повинні ґрунтуватись на історії розвитку мовленнєвих жанрів. Оскільки історичні зміни мовних стилів

нерозривно пов'язані зі зміною мовленнєвих жанрів, жодне нове явище (фонетичне, лексичне, граматичне) не може ввійти в систему мови, не пройшовши довгого і складного шляху жанрово-стилістичних випробувань і напрацювань. Розвиток літературної мови в цілому тісно пов'язаний із розвитком жанрових форм і прийомів [5:253–257]. На думку М. М. Бахтіна, мовленнєві жанри (МЖ) – це стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень. Основними їх ознаками М. М. Бахтін вважає формально-композиційну і смислому цілісність, стильове оформлення, фіксованість у свідомості носіїв мови, певний об'єм, відповідність типовим темам міжособистісного спілкування.

Фідеїстичний дискурс характеризується розгорнутою системою усних та писемних мовленнєвих жанрів, причому характерною рисою є наявність жанрів парних, тобто таких, що одночасно існують як в усній, так і в писемній формі. Проповідь в залежності від форми презентації функціонує і як усній, і як писемний жанр. Відсутність розробленої типології текстів фідеїстичного дискурсу зумовлює дискусійний характер теоретичних і практичних питань, які пов'язані з комплексним лінгвостилістичним та прагмариторичним аналізом проповідей як мовленнєвого жанру. Відсутність чітких функціонально-стилістичних критеріїв виокремлення проповіді спричиняє невирішеність і суперечливість питання про існування і сутність проповіді: Чи є проповідь церковною співрозмовою, чи видом ораторського містечтва? Відповідь на це питання обумовлює науково-дослідницькі розбіжності у визначенні проблем стилістичної диференціації проповіді. Визнання необхідності уточнення існуючих стилістичних класифікацій, в яких бракує функціонального різновиду, що обслуговує сферу релігії, пояснює і об'єднує розмаїття підходів до вивчення проповіді як прагматексту.

Питання про типологію прагматекстів проповіді, про інваріантну модель тексту проповіді, про ієрархію її структурних компонентів та когнітивно-прагматичний і стилістичний потенціал залишаються відкритими в сучасній прагмалінгвістиці. Саме поняття релігійного (фідеїстичного) дискурсу належним чином не висвітлено в наукових розробках, хоча останнім часом проблема визначення і поглибленого лінгвістичного аналізу релігійного дискурсу привертає увагу лінгвістів. Деякі вчені подають його як рівнозначний іншим, а деякі вказують на відмінність фідеїстичної комунікації від інших типів спілкування.

Сучасний американський соціолог Роберт Белла визначив релігію як особливу систему комунікації – символічну модель, яка формує людський досвід – як пізнавальний, так і емоційний у розв’язанні найважливіших проблем буття. Основою релігійної комунікації є передавання життєво важливих для людини і суспільства етичних смислів, які сприймаються як заповіді, як дароване Богом священне знання – повне, бездоганне і найголовніше серед усіх знань. Найчастіше релігійно-проповідницький стиль заховується вченими до функціонально-стилістичної парадигми літературної мови [6:135]. Також лишається відкритим питання про двоєдину специфіку проповіді як тексту церковно-біблійного характеру й прикладу ораторського мистецтва [7:28]. Сучасні дослідження фідеїстичного дискурсу свідчать про наявність тенденції розглядати проповідь як *тип тексту* або *жанр*. Відмінність підходів до вивчення тексту проповіді обумовлює термінологічну варіативність: проповідь розглядається як жанр релігійних текстів у сучасному публіцистичному дискурсі; як мовленнєвий жанр релігійно-проповідницького стилю; як текст конфесійної проповідницької літератури; як жанр церковно-релігійного стилю; як релігійний текст; як жанр духовного функціонального стилю; як сакральний текст [7:37]. В стилістичній традиції англійської мови (на відміну від вітчизняної) проповідь посідає місце в парадигмі релігійних типів тексту, що за принципом сфери застосування належать до публіцистичного стилю. Інтегральною ознакою публіцистичного й релігійного дискурсів постає функція релігійного впливу, хоча характер впливу й умови комунікативної ситуації в обох випадках різняться. Основними комунікативними функціями проповіді дослідники релігійного стилю називають інформаційну, дидактичну, та персуазивну. Інформативне навантаження проповіді залежить від її виду (тлумачна, катехитична, святкова) і розвинолось з часом, оскільки проповіді Христа і Апостолів не містили фактичної інформації, яка не стосувалась Святого Письма і не була його підтвердженням: “Апостолы, укрепленные Духом Святым, донесли Евангелие, Благоую Весть, до “пределов Земли” – самых отдаленных стран и областей античного мира. ... Апостолы свидетельствовали об истине своего благовестия явлениями силы Божией и дивной любовью, завершили подвиг жизни мученичеством – свидетельством, написанным кровью» [8:574].

Отже, проповідь належить до текстів впливу й відповідно, є об'єктом досліджень сучасної прагмалінгвістики і постає окремим жанром релігійно-проповідницької літератури (поряд з іншими жанрами – молитвою, повчанням, притчею, духовною бесідою, лекцією тощо), який характеризується інтердискурсивністю, тобто здатністю поєднувати елементи різних дискурсів. Релігійна тематика, церковно-біблійний характер і популярність виокремлюють проповідь з ряду світських ораторських творів. До інваріантних ознак проповіді як прагматексту з певною риторичною специфікою зараховуються вступ, поділ тексту на розділи, звертання до аудиторії. Дослідники виокремлюють три види вступу: прямий вступ вводить тему проповіді вже з перших речень: *Preaching has been said to be the poorest of trades but the highest of callings. To what degree is it a calling? (The Preacher's Call)*; непряний вступ налаштовує читача на сприйняття основної теми за допомогою ілюстративного матеріалу: *For Gospel readings on this Sunday saint Church proposed the story about the healing of a paralytic by the Savior. This Gospel reading is proposed to believers twice a year. This very reason points out how edifying is the proposed divine story, and how it is important for the Christian to pay attention to it*; емоційний – вступ до проповіді, присвячений церковному святу: *Since early days the Church has given to the Mother of God titles of holiness greater than those which are given to any saint. She is called the All-holy, Panagia. (The Feast of the Presentation of the Mother of God to the Temple)*.

Риторичний прагматекст проповіді як мовленнєвого жанру виконує низку текстових функцій, які відрізняються інтегральними та диференційними ознаками. Апелятивність проповіді актуалізується інваріантним зверненням до пастви. Апелятивна функція ідеально поєднується з фатичною функцією, дотримання якої є однією з необхідних умов для формування успішної комунікації між проповідником і паствою. Специфіка текстової реалізації фатичної функції в проповіді як типові тексту залишається недостатньо висвітленою в сучасних лінгвістичних студіях і тому привертає нашу увагу.

Проповідь як “мовленнєва дія”, що забезпечує діалогічний зв'язок між паствою й Всевишнім, зумовлює встановлення ситуативного зв'язку між проповідником і слухачами. Тому логічним є введення в сильні позиції тексту проповіді різних форм звертань: *Dear brothers and*

sisters! Дієвість аргументації проповіді, її пафос і діалогічність забезпечуються інтродукцією узагальнено-особового займенника «we»: To understand the grandeur of the gift to the paralytic – the forgiveness by God of his sins, we have to size up once again what a misdeed and this is sin for a man. (2,12)

Виконання прагматичної функції або функції впливу зумовлено тим, що проповідь – це усне повідомлення Слова Божого з метою переконання. Вплив проповіді завжди позитивний і спрямований на емоційну сферу адресата, оскільки проповідники намагаються переконати слухачів у існуванні незаперечних релігійних істин, що ними має керуватися людина в повсякденному житті. На відміну від інших риторичних типів тексту, проповідь покликана не лише переконати аудиторію, а й змінити внутрішній стан людини, мотивацію її думок і вчинків, пропонуючи істинно вірний і єдиний шлях до спасіння. За словами архімандрита Рафаїла (Карелина), “найголовніша властивість проповіді, без якої вона не може бути справжньою проповіддю, тобто живим дієвим словом, це обов’язок – зворушувати” [8:40].

Проповідь можна розглядати як комунікативний акт, як особливу діалогічну модель комунікації, як текст, що актуалізує видатні сторони особистості самого адресанта. Об’єктом особливої уваги постає мовна особистість проповідника, оскільки успішність проповіді залежить від його вміння застосовувати різноманітні шляхи створення комунікації, зокрема використання риторичних питань в ініціальної позиції: *Is there a special organ for receiving revelation from God? Yes, in a certain sense there is such an organ, though usually we close it and do not let it open up: God’s revelation is given to something called a loving heart. We know from the Scriptures that God is love; Christianity is the religion of love. Our Lord Jesus Christ Himself says that it is above all by their love that His true disciples are to be distinguished ... (from the “lay sermons” of Eugene Rose)*

Формування образу автора як посередника між Церквою й народом, наставника мирян можна також вважати інваріантною ознакою проповіді. Специфічність образу автора й обов’язкова відсутність компонентів невербальної комунікації постають диференційними ознаками саме проповіді як прагматексту церковно-релігійного стилю. Стель викладу в проповіді відрізняється експресивністю. Мова проповіді – це мова в дії, через яку ми розуміємо

висловлення про ціль християнського життя, характер норм, цінностей і пріоритетів, зміст прохань, звернених до Бога, святих. З цією метою проповідник широко використовує експресивно забарвлені лексичні, фразеологічні та синтаксичні засоби. Проповідник має дотримуватися певних вимог, що впливають на експресивність тексту і підвищують ефективність його сприйняття. Тому експресивна функція є визнаною ознакою проповіді як риторичного прагматексту: *If someone should say that true faith is the correct holding and confession of correct dogmas, he would be telling the truth. But this knowledge and confession by itself does not make a man a faithful and true Christian. The knowledge of correct dogmas is in the mind, and it is often fruitless, arrogant, and proud. The true faith in Christ is in the heart, and it is fruitful, humble, patient, loving, merciful, compassionate, hungering and thirsting for righteousness; it withdraws from worldly lusts and clings to God alone, strives and seeks always for what is heavenly and eternal, struggles against every sin, and constantly seeks and begs help from God for this. (Orthodoxy of the heart).*

Одним із засобів підвищення експресивності проповіді є цитування, зокрема, біблійного дискурсу: *Sin is a poison, which ruins our body. This is testified by the Holy Book, history, and everyday experience of every man. The prophet David says: "A lot of illnesses a sinner has" (Ps.31:10). Sin entails all our misfortunes. One must the most be afraid of sin. God is present everywhere not only with His mercy and love but with justice [11:43].*

Однією з основних текстотипологічних ознак проповіді є її повчальна функція, оскільки проповідь – це промова, що облігаторно містить повчання, спрямоване на посилення певних моральних норм і виховання духовності парафіян: *Orthodoxy is the one true Church of Christ, the only pure and genuine Christianity; and this fact places upon Orthodox believers the obligation, when speaking of the Church to others, to do so straightforwardly and without adulteration – with love, surely, but above all with love for God's Truth (from the "lay sermons" of Eugene Rose).*

Проповідь актуалізує ознаки ораторської промови, і має виконувати агітаційно-інформативну та когнітивну функції, оскільки проповідь – це особливий вид діалогу, в якому аудиторія повинна слухати й уважно мовчати. Проповідь може бути зарахована до пропагандистської комунікації, оскільки в умовах такої комунікації не

розбігаються цілі проповідника та слухачів. Але, на відміну від пропаганди, проповідь передбачає зміну внутрішнього стану людини. Тому агітаційна функція проповіді належить до периферійної зони: *It is in accepting given situations, which requires a loving heart, that one encounters God. This loving heart is why anyone comes to a knowledge of the truth, even though God sometimes has to break down and humble a heart to make it receptive – as in the case of the Apostle Paul, who at one time was breathing fire against and persecuting Christians. But to God, the past, present, and the future of the human heart are all present, and He sees where He can break through and communicate. The opposite of the loving heart that receives revelation from God is cold calculation, getting what you can out of people. In religious life, this produces fakery and charlatanism of all descriptions. If you look at the religious world today, you see that a great deal of this is going on: so much fakery, posing, calculation, so much taking advantage of the winds of fashion, which bring first one religion or religious attitude into fashion, then another. To find the truth, you have to look deeper.*

У даному випадку проповідник намагається показати, що духовне життя – це не різновид того, що є до вподоби, а скоріше поле битви, на якому душа людини очищується, проходячи через страждання. З метою зробити цю думку зрозумілою, більш прийнятною і переконливою, Серафім Роуз наводить приклад із власного життя, використовуючи тактику введення інтердискурсивного елементу: *A year ago, I had a long talk on a train ride with a young American. He was a religious seeker who had been to all kinds of so called Christian groups, had found nothing but hypocrisy and fakery everywhere and had been ready to give up on religion altogether. But then he heard that in Russia people were suffering for their Faith. If there is suffering, he thought, there will probably be something real, and there will not be such fakery as we have in America. As an Orthodox priest, I was astonished to hear this, for he had never before seen an Orthodox pastor nor attended any Orthodox service. We had a long discussion about religion, and I saw that his idea was quite sound: the idea that suffering might produce something genuine, while our indulgent life easily produces fakery (from the “lay sermons” of Eugene Rose).*

Наведені приклади ілюструють взаємодію дискурсів: філософсько-теологічного, біблійного, історичного, автобіографічного, науково-популярного яка спрямована на підвищення потенціалу впливовості проповіді як жанру фідейстичного дискурсу.

Таким чином, релевантними ознаками проповіді як мовленнєвого жанру і як типу релігійного риторичного прагматексту є апелятивність, метакомунікативність (фатичність), прагматичність, комунікативність, когнітивність, експресивність, аргументативність та кумулятивність (закріплення накопиченого колективного досвіду християнської православної культурної традиції). Аналіз комунікативних, композиційно-стильових, аргументативних, прагмариторичних та інтердискурсивних характеристик проповіді як мовленнєвого жанру фідеїстичного дискусу доцільно здійснювати в руслі розглянутої вище тенденції до синтезу напрямків вивчення жанрів мовлення з урахуванням соціальної і діалогічної природи мовленнєвих жанрів, цілісності висловлювання, яка зумовлена мовленнєвим задумом мовця, розумінням мовленнєвого жанру як ключової категорії діалогічної концепції культури, соціології мовлення, наук про духовну творчість людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / ред. кол. В. В. Дементьев, К. Ф. Седов, Т. В. Шмелева. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
2. *Крилова О. А.* Можно ли считать церковно-религиозный стиль современного русского языка разновидностью газетно-публицистического? / О. А. Крилова // *Стереотипность и творчество в тексте*. – Пермь, 2001. – С. 259–269.
3. *Шевченко Л. І.* Лінгвістична аргументація конфесійного стилю в сучасній українській літературній мові / Л. І. Шевченко // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. – К., 2004. – Вип. X. – С. 3–10.
4. *Кожина М. Н.* К основаниям функциональной стилистики / М. Н. Кожина. – Пермь, 1968. – 251 с.
5. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // *Литературно-критические статьи*. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 237–280.
6. *Крысин Л. П.* Религиозно-проповеднический стиль и его место в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка / Л. П. Крысин // *Поэтика. Стилистика. Язык и культура*. – М. : Наука, 1996. – С. 135–138.
7. *Кравченко Н. А.* Проповедь как особый вид текстового воздействия (К истории вопроса) / Н. А. Крысин // *Записки з романо-германської філології*. – Одеса, 2002. – Вип. 11.
8. *Арх. Рафаил (Карелин).* Путь Христианина / Арх. Михаил. – М., 2005. – 589 с.
9. *Fitch Alger M.* What the Bible Says about preaching / M. Fitch Alger // *College Press Publishing Company*. – Joplin ; Missouri, 1989. – 356 p.
10. *Розанова Н. Н.* Коммуникативно-жанровые особенности храмовой проповеди / Н. Н. Розанова // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. – К., 2004. – Вип. X. – С. 3–10.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. *Ford W. Herschel.* Simple Sermons on New Testament Texts / W. Ford. – Michigan : Grand Rapids, 1992. – 109 p.
12. *Classic Sermons on Christian service* // Compiled by Warren W. Wiersbe. – Michigan : Kregel Publications Grand Rapids, 1990. – 153 p.
13. *The Word of Faith* / Published monthly by Kenneth Hagin Ministries. – Tulsa ; Oklahoma, 1999. – 31 p.

МЕГЕЛА К. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ
ПЕРЕКЛАДІ**

*(на матеріалі українських перекладів роману Д. Лоуренса
“Коханець леді Чаттерлей”)*

У статті розглядається проблема перекладу англійських дискурсивних маркерів українською мовою. На матеріалі двох перекладів конкретного художнього твору порівнюються способи відтворення дискурсивних маркерів, аналізується ступінь врахування перекладачами прагматичного змісту висловлювань.

Ключові слова: дискурсивні маркери, прагматичний потенціал, прагматика висловлювання, прагматичний зміст, ілюкутивна сила, імпліцитний смисл, інтерпретація, переклад, мовленнєва ситуація, діалог.

В статье рассматривается проблема перевода английских дискурсивных маркеров на украинский язык. На материале двух переводов конкретного художественного произведения сравниваются способы передачи дискурсивных маркеров, анализируется степень учета переводчиками прагматического содержания высказываний.

Ключевые слова: дискурсивные маркеры, прагматический потенциал, прагматика высказываний, прагматическое содержание, иллокутивная сила, имплицитный смысл, интерпретация, перевод, речевая ситуация, диалог.

The article deals with the issue of translating discourse markers into Ukrainian language. Two translations of a certain fictional work, taken as a research material, are compared and analyzed in terms of means to render discourse markers and the extent to which the translators have managed to take into consideration the utterances pragmatic value.

Key words: discourse markers, pragmatic potential, pragmatics of the utterance, pragmatic value, illocutionary force, implicit sense, interpretation, translation, speech situation, dialogue.

Запровадження функціонального підходу у перекладознавстві зумовило поступовий перехід від мовоцентричної до антропоцентричної моделі дослідження. Ми все далі відходимо від механістичного розуміння перекладу як трансформації тексту однією мовою у текст іншою мовою на основі закономірних відповідників. У теорії та практиці перекладу формується новий погляд на діяльність перекладача, обумовлений завданням адекватної передачі комунікативно-прагматичної специфіки оригіналу. Він полягає в тому, що перекладач, окрім передачі змісту повідомлення, стає ще й активним інтерпретатором його культурної, стилістичної та функціонально-комунікативної специфіки.

Перекладач має прагнути до максимально повного й точного відтворення всієї системи смислів, що містяться у вихідному повідомленні. Процес перекладу ускладнюється тим, що не все у тексті отримує експліцитне вираження, багато чого залишається імпліцитним, тобто тим, що мається на увазі. Смысл тексту, або окремого висловлювання може бути зрозумілим інтерпретатору лише при співвіднесенні мовних значень з позамовними факторами, важливими для кожної мовленнєвої ситуації. Правильний переклад тексту неможливий без передачі інтенцій автора, почуттів, емоцій, додаткових асоціацій, яке слово викликає у свідомості носіїв даної мови.

Оскільки прагматичний потенціал висловлювання по-різному реалізується в різних мовах, доводиться застосовувати прагматичну адаптацію перекладу, вносячи у текст необхідні зміни, для того, щоб досягти комунікативного ефекту у мові перекладу. Таким чином, перекладач повинен володіти цілим арсеналом транслуючих дій, мета яких полягає в тому, щоб за допомогою засобів рідної мови максимально відобразити увесь зміст вихідного тексту, включаючи його прагматичний потенціал.

Постановка загальної проблеми. Останнім часом дослідники активно зацікавилися групою слів з унікальними прагматичними властивостями. Це так звані “дискурсивні маркери”, що належать до мовленнєвого рівня, та в силу своєї поліфункціональності викликають неабиякий інтерес для проведення досліджень під кутом зору їхнього перекладу українською мовою.

Попри те, що дискурсивні маркери неодноразово були предметом лінгвістичного аналізу [1–6], у перекладознавчому аспекті вони не отримали достатнього висвітлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби детально проаналізувати способи відтворення українською мовою контекстуально-обумовлених значень англійських полісемантичних експресивів *oh*, *eh*, *well*, *why* знаходимо у дисертації Т. Шліхар [7]. Дослідниця демонструє випадки, коли у перекладі словникові значення вигуків виявляються недоречними, і доходить висновку, що у перекладі експресиви-вигуки вимагають експлікації закладеного в них змісту з урахуванням усього комплексу психологічних та культурних факторів.

Крім того, варто зазначити, що на сьогодні триває перше

комплексне дослідження прийомів англо-українського та українсько-англійського художнього перекладу, яке проводить Т. Оришечко [8; 9].

Дослідження Т. Шліхар та Т. Оришечко можуть становити певну теоретичну цінність для вивчення питання відтворення англійських дискурсивних маркерів українською мовою. Проте оскільки в даних доробках акцент робився лише на емоційності вигуків, як одного з аспектів аналізу, на нашу думку, доцільним є дослідити дискурсивні одиниці, до складу яких входять і вигуки, з точки зору цілісного розкриття їхнього великого прагматичного потенціалу у мові перекладу, що і становить **актуальність та новизну** обраної теми дослідження.

Мета дослідження – продемонструвати на прикладах конкретного англомовного художнього твору можливості різної інтерпретації перекладачами прагматичного змісту дискурсивних маркерів, зумовленої контекстуальними чинниками, та проаналізувати способи відтворення прагматики даних елементів у перекладі.

Об’єктом дослідження є дискурсивні маркери англійської мови (*oh, ah, well, I mean*) та їхні українські контекстуальні відповідники.

Предметом дослідження є комунікативно-прагматичні значення англійських дискурсивних маркерів у англомовній художній прозі та особливості їх перекладу українською мовою.

Матеріалом дослідження слугував роман Д. Лоуренса “Коханець леді Чаттерлей” та його українські переклади, зроблені С. Павличко та Д. Радієнко.

Наукові результати. Дискурсивні маркери, для яких хоч і характерна розмитість значення, проте в діалогах між персонажами художнього твору вони часом відіграють суттєву роль. Ці, на перший погляд, “порожні” елементи є інкрустацією думки або психологічного стану героя, носієм прихованих смислів, вони здатні задавати тон діалогу, визначати хід розмови між комунікантами, хід їхнього мислення та виражати емоції.

Під час перекладу слід уникати формального підходу при відтворенні дискурсивних маркерів, оскільки застосування буквальних (словникових) відповідників значно збіднює цільову мову, роблять її одноманітною, а також втрачається полісемія дискурсивних маркерів. Дискурсивні маркери вимагають творчого підходу від перекладача, який має свій індивідуальний стиль, що визначається його художнім

сприйняттям, майстерністю, своєрідністю підбору мовних засобів тощо.

За В. В. Коптіловим, у процесі художнього перекладу відбувається творча взаємодія індивідуальностей автора оригіналу і перекладача [10]. Академік В. В. Виноградов так формулює поняття індивідуального стилю письменника: “Це система індивідуально-естетичного використання властивих даному періоду розвитку художньої літератури засобів художньо-словесного вираження, а також система естетично-творчого підбору, осмислення та розташування різноманітних мовленнєвих елементів” [11:167]. Таким чином, головним критерієм оцінки художнього перекладу є не лише близькість до тексту оригіналу, а й збереження стилю твору та індивідуального стилю автора.

Відомий англійський письменник Д. Г. Лоуренс вважається представником літературної течії модернізму, його творам властивий глибокий психологізм, де окреслюється невичерпність та багатогранність внутрішнього світу людини, вирішальне значення надається її індивідуальним якостям та підсвідомим імпульсам. Ці особливості стилю яскраво проявляються у діалогах, що стають все більш наближеними до реальних ситуацій спілкування сьогодення.

Роман “Коханець леді Чаттерлей” був перекладений українською мовою двічі: один виконаний С. Павличко (1989), другий – Д. Радієнко (2005). Варто простежити на конкретних прикладах, що містять дискурсивні маркери, наскільки вдалося перекладачам відтворити прагматичний зміст висловлювань та зберегти тональність діалогу, яку автор прагнув донести до читача.

Розгляньмо мовленнєву ситуацію, коли Конні запитала Мікаелса, чи справді одруження з жінкою буде для нього зусиллям над собою, схожим на вирізання gland, на що той відповів:

'Well, Lady Chatterley, somehow it will! I find ... excuse me ... I find I can't marry an Englishwoman, not even an Irishwoman ...' [12:11]

- Ну, леді Чаттерлей, певною мірою, так. Я зрозумів ... вибачте ... я зрозумів, що не можу одружитися з англійкою, навіть з ірландкою ... [13:14]

- Так, леді Чаттерлі, певною мірою так. Я зрозумів, – перепрошую, – зрозумів, що не зможу взяти за дружину англійку, навіть ірландку ... [14:44].

Варіант перекладу дискурсивного маркеру *well*, запропонований С. Павличко, на нашу думку, виглядає більш доречним, оскільки припускаючи, що таке незвичне порівняння могло дещо спантеличити Мікаелса, й таким чином йому необхідний був додатковий час для зважування своєї відповіді. У даному контексті *well* слугує засобом для заповнення паузи у реченні, і аж ніяк не підсилення згоди, вираженого подвійним вживанням частки *так*, як це пропонує перекласти Д. Радієнко.

У наступному прикладі С. Павличко також краще відчула те прагматичне навантаження, яке несе дискурсивний маркер *I mean* у висловлюванні Мікаелса, коли той, перейшовши з Конні на більш близький етап стосунків, припустив, що вона, як і переважна більшість жінок, зненавидить його після цього:

'They mostly do,' he said; then he caught himself up. 'I mean ... a woman is supposed to' [12:13].

- *З ними завжди так, – сказав він, потім схопився: – Тобто ... так буває з жінками [13:16].*

- *З ними завжди так, – мовив він. Потім схаменувся: – Я я кажу про жінок [14:47].*

Дискурсивний маркер *I mean* у даній мовленнєвій ситуації не стільки підкреслює якраз не впевненість мовця, скільки слугує засобом розкриття або коригування висловленої думки. Таким чином, більш вдалим видається варіант перекладу С. Павличко.

При порівнянні текстів цих двох перекладів часом спостерігається, що жодній з перекладачок не вдалося розкрити прагматику висловлювання, яке містить дискурсивний маркер. Зокрема, у ситуації, коли Мікаелс пропонує Конні одружитися, а вона каже, що вже заміжня, він вигукує:

'Oh that! ... he'll divorce you all right ... [12:27]

- *Та що ти ... Певна річ, він тобі дасть розлучення [13:30].*

- *Ах це! Він дасть тобі розлучення, не сумнівайся [14:78].*

Беручи до уваги наступні висловлювання, тобто ширший мовний контекст, де Мікаелс наполягає на одруженні та висловлює впевненість, що Кліффорд дасть Конні розлучення, відчуваємо, що за вигуком *oh* приховується байдужість до перешкоди, заклик до нехтування самим фактом шлюбу з Кліффордом, думка про те, що такому шлюбу легко покласти край. Варіант перекладу С. Павличко

створює враження заперечення попереднього висловлювання (“Але ж я одружена”), що є у цьому випадку зовсім недоречним. Переклад Д. Радієнко містить в собі ілокутивну силу несподіваного здогаду. Більш слухним, на нашу думку, був би варіант “*Ем, це!*”, який в українській мові вживається для вираження байдужого ставлення до чогось.

У наступному прикладі, який ми пропонуємо розглянути, постає ситуація, коли Конні, гуляючи по лісу, випадково зустріла лісника Меллорза та дитину, що гірко плакала. Конні поцікавилася у дівчинки, як її звуть, на що та сказала своє ім’я:

'Connie Mellors! Well, that's a nice name! [12:32]

- Конні Меллорз? Що ж, чудове ім'я [13:34].

- Конні Мелорз. Ой, яке гарне ім'я! [14:87]

Оскільки дитина була сильно налякана через те, що побачила у лісі застреленого кота, Конні намагалася заспокоїти дівчинку, відволікти її увагу, і таким чином доречнішим варіантом перекладу дискурсивного маркеру *well* є вигук *ой*, який адекватно передає емоцію захоплення та радості, на відміну від модальної частки “*що ж*”, яка вживається з відтінком вимушеної згоди, схвалення, примирення з чимось.

Наступний приклад демонструє ситуацію, коли Кліффорд говорить дружині, що попросить слугу пошукати ключ від хатини, на що Конні відповідає:

'Oh do!' she said [12:50].

- О, будь ласка! – сказала вона [15:60].

- Так, скажи! [14:125]

Зауважимо, що в оригіналі використовується прямий директив, однак у перекладі С. Павличко ця директивність дещо знижується, і репліка набуває значення благання, хоча насправді автор не закладав у слова Конні такої конотації, оскільки їй необхідно було добре приховувати свою зацікавленість до лісової хатини. Тому доречнішим видається варіант, запропонований Д. Радієнко, яка використала частку “*так*”, відтворюючи вигук *oh*, з метою посилення спонукання до дії.

Розгляньмо інший приклад з твору, простежуючи ступінь врахування перекладачами контексту та ситуації при відтворенні функції дискурсивного маркеру *oh*. Конні планує поїхати на три тижні до Венеції, а потім повернутися, покинути свого чоловіка та втікти з

Меллорзом далеко від Регбі. Мелорз запитує у Конні, чому вона збирається повертатися, якщо все одно їй доведеться залишити Кліффорда, на що Конні відповідає:

'Oh, I must come back. I've promised! [12:127]

- *О, я мушу повернутися. Я обіцяла [16:78].*

- *Ні, я мушу повернутись. Я обіцяла! [14:280]*

Прагматика висловлювання: “Я не можу зробити це зараз”, тобто Конні не погоджується з думкою Меллорза, вона не вважає, що так буде правильно. Якщо ми звернемося до більш широкого мовного контексту, то побачимо, що Конні вимовляє цю фразу двічі, отже, підсилює свій намір повернутися. Таким чином, Д. Радієнко у даному випадку запропонувала більш вдалий відповідник.

Варто зазначити, що у перекладі твору, здійсненому С. Павличко, дискурсивний маркер *oh* досить часто передається вигуком “О”, що, зазвичай, не розкриває читачу контекстуальних відтінків його значення:

Oh don't start a lot of talk going [12:131].

О, не давайте підстави для довгих пересудів [16:81].

Ой, не треба, ще підуть розмови [14:287].

Місіс Болтон просить розлюченого містера Кліффорда не посилати людей на пошуки дружини, яка вирішила перечекаати у лісовій хатині, поки не перестане падати дощ. Д. Радієнко вдалося відчувати прагматику висловлювання, а саме відтінок прохання, який вона доречно передає вигуком “Ой”.

Так само не розкриває прагматичного змісту дискурсивного маркеру *oh* український вигук “О” у наступному прикладі:

'Oh, absolutely!' [12:127]

- *О, абсолютно! [16:78]*

- *Ну звісно ж! [14:287]*

Відтворення англійського *Oh* українським “О” у даному випадку дещо підсилює емоційну виразність, надає висловлюванню зайвої патетичності, що не властиве манері мовленню Меллорза, образ якого постає перед читачем як стриманого чоловіка. Тому варіант перекладу, поданий Д. Радієнко, виглядає доречнішим з погляду на мовно-психологічні риси героя.

Далі у романі спостерігаємо ще одну подібну невідповідність у запропонованому С. Павличко варіанті перекладу дискурсивного маркеру:

'Perhaps you care for her now,' she said.

'Me!' His eyes widened. 'Ah no, I can't think of her,' he said quietly [12:112].

- *Ах ні, і думати про неї не можу, – сказав він тихо* [15:121].

- *Не-є, я про неї й думати не можу, – спокійно сказав він* [14:252].

Так само не вдалося передати прагматичний зміст висловлювання й Д. Радієнко, яка намагаючись відтворити специфіку діалекту Меллорза, не відчула в його словах підсилення заперечення, яке б доречно передала частка “*та*” із заперечною часткою “*ні*”.

Наступний приклад взято із розмови між Кліффордом та Конні, коли у подружжя виникли ідейні суперечності щодо життєвого призначення заможних людей керувати менш забезпеченими. Конні висловила заперечення з приводу того, що вона не бажає користуватися своїм становищем та панувати, на що Кліффорд вигукнув:

'Ah! But that is funk. You've got it: fated to it. And you should live up to it [12:101].

- *Ах так! Це ж нісенітниця. Ти його маєш, ти на нього приречена* [15: 111].

- *Он як! Але ж усе це боягузтво. Доля наділила тебе цим становищем і ти маєш бути гідною його* [14:230].

Висловлювання, вираженого вигуком *Ah*, має ілокутивну силу здивування, що слушно передати українською мовою “*Он як!*”, запропонованого Д. Радієнко, або навіть “*Он як ти!*”, що ще краще б підкреслювало емоцію подиву Кліффорда як реакцію на слова дружини. Варіант перекладу, який подає С. Павличко, не відтворює прагматичного змісту висловлювання, оскільки з вуст Кліффорда воно звучить як обурення, ніби він збирається покарати Конні за якийсь її вчинок або поведінку.

Як уже зазначалося, текст перекладу має не лише точно передати інформацію, зберегти її форму та авторські інтенції, а й відповідати художньо-естетичним нормам. Розгляньмо приклад з твору:

'Oh no! I can manage him quite all right. I mean, I can do all he needs me to do [12:134].

-О ні! Я цілком упораюсь. Тобто, я можу робити все, що він потребує. [16:84]

-О ні! Я з цим впораюся. Тобто я хочу сказати, робитиму все, що треба. [14:294]

Переклад дискурсивного маркеру *I mean* за допомогою довгого “Тобто я хочу сказати” здається дещо штучним, оскільки перекладач вдається не до найекономнішої передачі думки, а навпаки. Тому більш вдалим виявляється варіант, запропонований С. Павличко.

Як засвідчує практичний матеріал дослідження, дискурсивні маркери не мають якогось чітко окресленого шаблону перекладу. Досить часто застосування буквальних відповідників стає недоречним, оскільки дискурсивні маркери містять імпліцитні смисли, до розкриття яких перекладач повинен підходити творчо. Найважливіше тут – вірно інтерпретувати прагматичний зміст висловлювань, до складу яких входять дискурсивні маркери. У цих позбавлених лексичного значення елементах приховуються авторські інтенції щодо емоцій, настроїв, манери мовлення героїв, які здатні впливати на читацьке сприйняття загальної тональності твору.

Порівнюючи два переклади одного роману, ми помітили, що на вибір того чи іншого відповідника дискурсивного маркеру певною мірою впливає також індивідуальний стиль перекладача. Наприклад, С. Павличко попри блискуче розуміння оригіналу та знання принципів перекладацької теорії, іноді вдається до формального підходу, відтворюючи вигуки прямими відповідниками, що робить мову героїв надто експресивною і не завжди природною, оскільки частково нехтується соціально-психологічними рисами перекладу.

Д. Радієнко, натомість, намагається відчувати ілокутивну силу висловлювань, що містять дискурсивні маркери, та підбирає варіанти перекладу, які відповідають типовому стилю спілкування між україномовними носіями. Проте, варто зазначити, що часом перекладачкам не вдається розкрити прагматичний зміст того чи іншого дискурсивного маркеру, що спричинюється, на нашу думку, нехтуванням більш широким мовним контекстом.

Таким чином, ми вважаємо, що аналіз способів перекладу дискурсивних маркерів доцільно проводити з урахуванням перекладачем всієї специфіки художнього твору.

Перспектива дослідження. Подібна методика аналізу перекладів

дискурсивних маркерів може застосовуватися до інших англомовних творів, перекладених українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Егорова М. А.* Английские “маркеры дискурса” в гносеологическом и онтологическом аспектах / М. А. Егорова // Вестник Воронежск. гос. ун-та/ гл. ред. Алексей Александрович Кретов. – Серия “Лингвистика и межкультурная коммуникация”. – Воронеж : Вестник ВГУ, 2009. – Вип. 1. – С. 18–22.
2. *Засєкін С. В.* Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Сергій Васильович Засєкін ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 20 с.
3. *Каменский М. В.* Социолингвистическая парадигма дискурсивных маркеров (на материале английского языка) : дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук : 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Каменский Михаил Васильевич ; Ставропольск. гос. ун-т. – Ставрополь, 2007. – 179 с.
4. *Blakemore D.* Relevance and linguistic meaning: The Semantics and pragmatics of discourse markers / D. Blakemore. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 200 p.
5. *Lewis D.* Discourse markers in English: A discourse-pragmatic view / D. Lewis // Approaches to Discourse Particles / K. Fisher. – Vol. 1 : Studies in Pragmatics. – Amsterdam : Elsevier, 2006. – P. 43–60.
6. *Schiffrin D.* Discourse markers / D. Schiffrin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 364 p.
7. *Шліхтар Т. О.* Відтворення домінантних мовленнєвих актів в українських перекладах англомовної драми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 “Перекладознавство” / Тетяна Олександрівна Шліхтар ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
8. *Оришечко Т. А.* Додавання на вилучення вигуків в англо-українському перекладі / Т. А. Оришечко // Вісник Черкаськ. ун-ту/ гол. ред. Анатолій Іванович Кузьмінський. – Серія “Філологічні науки”. – Черкаси : Вид-во Черкаськ. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 140. – С. 137–143.
9. *Оришечко Т. А.* Переклад англійських вигуків українською мовою / Т. А. Оришечко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Вид-во Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 26, ч. 2. – С. 392–396.
10. *Коптілов В. В.* Теорія і практика перекладу [навч. посібник] / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
11. *Виноградов В. В.* Избранные труды : в 5 т. / Виктор Владимирович Виноградов // О языке художественной прозы. – М : Наука, 1980. – 360 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Lawrence D. H.* Lady Chatterley’s Lover [Електронний ресурс] / D. H. Lawrence. – Режим доступу : <http://truly-free.org/>
13. *Лоуренс Д. Г.* Коханець леді Чаттерлей : [роман] / Д. Г. Лоуренс ; [пер. з англ. С. Павличко] // Всесвіт : український журнал іноземної літератури / гол. ред. Юрій Микитенко. – К. : Видав. дім “Всесвіт”, 1989. – Вип. 12. – С. 2–46.
14. *Лоуренс Д. Г.* Коханець леді Чаттерлі : [роман] / Д. Г. Лоуренс ; [пер. з англ. Д. О. Радієнко ; передмова Н. Ю. Жлуктенко]. – Харків : Фоліо, 2005. – 382 с.
15. *Лоуренс Д. Г.* Коханець леді Чаттерлей : [роман] / Д. Г. Лоуренс ; [пер. з англ. С. Павличко] // Всесвіт : український журнал іноземної літератури / гол. ред. Юрій Микитенко. – К. : Видав. дім “Всесвіт”, 1990. – Вип. 1. – С. 56–129.
16. *Лоуренс Д. Г.* Коханець леді Чаттерлей : [роман] / Д. Г. Лоуренс ; [пер. з англ. С. Павличко] // Всесвіт : український журнал іноземної літератури / гол. ред. Юрій Микитенко. – К. : Видав. дім “Всесвіт”, 1990. – Вип. 2. – С. 72–121.

МИХАЙЛЕНКО В. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФАКТ ЯК ОСНОВА ЖУРНАЛІСТСЬКОГО ТВОРУ

У статті розглядається факт як основа публіцистичного твору, з'ясовано особливості фактів у творах інформаційного, аналітичного, художньо-публіцистичного жанру та їх роль у побудові успішного комунікативного акту.

Ключові слова: факт, текст, публіцистика, жанр, реципієнт, автор, комунікація.

В статье рассматривается факт как основа публицистического произведения, уточнены особенности фактов в произведениях информационного, аналитического, художественно-публицистического жанра и их роль в построении успешного коммуникативного акта.

Ключевые слова: факт, текст, публицистика, жанр, реципиент, автор, коммуникация.

In the article is examined a fact as basis of publicist work, the features of facts in works of informative, analytical, publicist genre and their role are specified in the construction of successful communicative act.

Key words: fact, text, publicist, genre, recipient, author, communication.

Метою статті є розгляд факту як базової одиниці публіцистичного тексту.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що оволодіння глибокими знаннями про факт є необхідною умовою підготовки кваліфікованих фахівців у галузі журналістики.

Об'єктом роботи є публіцистичні тексти.

Предметом статті є факт у публіцистичних текстах.

Новизна дослідження полягає в тому, що теоретичні знання про факт розглянуто через призму практичних умінь і навичок у побудові публіцистичних текстів різних жанрів.

В основі будь-якого журналістського твору лежать факти – елементи з яких вибудовується вся його структура, тому важливими моментами роботи журналіста є і збір фактичного матеріалу, і методи його опрацювання та викладу. Факти в журналістиці – це основа для висновків, оцінок, аналізу і узагальнень в матеріалах будь-якого жанру [1]. Щоб успішно оперувати фактами, вміло подавати їх в тексті, вибудовувати з них певну систему доказів, використовувати їх як наочну ілюстрацію думок тощо, слід спершу розібратися в складній природі факту і в проблемі співвідношення факту й події. Аналізуючи цю проблему, варто згадати теорію відображення і зрозуміти, що відображення не є оригіналом. Об'єктом

журналістського відображення може бути увесь світ у всіх його проявах: навколишня дійсність, соціальні явища, процеси, людина. Включаючись в процес пізнання об'єктивної дійсності, журналіст фокусує увагу на важливих для суспільства подіях, але вибір об'єкту пізнання, його сприйняття, форми відображення, оцінка й інтерпретації життєвих ситуацій містять певну частину авторської суб'єктивності. Тому, кажучи про співвідношення об'єктивного й суб'єктивного у факті, багато авторів сходяться на тій думці, що “зміст факту є віддзеркаленням об'єктивної події, а форма, в якій здійснюється це віддзеркалення, суб'єктивна” [2:118].

Якщо основною вимогою до журналіста є об'єктивне висвітлення подій і чітке дотримання фактів, то як тоді бути з авторськими коментарями, міркуваннями, думками, чи можна в журналістському матеріалі досягти об'єктивного освітлення події, враховуючи складну природу факту? Звичайно, в хронікальній інформації потрібно і слід обходитися без оцінок, але в аналітичних і художньо-публіцистичних творах факти виступають ілюстративним матеріалом або опорними аргументами, що підтверджують певну тезу. При цьому журналіст не лише детально аналізує факти, але й дає їм власне трактування й оцінку.

Для журналіста об'єктивність це не наукова точність, а лише висвітлення новин, яке виключає емоції і відділяє факти від думок, точно й неупереджено висвітлює факти й події. Останнім часом, проте, теорія об'єктивності стала допускати аналітичне висвітлення подій, яке далеко виходить за рамки неупередженого опису. Але журналіст, який прагне об'єктивно висвітлювати події повинен пам'ятати, що не можна замінювати факти власною думкою, оцінкою, трактуванням, інтерпретацією.

Враховуючи все сказане вище, можна зробити висновок, що факт в журналістиці – це достовірне віддзеркалення соціально значущого фрагмента навколишньої дійсності. Саме за допомогою фактів журналісти створюють модель багатообразної дійсності. Для повного і адекватного віддзеркалення подій, явищ і процесів в інформаційних, аналітичних і художньо-публіцистичних матеріалах використовуються соціальні, історичні, літературні, юридичні, культурологічні та інші факти, які є формою людських знань.

Ставлення до фактів як до одиниць знання і викликає до них довіру в аудиторії.

Але все ж таки виникає запитання, наскільки можна довіряти тим або іншим фактичним даним, якщо в них є певна частина авторських оцінок. У своїх дослідженнях з журналістики Майкл Новак прийшов до висновку, що фактів не існує, існують люди, які спостерігають за ними. А люди, що спостерігають за фактами і намагаються при цьому бути нейтральними, стають ще суб'єктивнішими [3:182]. Щоб бути впевненим в репрезентативності фактів, журналістам необхідно знати, з яких джерел факти отримано, яка мета була у респондента, що повідомив ті або інші факти, чітко відрізняти факти науки від буденних фактів.

Наукові факти завжди ґрунтуються на тривалих емпіричних спостереженнях, експериментах, дослідях. Вони завжди є підсумком, узагальненням знань. При цьому чим вищі вимоги до точності й об'єктивності, тим більша необхідна кількість емпіричних спостережень і ширше застосування статистичних методів їх опрацювання. У аналітичних і публіцистичних творах журналісти охоче звертаються до фактів науки. Особливо часто використовуються матеріали соціологічних досліджень, експертні висновки, статистичні виклади, результати експериментів тощо. Такі факти застосовуються як ілюстративний матеріал або як основні чи додаткові аргументи, надаючи авторським міркуванням особливої переконливості.

Використання статистичних свідчень належить до традиційних методів подачі фактів. Мовою цифр можна змалювати те або інше явище, розкрити суть проблеми, показати динаміку розвитку події, зробити на їх основі висновки. Часто наукові факти стають предметом публікації. Використання наукових фактів в журналістських матеріалах може бути різним – від простої констатації до розгорнутих тверджень. Точність і достовірність – основні ознаки всіх наукових фактів, тому журналісти охоче до них звертаються.

Разом з науковими фактами журналісти охоче використовують в своїх матеріалах так звані буденні факти, які є результатом безпосереднього сприйняття побутової дійсності. Такі факти використовують тоді, коли необхідно розповісти про безпосередній

досвід людей, про їх емоції, реакції на ті або інші події тощо. Цінність буденних фактів полягає саме в тому, що за ними можна побачити реалії соціального життя людей. В основі буденних фактів лежать не лише події, але й реальні вчинки людей, які можуть стати предметом журналістського відображення. Головна особливість буденних фактів полягає в їх життєвості. На відміну від наукових фактів, буденні – синкретичні, вони не можуть розкрити суть конкретного явища. Журналісти звертаються до таких фактів тоді, коли необхідно відтворити звичне для читачів тло якоїсь події, виявити мотиви поведінки людей, виділити якісь аспекти події.

Функції фактів у журналістському творі різноманітні. Вони можуть бути основою інформаційного повідомлення, можуть виступати аргументами й науково обґрунтованими доказами.

Розгортання факту в жанрову структуру твору завжди зумовлено завданнями, які стоять перед журналістом. Це може бути необхідність повідомити про факт, ознайомити з деталями події, що відбулася, розкрити причини виникнення певної проблеми, створити документальний образ сучасника і т. д. Залежно від мети повідомлення журналіст використовує різні способи подачі, розкриття, зображення і тлумачення фактів. Крім того, позиціонування фактів у різних жанрах журналістики (інформаційних, аналітичних і художньо-публіцистичних) має свої особливості.

Основне призначення інформаційних жанрів (заметка, репортаж, інтерв'ю) – повідомлення нових і цікавих фактів зі всіх сфер суспільного життя. У хронікальній заметці новина може бути відображена в якому-небудь факті або цифровому матеріалі. Інформаційною причиною можуть бути будь-які суспільно-важливі події. Про актуальний факт журналіст може повідомити як до початку події, наприклад, використовуючи такі кліше, як “тоді-то, на таку-то годину заплановано таку-то подію ...”, так і після його завершення, наприклад “тоді-то відбулася там-то така-то подія ...”. У таких заметках, як правило, використовуються один або два опорні факти, які даються без коментарів і подробиць. Інколи журналіст може прокоментувати те, що криється за фактами, тим самим виявивши суть описуваного явища.

У заметці використовуються різноманітніші способи подачі фактів. Наприклад, М. Шостак виділяє два варіанти інформування:

“жорстке” і “м’яке”. У першому випадку журналіст оперативно інформує читачів про подію, яка мала місце. “Жорстка” новина, на думку дослідника, є коротким, точнішим стислий варіантом, в якому викладається лише суть події. У “м’яких” новинах оперативність послаблена, зате введено момент інтриги, активніше використовується деталь [4:59]. Говорячи про значущість події, потрібно завжди пам’ятати про ступінь автентичності фактів. Такими вважатимуться лише ті з них, які максимально наближені до події за часом і простором. Таким чином, в основі хронікальної інформації лежать один або два опорні факти. Залежно від ступеня їх автентичності вибирається “жорстке” або “м’яке” інформування. У замітках, як правило, використовуються суспільно важливі факти. Під час підготовки матеріалу журналістові важливо зробити їх правильний відбір.

Специфічним є позиціювання фактів у репортажі. Темою репортажу є не якась закінчена подія, а певний процес або дія. Тому журналістові важливо не лише описати ті або інші факти, а показати динаміку розвитку події, висловити своє ставлення. Наочність репортажу досягається завдяки використанню різних деталей, штрихів і подробиць, а також через елементи авторського співпереживання подій, що розгортаються перед його очима. В репортаж також можуть бути включені факти, що були зафіксовані журналістом раніше. Вони допомагають журналістові реконструювати важливі минулі події і, відштовхуючись від них, виявити нові. Авторіві в репортажі відводиться велика роль – він повністю керує розгортанням подій, від нього залежить черговість подачі фактів, побудова сюжетно-композиційної структури репортажу. Присутність автора в матеріалі може бути виражено по-різному: через внутрішні монологи, роздуми, ремарки, відступи, репліки, характеристики і таке інше – все це дозволяє досягти “ефекту присутності”. Таким чином, в репортажі, на відміну від замітки, журналіст не просто констатує факти, а, відштовхнувшись від них, показує динаміку розвитку події, відкрито висловлює авторське ставлення до всього, що відбувається перед його очима.

Інакше будується робота над інтерв’ю. Журналісти звертаються до цього жанру тоді, коли їм потрібно із посиланням на авторитетне джерело висвітлити ті або інші події, коли потрібні експертні оцінки з

приводу певних фактів, коли необхідно від самої людини дізнатися які-небудь подробиці особистого чи громадського життя. Факти, що наводяться в інтерв'ю, завжди підпорядковані загальному задуму і темі розмови. Тому, прагнучи відтворити логіку бесіди, журналісти використовують в публікації лише найбільш значимі вислови співрозмовника. Слід враховувати й відмінність усної та письмової мови. В усній розмові респондент може вільно або мимоволі відволікатися на інші теми, ухилятися від поставлених запитань, говорити не по суті запитання, порушувати логіку міркування різноманітними відступами тощо. У друкованому тексті подібні речі недопустимі. Тому журналіст комбінує різні відрізки бесіди, виходячи з основного задуму. Так монтуються блоки інтерв'ю, що складаються з запитань і відповідей. Факти в інтерв'ю використовуються з врахуванням різновидів цього жанру. Наприклад, в інтерв'ю-повідомленні співрозмовник інформує читачів про найважливіші події. В інтерв'ю-діалозі факти є лише приводом для розгортання бесіди. В цьому випадку активним є не лише респондент, але й журналіст. У портретному інтерв'ю можуть бути використані не лише факти з бесіди з героєм твору, але й факти з інших джерел (відомості про людину можуть бути отримані від її друзів, родичів, колег і так далі). У всіх різновидах інтерв'ю факти можуть розташовуватися за їх важливістю.

За формою викладу факти поділяються на оповідання, описи й міркування. Оповідання – це виклад ходу подій в часі, або послідовності відображення частин складної події. Різновидами цієї послідовності є: пряма і зворотна хронологія, пряма хронологія з відступами. Інколи інтерв'ю концентрується довкола якоїсь центральної події. Опис – це послідовне відображення частин складного об'єкта або явища. Зв'язок між компонентами опису може здійснюватися на ґрунті просторових, функціональних або інших зв'язків. Міркування – це вид змістового зв'язку, що заснований на причинно-наслідкових зв'язках: воно може розгортатися від передумов до виводу; від тези до аргументів і від них до висновку; від фіксації зміни до аналізу її причин; від елементів до їх зв'язків; від встановлення закону до розкриття його модифікацій; від індукції до дедукції і так далі [5:121]. Як бачимо, форми викладу фактів в інтерв'ю багато в чому залежать від характеру смислових зв'язків, що

склалися між ними. Завдання журналіста полягає в тому, щоб під час підготовки матеріалу виключити з нього всі елементи, які не пов'язані з головною темою.

Отже, в інформаційних жанрах факти можуть бути проаналізовані. Щоправда, в інтерв'ю аналітиком виступає респондент, а не журналіст.

Зовсім інші принципи опрацювання й подачі фактичних матеріалів у аналітичних жанрах журналістики, до яких належать кореспонденція, стаття, огляд, коментар, звіт, рецензія та інші.

Логічний аналіз дозволяє виділити наступні способи пояснення фактів: 1) з'ясування частин факту і зв'язків між ними; 2) з'ясування необхідних умов і обставин існування фактів; 3) встановлення причини факту; 4) виявлення впливу факт на навколишнє середовище. Така попередня робота над фактичним матеріалом дозволить журналістові краще зрозуміти суть справи, а головне – приведе до утворення певної системи думок і понять. Набір свідчень повинен перетворитися на чітку й струнку систему зі зрозумілими відношеннями й зв'язками. І хоча у кожного автора можуть бути свої методи написання твору, структура руху думки підпорядковується загальним творчим закономірностям [6:69–70].

Розташування фактів усередині матеріалу може бути різним: за часовим принципом; за принципом протиставлення; за проблемним групуванням фактів [7:9].

За часовим принципом найчастіше будуються твори, де авторові необхідно подати факти в хронологічному порядку. Тут може використовуватися як пряма, так і зворотна хронологія. У першому випадку автор чітко дотримується логіки розвитку події, а в другому – з'ясовує взаємозв'язки, що склалися між фактами в різні проміжки часу.

За принципом протиставлення пишуться багато критичних статей і замітки. За допомогою зіставлення фактів виявляється суть проблеми, що вивчається. Подібний аналіз здійснюється таким чином: автор вибирає зі всього масиву фактів найбільш суперечливі, аби з їх допомогою розкрити проблему; при порівнянні тих або інших свідчень, думок, поглядів, позицій і так далі журналіст робить певні оцінки й висновки; при зіставленні виявляються часткові або загальні закономірності.

До проблемного групування фактів удаються у випадках, коли необхідно визначити різні елементи явища, що вивчається, їх взаємозв'язки й відношення, пояснити з різних поглядів суперечливі ситуації, виділити рушійні сили розвитку проблеми, висунути певні прогнози з приводу стану справ в тій або іншій сфері і так далі. Факти даються не лише як вихідний матеріал для аналізу, але й для демонстрації суті проблеми.

Для художньо-публіцистичних творів (а до цієї групи публіцистики належать огляд, нарис, фейлетон, памфлет) властиві образність, типізація, насиченість літературно-художніми образотворчими засобами, сплав поняття і образу. В основі художньо-публіцистичних жанрів лежать документальні факти, але вирішальною і визначальною стає думка автора. До способів подачі фактичного матеріалу можна віднести типізацію, інтерпретацію і образне трактування.

Типізація використовується в художньо-публіцистичних жанрах з метою виявлення типових рис, характеристик і властивостей об'єкту, що вивчається. Типізація в нарисі в тому і полягає, що розповідь, як правило, починається з подачі окремого (часто типового) факту, відштовхнувшись від якого журналіст розглядає більш широку проблему. Типізація в нарисі – це перш за все відбір найбільш істотного, що є в житті і в дійсності [8:27]. Газетний нарис від художнього твору відрізняється тим, що в ньому, не зважаючи на певне типове узагальнення, використовуються лише суто фактичні свідчення, які мають точну адресу. В газетному нарисі: факти не зазнають змін, вигадки й фантазування не допускаються, час, місце події, імена і прізвища героїв вказуються точно. Автор може лише відібрати з життєвого матеріалу потрібні йому ситуації, конфлікти, факти, щоб потім дослідити їх художньо-публіцистичними засобами.

Авторська інтерпретація полягає в тому, що автор, нічого не домислюючи під час опису життя свого героя може осмислювати факти, поділитися особистими враженнями, висловити своє емоційне ставлення до героя, спрогнозувати розвиток ситуації і так далі. Осмислюючи факти публіцист піддає їх художній трансформації. Саме завдяки авторському баченню читач може проникнути в суть події, отримати детальні характеристики того або іншого явища, на які в буденному житті, можливо, ніколи не звернув би уваги.

Документальність описуваного об'єкту може бути підтверджена авторськими свідченнями: “я бачив”, “я дізнався”, “я був очевидцем”, “я був учасником” і тому подібне – цим автор засвідчує правдивість опису і готує ґрунт для успішного сприймання його читачем.

В образному трактуванні фактів велику роль відіграє авторська уява. Якщо в аналітичних творах основне завдання полягає в аналізі життєвих явищ, то в художньо-публіцистичних жанрах основна увага приділяється створенню документального образу, і тут журналіст може зіткнутися з певними суперечностями: з одного боку, слід як можна точніше відтворити факти дійсності, а з іншого – створити новий образ за рахунок перетворення окремих характеристик об'єкту. В публіцистиці вироблено цілу систему художньо-виражальних засобів, за допомогою яких можна створити нові образи, яскравіше висвітлити той або інший факт чи явище дійсності: аглютинація, гіперболізація, схематизація, аналогія, порівняння тощо.

Якщо журналіст не буде використовувати в журналістському творі лише репрезентативні і ретельно перевірені відомості, то домогтися об'єктивності у висвітленні подій буде дуже важко, якщо взагалі можливо. Способи подачі фактів в різних жанрах журналістики надзвичайно різноманітні, а майстерність журналіста в тому і полягає, щоб не лише вміло оперувати фактами, але й правильно їх оцінювати, інтерпретувати, аналізувати, знаходити між ними істотні причинно-наслідкові зв'язки.

Отже, дослідження фактуальної структури є важливим в руслі сучасної журналістикознавчої науки та актуальним аспектом підготовки журналістських текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лозовский Б. Н. Журналистика: краткий словарь / Б. Н. Лозовский. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2004. – 116 с.
2. Горохов В. М. Закономерности публицистического творчества / В. М. Горохов. – М. : Прогресс, 1975. – 180 с.
3. Дэннис Э. Беседы о масс-медиа / Э. Дэннис, Дж. Мэррил ; [пер. с англ.]. – М. : Вагриус, 1997. – 384 с.
4. Шостак М. Журналистика новостей / М. Шостак // Журналист. – 1997. – № 9. – С. 59–62.
5. Белановский С. А. Методика и техника фокусированного интервью : [учеб.-метод. пособие] / С. А. Белановский. – М. : Наука, 1993. – 350 с.
6. Учёнова В. В. Творческие горизонты журналистики / Л. А. Учёнова. – М. : Знание, 1976. – 284 с.
7. Поелуева Л. А. Факт в публицистике : автореф. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.08 “Журналистика” / Л. А. Поелуева. – М., 1988. – 19 с.
8. Пельт В. Д. Дифференциация жанров газетной публицистики / В. Д. Пельт. – М., 1984. – 48 с.

МОСІЄНКО О. В.

Житомирський державний університет ім. І. Франка

ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАМЕНИТОСТЕЙ У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена вивченню стратегій і тактик репрезентації знаменитостей в англomовному газетному дискурсі. Послідовність вживання власних назв, означених, генетивних і реляційних фраз на позначення відомих людей визначається тактиками, які спрямовані на формування повного образу особи у різних частинах газетної статті.

Ключові слова: газетний дискурс, знаменитість, стратегія, тактика, власна назва, означена фраза, реляційна фраза, генетивна фраза.

Статья посвящена изучению стратегий и тактик репрезентации знаменитостей в англоязычном газетном дискурсе. Последовательность употребления имен собственных, определённых, генетивных и реляционных фраз для обозначения известных людей определяется тактиками, которые направлены на формирование полного образа человека.

Ключевые слова: газетный дискурс, знаменитость, стратегия, тактика, имя собственное, определённая фраза, реляционная фраза, генетивная фраза.

The article deals with the strategies and tactics of representing celebrities in English newspaper discourse. The order of proper names, definite phrases, relative and genitive phrases are determined by the tactics which are aimed at denoting and forming the full image of famous people in different parts of newspaper articles.

Key words: newspaper discourse, celebrity, strategy, tactic, proper noun, definite phrase, relative phrase and genitive phrase.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Вивчення комунікативного та когнітивного аспектів мовних одиниць та їх участі в процесі породження тексту залишається одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень, які фокусують увагу на феномені дискурсу як мовленнєво-розумової діяльності людини [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Це обумовлюється тим, що функціонування мовних засобів у текстах з метою його внутрішньої організації визначається особливостями конкретного виду дискурсу. Стаття присвячена вивченню тактико-стратегічних особливостей вживання номінативно-референційних одиниць на позначення знаменитостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибір теми нашого дослідження зумовлений тим, що в сучасних лінгвістичних студіях, присвячених вивченню мовних явищ у світлі когнітивної і функціональної лінгвістики помітним є інтерес до виявлення особливостей їх функціонування в медіадискурсі [7; 8], який висвітлює події суспільного життя, репрезентуючи осіб з різним статусом [9:114–115; 10:25]. Головними

учасниками подій у таких статтях є політики, перші особи держав, депутати, конгресмени, губернатори, які представляють владні структури, а також спортсмени, співаки тощо, формування образів яких є невід'ємним елементом у створенні штучної системи цінностей західної масової культури з метою впливу на читачів [11:1–2].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявлення функціональних особливостей мови і окремих номінативних одиниць в різних умовах комунікативного контексту та різних видах дискурсу.

Метою статті є виокремлення тактик репрезентації знаменитостей.

Об'єкт дослідження становлять особливості представлення відомих людей у газетних текстах.

Предметом є номінативні одиниці на позначення знаменитостей.

Матеріалом дослідження слугують тексти американських газет за 2005–2010 рр.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше досліджуються тактико-стратегічні особливості використання одиниць на позначення відомих осіб.

Послідовність вживання номінативних одиниць в американських газетних повідомленнях визначається дискурсивно-номінативними стратегіями – схемами використання номінативних засобів із метою формування у свідомості читача завершеного образу людини або події, про які йдеться у повідомленні.

Стратегія представлення особи зображає у газетних повідомленнях різних представників суспільства з метою створення у читачів певного враження про них. Ця стратегія визначає формування завершених образів осіб зазвичай у блоці головної події з позначенням у заголовку або у підзаголовку окремих рис, найбільш привабливих для аудиторії. Номінативна послідовність формування образу особи у різних текстових блоках визначається її статусом, чим зумовлені два різновиди аналізованої стратегії, призначені для представлення відомих і пересічних громадян.

Представлення знаменитостей здійснюється антропонімами, адресними іменами та означеними фразами в різних текстових блоках. Послідовність цих одиниць визначається тактиками нейтрального, позитивного представлення, підвищення статусу і тактикою домінування відомої особи. За тактики нейтральної репрезентації знаменитості її прізвище вживається протягом усього тексту; при підвищенні статусу прізвище, використане у заголовку, співвідноситься з двомісним

антропонімом у тексті; позитивне зображення особи починається з її ідентифікації двомісним антропонімом у заголовку, а на домінування вказує генетична фраза у заголовку.

Тактика нейтрального представлення знаменитостей зосереджує увагу читача на окремій особі, добре відомій аудиторії: керівникові держави, напр., *Berlusconi, Merkel, Putin, Sarkozy* тощо; співакові, напр., *Jackson, Spears* тощо; спортсменові, напр., *Zidane, Bonds, Peterson, Ohno* тощо. Ця тактика має два варіанти – універсальний та пояснювальний, які різняться вибором одиниць на позначення знаменитості.

За універсального варіанту одномісний антропонім вживається у всіх блоках тексту – заголовку, вступі, блоці головної події і заключному абзаці. Цей варіант утілений у газетному повідомленні під заголовком *Putin proposes deal to settle gas crisis* [12]. У ньому одномісний антропонім *Putin* послідовно вживається у заголовку, вступі (1), блоці головної події (2) та заключному абзаці (3): (1) *Putin said he wanted to restore normal deliveries to its European customers as quickly as possible.* (2) *Putin said that under his proposed deal the energy companies, including E.O.N Ruhrgas of Germany and Gas de France, would “share risks and create something like a consortium”.* *Putin has frequently indicated that he wanted either Gazprom to take over Ukraine’s transit pipeline or – failing that – to establish an international consortium.* (3) *Analysts said that the consortium envisaged by Putin would make it difficult for the 27 EU member nations to agree on a united policy toward Russia and on how best to manage energy supplies and resources.* Прізвище російського прем’єр-міністра *Putin* на початку вступу (1) та абзаців, що утворюють блок головної події (2), відображає Росію як більш впливову та домінуючу сторону порівняно з Україною у конфлікті, пов’язаному з транзитом газу. У заключній частині повідомлення (3) вживання одномісного антропоніма *Putin* надає ваги ідеї про створення газового консорціуму: *the consortium envisaged by Putin.*

Пояснювальний варіант тактики нейтрального представлення знаменитостей зображає відомих осіб за їх роллю, позицією у суспільстві у вступному абзаці, в той час як у всіх інших блоках тексту знаходимо одномісний антропонім. Вживання означених фраз (*the president, the senator, the governor, the major* тощо) у вступному абзаці зумовлене необхідністю пояснити статус особи, ідентифікованої у заголовку. У таких текстах компоненти адресного імені розміщені між вступним абзацом і блоком головної події. Так, одномісний антропонім заголовка *Obama is*

sworn in as 44th U.S. president [13] інтерпретується у вступному абзаці (1) означеною фразою *the new president*, яка вказує на новий статус Барака Обами. У блоці головної події (2) та заключному абзаці (3) американський президент позначається прізвиськом, оскільки його статус вже відомий: (1) *The new president also noted the ongoing wars in Iraq and Afghanistan and the “far-reaching network of violence and hatred” that seeks to harm the country.* (2) *After his speech, following a carefully designed script that played out all morning, Obama headed inside the Capitol and signed nomination papers for the Cabinet members he chose in the weeks following his Nov. 4 victory;* (3) *Given the historic nature of Obama’s election, black Americans appeared to be much more prevalent in the gathering crowd than at inaugurations of the recent past. Obama wore a dark suit and a red tie.*

Тактика підвищення статусу знаменитостей поступово збільшує її важливість протягом тексту за рахунок одномісного антропоніма у заголовку, означеної фрази у вступі для пояснення змісту назви статті, двомісного імені у блоці головної події, який формує завершений образ людини. У блоці головної події репрезентуються особистісні та статусні характеристики особи, позначені прикладами: *the senior senator, the for-right nationalist, the 76-year-old democracy icon, the vice president, the 1972 presidential nominee* тощо, чим зумовлений реляційний і когезійний варіанти тактики підвищення статусу знаменитості.

Реляційний варіант вказує на домінування знаменитості за рахунок генетивних фраз, які в середині блоку головної події підпорядковують референти головному учаснику події, представленому у заголовку однокомпонентним антропонімом. Реляційний варіант утілений у газетному повідомленні під заголовком *Leave Britney alone* [14] про американську співачку: (1) *The young star is in a fight for her life against mental illness.* (2) *So it’s impossible for me to find any entertainment value in the public harassment of Britney Spears. We can’t get off this maniacal roller coaster that is Britney Spears coverage to remember one important fact. Perhaps in the wake of Spears’ breakdown, California mental health advocates will lobby to change the state’s involuntary commitment laws so that those who are sick get treatment, even if they don’t realize how badly they need it. After Spears’ release A. J. Hammer, host of CNN’s “Showbiz Tonight”, stumbled over the pronunciation of Spears’ supposed medications. By exploiting Spears’ moment of vulnerability, media companies have crossed the line of basic moral decency. To me, this includes Wenner Media, owner of US Weekly and Rolling Stone, which*

just published an expose of Spears' mental illness, and even Barbara Walters, who recently reported on Spears' mental health issues on "The View". (3) When I realized not long ago how cruel I had been, I told my brother what I now tell Britney and her family: "I'm sorry".

Однокомпонентний антропонім заголовка *Britney* пояснюється у підзаголовку (1) означеною фразою *the young star*, що позначає співачку, а двомісний антропонім *Britney Spears* завершує формування її образу у блоці головної події (2), у якому генетивні фрази *Spears' breakdown*, *Spears' release*, *Spears' supposed medications*, *Spears' moment of vulnerability*, *Spears' mental illness* та *Spears' mental health issues* характеризують співачку в аспекті стану її здоров'я, акцентуючи увагу читача на її психічних розладах, які викликали низку проблем у її житті. У заключній частині (3) повідомлення взаємодія імені *Britney* з предикативною групою *I tell* та прислівника *now* моделює ситуацію безпосередньої взаємодії з аудиторією.

За когезійного варіанту підвищення статусу знаменитості досягається описом або обґрунтуванням її значимості за допомогою означених фраз, які концентрують увагу читача на певних рисах позначеної особи (*the president*, *the secretary of state*, *the senator*, *the vice president* тощо). Адресні імена (*President Nicolas Sarkozy*, *the former Senate Foreign Relations Committee chairman*, *vice president Dick Cheney*, *the former secretary of state Collin L. Powell*, *Defense Secretary Donald Rumsfeld* тощо) надають повну інформацію про людину, сприяючи її виділенню та відображенню статусу. Когезійний варіант тактики підвищення статусу знаменитості відображений у повідомленні під заголовком *Opposing view: Gonzales deserves better* [15], яке формує образ генерального прокурора Сполучених Штатів: (1) *Members debated issuing a resolution of "no confidence" in Attorney General Alberto Gonzales*. (2) *The attorney general has withstood intense scrutiny – numerous hearings, the inspection of thousands of pages of documents, and public and private questioning of a wide variety of Justice Department employees*. (3) *Gonzales doesn't deserve this*. У наведеному тексті однокомпонентний антропонім *Gonzales* заголовка співвідноситься у вступному абзаці (1) з адресним ім'ям *Attorney General Alberto Gonzales*, яке підвищує статус прокурора, характеризуючи його за професією. У блоці головної події (2) означена фраза *the attorney general* вживається для введення предикативної частини, яка описує заслуги прокурора. Одномісний антропонім *Gonzales* у взаємодії з присудком *doesn't deserve* у заключному блоці наголошує на високому статусі службовця.

Тактика позитивного представлення знаменитості зображає людей з високим статусом, починаючи з двомісних антропонімів у заголовках і вступних абзацах, напр., *Barack Obama, Bill Clinton, Collin Powell, George Bush, Hillary Clinton, Tony Blair* тощо, з вживанням одномісних антропонімів у блоці головної події та заключному абзаці, напр., *Obama, Mr. Clinton, Mrs. Clinton, Mr. Powell, Bush, Blair* тощо. Ця тактика втілена у тексті під заголовком *Hillary Clinton Hops a Ride With Petraeus* [16], у якому державний секретар США представлена двомісним антропонімом *Hillary Clinton* і одномісним у тексті. Така послідовність вживання імен дещо знижує ступінь виділеності особи у блоці головної події, тому що він присвячений менш важливим подіям: (1) *But when you've got mechanical trouble, you might as well be any air traveller stuck at O'Hare or LaGuardia, as Hillary Clinton discovered when her plane was grounded in Saudi Arabia with a faulty fuel valve tonight.* (2) *Mrs. Clinton cooled her heels for five hours in a V.I.P. lounge at the Jeddah airport as her aides desperately tried to find another government plane to take her home. The trouble is General Petraeus was meeting with the king at his desert camp outside Riyadh, so Mrs. Clinton had to wait until she could get in touch with him to arrange the ride.* (3) *The delay meant that Mrs. Clinton will fly through the night and land at Andrews Air Force Base at 9 a. m. on Wednesday.* Двомісний антропонім *Hillary Clinton* вжитий у заголовку та вступному абзаці (1), співвідноситься у блоці головної події (2) та заключному абзаці (3) з одномісним антропонімом *Mrs. Clinton*, що зміщує увагу з особи на причини та наслідки невдалого перельоту, позначені присудками *cooled her heel* (була вимушена чекати) та “*will fly through the night*” (летітиме цілу ніч).

Тактика домінування знаменитостей вказує на підпорядкування референтів головному учаснику події, відображаючи різні аспекти його буття – сімейний / родинний, суспільний і професійний. Ця тактика реалізується генетивними фразами протягом усього тексту – в заголовку (*Obama's record, Obama's rhetoric, Guiliani's choice, Blair's partnership, Pelosi's rules, Putin's vitriol* тощо), вступному абзаці (*Sen.Barak Obama's campaign, Obama's White Half Won Maine, Spitzer's first legislative session* тощо) та блоці головної події (*Obama's latest victories, Obama's hype, Obama's beyond race rhetoric, Obama's wealthy, white, liberal supporters, Blair's support, Blair's chances, Putin's opprobrium* тощо). У цьому випадку особа індивідуалізується опосередковано, тобто її виділення здійснюється через підпорядкування її дій. Мета таких текстів полягає в акцентуванні

уваги читачів на діях, вчинках і досягненнях відомих осіб, напр., Т. Блера – *Blair's second act* [17]; Б. Обама – *Obama's outstretched hands* [18]; В. Путіна – *Putin's disturbing message* [19] тощо. У наведених заголовках генетивні фрази виділяють дії й досягнення відомих людей.

Тактика домінування знаменитості утілена у газетному повідомленні під заголовком *Tony Blair's legacy* [20], присвяченому спадщині колишнього британського прем'єра Тоні Блера: (1) *British Prime Minister Tony Blair's announcement that he will leave office next month after more than a decade closes the curtain on an extraordinary era in Anglo-U.S. relations.* (2) *In the United States, Mr. Blair will be remembered as a stalwart ally who flew to Washington after the September 11 attacks to highlight his solidarity with the United States. After the president's address, Mr. Blair embarked on a grueling two month long mission in which he is estimated to have traveled more than 40,000 miles in an effort to mobilize international support for action against terrorists and their sponsors. Among the most important and noble aspects of Mr. Blair's record was his uphill political flight to persuade the British people – particularly his allies on the political left – not to oppose the global war on terror. Mr. Blair's staunch support of Mr. Bush and the fight against terror cost him popular support at home and turned him into a hate figure for many on the left. [...] Mr. Blair is an heroic stalwart in fighting for freedom.* Заява про вихід політика у відставку репрезентується у вступі (1) генетивною фразою *British Prime Minister Tony Blair's announcement*. Домінування британського прем'єра, ідентифікованого одномісним антропонімом *Mr. Blair*, відносно сфери його діяльності відображено у блоці головної події (2) генетивними фразами *Mr. Blair's record*, *Mr. Blair's staunch support*, які наголошують на здобутках і тривалій підтримці, розкриваючи особливості його політичної діяльності, які полягали у переконанні британського народу у необхідності боротьби з тероризмом та підтримки політики адміністрації Джорджа Буша. Більш об'єктивне представлення Тоні Блера здійснюється у блоці головної події (2) неозначеною фразою *a stalwart ally* у синтаксичній конструкції з прийменником *as*, яка характеризує його з точки зору стороннього спостерігача як стійкого союзника Сполучених Штатів, яким його запам'ятають у майбутньому.

Отже, тактики репрезентації знаменитостей визначають вибір одиниць та послідовність їх вживання у повідомленні. Тактика нейтральної репрезентації відомих людей відображає перших осіб держав, політиків, спортсменів і співаків на тлі їх діяльності. Її універсальний варіант визначає

вживання одномісних антропонімів у всіх блоках тексту, починаючи з заголовка. За пояснювального різновиду означена фраза у вступному абзаці вказує на статус знаменитості, позначеної у заголовку одномісним антропонімом. Позитивне представлення знаменитостей формує образ відомих осіб, позначаючи їх двомісним антропонімом у заголовку і вступному абзаці, та одномісним антропонімом у блоці головної події та заключному блоці, концентруючи увагу на подіях, що знижують ступінь виділення відомої особи. Тактика домінування знаменитостей зображає дії, вчинки і досягнення за допомогою займенникових та генетивних фраз у заголовку, вступному абзаці та блоці головної події, що дозволяє відобразити їх сімейне та суспільне життя. Тактика підвищення статусу знаменитості формує повний образ людини у вступному абзаці, представляючи її суспільні та особистісні характеристики у блоці головної події.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 385 с.
2. Белова А.Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ столітті / Алла Дмитрівна Белова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження та перспективи / гол. ред. Валерій Вікторович Акуленко. – К.: Логос, 2006. – С. 22–33.
3. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени / Александр Владимирович Бондарко. – СПб.: Изд-во С.-Петербургск. ун-та, 1999. – 260 с.
4. Кубрякова Е.С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие / Елена Самойловна Кубрякова // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – М.: Наука, 2006. – Т. 65, № 2. – С. 3–13.
5. Левицкий А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка / Андрей Эдуардович Левицкий. – Житомир: Житомирск. гос. пед. ун-т, 2001. – 168 с.
6. Dijk van T. A. The study of discourse / Teun A. van Dijk // Discourse as Structure and Process. – L.: SAGE Publications, 1997. – Vol. I.: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – P. 1–34.
7. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиа-текстов: опыт исследования современной английской медиаречи / Татьяна Георгиевна Добросклонская. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 288 с.
8. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти: [монографія] / Сергій Іванович Потапенко. – Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
9. Гулей М.Д. Когнітивно-мовленнєві стратегії у французькому політичному дискурсі // Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – Вип. 12. – К.: Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. – С. 114–119.
10. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – М.: ИТДГК Гнозис. – 326 с.
11. Кукушкін В.В. Об'єктивація концепту ЗНАМЕНИТІСТЬ у сучасному англомовному газетному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Владислав Валерійович Кукушкін; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *The International Herald Tribune* 16.01.09.
13. *The International Herald Tribune* 20.01.2009.
14. *The Washington Times* 12.02.08.
15. *The USA Today* 10.06.07.
16. *The New York Times* 16.02.2010.
17. *The Los Angeles Times* 11.05.07.
18. *The Washington Times* 29.04.07.
19. *The Washington Times* 18.07.07.
20. *The Washington Times* 10.05.2007.

НАКОНЕЧНА Ю. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ “ГНІВ” У ВІРШОВАНОМУ ДИСКУРСІ ДЛЯ ДІТЕЙ: ФОНЕТИЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено дослідженню фонетичних засобів концептуалізації емоції “гнів” в американському віршованому дискурсі для дітей. У роботі здійснюється аналіз звукової форми емотивної лексики, що позначає “гнів”, та виокремлюються основні засоби репрезентації іконічної фоносемантики цієї емоції.

Ключові слова: концептуалізація, емоція, фоносемантика, віршований дискурс для дітей.

В статье рассматриваются фонетические средства концептуализации эмоции “гнев” в американском стихотворном дискурсе для детей. Исследуется звуковая форма эмотивной лексики, которая вербализирует эмоцию “гнев”, и выделяются основные средства репрезентации иконичной фоносемантики этой эмоции.

Ключевые слова: концептуализация, эмоция, фоносемантика, стихотворный дискурс для детей.

This article is devoted to the study of phonetic means of conceptualization of the emotion “anger”. The research is conducted on the material of American versified discourse for children. The vocalization of emotive lexis denoting “anger” is analysed and the principle means of representation of its iconic phonosemantics are distinguished.

Key words: conceptualization, emotion, phonosemantics, versified discourse for children.

Метою цієї статті є встановлення особливостей концептуалізації емоції “гнів” на фонетичному рівні.

Об’єктом дослідження є емотивна лексика, що позначає “гнів”, а **предметом** – її звукова форма.

У даній роботі висунута спроба виявити взаємозв’язок звукової форми та змісту емотивної лексики на позначення “гніву” у віршованому дискурсі для дітей. Когнітивно-дискурсивний підхід дослідження вписує його в парадигму сучасних філологічних студій та зумовлює його **актуальність і новизну**.

Матеріал дослідження представлений віршованими творами для дітей американського поета-лауреата Джека Прелуцького.

Звук – це акустико-фізіологічне явище, за допомогою якого людина артикулює свої емоції та почуття, виражає своє розуміння певних предметів та явищ оточуючої дійсності. Являючи собою результат відображення об’єктивної реальності, звук є поєднанням

форми і змісту, повідомленням адресанта, яке інтерпретується адресатом у процесі розмови.

Питання зв'язку форми та змісту слів і звуків цікавило дослідників ще з часів Платона (діалог “Кратіл”). Явище фоносемантики досліджували В. фон Гумбольдт, Л. Блумфілд, О. Єсперсен, С. Ертель, Ж. Женет, Р. Якобсон та інші. На початку ХХІ століття з'являються нові праці в галузі фоносемантики, зокрема роботи Дж. Гілберта, М. Магнус, Л. П. Прокоф'євої, В. В. Левицького та інших.

Так, Дж. Гілберт у своїй статті зазначає, що в еволюції видів “інформуюча функція вокалізації звукової форми передувала її означальній функції як слова” [1], тобто у комбінацію звуків кожного окремого слова спочатку був закладений зміст, який розумівся адресатами повідомлення шляхом сприйняття його звукової форми, у якій кожен звук мав певне значення, а вже потім слова стали фігурувати в іпостасі символів і почали виконувати роль знаків-посередників у відображенні об'єктивної дійсності крізь призму суб'єктивності людського сприйняття.

Подібно до жестів та міміки, фонетична інформація сприймається підсвідомо і виконує смислотворчу функцію. І якщо явища і предмети можуть набувати різного значення, у залежності від ефекту, який вони на нас здійснюють, то звукова форма назв цих явищ та предметів, за Дж. Гілбертом, впливає на нас завжди однаково: “значення звуків назви слів – не змінне з часом” [1].

М. Магнус досліджує звуковий символізм англійських приголосних, визначає семантичні особливості кожного окремого звука та створює семантичну класифікацію приголосних [1; 2].

В. В. Левицький на основі ґрунтовних експериментів устанавлює звуковий символізм голосних та приголосних у генетично споріднених та неспоріднених мовах [4].

Проаналізувавши звукову форму лексичних одиниць, що вербалізують емоцію гніву в американському віршованому дискурсі для дітей, визначимо особливості концептуалізації даної емоції на фонетичному рівні.

У лінгвістичному матеріалі розміром 132847 знаків виявлено фрагменти кількістю 2237 знаків, у яких описується та виражається емоція гніву. За даними звукового аналізу, найчастотнішими

приголосними звуками є “r” – 157 вживань, “s” – 137 вживань та “d” – 106 вживань. Розглянемо особливості інформаційного навантаження кожного з найчастотніших звуків у контексті вираження емоції гніву.

Наймаскулінніший із усіх приголосних, звук “r” являє собою “енергію у чистому вигляді” [2]. Нагромадження цього звуку створює ефект нестриманості та нетерпеливості, притаманної емоції гніву: *if you take your mother angry, / she will bite your tiny nose.*

Гаркітливий звук “r” передає невдоволення, яке на фонетичному рівні виражається шумливим гуркотом: *Her rage was unabated, / it appeared she’d never quit, / in fact, she seemed to savor / every second of her fit; “Unseemly!” screamed the eagles, / the lions roared with wrath; a gremlin that rages and raves; “Repellant!” puled a puma; “Disgraceful!” gabbed the gibbons, / “Barbaric!” boomed a bear, / “Distressing!” wept a leopard, / the ferrets fumed, “Unfair!”*

Потужний і нестримний, звук “r” ініціює небувалий рух, який нерідко призводить до руйнації: *The Dancing Hippopotami / then flew into a rage, / for on their final pirouette, / they crashed right through the stage; She seemed to be beside herself, / she raced around the room, / she roared so loud, the neighbors thought / they’d heard a sonic boom.*

Йдучи слідом за голосним, “r” виражає повну безконтрольність та вибуховість емоції “гніву”: *Belinda Blue was furious, / she fumed, “I’m really mad! / This is the worst experience / that I have ever had.” // It was woefully apparent / they would always disagree / which possessed the greater prowess, / might, and sheer ferocity; I’m filled with trepidation / mixed with downright misery, / convinced that the librarian / is furious with me.*

Звук “s” уособлює “життєву силу”. Він сильний, небезпечний і швидкий: *they snapped their fearsome jaws; they sorted in defiance; the skunks were incensed. Алітерація звуку “s” передає енергійність та стрімкість розкриття емоції гніву: She seemed to be beside herself, / she sated around the room; in fact, she seemed to savor / every second of her fit; I’m the Disputatious Deeble, / disharmonious and cross. У цьому аспекті “s” співпадає із звуком “t”, для якого також характерне вираження руху: the tigers lost their tempers.*

Сполучаючись з іншими звуками, “s” створює ефект сили і рвучкості, що безпомилково передає зміст і характер вираження

емоції гніву: *“Disgraceful!” gabbed the gibbons; “Distressing!” wept a leopard; the donkeys were disgusted; “Unseemly!” screamed the eagles.* “S” підсилює якість висловлювання, інтенсифікує перебіг процесу: *my stare is so cold it turns water to ice.*

На противагу вибуховому “r” та стрімкому “s”, дентальний “d” притишує і приглушує: *They glared with pure malevolence, / for neither could disguise / it despised its mighty rival – / fury filled their fiery eyes.* Звук “d” у сильній позиції у дієсловах “disguise” і “despised” виражає можливість стримання емоції, переживання її всередині.

Применшуючи силу, затьмарюючи світло, приглушаючи звук, “d” наділяє лексеми із позитивною конотацією негативною: *disgraceful, displeasure, disharmonious.*

Беручи участь у звуковому оформленні слова, звук “d” виражає прямий чи прихований гнів: *“Distressing!” wept a leopard; the donkeys were disgusted.*

Звукова форма промовистого імені *Disputatious Deeble*, що ґрунтується на алітерації звуку “d”, виражає невдоволеність, недоброзичливість і загальну негативну налаштованість персонажа: *I’m the Disputatious Deeble, / disharmonious and cross.*

Окрім домінування трьох основоположних звуків, фонетичне вираження емоції “гнів” здійснюється шляхом акцентування інших звуків алітерацією, що розкриває особливості різних аспектів цієї емоції.

Так, наприклад, алітерація звуку “m” стає осередком акумулювання, накопичення енергії, яка врешті вивільняється бурхливим “r”: *if you make your mother angry, / she will bite your tiny nose.* Звук “m” закладає основу, створює підґрунтя, на якому далі розкривається емоція: *I’m standing in the corner, / my mom is mad at me, / I’ll bet that it’s the bubble gum / still stuck to the TV...*

Алітерацією звуку “p” робиться спроба “вирішити проблему” [2]. На відміну від енергійних “r” та “s”, придиховий “p” не вибухає і руйнує, а рішуче виражає негативний вплив чинників, що викликають емоцію гніву: *Perphaps I’m being punished; “Repellant!” puled a puma; the pandas were appalled.*

Персонаж із власною назвою, в основу звукової форми якого покладена алітерація “p”, має цілком передбачуваний характер: у його поведінці буде виражено не шалене безум’я, а чітка і незмінна

негативна дія на оточуючі предмети: *I'm Picklepuss Pearl, and I'm not very nice, / I'm not made of sugar, I'm not made of spice, / my attitude's awful, my temper is vile, / I have no idea what it feels like to smile. / I'm Picklepuss Pearl, and I'm nasty and sour, / my wretched expression can wither a flower, / it takes but a blink of my miserable eye / for laughing hyenas to break down and cry.*

Звук “f” уособлює життєдайну енергію, що спрямовує вперед. Алітерацією цього звуку виражається стрімке спрямування імпульсу гніву на об'єкт: *Belinda Blue was furious, / she fumed, “I'm really mad!”* “F” містить у собі потугу, момент боротьби, напруження, яке ось-ось вивільниться назовні: *the ferrets fumed, “Unfair!” // fury filled their fiery eyes.*

Алітерація звуку “g” передає відтінок небажаної надлишковості [2], підкреслюючи потужну енергійність гніву: *“Disgraceful!” gabbed the gibbons.* Домінування звуку “g” у цьому рядку виражає надміру почуття, а поява “b” у словах “gabbed” та “gibbons” вкладає зміст “подолання перешкоди” [2], виходу за межі, вибуху. Така семантика звуків повністю збігається з характером киплячої емоції гніву, який за мить прорветься назовні: *“Barbaric!” boomed a bear; “Bizarre!” a badger bawled.*

На відміну від киплячого розбризкування гніву звуками “g” та “b”, звук “k” виражає емоцію менш імпульсивно: *“Uncalled for!” cawed the crows,* а мешканець “альтернативної реальності” “w” [2] вказує на неправильність, негативність емоції: *“How wicked!” whined a weasel.*

Крім окремих звуків, смислотворчу функцію вираження емоції “гнів” виконують особливі сполучення звуків – носового та проривного. Так, за Р. Г. Емерсоном, семантика сполучення носового та проривного може відображати гучний звук, удар [5], які досить часто супроводжують вираження емоції гніву: наприклад, стукання – *she pounded on the floor;* тупіт ногами – *the rabbits stamped their feet.*

Сполучення вищезазначених звуків може передавати не лише зовнішнє збурення і коливання, а також внутрішній імпульс, що проявляється в імені *Belinda Blue* та наступних фрагментах: *her tantrum grew and grew; I am angry, angry, ANGRY!* Емоційність прояву гніву поряд із фонетичними засобами виражають графічні

особливості – зміна величини літер та використання жирного шрифту.

Отже, здійснивши аналіз звукової форми лексичних одиниць, що вербалізують емоцію гніву в американському віршованому дискурсі для дітей, встановимо, що концептуалізація цієї емоції на фонетичному рівні виражається за допомогою звуків “r”, “s”, “d”, алітерації допоміжних “m”, “p”, “f”, “g”, “b”, “k”, “w”, а також поєднання носового та проривного звуків. У поєднанні зазначені звуки концептуалізують емоцію гніву, як таку, що є негативною, бурхливою, тривалою, інтенсивною, з можливістю стримання або повного виходу з-під контролю. Вираження емоції супроводжується гучними звуками, або потужним внутрішнім збуренням.

Перспективу подальших досліджень складає залучення до аналізу іконічної семантики вербального вираження інших емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Gilbert J. Speaking* (Out of Sight, Not Out of Mind) [Електронний ресурс] / Joseph Gilbert. – Режим доступу до ст.: <http://www.trismegistos.com/MagicalLetterPage/SSArticles/Frank.html>.
2. *Magnus M. What's in a Word? Evidence for Phonosemantics* [Електронний ресурс] / Margaret Magnus; University of Trondheim. – Trondheim, 2000. – Режим доступу: <http://www.trismegistos.com/Dissertation/DissIntro.htm>.
3. *Magnus M. The Meanings of Phonetic Features* [Електронний ресурс] / Margaret Magnus. – 1998. – Режим доступу до ст.: <http://www.trismegistos.com/MagicalLetterPage/Consonants.html>.
4. *Левицкий В. В. звуковой символизм. Мифы и реальность* : [монографія] / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы : Черновицк. нац. ун-т, 2009. – 264 с.
5. *Emerson R. H. The Phonosemantics of Nasal-Stop Clusters* [Електронний ресурс] / Emerson Ralph H. – 1997. – Режим доступу: <http://www.trismegistos.com/MagicalLetterPage/SSArticles/Emerson.html>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Prelutsky J. If Not for the Cat* / Jack Prelutsky. – New York : Scholastic Inc., 2004. – 40 p.
2. *Prelutsky J. It's Raining Pigs and Noodles* / Jack Prelutsky. – New York : Scholastic Inc., 2001. – 159 p.
3. *Prelutsky J. My Dog May Be a Genius* / Jack Prelutsky. – New York : Scholastic Inc., 2008. – 160 p.
4. *Prelutsky J. Ride a Purple Pelican* / Jack Prelutsky. – New York : Greenwillow Books. – 1986. – 64 p.
5. *Prelutsky J. Something BIG Has Been Here* / Jack Prelutsky. – New York : Scholastic Inc., 1990. – 160 p.
6. *Prelutsky J. The Frogs Wore Red Suspenders* / Jack Prelutsky. – Greenwillow Books. An Imprint of HarperCollinsPublishers, 2002. – 63 p.

НАУМОВА Н. Г.

Запорізький національний університет

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНИХ БЛЕНДИНГІВ

Статтю присвячено лінгвокогнітивному аналізу такого самобутнього явища, яким є дискурсивний блендинг, створений в процесі професійної комунікації носіїв та користувачів англійської мови. Дискусії з приводу можливої тотожності фрагментів англомовної картини фахового світу мають своє історичне коріння. Визначення особливостей утворення та функціонування дискурсивних блендингів дає можливість з'ясувати ступінь впливу когнітивних, прагматичних і лінгвістичних чинників на гармонізацію міжмовної взаємодії носіїв та користувачів англійської мови фахового спілкування.

Ключові слова: дискурсивний блендинг, фаховий дискурс, гармонізація, лінгвокреативність, мовні засоби.

Статья посвящена лингвокогнитивному анализу дискурсивных блендингов, созданных в дискурсе профессиональной коммуникации носителей и пользователей английского языка. Дискуссии относительно возможного тождества фрагментов англоязычной картины профессионального мира имеют свое историческое развитие. Изучение особенностей образования и функционирования дискурсивных блендингов позволяет установить степень влияния когнитивных, прагматических и лингвистических факторов на процесс успешной гармонизации межкультурного взаимодействия носителей и пользователей английского языка профессионального общения.

Ключевые слова: дискурсивный блендинг, профессиональный дискурс, гармонизация, лингвокреативность, языковые средства.

The article is focused on the lingual-cognitive analyses of the discourse blending, formed in the English language professional discourse as the result of the native and non-native speakers' communication. The possibility of equal fragment correspondence of the English language professional world picture is rooted down into the history of linguistics. The discourse blending creation process has been traced, coinage distinctions have been identified, functioning has been analysed and the influence of the cognitive, pragmatic and language factors on the communication harmonization level in the cross-cultural professional discourse has been estimated.

Key words: discourse blending, professional discourse, harmonization, lingual creativity, language means.

Мета. Враховуючи важливість проблеми розуміння білінгвальних новотворів, у даній статті здійснюється аналіз лінгвокогнітивних особливостей *дискурсивних блендингів* фахового дискурсу.

Актуальність обраної теми дослідження визначається все більш зростаючою роллю англомовного фахового спілкування у соціальному бутті світового співтовариства. Попри те, що лінгвістичні виміри новотворів із урахуванням сфери їх виникнення в

цілому та когнітивних аспектів поєднання емерджентних структур у блендингі зокрема неодноразово ставали об'єктом прискіпливої дослідницької уваги, їхні когнітивно-дискурсивні витoki у міжмовному середовищі ще не були предметом спеціального дослідження. З'ясування лінгвокогнітивної природи та особливостей функціонування в процесі міжкультурної комунікації у європейських мовах-реципієнтах фахових блендингів із англomовними компонентами уможливорює відтворення специфічної моделі вербалізації дискурсивного блендингу, яка ґрунтується на гармонійному використанні відповідних засобів мовного ареалу відповідно прагманастановам та когнітивним схемам мовленнєвої поведінки його співавторів.

Об'єктом дослідження в даній статті обрані дискурсивні блендингі, які з'являються й активно функціонують внаслідок концептуальної інтеграції на етапі перенесення, закріплення й модифікації експортованих англomовних концептів у фаховому дискурсі на матеріалі сучасних галузевих гіпертекстів мережі Інтернет.

Функціонування мови розглядається сучасним мовознавством як діяльність високоорганізованої системи, здатної до саморегуляції [2–5; 12; 15], що стає підґрунтям для вивчення вербального коду дискурсу, у текстовому континуумі якого втілено результати попередньої міжмовної взаємодії. Розробка комунікативних і когнітивних засад теорії дискурсу О. М. Ільченко [2002], О. Б. Йокоюмою [2005], В. І. Карасиком [2009], О. С. Кубряковою [2010], К. Я. Кусько [2007], А. Е. Левицьким [2007], Л. А. Манерко [2002], С. І. Потапенком [2004] уможливорює аналіз лінгвокогнітивної природи синергетичних ресурсів, активованих в процесі міжкультурної комунікації. Поєднання напрацювань у галузі онтології, соціолінгвістичного аналізу, варіативності, теорій блендингів (Fauconnier, Langacker) та семантичних примітивів (Wierzbicka) відкриває більш широку перспективу дослідження лінгвокогнітивних особливостей дискурсивних новотворів. Саме такий підхід до розуміння мовленнєвої діяльності підвів міцну теоретичну базу під вивчення блендингів у руслі когнітивно-дискурсивної парадигми знання.

Нерідко дискурсом визнається сукупність інтеракцій між комунікантами, що належать як до однієї, так і до різних суспільних груп [2:21; 5:12; 14:7]. У такий спосіб певні дискурси є суспільно значущими та, відповідно, закріплюються в загальному мовленнєвому просторі своєї доби [4:21; 6:16]. Залучення користувачів англійської мови, які є носіями мов європейського ареалу призвело до переоцінки старих засобів трансферу фахового знання, диференціювало їх у соціолінгвістичному відношенні. Все те, що прибувало у фахове мовлення з інших мов спочатку сприймалось мовцями як іносистемне, а тому – дуже виразне. Розширився кількісний склад та актуалізація семантики підсилено виразних означень. З їхньою допомогою утворено цілу низку семантичних комплексів: *meltdown*, *coalface*, *life boat*, *boiler room*. Цілком закономірним в англомовній фаховій комунікації є вживання *telebanking*, *telemarket*, *teleshopping*, *risk analysis*, *brain drain*, *boiler room* на тлі інших культур і мов.

Вагомі зрушення у професійному житті англомовних країн протягом XX століття, експансія англійської мови як міжнародного засобу спілкування у професійній галузі, інтенсивна глобалізація у XXI сторіччі призвели до того, що змінилося соціально-психологічне й естетичне сприйняття мовних багатств широким колом людей, які постійно використовують англійську фахову мову. Це коло, різноманітне за своєю професійною, етносоціальною, віковою рідномовленнєвою та культурною диференціацією, поповнюється новими споживачами з мережі Інтернет, темпи розповсюдження якої поряд з науково-технічним прогресом у галузі комунікації активно впливають на розвиток та інтенсивність вжитку фахового мовлення [3:11]. Внаслідок активізації зазначених чинників у міжмовній комунікації збільшилась кількість семантичних комплексів, які органічно входять до сучасних фахових гіпертекстів: *meltdown*, *coalface*, *life boat*.

Взаємодія культур на ґрунті англомовної фахової комунікації позначилась, по-перше, англіфікацією власномовних дискурсивних новотворів [13:34; 14:76], які виникли внаслідок метафоричного переносу значення загальнолітературних слів, тобто шляхом порівняння, зіставлення предметів, явищ, позначення спільних рис: *firewall*, *white knight*. По-друге, міжмовна взаємодія результує нове, більш потужне явище, яке доречно позначити як дискурсивний

блендинг. *Дискурсивний блендинг* – це білінгвальна одиниця з елементами англійської та сприймаючої європейської мови, що з'являється у фаховому дискурсі як засіб заповнення лакуни професійно вагомих понять, явищ, артефактів, пор.: *англ. trial buro do and don'ts*, *угор. bírói döntésekre*, *укр. судові рішення до виконання*.

Розглядаючи дискурс як процес і результат означення/смыслотворення В.Б. Бурбело вбачає сутністю дискурсивної діяльності формування смислу та його становлення, фіксацію як тексту [1:80]. Цілком природно зазначити на лінгвокреативність як невід'ємну рису дискурсивної діяльності комунікантів при утворенні спеціалізованих блендингів. Наприклад, *англ. time rank*, *угор. kronologikus rendszert*, *нім. zeiten Rank*; *англ. Juridical Institution*, *угор. Jogtudományi Intézetének*. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виокремити наявність елементів мови-донора і мови-реципієнта як особливість структури дискурсивного утворення на відміну від блендингу у традиційному його визначенні [7:27; 14:59; 15:62], до складу якого входять елементи однієї мови або компоненти, що домінують у комунікації.

Згідно настанові на співробітництво в діалогічному просторі фахової комунікації встановлюються інші зв'язки – комунікант має можливість самостійно обирати джерело надходження інформації або сам виступати як її автор, тому графічна оболонка та її лексико-граматичне наповнення відповідають особливостям приймаючої мови. Пор.: *угор. programban, horizontok, globalizációhoz, politika-, had-, társadalom-, udvar- és reprezentációtörténeti szempontból*; фахові новотвори з елементом *нім. Kool-* або використання *англ. -preneur* на кшталт *англ. entrepreneur, biopreneur*.

Дискурсивний блендинг репрезентує інструментальний спосіб концептуалізації світу у розумінні С. І. Потапенка [11:87], тому що характеризується ускладненням динаміко-силових відношень між конститuentами та виділенням більшості параметрів. Почергова зміна ролей і встановлення зворотного зв'язку у міжмовній комунікації надає поштовх до розвитку інтерактивної взаємодії у процесі фахового спілкування, тому логічно розглядати процес інтеграції засобів мови-донора до приймаючої мови-реципієнта в ракурсі взаємодії та гармонізації на відміну від будь-якого домінування і підкорення, що суперечить головній прагманаставі на

співробітництво. Відповідно, протиставлення “активна/пасивна” мова виявляється недоречним в контексті міжкультурного спілкування з професійною метою.

Лінгвокреативне ставлення до наявних емерджентних структур у термінах Л. О. Манерко [10:20], і О. С. Кубрякової [7:17], є цілком вмотивованим змінами лексичного фону й обсягу концепту, що репрезентується засобами приймаючої мови, набуваючи/втрачаючи семи. Іншомовні елементи дискурсивних блендингів вирізняються від звичних варваризмів наявністю спеціалізованої смислової компоненти та частковою інтеграцією до лексико-граматичної та концептуальної системи приймаючої мови, тому є відкритими для структурних модифікацій. Між тим як типологічні дискурсивні ознаки реалізуються в діяхронічно рухливій жанрово-стильовій системі, варіативність дискурсивних блендингів зумовлена наявністю певних культурних пріоритетів.

Відповідно, креативність створення дискурсивного блендингу обмежена інституційними рамками фахової комунікації, які мають історичну, соціальну, інтелектуальну спрямованість. Пор.: *англ. tolerate American society, угор. toleráns amerikai társadalomban, укр. толерантне американське суспільство*. Синергетичні зусилля з мобілізації мовленнєвих ресурсів більш високого гатунку в *угор. tudóstársadalomban* на ґрунті *англ. training community* із відповідним еквівалентом *укр. наукове суспільство* уможливають лаконічність, компактність, ємність і точність викладу нових дискурсивних утворень в рамках соціальних конвенцій.

Дослідники звертають увагу на когнітивні механізми дискурсу [5:19; 8:324; 12:98; 15:14; 14:8], що досить вдало підкреслює взаємодію форми з функцією, а тому й наголошує той факт, що дискурс не є примітивною єдністю ізольованих одиниць більших від речення. Дискурсивні блендинги не є винятком, наприклад *угор. szélsőséges* на позначення *укр. крайній, нім. Schloss, англ. lost-edged*. Володіючи значним рівнем метакомунікативного знання та знаходячись одночасно в ситуації комунікації та метакомунікації, досвідчений автор повідомлення у змозі настільки цілеспрямовано керувати процесом передачі інформації, що рівень досягнення потрібного результату може бути значно вищий від очікуваного.

Оскільки когнітивний процес передбачає процес адаптації до середовища крізь його пізнання [12:22; 13:15; 14:39], комуніканти пристосовуються до світу соціальної взаємодії за допомогою відбору і накопичення вагомої інформації. Так, в *угор. Földünk helyzete valóban kritikus trképességet* поява дискурсивних блендингів зумовлена когнітивними процесами, які супроводжують тотожне білінгвальне відображення фрагменту картини фахового світу *англ. The following situation was critical* носіїв і користувачів англійської мови. Своєрідність таких дискурсивних одиниць простежується у способі словесної фіксації певного кванту *фонового знання*, коли пізнання навколишнього світу та взаємодія в ньому має спиратися на спільні концепти одного ієрархічного рівня, а знання фахових реалій має бути двостороннім.

Модель дискурсу, що передбачає “трансакційну” [5:185] взаємодію адресанта й адресата, відображує навмисний, впорядкований трансфер знання в когнітивній площині. Саме тому гармонізація системи взаємозв’язаних у фаховому гіпертексті текстових єдностей передбачає динамічний унісон активної свідомості автора і адресата. Об’єкт позначення в акті фахової комунікації є не лише об’єктом відображення, а й об’єктом спільної соціальної діяльності учасників професійного спілкування, коли адресат структурує предметну ситуацію таким самим чином, що й адресант. Наприклад, *угор. akinek a neve* як відбиток *англ. got the name*, або фрагменти *англ. cool-/cold* як складники *угор. kiegyensúlyozott* (*укр. врівноваженість*).

Поділяючи точку зору А. Е. Левицького на лексику та фразеологію як на сховище, де зберігається досвід окремої нації за весь час її існування та розвитку [9:120], зазначимо, що простіше й скоріше створити нову одиницю за допомогою власно або англомовних лексичних зразків моделей, шаблонів. Пор.: *англ. Christianity*, *угор. Kereszténység*. Звернення до них полегшує процес моделювання та спрощує утворення блендингів, зберігаючи час для більш аналітичних або творчих операцій ніж рутинне формулювання постійно повторюваних елементів чи блоків.

Разом зі спрямуванням всесвітньої фахової комунікації у віртуальний простір змінюються стратегія і тактика спілкування [3:15], що позначається на механізмах номінації зменшенням

кількості компонент дискурсивних блендингів до одного-двох на рівні висловлення. Пор.: *угор. a lengyel–Habsburg politikai kapcsolatok; Szlavónia és a horvát–magyar kapcsolatok története*. Реалізація дискурсивних блендингів з використанням електронного шаблону майже автоматична, оскільки автору залишається лише заповнити прогалини для номінації наявної лакуни засобами власної або англійської мови, що (де)кодуються одностайно. Кожне повідомлення оформлюється засобами, що не лише відображають інтенцію автора, а є зрозумілими й адресату. Умовою експорту номінацій із подальшим прийомом на ґрунті іншої мови є інтерактивність комунікації, де номінативна модель блендингу виступає як формотворчий чинник.

Проведене дослідження дає всі підстави дійти висновку, що дискурсивний блендинг є потужним засобом забезпечення швидкого обміну фаховим знанням і одностайного його розуміння як відкрита для структурних модифікацій в рамках соціальних конвенцій дискурсивна одиниця з елементами англійської та приймаючої європейської мови. Процесу її створення властива лінгвокреативність. Це супроводжується цілком вмотивованими змінами лексичного фону й обсягу концептів, що репрезентуються засобами приймаючої мови. Поява дискурсивних блендингів зумовлена когнітивними процесами, які супроводжують тотожне білінгвальне відображення фрагментів картини фахового світу носіїв і користувачів англійської мови.

Перспективи дослідження. Пропонований погляд на когнітивно-дискурсивні засади творення та функціонування англомовних фахових блендингів визначає й деякі перспективні напрями досліджень. Оскільки в межах цього підходу залишається невирішеними чимало проблем, пов'язаних, зокрема, із когнітивно-семантичною організацією дискурсивних блендингів, їхньою класифікацією та типологією, то дослідження останніх у межах когнітивно-дискурсивної парадигми знання є не тільки можливим, але й доцільним з точки зору розуміння фахових гіпертекстів і гармонізації міжкультурної взаємодії у фаховому дискурсі на матеріалі сучасних європейських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбело В.Б. Модель дискурсу в парадигмальному вимірі / Валентина Броніславівна Бурбело // Іноземна філологія. – 2004. – № 37 / 38. – С. 81–85.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. Дедова О. В. Теория гипертекста и гипертекстовые практики в Рунете : [монография] / Оксана Владимировна Дедова. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 284 с.
4. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу: [монографія] / Ольга Михайлівна Ільченко. – К. : Політехніка, 2002. – 288 с.
5. Йокояма О.Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов : [монография] / Ольга Борисовна Йокояма. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.
6. Карасик В. И. Языковые ключи : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование : [монография] / Елена Степановна Кубрякова. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 288 с.
8. Кусько К. Я. Когнітивно-дискурсні стратегії лінгвістики початку ХХІ століття / К. Я. Кусько // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: зб. наук. пр. / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. – Ч. 1 : Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 324–325.
9. Левицький А. Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / А.Е. Левицький // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2007. – Вип. 23, ч. 2. – С. 119–127.
10. Манерко Л. А. Основы концептуального интегрирования ментальных пространств / Лариса Александровна Манерко // Текст и дискурс : традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования. – Рязань : Изд-во Рязанск. гос. пед. ун-та, 2002. – С. 17–29.
11. Потапенко С. И. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу : [монография] / Сергій Іванович Потапенко. – К. : КНЛУ, 2004. – 360 с.
12. Чернавский Д. С. Синергетика и информация : Динамическая теория информации : [монография] / Дмитрий Сергеевич Чернавский. – [3-е изд.]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 304 с.
13. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier . – [3^d impr. ed.]. – Cambridge : CUP, 2004. – 190 p.
14. Jackendoff R. S. Languages of the Mind / R. S. Jackendoff. – [4th impr. ed.]. – Cambridge, MA : MIT Press, 2008. – 570 p.
15. Langacker R. W. A dynamic usage-based model / R. W. Langacker // Usage-based models of language / ed. by M. Barlow, S. Kemmer. – Stanford, California : CSLI Publications, 2000. – P. 1–64.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Lexibase for Collins' resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://www.reverse.net/dictionaries>
17. London-Lund Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до корпусу : http://www.essex.ac.uk/linguistics/clmt/w3c/corpus_ling/content/corpora/list
18. Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézete [Електронний ресурс]. – Режим доступу до гіпертексту : <http://www.mta.hu/vki.index>

НИКОЛЕНКО А. Г.

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ІДІОМАТИЧНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОНЕСЕННЯ ПОЗИТИВНОГО МЕСЕДЖУ У ВИСТУПАХ ПЕРШИХ ОСОБ ПОЛІТИЧНОГО ІСТЕБЛІШМЕНТУ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

У статті розглядаються питання використання ідіоматичної лексики для передачі позитивного меседжу у виступах представників вищих політичних кіл США і Великобританії. Досліджуються особливості використання ідіом та фразові дієслів для досягнення основних комунікативних цілей таких виступів.

Ключові слова: фразеологія, ідіоми, стали вислови, ідіоматична лексика, фразові дієслова, лексична асиметричність.

В статье рассматриваются вопросы использования идиоматической лексики для передачи позитивного сообщения в выступлениях представителей высших политических кругов США и Великобритании. Исследуются особенности использования идиом и фразовых глаголов для достижения основных коммуникативных целей таких выступлений.

Ключевые слова: фразеологія, ідіоми, устійчивые словосочетания, идиоматическая лексика, лексическая асимметрия.

The article deals with issue of the idiomatic word stock realization for rendering a positive message in speeches of top politicians of USA and UK. An attempt has been made to investigate the peculiarity of using idioms and phrasal verbs to implement core communicative objectives in the their speeches.

Key words: phraseology, idioms, set expressions, idiomatic word stock, phrasal verbs, lexical asymmetry.

Часто в нашій повсякденній мові ми використовуємо ідіоматичну лексику, іноді навіть не задумуючись про це.

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства. Тому, при перекладі фразеологізмів та ідіом рідною мовою, потрібно підбирати вислови та мовні кліше, які відповідають саме менталітету та культурі мови перекладу.

Фразеологія як наука виникла лише на початку 20 століття. На сьогоднішній день нез'ясованими залишаються питання про статус фразеології, хто є основоположником даної дисципліни та велика кількість проблем з теорії даної науки. До нерозв'язаних питань належать невизначеність терміну фразеологічної одиниці та предмету фразеології. Нез'ясованою залишається теорія еквівалентності, проблема слівності

компонентів та інші. Науковий пошук у цих напрямках продовжується. Досить плідними є дослідження вітчизняних (зокрема російських та українських) мовознавців. Розробкою питань теорії фразеології займалися В. В. Виноградов, Є. Д. Поливанов, Л. А. Булаховський, В. Л. Архангельський, В. М. Мокієнко, В. П. Жуков, О. М. Мелерович, В. Г. Гак, Л. Г. Скрипник, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Авксентьев, М. Т. Демський. Такі лінгвісти як О. І. Смирницький, О. В. Кунін, Н. М. Амосова, А. І. Альохіна досліджували фразеологію англійської мови. Серед західних мовознавців слід відзначити Ш. Баллі та Л. П. Сміта.

Вчені-лінгвісти вважають, що фразеологічні одиниці – це застигли семантичні утворення у межах ментального лексикону розмовника. До скарбниці світової культури належать не тільки твори класичної літератури, але й власний світогляд кожного народу у вигляді фольклору. Словниковий склад кожної мови підтверджений змінами, тому його можна назвати “відкритими вратами мови”, через які нові слова і фразеологічні одиниці проникають у мову. В них заховались риси національної спадщини від найдавніших часів до сьогодення. [1; 2; 3; 4; 5]

Виникнення ідіом пов'язане з культурою, історією, традиціями того чи іншого народу. Саме в них можна прослідкувати менталітет народу, напрям діяльності та колорит традицій. Наприклад:

to dine with Duke Humphrey – залишитися без обіду

Ця ідіома виникла через те, що один час боржники в Лондоні ховалися від своїх кредиторів у Соборі святого Павла, де, серед інших, знаходиться і гробниця герцога Гамфрі; на запитання, де він буде обідати, боржник відповідав, що обідатиме з герцогом, тобто ніде.

Прикладом ідіоматичної лексики у сучасній англійській мові можна вважати також фразові дієслова – вони ж усталені дієслівно-прийменникові словосполучення – явище в англійській мові унікальне, але водночас дуже поширене. Тому добре їх знати надзвичайно важливо для будь-кого, хто прагне оволодіти англійською.

Погляньте на простий приклад. Усім відоме дієслово to look – дивитися – набуває цілу низку нових значень, коли стає частиною фразового сполучення:

look for – шукати

look after – доглядати

look into – розглядати

look up – подивитися слово у словнику

look forward to – з нетерпінням чекати на щось
look back – оглядатися, і т. д. [6]

Фразові дієслова широко вживаються в сучасній розмовній та письмовій англійській мові і є характерними як для мови загального, так і для мови спеціального вжитку. Іноді просте дієслово, наприклад, *rise*, можна вжити замість фразового, наприклад, *get up*, але воно звучатиме занадто офіційно й дещо неприродно.

Фразові дієслова складаються з двох або трьох слів. До складу більшості з них входять два слова, перше з яких є дієсловом, друге – постпозитивом. Постпозитивний елемент може бути виражений прийменником або прислівником. Прикладами типових фразових дієслів є *turn on, take out, fall out* та інші.

Фразовими дієсловами називають переважно такі сполучення, у яких постпозитив належить до дієслова, а не до додатка, і становить з дієсловом єдине ціле, наприклад: *give up (smoking)*. Якщо *give* вжити без *up*, воно означатиме *давати*, а не *кидати*. Як правило, до фразових дієслів не відносять сполучення на зразок *depend on (the weather)*, у яких постпозитив належить до додатка, а не до дієслова, утворюючи при цьому прийменниковий додаток. Дієслово у тому самому значенні може вживатися і без прийменника. Наприклад:

- *How long are you going to stay here?*
- *I don't know; it depends.*”

Але словник фразових дієслів містить як сполучення на зразок *give up*, так і сполучення на зразок *depend on*. Таким чином, дієслова, що потребують додатка з прийменником, теж належать до фразових дієслів.

Розрізняють кілька типів фразових дієслів:

1. Ідіоматичні вислови дієслово + прислівник / прийменник на зразок *give up*.

2. Дієслова, які вживаються тільки з певним прийменником або прислівником, як-от *rely on, agree to, depend on*.

3. Комбінації дієслово + прислівник, які означають майже те саме, що і відповідне просте дієслово, наприклад: *hurry up* (= *hurry*), *eat up* (= *eat*). У таких сполученнях прислівник лише увиразнює значення дієслова або додає відтінок завершеності чи тривалості до дії, вираженої дієсловом.

4. Фразові дієслова, які завжди приймають *it* як додаток: *jump to it* (= *act as quickly and energetically*), *slug it out* (= *fight till complete victory*).

5. Зворотні фразові дієслова, після яких завжди вживається додаток *myself, yourself, himself* тощо. Наприклад: *pride yourself on, lend itself to, avail yourself of*.

Не слід плутати фразові дієслова із сталими висловами на зразок *step out of line, eat your heart out* тощо, які називаються фразеологізмами або ідіомами.

Отже, англійську мову не можливо й уявити без фразових дієслів та усталених висловів, тобто ідіом. У англійців чи американців вони набагато більш вживані у повсякденному мовленні, саме тому актуальність їх вивчення дуже висока. Цілком очевидно, що без знання цих сполучень слів розуміння і переклад зовсім неможливий.

Проблема перекладу ідіом завжди була актуальною, оскільки існує певна асиметричність у співвідношенні значень конститuentів ідіоми та значення самого вислову, і тому важко зберегти специфіку кожної ідіоми з етномаркованим компонентом при перекладі її на іншу мову. Спроби перекласти фразеологізми робилися багатьма видатними перекладознавцями, в т. ч. германістами, і вже досягнуто чималих успіхів у цій галузі. Зокрема, сформульовано головні способи передачі значення ідіом різних видів такими вітчизняними вченими, як І. В. Корунець, Б. М. Ажнюк та Р. П. Зорівчак.

Порівнюючи вживання ідіоматичних одиниць у Англії та Америці, можна зробити висновки, що Американці їх вживають у мові частіше. Здебільшого, це пов'язано з культурами цих країн. В Англії люди вживають більш конкретні та прямі конструкції, що пов'язано з консервативністю та стриманістю нації. А от в Америці навпаки, вживають більше сленгів і, зокрема, фразових дієслів. Щодо України, то в нас часто старші люди використовують фразеологізми, такі як *з'їсти зуби на чомусь*, що означає: *знати щось дуже добре*, або ж як *об стінку горохом* – *без результативно, без користі*.

Багато відомих людей використовують ідіоматичні одиниці у своїх промовах, щоб надати їм колоритності та переконливості. Дослідження методів донесення позитивного меседжу до народу шляхом використання фразових дієслів та ідіом і частість їх використання у виступах прем'єр-міністра Великобританії і лідера лейбористської партії Гордона Брауна яскраво ілюструє цю думку.

Як спікер Гордон Браун проводить дуже успішну політику. Це не дивно, адже до парламенту він був прийнятий ще у 1983 році і опублікував

низку книг: “A biography of James Maxton”; “Values”, “Visions and Voices”; і “The Real Divide”, праця з Робіном Куком про бідність і нерівність. Нещодавно колекція його промов була зібрана і опублікована у книзі під назвою “Moving Britain Forward”.

З лінгвістичної точки зору спікер має вдалі граматичні конструкції, які й допомагають йому у донесенні свого позитивного меседжу до народу. Прикладом може слугувати така цитата:

You know friends, it is the fighters and believers who change the world. We've changed the world before, and we're going to change the world again. [7]

Це початок з його щорічної конференції, що розкриває саму мету промови, а саме показує віру у виборців і у те, що лише вони можуть змінити світ і їм він завдячує своїм успіхом. Цього він досягає методом звертання до всіх його прихильників (*you know friends*), виокремлюючи їх як одиницю, що уже допомогла країні і може зробити це знову (*We've changed the world before, and we're going to change the world again*). Але разом з тим Г. Браун робить народ головним у розбудові держави і вказує на спроможність людей оперувати подіями і можливість досягнення кращого майбутнього їхніми зусиллями (*it is the fighters and believers who change the world*).

З цього прикладу можна помітити, що шляхом фокусування на окремих словах, як от *friends, fighters, believers*, прем'єр-міністр ототожнює людей з своїми друзями і робить їх головними чинниками прогресу через повтори основного дієслова – *to change (the world)*. Частість його вживання у такому контексті саме й спрямована на утвердження стабільності в країні, що й спрямовує слухача на позитивне сприйняття цього меседжу.

Також часті повтори дієслів у складному безсполучниковому реченні (*So we need to fight; not bow out, not walk away, not give in, not give up, but fight*) [7] посилюють зміст сказаного і концентрують увагу на головному аспекті промови: народ має йти далі і не здаватися.

Порівнюючи з українською мовою у англійській більш широко розповсюджене використання ідіоматичної лексики. Неважливо чи це повсякденна бесіда, чи політична дискусія на високому рівні, але всюди присутні усталені вирази, не характерні для української мови, наприклад:

to look on – дивитися / спостерігати, що сталося (*watch something happened*) [6]

Буденна розмова:

– *Simon is sneaking apples from the shop.*

– *Oh, let's look on!*

– Саймон краде яблука з магазину.

– О, давай подивимось!

Розмова у парламенті:

– *Your party was looking on and making no move to help people.*

– *You are mistaking, Mr. Cameron, we have done our best to help that Afghan citizens.*

– Ваша партія лише спостерігала і не зробила нічого, щоб допомогти людям.

– Ви помиляєтесь, містере Камероне, ми зробили все, що було в наших силах, щоб допомогти тим жителям Афганістана.

Прослухавши звернення Гордона Брауна, зустрічаємо багато фразових дієслів. Важливим є те, що він часто використовує їх для того, щоб наголосити на правильності своєї думки і запевнити, що саме його політика є пріоритетом і багато чого було досягнуто завдяки їй, наприклад:

- *And you know, our country faces the biggest choice for a generation. So we need to fight; not bow out, not walk away, not give in, not give up, but fight. Fight to win for Britain.* [7]

1. *to face the choice* – стояти перед вибором

– *our country faces the biggest choice for a generation*

– наша країна стоїть перед найбільшим вибором покоління

2. *bow out* – вийти з гри, поступитися позиціями, перервати участь в чому – небудь

3. *walk away* – вийти сухим з води, залишитися цілим і неушкодженим; вийти з ситуації, за яку несеш відповідальність

4. *give in* – поступатися, здаватися

5. *give up* – відмовлятися від, залишати

Вдало оперуючи цими словами Г. Браун спонукає англійців “боротися; не поступатися позиціями, не відступати, не здаватися, не залишати справу, за яку взявся”.

Лише один абзац із промови прем'єр міністра містить 5 фразових дієслів. Цілком очевидно, що Г. Браун прямо передає меседж, який беззаперечно несе позитивний підтекст, адже має мотив утвердження уже зробленого і того, що ще можна зробити:

– *Because what let the world down last autumn was not just bankrupt institutions but a bankrupt ideology* [7].

– Тому що те, що розчарувало світ минулої осені, було не лише банкрутство установ, але й банкрутство ідеології.

Г. Брауну притаманна зупинка на ключових моментах, цей наголос на він робить чітко виокремлюючи основні пункти:

- *The first choice was this.*
- *And we faced a second big choice.*
- *And then we had a third choice.*
- *we faced the mortgage choice [7]*

“перший вибір був таким; потім ми зіткнулися з іншим вибором ...” – це головні точки опору прем’єр-міністра. Такий метод подачі матеріалу характерний для різних виступів Гордона Брауна, де він наприклад виділяє основні задачі партії:

– *First, we must secure the recovery, not put it at risk; second, we must support new industries & future jobs; third, as we reduce the deficit by half, we must protect and not cut frontline services; and fourth, we must stand up for the many not the few [7].*

З граматичної точки зору Гордон Браун використовує переважно розповідні двоскладові речення, в яких підмет здебільшого представлений першою особою множини (we). *We* – *ми*, тобто прем’єр – міністр разом з народом – ось на що робиться основний наголос. Цим самим лідер лейбористської партії показує його обранцям, що вони для нього важливі. Саме така структура допомагає дійти до точки найвищого стресу і зацікавити слухача.

- *That was the change we chose [7].*
- *Це була зміна, яку ми обрали.*

Прем’єр-міністр наголошує на таких словах, як “ми повинні”, “нам порібно”, тим самим спонукаючи народ до дій:

– *And everybody knows the choice we made – we picked internationalism over isolationism [7].*

– *І кожен знає, який вибір ми зробили – ми надали перевагу інтернаціоналізму над ізоляціонізмом.*

Знову ж таки вживаються фразові дієслова. Якщо говорити про ідіоматику, то вона трапляється рідше, але коли оратор хоче якимось особливо підкреслити сказане і надати більш яскравого ефекту своєму мовленню, то він зазвичай звертається до засобів, які вразять слухача. Ідіоми цікаві тим, що у кожній мові вони по-різному вживаються і через це важко перекладаються, так як еквівалент часто буває зовсім не пов’язаний зі

змістом компонентів потрібного фразеологічного зрощення. Дуже часто граматичні форми і значення ідіом не обумовлені нормами і реаліями сучасної мови, тобто такі зрощення є лексичними і граматичними архаїзмами, наприклад:

– *Every day we are facing the business choice – to support our companies from car manufacturers to the self-employed or simply let great British businesses go to the wall*. [7]

– ... просто дати британському підприємництву зазнати фіаско.

– *It's the Britain of the family who work hard, pay their way and play their part* [8].

– ... сім'ї, що живуть відповідно до своїх статків ...

Також цілком очевидним стає і позиція прем'єр-міністра Великобританії, так як по його словам він намагається зробити найкраще для народу і забезпечити йому процвітання. Цей меседж він передає прямо, не перевантажуючи свою мову прихованим підтекстом і не використовуючи завуальовані методи, щоб навести туман на очі людей. Гордон Браун чітко викладає свої позиції і концентрує увагу на неправоті опонента – Консервативної партії (Conservative Party of Britain).

– *Only one party with pretensions to government made the wrong choice; the Conservative Party of Britain.*

They made the wrong choice on Northern Rock.

The wrong choice on jobs and spending.

The wrong choice on mortgage support.

The wrong choice on working with Europe [7].

Прем'єр – міністр запевняє, що саме Торі наражають економіку на небезпеку (*they would put the economy “at risk”*) [8]:

Розповсюдження власних ідей через доведення правильності своїх позицій, висвітлення пріоритетних напрямків розвитку, розкриття неправоти опонента – це основні пункти політичного меседжу Гордона Брауна. Він також говорить про прості буденні речі, що близькі народу. Наприклад, наголошує на тому, що люди прагнуть нормального життя і він їм у цьому допоможе:

– *It's the millions of people who do their best and do their bit and in return simply want their families to get on not just get by* [7].

– *Це мільйони людей, які роблять усе можливе і вносять свою частку, а взамін хочуть лише, щоб їхні сім'ї процвітали, а не тільки зводили кінці з кінцями.*

По словам лідера лейбористської партії, “його секретною зброєю є їхні переконання і політика, що з них випливає”:

– *But do you know what our secret weapon actually is?*

– *Our beliefs, and the policies that flow from them.* [7]

Тобто він впевнений, що віра у його гідну роботу переможе і вся політика, збудована на ній, буде найкращим орієнтиром для людей, щоб побачити її виняткове значення і не піддавати сумніву можливості прем'єр-міністра Великобританії.

У своїх промовах Гордон Браун прагне збудити почуття гордості за виконану роботу у свідомості громадян, довести їм їхню вагу у суспільстві. Граматичні конструкції побудовані відповідно, вони й допомагають оратору у його мовленні.

Отже, Гордон Браун є досить успішним англійським політиком. Очевидно, що без гарної манери говоріння, він би ним не став, бо має постійно перебувати на публіці. Прем'єр-міністр являється гарним оратором і, безперечно, має великий вплив на британців. З вище розглянутого матеріалу можна дійти висновку, що він доносить позитивний меседж до народу способом прямого впливу, тобто використовує методи, які без сумніву переконують слухача у його правоті. Це відповідна лексика, де часто домінують фразові дієслова; наголос на перевагах своєї політики і на недоліках політики опонентів; розкриття перспективи кращого майбутнього. У своїх промовах Гордон Браун майже не звертається до фольклору. Щоб передати свій меседж, він використовує лояльні засоби у мові

У промови Барака Обами, першого темношкірого президента в історії США, також можна зустріти багато фразових дієслів та ідіом, які впливають на виразність та переконливість промови. Наприклад, у промові під час інавгурації Барак Обама використовує такі ідіоми та фразові дієслова:

We remain a young nation, but in the words of Scripture, the time has come to set aside childish things.

The time has come to reaffirm our enduring spirit; to choose our better history; to carry forward that precious gift, that noble idea, passed on from generation to generation.

For us, they packed up their few worldly possessions and traveled across oceans in search of a new life.

Time and again, these men and women struggled and sacrificed and worked till their hands were raw so that we might live a better life.

But our time of standing pat, of protecting narrow interests and putting off unpleasant decisions – that time has surely passed.

Starting today, we must pick ourselves up, dust ourselves off, and begin again the work of remaking America.

The state of the economy calls for action, bold and swift, and we will act – not only to create new jobs, but to lay a new foundation for growth

Where the answer is yes, we intend to move forward.

Those ideals still light the world, and we will not give them up for expedience's sake.

Recall that earlier generations faced down fascism and communism not just with missiles and tanks, but with sturdy alliances and enduring convictions.

With old friends and former foes, we will work tirelessly to lessen the nuclear threat, and roll back the specter of a warming planet.

... that America must play its role in ushering in a new era of peace.

It is the kindness to take in a stranger when the levees break, the selflessness of workers who would rather cut their hours than see a friend lose their job which sees us through our darkest hours.

we carried forth that great gift of freedom and delivered it safely to future generations [9].

Вражає те, що зовсім прості словосполучення з наявними фразеологічними одиницями мають таке велике значення у мові. За допомогою них Обама описує свої майбутні дії, надає переконливості обіцянкам. Саме за допомогою таких засобів складаються вдалі промови, які мають особливий зміст і переконливість. Саме за допомогою них промови Барака Обама є настільки вдалими і користуються великим успіхом. Американці приводять їх як зразковий приклад мовлення і дуже пишаються цим.

Дійсно, промови Обама є унікальними, тому що саме в них міститься велика кількість ідіоматичної лексики, які притаманні лише американській мові і відповідають лише їй. Саме у них виражена культура формування та розвитку мови американців. Перекладаючи промови Барака Обама, доводиться знаходити відповідники, які б точно відповідали б тим виразам, які наведені у промовах, щоб передати ту ж думку, яку доносить президент до свого нараду.

Взагалі сучасні оратори тяжіють до використання складних речень у своїх промовах. Прості вживаються здебільшого для виокремлення певних особливостей чи для наголосу на основних питаннях. Але всі мовці, безперечно, намагаються донести доступні до слухача меседжі. Адже вони спрямовані на свідомість народу.

Цілком очевидним є те, що переклад з англійської був би неможливим без знання фразових дієслів та ідіом, які досить часто вживаються у промовах перших облич політичного істеблішменту США та Великої Британії. Тому актуальність їх вивчення зараз дуже висока, адже має місце такий важливий фактор, як відтворення тексту на рідну мову. І щоб знайти відповідний еквівалент у ній потрібно знати усі аспекти перекладу, адже фразові дієслова та ідіоми – це зрощення, які несуть єдине лексичне значення, тому й відтворюються на кожную мову по-різному. Тому потрібно користуватися ідіоматичними словниками і удосконалювати свої знання про ідіоматику мови.

Фразеологічні одиниці є у кожного народу і їх різноманітність дуже велика, саме у них “закодована” культурна спадщина нації. Вони ще й досі є недослідженими до кінця, тому питання про ідіоми, фразові дієслова, фразеологічні звороти є цікавим у мові і відкрите для подальших досліджень. Фразеологічні одиниці доповнюють мову, надають їй образності та неоднозначності. Дуже важливо знати ідіоми інших країн, особливо для перекладачів, філологів, лінгвістів, які займаються мовною діяльністю та вивченням іноземних мов. Тому перш ніж вивчати звичаї та історію того чи іншого народу, потрібно розкрити словник з фразеологізмами і удосконалювати свої знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Микола Васильович Гамзюк ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 32 с.
2. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи “інтелектуальні здібності людини”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Манана Зібіловна Гурко ; Запорізьк. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.
3. Онопрієнко Т. М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Тетяна Миколаївна Онопрієнко ; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 19 с.
4. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Стефанія Богданівна Пташник ; Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 18 с.
5. Федоренко О. І. Лексична сполучуваність компонентів сталих дієслівно-субстантивних виразів типу to give a smile, to have a look, to make a suggestion у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / О. І. Федоренко ; Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 24 с.
6. Ніколенко А. Г. Тематичний словник фразових дієслів сучасної англійської мови : [словник] / Андрій Георгійович Ніколенко. – К. : Кондор, 2008. – 834 с.
7. Gordon Brown's speech to Labour Conference [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.labour.org.uk/gordon-brown-speech-conference>
8. <http://www.number10.gov.uk/Page13630>
9. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/01/20/obama.politics/index.html>

НІКУЛЬШИНА Т. М.

*Автомобільно-дорожній інститут Донецького національного
технічного університету*

ТЕОРІЯ МОЖЛИВИХ СВІТІВ: ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню логіко-філософського та лінгвістичного аспектів теорії можливих світів. Уточнено зміст поняття “можливі світи”. Розкрито особливості семантики можливих світів. Багатовекторність вивчення досліджуваного поняття визначає актуальність проведеного дослідження.

Ключові слова: теорія можливих світів, можливість, необхідність, реальність, модальна логіка, теорія модальності, ментальний простір.

Статья посвящена исследованию логико-философского и лингвистического аспектов теории возможных миров. Детализировано содержание понятия “возможные миры”. Раскрыты особенности семантики возможных миров. Многовекторность изучения анализируемого понятия определяет актуальность данного исследования.

Ключевые слова: теория возможных миров, возможность, необходимость, реальность, модальная логика, теория модальности, ментальное пространство.

The article is devoted to the study of logical, philosophical and linguistic aspects of the theory of possible worlds. The notion “possible worlds” is investigated and detailed. The peculiarities of the semantics of possible worlds are highlighted. Plurality of views indicates the necessity of the research.

Key words: theory of possible worlds, possibility, necessity, reality, modal logics, theory of modality, mental space.

Актуальність обраної теми зумовлена важливістю дослідження проблеми мультиверсуму, генерацією нових теорій та уявлень про світ, оскільки введення ідеї множинності світів протистоїть класичним уявленням про єдиний незмінний світ.

Мета статті полягає в дослідженні логіко-філософського та лінгвістичного аспектів теорії можливих світів. Дослідження поставленої мети реалізується шляхом вирішення таких основних питань:

- ✓ уточнити зміст поняття “можливі світи”;
- ✓ визначити розуміння категорії можливості та дійсності;
- ✓ розкрити особливості семантики можливих світів.

Предметом вивчення становить логіко-філософський та лінгвістичний аспекти.

Об’єктом дослідження є можливі світи.

У семантичному просторі мови існують світи, які не є копіями того, що існує у дійсності насправді. Ці мисленнєві простори отримали назву “можливі світи”. У *Всесвітній енциклопедії* відзначається, що можливі світи – це філософське поняття, що “фіксує міркований стан буття, альтернативний наявному” [1:173].

Репрезентовані за допомогою мовних засобів можливі світи – це світи нашої свідомості. Вони відрізняються від дійсного стану речей, від того звичайного світу, який нас оточує.

Можливість і дійсність – категорії, за допомогою яких віддзеркалюється розвиток матеріального світу. Можливість і дійсність – це “модальні характеристики буття, які виражають, з одного боку, тенденцію становлення, а з іншого – існуючу реальність” [1:173].

Категорія можливості “фіксує об’єктивну тенденцію розвитку існуючих явищ, наявність умов їх виникнення або, як мінімум, відсутність обставин, що перешкоджають цьому виникненню” [2:69–70]. Можливість виводить нас за межі дійсності. Категорія дійсності – це “об’єкт (предмет, стан, ситуація), який вже існує як реалізація певної можливості виникнення” [2:70].

Аристотель за допомогою таких введених ним понять як “можливість” та “дійсність” конкретизує відношення між формою та матерією. Ці поняття дозволяють надати уявлення про відносини матерії та форми у динаміці, у руху: “Набуваючи форму, матерія змінює стан можливості на стан дійсності” [3:43–44].

Дійсність можна розглядати як потенційну перспективу можливості. Поняття “можливість” та “дійсність” становлять базис логічної теорії модальності Аристотеля, детермінуючи класифікацію суджень за критерієм модальності.

Поняття можливого світу – одне з найстаріших понять логічної та філософської теорії модальностей.

Ідея можливих світів виникла у зв’язку із розвитком модальної логіки, яка вважається одним із найважливіших розділів математичної логіки.

Модальна логіка – це логічна система, яка вивчає “структуру розмірковувань, до складу яких входять модальності (модальні оператори): “необхідно”, “можливо”, “дійсно”, “випадково” – та їх заперечення” [2:288].

Модальність (у логіці) (лат. *modus* – міра, спосіб) – “характеристика суджень за силою висловлюваного у ньому ствердження” [2:289].

Саме Аристотель першим зацікавився модальністю. Він розпочав вивчення таких модальних понять, як “необхідно”, “можливо”, “випадково”. У судженні він виділяв два взаємодіючих поняття: суб’єкт та предикат. Зв’язок цих понять може передати ті чи інші особливості буття. Він розрізняв судження за якістю (стверджувальні/заперечні), кількістю (загальні, окремі, одиничні, невизначені), істинністю (істинні/хибні) та модальністю. Щодо останнього критерію філософ розрізняв судження проблематичні (судження можливості), асертоїчні (судження дійсності), аподиктичні (судження необхідності), а також достовірні та вірогідні.

Аристотель вважається засновником науки логіки. Як зазначає один із спеціалістів в області історії філософії А. М. Чанишев [3:112], Аристотелю було невідомо слово “логіка” як іменник. Філософ знав прикметник “логікос” (той, що має відношення до слова). Слово “логіка” як іменник з’явилося лише у елліністично-римські часи. Сам же Аристотель назвав свою науку аналітикою. Саме таку назву мають його головні роботи з логіки – “Перша аналітика” та “Друга аналітика”.

Аристотель поділив усе “суще” на дві сфери – ту, що існує як дійсність, і ту, що існує як можливість: “... у кожному роді ми розрізняли [існуюче] як дійсність і як можливість ... деякі [речі] існують і як можливість, і як дійсність, але не одночасно, і це не стосується одного й того ж (так, наприклад, тепле як можливість, але холодне як дійсність)” [4:104].

Концепція модальностей Аристотеля не втратила своєї актуальності до цього часу, складаючи основу багатьох сучасних досліджень. Логіка, яка була заснована на вченні Аристотеля, існувала до початку XX століття. Вона має назву традиційної формальної логіки. На початку XX століття у логіці відбулася своєрідна наукова революція, пов’язана із широким використанням методів так званої символічної або математичної логіки, ідеї якої були запропоновані визначним німецьким філософом та вченим Готфрідом Вільгельмом Лейбніцем, який наголошував на можливості та продуктивності зведення розмірковувань до обчислювань.

Саме Г. В. Лейбніц триста років тому уперше застосував термін “можливі світи” у своїй найбільш видатній філософській праці

“Теодицея” (1710 р.), повна назва якої – “Досвід теодицеї про благодать Божу, свободу людини та початок зла”.

Розмірковуючи про створення світу, Г. В. Лейбніц стверджував, що Божественний розум неодмінно та завжди має варіант нескінченної кількості світів, але Бог обирає найкращий з цих світів, створюючи його таким, яким він є: “Я розумію *світ* [виділено курсивом Г. В. Лейбніцем – примітка Т. Н.] як усі наслідки і усю сукупність існуючих речей, щоб вже неможна було стверджувати, що начебто можуть існувати ще багато світів у різні часи та у різних місцях. Тому що усіх їх у сукупності слід вважати як один світ, або, якщо завгодно, як один універсум. І коли усі часи та усі місця у цьому універсумі будуть заповнені, все ж залишається вірним, що їх можна було б заповнити нескінченно різноманітними засобами, і що існує нескінченна кількість можливих світів, серед яких Бог необхідно обрав найкращий, тому що він усе робить відповідно до вимог найвищого розуму” [5:135–136].

Теорія можливих світів постульована Г. В. Лейбніцем для метафізичного обґрунтування свободи Бога у процесі створення нашого світу. Воля Бога не обмежена лише однією дійсністю і має перед собою безліч можливих світів. Як відзначає Г. В. Лейбніц, “Споглядаючи за можливим світом, який він вирішив створити, Бог передбачив у ньому все” [5:136].

Г. В. Лейбніц дотримується наступного розуміння можливості та необхідності: “деякі речі можливі, але, не будучи, однак, необхідними, реально не існують” [6:308]. У філософії Г. В. Лейбніца було висунуто ідею конкуренції між різними можливостями як варіантами світу та певною шкалою ймовірних реалізацій різних версій буття.

Дослідженням модальностей засобами математичної (символічної) логіки було розпочато Д. Льюїсом та Я. Лукасевичем [2:289]. Вони запропонували системи модальної логіки, в яких модальність має абсолютний характер, тобто надаються висловлювання безвідносно до будь-якого іншого висловлювання. Д. Льюїс та Я. Лукасевич побудували перші в сучасній логіці модальні логіки, які досліджували поняття необхідності, можливості, випадковості тощо, поновлюючи таким чином тему модальностей, якою активно займалися ще Аристотель та середньовічні логіки.

На думку Д. Льюїса, “існує безліч світів, і, оскільки існує чисельні засоби їх репрезентації, то, отже, існує їх незчисленна кількість” [7:2]. Ці

світи можуть знаходитися на більшій або меншій відстані від нашого дійсного світу. Події у таких світах можуть мати місце одночасно з подіями у нашому реальному житті, раніше або пізніше. Д. Льюїс порівнює можливі світи з “віддаленими планетами” [7:3]. Можливі світи не є результатом наших зусиль, і ми не маємо жодного відношення до їх виникнення. Можливі світи не перехреснюються, вони ізольовані один від одного, між їх складовими не існує ані часових, ані просторових відношень. Події, які трапляються в одному світі, не впливають на події в іншому. Виключення складають можливо повторювальні складові компоненти, тобто деякі елементи можуть бути складовими різних можливих світів [7:2]. Згадаємо точку зору Г. В. Лейбніца, який у “Теодицеї” писав: “Необхідно знати, що усе *пов’язане* [виділено курсивом Г. В. Лейбніцем – примітка Т. Н.] у кожному з можливих світів; універсум, яким би він не був, у своїй сукупності становить ніби океан; найнезначніший рух у ньому розповсюджує свою дію на найвіддаленішу відстань, хоча ця дія менше відчутна із зростанням відстані” [5:136].

Ф. Брікер критикує положення Д. Льюїса про часову та просторову ізоляцію, підкреслюючи, що “можливі світи не можуть бути повністю та у всіх аспектах ізольовані” [8:31].

Д. Льюїс наголошує на однаковому онтологічному статусі можливих світів та дійсного світу, тобто світу, в якому ми живемо. Але мимоволі виникає питання про таку невідповідність. У можливому світі усе метафізично. Метафізична реальність – це те, про що ми думаємо. У реальному світі усе фізично, усе матеріально.

Засновниками семантики можливих світів вважаються Я. Хінтікка [9] та У. Еко [10], які застосували ідею Г. В. Лейбніца як засаду для своїх теоретичних досліджень у другій половині XX століття. На думку фінського логіка Я. Хінтікки, поняття можливого світу становить “одне з найстаріших та найбільш корисних понять логічної та філософської теорії модальностей” [9:228].

Усередині та наприкінці XX століття увагу лінгвістів було сконцентровано на питаннях семантики в аспекті як сприйняття мовлення, так й її породження. Особлива увага приділялася семантиці можливих світів, яка є “різною – як по суті, так й відповідно до засобів її втілення у мові” [11:109]. Семантика можливих світів базується на

припущенні, що “не всі можливі світи мають однакове значення для нашої мети – не всі можливі світи мають однакові можливості” [9:228].

Теорія можливих світів породжує чисельні питання, відповіді на які ми досі не отримали. Так, вирішення проблеми логічного усеведення, відповідно до Я. Хінтіки, повинно елімінувати припущення, що “кожен епістемічно можливий світ логічно є можливим” [9:232]. Разом з тим виникає інша складність – формулювання розумного сприйняття та розуміння світів, які логічно неможливі, а епістемічно можливі. Адже людина не в змозі усвідомити логічні наслідки тих речей або подій, які їй добре відомі.

Поняття “можливий світ” інтерпретується як можливий стан речей або як можливий напрямок подій. Я. Хінтіка, досліджуючи проблему знання з точки зору можливих світів, “ідеальних умоглядних світоглядних систем, індивідуума або суспільства”, дійшов висновку щодо неможливості звести знання та думку в одну опозицію. На думку Я. Хінтіки, знання здійснене істинно в одному з можливих світів, який співпадає з реальністю, проте думка істинна в одному з можливих світів, що співпадає або не співпадає з реальним.

Питання, які цікавили Я. Хінтіка, стосуються можливості існування неіснуючих об’єктів. Він відзначає, що багато філософів мають певні сумніви, а деякі навіть спростовують існування неіснуючих предметів. Фінський вчений не поділяє таку точку зору, аргументуючи свою позицію наступним чином: “існують нереалізовані можливості (тобто можливий стан речей та можливі передумови розвитку подій, які не втілилися у реальному житті), а отже, й нереалізовані неіснуючі предмети як прояв нереалізованих можливостей” [12:37]. Помилка філософів, на його думку, становить їх підхід, який досліджує дану проблему скоріше з синтаксичної точки зору, ніж семантичної. Я. Хінтіка наголошує також на неоднорідності неіснуючих предметів [12:41].

Семантика можливих світів як модальна концепція у контексті неklasичної логіки була розроблена Я. Хінтіком з урахуванням ігрових інтерпретацій логічних процедур.

Вузьке розуміння можливого світу зводиться до уявних світів, зображених у художніх творах, тобто до тих світів, де живуть та діють вигадані авторами персонажі.

У найбільш загальному вигляді теорія можливих світів тлумачиться таким чином: “Постулюється наявність великої кількості “світів”; і серед цієї кількості існує один реальний світ, в якому ми мешкаємо, інші становлять “можливі світи” [13:6].

Ідея про те, що дійсне може мати не один, а декілька варіантів розвитку у майбутньому, доповнює загальний зміст поняття “можливий світ”.

Можливі світи – це гіпотетичні світи, світи нашої свідомості. Вони становлять альтернативні світи з набором можливих альтернатив та варіантів.

Багатовекторність поняття “можливі світи” породжує чисельні синонімічні номінанти: *possible world = mental space* [14]; *possible worlds = world-futures = world-slices* [15]; *possible worlds = state of affairs* [16].

Ф. Джексон відзначає, що, аналізуючи особливості можливих світів, проблема може виникнути внаслідок непорозуміння позицій, з яких досліджується дане поняття – метафізичної або концептуальної [17:70].

Якщо в філософії, логіці та математиці проблема можливих світів досліджується вже не одне десятиліття, й навіть століття, проте в лінгвістиці шляхи вирішення цієї цікавої проблеми лише накреслюються. Теорія можливих світів, залишивши терени логіко-філософського напрямку, стає об’єктом лінгвістичних досліджень. Незважаючи на існування цілої низки невирішених питань та проблем, ідея можливих світів викликає велику зацікавленість дослідників-мовознавців [11; 13; 14; 18].

Розвиваючи ідею можливих світів, Ж. Фоконьє [14], ввів поняття ментального простору (*mental space*) як аналог можливого світу, репрезентуючи його як деякий ментальний конструкт, теоретично втілюючи наші уявлення про те, що будь-яка ситуація або подія дійсного світу може бути тією або іншою у даний момент часу. У нашій голові завжди є декілька альтернативних варіантів щодо вже існуючого. Відповідно до теорії Ж. Фоконьє, ментальний простір моделюється з фреймів різних типів – специфічних (*a specific frame*), загальних (*a more generic frame*) та узагальнюючих (*a yet more generic frame*) [14:352].

Основу сучасного лінгвістичного розуміння модальності складають як логічні поняття, так і філософські категорії, тому що підміна

лінгвістичних понять суто логічними або суто філософськими значно звужують можливості мовознавчої науки.

До сьогодні семантика можливих світів як об'єкт лінгвістичного дослідження розглядалася на морфологічному та синтаксичному рівнях, репрезентуючись за допомогою модальних слів та словосполучень, часток, сполучників, різних конструкцій. Але ми вважаємо, що такий підхід обмежує вивчення семантики можливих світів, звужуючи межі дослідження ірреального. Слід відзначити, що можливий світ – це не тільки модальність. Його можливо проаналізувати за рахунок залучення багатьох мовних засобів та розглянути у різних аспектах.

У російському мовознавстві дослідженням даної проблеми активно й плідно займається О. П. Бабушкін, монографія якого “Возможные миры” в семантическом пространстве языка” [13], на думку відомого вченого О. С. Кубрякової, “є не тільки сучасною [книжкою], не тільки робить внесок у досліджувані проблеми можливих світів та розуміння того, як міркує людина та з якими надзвичайно складними ментальними просторами має справу її свідомість, але й красномовно свідчить про незвичайні обрії, які відкриває перед людиною знання мови, і як суттєво розширює мова межі нашого пізнання і нашого уявлення” [19:280].

Можливі світи розглядаються як щось умірковане, але те, що не відтворює реальний стан речей. Ці мисленнєві простори, які “існують у семантичному просторі мови, моделюються мисленнєвими здібностями людини, які можуть виходити за межі дійсності, тобто сущого буття. Їх гіпотетична віддаленість або наближеність до оригіналу визначається когнітивним досвідом людини” [13:4].

Один з перших російських лінгвістів, хто звернув увагу на існування опозиції “світ – світи” у російській національній свідомості, був Ю. С. Степанов [20]. Він розглядає мовні дані крізь призму двох підсистем в устрої мови – семантики та референції.

У семантичному ракурсі процес освоєння світу, на думку Ю. В. Степанова [20], здійснюється за напрямком граматичної категорії “особовості – безособовості”. Основу референції складає ідея не просторової визначеності речі, а її логічної визначеності. З точки зору референції світ досліджується людиною “від себе”, за напрямком до найближчого простору до того, що існує “поза тобою”, за межами особистого “я”, до більш віддаленого. Ю. В. Степанов зазначає, що “подібно тому світу, в якому я дійсно живу (ходжу, дію), побудовано

також більш віддалений світ, в якому я можу жити, (рухатися, діяти), і ще більш віддалений світ, в якому я міг би діяти, (але навряд чи буду, оскільки він дуже віддалений), і ще більш віддалений світ, в якому я ніколи не можу бути, тому що він занадто віддалений, але який я можу уявити точно таким чином, як й усі попередні, але лише – і тільки – у думках” [20:11]. Безумовно, що такий трактовці “можливих світів” Ю. С. Степановим передують положення фінського вченого Я. Хінтіки про те, що “можливі світи – це можливий стан речей щодо суб’єкта, який знаходиться у реальному світі і своє реальне “я” проектує у інші мисленнєві простори” [9:229].

Простір можливого світу моделюється безліччю потенційно можливих наслідків, кожен з яких відповідає дійсності в її проекції на можливий світ. Саме варіації можливостей формують зміст поняття “можливі світи”.

Можливе виявляється лише ім’ям, яким користуються під час висловлювання про можливі світи та їх структуру.

Теорія “можливих світів”, зарекомендувавши себе у практиці логічних і математичних інтерпретацій, сьогодні використовується у мовознавстві у широкому спектрі досліджень художнього дискурсу [21; 22; 23]. Придумане автором багатосвіття імітує дійсність як одну із версій світу, що у художньому просторі, “вербально репрезентуючись, “схоплене” мовним знаком” [13:79].

З філософської точки зору реальний світ розглядається лише як один із можливих. Філософія можливих світів у тому, що абсолютної істини не існує, вона залежить від спостерігача та свідків подій.

Для класичної логіки річ існує або не існує, і немає ніяких інших варіантів. Але у реальному житті та науці мова йдеться не тільки про те, що існує або відсутнє у дійсності, але й про те, що може бути, повинно бути чи не повинно бути. Дійсний стан речей або хід подій можна розглядати як реалізацію однієї з багатьох можливостей, а дійсний світ – як один з безлічі можливих світів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Наприкінці 80-х років ХХ століття поняття можливих світів було розширене ідеями паралельних світів, віртуальних реальностей, що виражає новий досвід людини, пов’язаний з розвитком новітніх технологій та старими проблемами, що відкрилися наново.

Актуалізація ситуації паралельного світу має місце під час подій, які відбуваються одночасно з зображуванним станом речей.

Одним із типів можливих світів становить світ віртуальної реальності. Відповідно до словникового тлумачення, “віртуальна реальність – це модельне відображення квазіреальності за допомогою певних технологій та технічних засобів, які дозволяють забезпечити часткове або повне занурення людини у ці відображення та створити ілюзію дійсності” [24].

Комп’ютерні технології найкраще реалізують потрапляння людини до штучного світу, що створюється за допомогою технічних засобів. Віртуальна реальність акцентує увагу на актуалізації можливих варіантів подій або об’єктів, які насправді можуть і не існувати. Виникнення глобальної мережі INTERNET дозволило створити нічим не обмежені можливості подорожей до віртуальних світів.

Нові можливості, які відкриваються завдяки комп’ютерним технологіям, дозволяють задовольнити найважливіші проблеми людської психіки, пов’язані з проривом за межі реального.

У різних галузях науки – філософії, логіці, математиці, психології – ідея можливих світів породжує безліч питань: Що таке мультиверсум? Як далеко поширюється множинність світу? Що таке реальний світ насправді? Ці питання залишаються відкритими, хоча й ведуться плідні дискусії, оскільки зміст таких питань протистоїть класичним уявленням про унікальність Всесвіту.

Розглядаючи дійсний світ лише як один з можливих світів, теорія множинності можливих світів позбавляє нас унікальності світу, в якому ми живемо. Світ замінюється на світи, які становлять лише версії.

Логіко-філософський та лінгвістичний аспекти теорії можливих світів не вичерпуються наведеними у даному розділі положеннями. Ми вважаємо, що запропонований нами огляд дозволить зрозуміти суть досліджуваного поняття.

Можливі світи – це дуже складна філософська, логічна та математична проблема. Ми висвітлюємо її тільки у вузькому аспекті, необхідному для завдань нашого дослідження. У цьому розділі зроблено спробу розкрити деякі логіко-філософські та лінгвістичні питання множинності світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Всемирная энциклопедия: Философия* / [глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. *Философский словарь* / [ред. И. Т. Фролова]. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
3. *Чанышев А. Н.* Аристотель / Арсений Николаевич Чанышев. – М. : Мысль, 1981. – 200 с.
4. *Аристотель.* Физика : в 4 т. / Аристотель ; [пер. В. П. Карпова]. – М. : Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 59–260.
5. *Лейбниц Г. В.* Опыты теодицеи о благодати Божией, свободе человека и начале зла : в 4 т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц ; [пер. с франц., редкол. : Б. Э. Быховский, Г. Г. Майоров, И. С. Нарский и др.]. – М. : Мысль, 1989. – Т. 4 – 554 с.
6. *Лейбниц Г. В.* О свободе : в 4 т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц ; [пер. с лат. Н. А. Федорова ; ред. и сост., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1982. – Т. 1 – С. 307–317.
7. *Lewis D. K.* On the Plurality of Worlds / David K. Lewis. – Oxford : Basil Blackwell Publishing, 1986.
8. *Bricker Ph.* Island Universes and the Analysis of Modality // *Reality and Humean Supervenience: essays on the philosophy of David Lewis* / G. Preyer, F. Siebelt. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2001. – P. 27–56.
9. *Хинтиikka Я.* Логико-эпистемологические исследования / Яако Хинтиikka // [ред. : В. Н. Садовский, В. А. Смирнов]. – М. : Прогресс, 1980. – 447 с.
10. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – ТОО ТК : “Петрополис”, 1998. – 432 с.
11. *Черемисина Н. В.* Семантика возможных миров и лексико-семантические законы / Н. В. Черемисина // *Филологические науки*. – 1991. – № 2. – С. 111–117.
12. *Hintikka J.* Are There Nonexistent Objects? Why not? But Where Are They? / Jaakko Hintikka, Merrill B. Hintikka // *The logic of epistemology and the epistemology of the logic : selected essays* / J. Hintikka, M. B. Hintikka. – Springer, 1989. – P. 37–44.
13. *Бабушкин А. П.* “Возможные миры” в семантическом пространстве языка / Александр Петрович Бабушкин. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2001. – 86 с.
14. *Fauconnier G.* Mental Spaces / G. Fauconnier // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* / D. Geeraerts, H. Cuyckens. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 351–376.
15. *Lycan W. G.* Real Conditionals / William G. Lycan. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 240 p.
16. *Possible worlds* // *An Account of Abstract Possible Worlds* / Ch. Menzel // *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cmenzel@tamu.edu>.
17. *Jackson F.* From Metaphysics to Ethics : A Defence of Conceptual Analysis / Frank Jackson. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 192 p.
18. *Левицький А. Е.* Когнітивні та комунікативні особливості відтворення дійсності (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) / А. Е. Левицький, І. І. Савчук // *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць* / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко. – 2008. – Вип. 24, ч. 2. – С. 186–191.
19. *Кубрякова Е. С.* Рецензия на “Бабушкин А. П. “Возможные миры” в семантическом пространстве языка / Елена Самойловна Кубрякова // *Вестник ВГУ. – Серия “Гуманитарные науки”*. – 2002. – № 1. – С. 278–281.
20. *Степанов Ю. С.* Пространство и миры – новый, “воображаемый”, “ментальный” и прочие / Юрий Сергеевич Степанов // *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. – Харьков : Око, 1994. – Т. 2. – С. 3–18.
21. *Істоміна О. М.* Опозиція свій / чужий у дослідженні “можливих світів” концепту споживання / О. М. Істоміна // *Когнітивна лінгвістика*. – Харків, 2009. – № 848. – С. 31–34.
22. *Кагановська О. М.* Когнітивний аспект проблеми “градації” текстових концептів (на матеріалі сучасної французької прози) [Електронний ресурс] / Олена Марківна Кагановська. – Режим доступа : <http://web.znu.edu.ua/herald/articles/755.pdf>.
23. *Обелець Ю. А.* Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юлія Анатоліївна Обелець ; Одеськ. нац. ун-т. – Одеса, 2006. – 21 с.
24. *Виртуальная реальность* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://mirslovarei.com>.

ОРЕНДАРЧУК О. Л.

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

**ВАЛЕНТІСНІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄСЛІВ *TO SEE* / *БАЧИТИ*
У МЕЖАХ КОНЦЕПТУ ЗІР У КОНТРАСТИВНОМУ АСПЕКТІ
(на матеріалі англійської та української мов)**

У цій статті досліджуються валентнісні відношення англійського дієслова *to see* та українського – *бачити* у складі концепту ЗІР у сучасному англійському та українському художньому мовленні. Тут розкриваються контрастивні особливості інваріантно-варіантних властивостей валентнісних відношень дієслів “чуттєвої сфери” в обох мовах.

Ключові слова: Валентнісні відношення, дієслово, концепт, контрастивні особливості, інваріантно-варіантні властивості, дієслова “чуттєвої сфери”.

В этой статье исследуются валентностные отношения английского глагола *to see* и украинского – *видеть* в составе концепта ЗРЕНИЕ в современной английской и украинской художественной речи. Здесь раскрываются контрастивные особенности инвариантно-вариантных свойств валентностных отношений глаголов “сферы чувств” в обоих языках.

Ключевые слова: Валентностные отношения, глагол, концепт, контрастивные особенности, инвариантно-вариантные свойства, глаголы “сферы чувств”.

The valency of the verb *to see* represented by the concept SEE in the modern English and Ukrainian fiction is investigated in this article. The contrastive peculiarities of the invariant and variant features of the valency capacity of the verbs of “the sensual sphere” in both languages are developed here.

The key words: The valency, the verb, the concept, the contrastive peculiarities, the invariant and variant features, the verbs of “the sensual sphere”.

Актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням лінгвістичних досліджень на системне вивчення і аналіз мовних одиниць, здатних до розширення своїх семантичних можливостей у різних контекстах і різних комбінаціях їхньої лексичної і синтаксичної сполучуваності, до яких належать дієслова “чуттєвої сфери”. Вивчення валентності дієслів, їх прототипічних структур у контрастивному аспекті уточнює традиційне розуміння валентнісних відношень дієслів в аспекті когнітивної семантики та контрастивної лінгвістики.

Метою дослідження є встановлення валентнісних відношень дієслів *to see* / *бачити* у межах концепту СЛУХ у контрастивному аспекті. Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі **завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади вивчення валентності дієслів *to see* / *бачити* тематичної групи “чуттєвої сфери”;

- виявити контрастивні особливості валентнісної потужності дієслів *to see* / *бачити* в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є валентнісні відношення дієслів *to see* / *бачити* у межах концепту ЗІР у контрастивному аспекті в англійській та українській мовах.

Об'єкт – дієслова тематичної групи “чуттєвої сфери”: *to see* / *бачити*.

Матеріалом дослідження є матеріали тлумачних словників: The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically (J. B. Sykes, 1979), Словник української мови: в 11-ти томах (за ред. І. К. Білодіда, 1976); синонімічних словників: Словник синонімів української мови: у 2-х томах (А. А. Бурячок, 2001), Словник синонімів англійської мови К. Т. Баранцев, 1964), фразеологічних словників: Фразеологічний словник української мови (В. М. Білоноженко, 1999), Англо-русский фразеологический словарь (А. В. Кунин, 1984); англійські та українські художні тексти жанру “pulp fiction” (англійський роман: Ch. M. Fraser “Kinvara Summer”, та українські романи: Р. Гедеон “Сюзанна”, В. Ярош “Діамант бразильської принцеси”).

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі було досліджено дієслова “чуттєвої сфери” *to see* / *бачити* англійської та української мов, що мають реальну референційну основу й пов'язані з органом чуття – зором і встановлено інваріантно-варіантні властивості валентнісних відношень зазначених дієслів у межах концепту ЗІР.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Досліджуючи інваріантні валентнісні відношення дієслів *to see* / *бачити* англійської та української мов у межах концепту ЗІР, важливим є також вивчення їх варіантних властивостей у контрастивному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці вже доведено, як зазначає К. В. Рахіліна, що мовні концепти побудовані прототипічно, тобто – нерівномірно, за принципом “центр-периферія”, тому що когнітивна діяльність людини у свою чергу базується на сполученні двох принципів: структурної стабільності та гнучкого пристосування. Таким чином, від мовної структури вимагається, з одного боку, певний час зберігати постійний спосіб організації системи, з іншого, – бути достатньо гнучкою, щоб пристосовуватися до

постійних змін. Цим пояснюється наявність сильного центру в прототипі та аморфної, залежної периферії. Виходячи з провідного положення когнітивної лінгвістики про те, що кожна мова еквівалентна системі концептів, завдяки яким носії мови отримують, обробляють та передають інформацію, тобто категоризують її на мовному рівні, то головною метою опису концепту є встановлення його прототипу. Іншими словами, прототип – це схематична репрезентація концептуального ядра категорії, яка значною мірою віддзеркалює лексичну ієрархію [1:3–13].

Отже, структура концепту в аспекті організації ядра, центра та периферії, корелює із лексико-семантичною структурою слова. Однак структура концепту ширша. Її межі дифузні, зокрема одна сфера концепту може включати декілька лексико-семантичних варіантів. Вона не так чітко визначена, на відміну від лексико-семантичних варіантів. У цьому випадку парадигматична валентність віддзеркалює специфіку епідигматичного розвитку слова, а синтагматична валентність визначає можливі шляхи подальшого розвитку. Сама ж структура концепту окреслює змістову та смислову структуру автосемантичного слова [2:24–28].

Наукові результати. Так, в англійській мові прототипічна структура концепту ЗІР складається з ядра, яке утворює дієслово *to see* “have or exercise the power of discerning objects with the eyes”, і периферії, представленої дієсловами із переносними значеннями (найближча периферія) ‘шукати інформацію’: “observe, look at or over”; “look at for information, watch”; “learn from newspaper”; “discern mentally, attain to comprehension of”; “experience, go through more or less observantly”; (дальня периферія) – ‘вважати, уявляти’: “pay visit to, have meeting with”; “call up picture of, imagine”; “recognize as tolerable, consent willingly to”; “escort, conduct”; “take view of, have opinion of”; “make provision, take care, give attention, make sure”; “reflect, take time to consider” [4:951–952].

Найближча до ядра периферія дієслова *to see* представлена: 1) семантичними синонімами – *to watch, to look, to observe, to notice* та 2) семантико-стилістичними – *to gaze, to glare, to stare, to glance, to glimpse eyes* [5:244, 332]. Проілюструємо це Табл. 1.

Таблиця 1

Референційні значення англійського дієслова “чуттєвої сфери”
to see

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ЗІР	To see 1) to perceive objects by the sense of which the eye is the specific organ; 2) to perceive objects by sight; 3) to perceive mentally; 4) to perceive by visual tokens; 5) to direct the sight; 6) to ascertain by inspection; 7) to keep in view; 8) to ensure by supervision; 9) to view or regard as; 10) to know by observation;	To watch: 1) be on the watch, keep watch; 2) remain awake for devotions; 3) keep eyes, keep on, keep under observation; To look: 1) turn eyes in some direction; 2) contemplate, examine; 3) express, show; 4) ascertain or observe by sight; 5) make visual or mental search; 6) have or afford outlook in some direction; To observe: 1) keep, follow, adhere to, perform duly; 2) perceive, mark, watch, take notice of; 3) examine and note; 4) say by way of comments; 5) make remarks on; To gaze: 1) look fixedly; To glance: 1) cast momentary look; 2) direct it at; To glare:

		1) look fixedly or fiercely; 2) express smth. by look; To glimpse: 1) catch glimpse of, see faintly or partly; 2) shine faintly or intermittently; To notice: 1) remark upon, speak of; 2) perceive, treat with politeness; To stare: 1) look fixedly with eyes wide open from or with; 2) reduce (person) to specified condition by staring.

Дальня периферія дієслова **to see** утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний. Вона також групується декількома блоками, які певною мірою можна вважати аналогічними найближчій периферії:

- 1) розм. *(I'll) be seeing you (see you again, later, soon)* – до зустрічі;
- 2) розм. *go and see a man about a dog (go to see a friend)* – піти у справах;
- 3) розм. *I see* – розумію;
- 4) розм. *let me see* – дайте подумати;
- 5) *one will never see thirty again* – йому (їй) за тридцять;
- 6) *see double* – двоїтися в очах;
- 7) заст. розм. *see fair* – навести лад;
- 8) *see fit* – вважати потрібним;
- 9) *see little (much) of smb.* – рідко (часто) виходити;
- 10) *see red* – розсердитись;
- 11) жарг. *see smb. at Jericho* – Ще чого!;
- 12) розм.-фам. *see smb. coming* – надурити;
- 13) *see through rose-coloured glasses* – дивитися крізь рожеві окуляри;

14) розм. *we shall see what we shall see* – це ми ще побачимо! [6:666].

Отже, ядром концепту ЗІР є дієслова зі значенням ‘здатності сприймати зором’, найближчу периферію утворюють дієслова зі значенням ‘отримання інформації’, а дальню периферію – ‘уяви, розуміння, сприйняття’.

В українській мові ядро концепту ЗІР утворює дієслово **бачити**, сигніфікативне значення якого – “мати здатність сприймати зором”.

Периферія концепту ЗІР складається з трьох груп дієслів. До першої – належать дієслова із переносними значеннями, що безпосередньо пов’язані зі свідомістю мовця, з його власним досвідом: 1) “уявляти собі що-небудь, усвідомлювати, розуміти”, 2) “зазнати, пережити”. До другої – дієслова, переносні значення яких віддзеркалюють колективний досвід: 1) “добре розуміти”, 2) “усвідомлювати”. Третю – становлять дієслова, що мають більш абстрактні значення: 1) “мати, вбачати”, 2) “вважати, визнавати” [7:114–115].

Найближча до ядра периферія дієслова **бачити** представлена: 1) семантичними синонімами – *дивитися* “спрямовувати погляд на когось, щось”; *спостерігати* кого, що; *споглядати* (пасивно або уважно); *бачити* – “сприймати зором”, *побачити*; *видивлятися*, *виглядатися* (на себе або пильно); 2) стилістичними – *глядіти* (розм.); *зирити* (розм.); *вважати*, *зорити* (розм.); *назирати* (розм.); *наглядати* (розм.); *поглядати*, *блмати*, *подивлятися* (розм.); *зріти* (заст.); *спозирати* (заст.); *видіти* (діал.); 3) семантико-стилістичними – *глипати* (розм.); *наводити оком* (розм.); *наставлятися* (розм.); *зиркати* (розм.); *позирати* (розм.); *поглипувати* (розм.); *видати* (звичайно із знач. повторюв. дії) (розм.); *лицезріти* (звичайно зблизька) (заст.); *зглядати* (час від часу) (діал.) [8:29, 411]. Це можна представити Табл. 2.

Таблиця 2

Референційні значення українського дієслова “чуттєвої сфери” бачити

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ЗІР	Бачити: 1) мати здатність	1. Дивитися (спрямовувати погляд на когось, щось);

	сприймати зором; 2)сприймати очима, спостерігати; 3) зустрічати кого-небудь; 4) уявляти собі що-небудь; 5) зазнати, пережити.	2. Глядіти <i>розм.</i>; 3. Зирити <i>розм.</i>; 4. Глипати <i>розм.</i>; 5. Наводити оком <i>розм.</i>; 6. Наставлятися <i>розм.</i>; 7. Зріти <i>заст.</i>; 8. Спозирати <i>заст.</i>; 9. Спостерігати за ким, за чим; 10. Вважати, зорити <i>розм.</i>; 11. Назирати <i>розм.</i>; 12. Наглядати <i>розм.</i>; 13. Поглядати, блимати, подивлятися <i>розм.</i>; 14. Зиркати <i>розм.</i>; 15. Позирати <i>розм.</i>; 16. Поглипувати <i>розм.</i>; 17. Зглядати діал.(час від часу); 18. Видивлятися, виглядатися (на себе або пильно); 19. Споглядати (пасивно або уважно); 2. 1) Бачити (сприймати зором), побачити; 2) Зріти <i>заст.</i>; 3) Видіти <i>діал.</i>; 4) Видати <i>розм.</i> (звичайно із знач. повторюв. дії); 5) Лицезріти <i>заст.</i> (звичайно зблизька).

Подальша периферія утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний. Вона також представлена декількома блоками, які певною мірою можна вважати аналогічними найближчій периферії:

1) перший блок стосується суб'єкта мовлення – *бачити на власні очі*, тобто самому спостерігати за ким, зп чим, бути очевидцем чогось [9:19];

2) другий блок вже пов'язаний із суб'єктом мовлення – *бачити наскрізь (кого)*, що означає “добре знати чий-небудь думки, наміри і т. ін.” [9:19];

3) третій блок має антонімічний характер по відношенню до основного лексико-фразеологічного значення – *не бачити в очі (кого, чого)* – зовсім, ніколи не зустрічати кого-, чого-небудь [9:20];

4) четвертий – енантіосемічний за планом змісту – *тільки його (її) і бачили*, що вживається у значенні “зник (зникла) безслідно” [9:19];

5) у п'ятому блоці об'єднуються омонімічні фразеологічні одиниці *не бачити світу (через що, за чим)* відповідно зі значеннями: а) бути дуже зайнятим, б) тяжко страждати, мучитися [9:20];

6) шостий блок утворює фразеологізм *[не] бачити смаленого вовка*, який означає “[не] бачити труднощів у житті”, аналогічний за значенням лексико-семантичним варіантам дієслова *бачити*, що містять заховані семи основного лексичного значення “зазнати, пережити” [9:21];

7) завершує дальню периферію вставне слово *бачиш (бачите, бачте)*, яке вживається при потребі звернути чийсь увагу на що-небудь [9:19].

На граматичному рівні специфікою подальшої периферії є те, що вона представлена фразеологічними одиницями з достатньо прозорою внутрішньою формою. У структурно-семантичному плані це фразеологічні єдності, сполучення та вирази. У такому випадку для розмежування їх за значення важливе місце відводиться їх граматичній характеристиці, тобто специфікація значення відбувається завдяки їх синтагматичній валентності [3:94]. Так, фразеологізм *бачити наскрізь* є одновалентним. Він передбачає актант, що відповідає родовому відмінку іменника (*кого*), наприклад, на відміну від *не бачити в очі (кого, чого)*, який є двовалентним.

Значне семантичне навантаження має заперечна частка *не*, яка у складі фразеологізмів вживається у своєму основному заперечному значенні (*не бачити в очі кого, чого*), завдяки якій фразеологічна одиниця набуває протилежного значення.

В особливу групу нами виділено вставне слово *бачиш*, яке у структурі речення займає ізольовану позицію, яка свідчить про його особливий статус – бути дискурсивним маркером звертання уваги. Таку синтагматичну валентність можна вважати *нульовою*.

Окреме місце в лексичній парадигмі дієслова *бачити* займає його граматичний відповідник за категорією залогу – *бачитися*, який має зовсім інші лексико-семантичні відповідники. Це: 1) зустрічатися, бути разом де-небудь; 2) бути видним, сприйматися зором. До того ж друге значення має два переносних, поєднаних ланцюжковим семантичним зв'язком: 1) ввижатися, поставати в уяві й 2) здаватися [7:115]. Так само, як і основний варіант попереднього дієслова й незалежна форма *бачиться*, яка функціонує як вставне слово, що вживається для вираження невпевненості в чому-небудь: *здається, мабуть*, яке також має стилістично забарвлені варіанти *бачся, бачилось* (заст.) [7:115].

Встановлюючи співвідношення між структурою валентісних відношень аналізованих дієслів та їх референційною основою, що пов'язана з п'ятьма органами чуття *зором, слухом, дотиком, нюхом та смаком*, виявлено, що: найбільш потужні валентісні відношення характерні для дієслів англ. *to see, to hear* / укр. *бачити, чути*, оскільки, як відомо, основний потік інформації людина отримує через зір та слух. У художньому мовленні концепт ЗІР, представлений дієсловами англ. *to see* / укр. *бачити*, має зредуковану **прототипічну структуру**, тобто розмите ядро та обмежену периферію реалізації їхніх значень, порівняно з основними словниковими дефініціями.

В українському художньому мовленні, як і в англійському, переважають дієслова зорової та слухової груп. Для дієслів **зорової сфери** англ. *to see* / укр. *бачити* є характерною сполучуваність із іменниками на позначення персон (англ. ... *had seen Johnny* ... [10:57], ... *see the Bowmans* ... [10:59] / укр. ... *бачити своїх дітей* ... [11:63], ... *бачила таких нужденних і голодних людей* ... [11:252]), конкретних предметів (англ. ... *see the geese* ... [10:43], ... *see the clocks* ... [10:205] / укр. ... *не бачив ні діамантів, ні принцес* ... [12:244], ... *бачила ваші фото* ... [12:30]) та абстрактних понять (англ. ... *had seen the commotion* ... [10:124] / укр. ... *не бачили порожнечі навколо себе* ... [12:84], *бачу несправедливість навколо* ... [12:278]). Оскільки всі дистрибутивні формули складаються з двох елементів, то це обов'язкова

валентність. Дієслова англ. *to watch* / укр. *спостерігати* мають факультативну валентність, оскільки можуть функціонувати без слів-доповнювачів.

Отже, з'ясовано, що валентнісні відношення дієслів *зорової сфери* (концепт ЗІР) в обох мовах є достатньо різноманітними. Актантами аналізованих дієслів є іменники на позначення персон, конкретних предметів та абстрактних понять. Лексико-семантичні варіанти, що становлять дальню периферію, більше розрізняються лексико-граматично, ніж лексико-семантично. Для української мови це переважно ідіоматичні одиниці, для англійської – фразові дієслова.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей валентнісних відношень дієслів у межах концепту ЗІР у контрастивному аспекті в обох мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН, СЛЯ. – 2000. – Т. 59, № 3. – С. 3 – 13. 2. Данилова З. В. Инвариантные значения и основные типы смыслов английских глаголов / В. З. Данилова // Проблемы значения языкового знака. – К. : КГПИИЯ, 1982. – С. 24–28. 3. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М. : Наука, 1968. – 201 с.

ДОВІДНИКИ

4. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary : Complete Text Reproduced Micrographically.* – London : Book Club Associates, 1979. – V. II. – P–Z. – 4116 p. 5. *Словник синонімів англійської мови* / [уклад. : К. Т. Баранцев]. – К. : Радянська школа, 1964. – 516 с. 6. *Англо-русский фразеологический словарь* [в 2-х т.] / [сост. : Александр Владимирович Кунин]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский Язык, 1984. – 942 с. 7. *Словник української мови* : [в 11 т.] / [уклад. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. – 723 с. 8. *Словник синонімів української мови* : [в 2 т.] / [уклад. : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 2001. – 1030 с. 9. *Фразеологічний словник української мови* / [уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк]. – [2-е вид.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 980 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. *Fraser Ch. M. Kinvara Summer : [fiction]* / Christine Marion Fraser. – London : Coronet Books Hodder & Stoughton, 2001. – 407 p. 11. *Гедеон Р. Сюзанна* : [роман] / Роксана Гедеон. – К. : Джерела М, 2003. – 320 с. 12. *Ярош В. Діамант бразильської принцеси* [роман] / Вікторія Ярош. – К. : Джерела М, 2004. – 320 с.

ОХРИМЕНКО В. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДАЛЬНОГО
ІНКОРПОРОВАНОГО МАРКЕРА КАУЗАЛЬНОСТІ
EFFETTIVAMENTE
(на матеріалі італійської мови)**

У статті розглянуто функціональні характеристики модального інкорпорованого маркера каузальності *effettivamente* в італійській мові, що виражає суб'єктивно-оцінне модальне значення функціонально-семантичного поля категоричної достовірності.

Ключові слова: модальність, модальне значення, інкорпорований модальний маркер, суб'єктивна оцінність.

В статье рассмотрены функциональные характеристики модального инкорпорированного маркера каузальности *effettivamente* в итальянском языке, который выражает субъективно-оценочное модальное значение функционально-семантического поля категорической достоверности.

Ключевые слова: модальность, модальное значение, инкорпорированный модальный маркер, субъективная оценочность.

The article focuses on functional characteristics of incorporated modal marker of causation *effettivamente* in Italian that expresses modal meaning of subjective-axiological modality being part of functional-semantic field of categorical trustworthiness.

Key words: modality, modal meaning, incorporated modal marker, subjective axiology.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного дослідження категорії модальності у сучасній лінгвістиці, що носить поліпарадигмальний характер, зокрема у лінгвістиці тексту.

Метою статті є визначення функціональних характеристик висловлень з модальним інкорпорованим маркером каузальності *effettivamente*, що реалізує суб'єктивно-оцінне модальне значення ФСП категоричної достовірності.

Об'єкт дослідження становлять трансфрастичні зв'язки висловлень з інкорпорованим модальним маркером каузальності *effettivamente*.

Предметом дослідження є висловлення з модальним інкорпорованим маркером каузальності *effettivamente*.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спробі дослідження трансфрастичних зв'язків висловлення з певною

модальною формою в аспекті визначення модальності через модус (у межах авторської концепції).

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Уперше варіативність модальних засобів з ядерно-периферійної точки зору було розглянуто у концепції функціонально-семантичного поля О. В. Бондарко [1], логіко-філософським підґрунтям якої є класифікація суджень з погляду достовірності у модальності формальної логіки [2]. Проте у зазначеній концепції аналіз модальної форми здійснювався на рівні висловлення. Модальність як категорія дискурсної лінгвістики ще не була об'єктом дослідження. Важливим у цьому відношенні є один з принципів семіологічної граматики Ю. С. Степанова про те, що модальність не є не об'єктивною, ні суб'єктивною, а об'єктивно-відносною та суб'єктивно-відносною [3].

Логіко-філософським підґрунтям нашої концепції є синтез 2 підходів: онтологічної модальності формальної логіки та гносеологічної модальності формальної логіки. У нашій концепції ми визначаємо категорію модальності як багаторівневу структуру: модальне функціонально-семантичне поле (ФСП) – модальне значення – модальна форма – варіант модальної форми. Зокрема, ФСП категоричної достовірності структурується сукупністю модальних значень, організованих за континуумним принципом: об'єктивно-відносне, суб'єктивно-відносне, суб'єктивно-референційне, суб'єктивно-оцінне, кванторне. Найчастотнішими мовними засобами вираження суб'єктивно-оцінного модального значення ФСП категоричної достовірності в італійській мові є модальні прислівники *effettivamente* та *in effetti*, що функціонують переважно у якості парентетичних модусів. У даній статті ми обмежимося розглядом функціональних особливостей інкорпорованого модального маркера *effettivamente* шляхом зіставлення параметрів кореферентної дійсності ситуації, вербалізованих у текстовому кореляті – мікротексті функціонування даної модальної форми. Ці функціональні особливості і визначатимуть варіант модальної форми – останню ланку чотирирівневої структури категорії модальності.

Effettivamente ми відносимо до класу інкорпорованих модальних маркерів за основним критерієм більш тісного зв'язку з висловленням, ніж з НФС: він інкорпорується, вбудовується у структуру висловлення, і на відміну від модального оператора *in effetti*, не впливає на

формування реляцій між текстовими блоками. Семантика італійського модального прислівника *effettivamente* є пов'язаною з прикметником *effettivo*, основними значеннями якого є: 1) справжній, реальний, фактичний; 2) дієвий, ефективний [4:349]. Можна припустити, що смислові відтінки справжності, фактичності, результативності, що складають семантико-когнітивну структуру *effettivamente*, відображаються у мікротексті функціонування модального маркера. Розглянемо зв'язок модальної форми *effettivamente*, що імплікує смислові відношення каузальності, з параметрами мікротексту її функціонування.

1. Модальний інкорпорований маркер каузальності *effettivamente* у складі моделі рефлексивізації перцептивності й аксіологічності. Параметри кореферентної ситуації визначаються у такий спосіб: зв'язок ситуації *hic et nunc* з первинною перцептивною ситуацією в аспекті переоцінки сенсорних даних; зв'язок моносуб'єктності з полісуб'єктністю; релевантна виділеність та оцінка перцепції; тенденція до розгляду перцепції у ракурсі подієвості; зв'язок з рефлексією та аксіологією. Розглянемо приклад.

“Sull'isola ho mangiato di tutto perché la sensazione di fame è talmente forte che ti leva anche il disgusto e mi avventavo sul cibo. Mi sono cibata di tutto quello che arrivava dal mare come pompelmi e papaie merce, peperoncini, platano verde ancora acerbo, lumaconi, granchi e pesci crudi. In una prova ho mangiato anche il serpente e quello sì, effettivamente, mi faceva un po' schifo ma ripeto si mangiava di tutto ...” [Chi N8 / 02.2004, p.109].

Даний текстовий фрагмент є уривком з інтерв'ю з Джадою де Бланк, фіналісткою шоу “Острів знаменитостей”, яка розповідає про свої випробовування під час участі в проекті. Мікротекст містить інформацію про найважче з випробовувань: під час проживання учасники мали власноруч добувати собі їжу. *Власне перцепція*, що мала місце у певний момент минулого, відтворюється у *ракурсі подієвості* (що саме відбувалось з учасницею); розповідь Джади містить висловлення з підрядним причини (*perché la sensazione di fame è talmente forte*) та підрядним безособовим (*che ti leva anche il disgusto*). У модальному висловленні маркер каузальності *effettivamente* з'єднує текстові сегменти з інформацією про сенсорну реакцію на стимул, контаміновану оцінкою: коли учасниці шоу довелося з'їсти змію, це

викликало у неї відразу. При цьому сенсорна оцінка приписується об'єкту за принципом релевантної виділеності: тому з “делікатесів” (гнилих фруктів, сирої риби, крабів), що викликало найбільшу відразу. Модальному висловленню з *effettivamente* йому можна надати статус відносної автосемантиї: за принципом релевантної виділеності це висловлення є найбільш конкретним. Проте смислова повнота даного висловлення реалізується лише у сукупності висловлень НФС.

Отже, **параметрами текстового кореляту** даної моделі є: виділення у мікротексті зон генералізації та специфікації; контамінація перцептивного, рефлексивного та аксіологічного модусів у мікротексті з домінуванням аксіологічного; *перцептивні текстові сегменти* на позначення індивідуальної реакції на сенсорний стимул; *рефлексивні текстові сегменти* на позначення фрагменту дійсності, що сприймається сенсорно, в аспекті подієвості (домінування подієвих, а не буттєвих речень); *аксіологічні текстові сегменти* на позначення індивідуальної / узагальненої оцінки реакції на сенсорний стимул; частотність вживання узагальнено-особових речень; частотність вживання каузальних конекторів (*perché*) як маркерів внутрішньофразового / трансфрастичного з'єднання; набуття модальним висловленням з *effettivamente* статусу відносної автосемантиї за принципом релевантної виділеності через реалізацію першого члена бінарної опозиції “конкретність vs абстрактність”; *effettivamente* як маркер сенсорної реакції на стимул, контамінованої суб'єктивною оцінкою.

Слід підкреслити різний характер перцептивності у параметрах мікротексту функціонування різних модальних інкорпорованих маркерів, що особливо простежується на прикладі маркера нейтралізації *naturalmente* та маркера каузальності *effettivamente*. Для *naturalmente* прототипним є перцептивний контекст, що відображається у частотності функціонування у мікротексті перцептивних ЛО на позначення сенсорного сприйняття *hic et nunc*, темпоральних / локативних маркерів – актуалізаторів комунікативної ситуації, які часто виступають у якості конекторів трансфрастичного / внутрішньофразового зв'язку, домінування буттєвих речень, тенденції до відсутності вживання ЛО семантики цілеспрямованого руху, подієвості: дії, що вербалізуються, зазвичай є випадковими і незапланованими. Це пояснюється з пасивністю когнітивного процесу

перцепції, пов'язаного передусім з операцією розпізнавання об'єктів та їх зіставлення з ментальними репрезентаціями [5]. Параметри мікротексту функціонування *effettivamente* мають інші закономірності. Для *effettivamente* прототипним є рефлексивний та аксіологічний контекст, а перцептивний – максимальним відхиленням від прототипу, що пояснює контамінацію перцептивного модусу в мікротексті рефлексивним та аксіологічним. Функціональними характеристиками мікротексту з *effettivamente* є експланаторність та аксіологічність, що відображаються у різкому зниженні питомої ваги / зникненні темпоральних / локативних маркерів як актуалізаційних засобів безпосередньої комунікації, зростанні питомої ваги ЛО семантики подієвості (розглядається не власне сенсорне реагування, а сенсорне реагування в аспекті подієвості та оцінності). Високочастотними є узагальнено-особові речення. Засобами міжфразового зв'язку виступають зазвичай каузальні конектори.

Вище нами було розглянуто приклад, що ілюструє модель рефлексивізації перцептивності й аксіологічності з домінуванням сенсорного компоненту. Розглянемо приклад, що ілюструє дану модель з домінуванням рефлексивного компоненту. Особливістю кореферентної дійсності ситуації є *переоцінка емпіричних даних під впливом зовнішніх чинників*. При цьому переоцінка та переусвідомлення перцептивних даних викликає зазвичай емоційну реакцію здивування. Переоцінці підлягає такий параметр модалізації КС, як оцінка якісних, абстрактних характеристик суб'єкта / об'єкта. Наприклад:

(1) – *Eh, molto bello... Mica voglio dire che sia brutto, no! Così così... Poi è vecchio.*

– *Vecchio!*

– *E come, non è vecchio? Sai quanti anni tiene? – (contò sulle dita), – trentacinque finiti, è entrato nei trentasei. Tiene già le rughe, i capelli bianchi...*

(2) *Ciò lo avevo notato anch'io; ma pure, non avevo ancora pensato che mio padre, effettivamente, era giunto ormai alla vecchiaia! [6:356].*

У наведеному прикладі перша частина текстового блоку містить діалог Артура та його молодшої мачухи Нунціати, яка говорить, що її чоловік (батько Артура) – старий. У відповідь на репліку-здивування Артура (– *Vecchio!*) слідує аргументація на підтвердження власної точки зору, що є поєднанням фактологічної інформації (*Sai quanti anni*

tiene? ... trentacinque finiti – Знаєш, скільки йому років? Йому виповнилось 35) та сенсорної інформації (*Tiene già le rughe, i capelli bianchi* – у нього вже є зморшки та сиве волосся). Зміст другої частини текстового блоку: під впливом слів Нунціати Артур переоцінює власну перцепцію, що мала місце в минулому. Ауторефлексивна репліка Артура містить інформацію про те, що він теж помічав зміни у зовнішності батька (*Ciò lo avevo notato anch'io*), проте сенсорна інформація не усвідомлювалась ним до цього моменту (*ma pure, non avevo ancora pensato che mio padre, effettivamente, era giunto ormai alla vecchiaia!*). Модальне висловлення з *effettivamente* містить заперечний експліцитний епістемічний модус та темпоральні маркери прецедентності (*ancora*) та “точки відліку” у момент мовлення (*ormai*), і вказує на подвійний епістемічний стан мовця: неусвідомлення тоді та усвідомлення у момент мовлення. Модальний маркер каузальності *effettivamente* є показником переоцінки сенсорної інформації і задає категорію *ретроспекції*, відсилаючи до попередньої частини мікротексту, у якій міститься підґрунтя переоцінки.

Як засвідчив проаналізований масив прикладів, основними особливостями мікротексту функціонування *effettivamente* у складі моделі рефлексивізації перцептивності й аксіологічності є: – *effettivamente* у якості маркера переоцінки / переосмислення сенсорної інформації; – формування висловленням з *effettivamente* категорії ретроспекції: відсилання до сенсорної інформації, що підлягає переоцінці; – частотність вживання у модальному висловленні з *effettivamente* заперечного експліцитного епістемічного модусу та маркерів часової різноплановості “тоді – тепер”; – статус відносної автосемантиї висловлення з *effettivamente* через релевантну виділеність та зростання смислової щільності.

2. Модальний інкорпорований маркер каузальності *effettivamente* у складі моделі рефлексивізації аксіологічності. Параметрами кореферентної дійсності ситуації є: узагальнена ситуативність; відносна позачасовість; ціннісний стереотип як узагальнений референт оцінки; зв'язок з загальними аксіологічними нормами; тенденція до зведення загальної оцінки до негативної валоритивної площини. Проілюструємо прикладом.

(1) “... *La maggior parte delle persone sono svantaggiate, e quindi mettere una persona avvantaggiata in uno stato di crisi è il massimo del*

godimento". E' anche il massimo per chi produce i programmi che realizzano grandi ascolti. "Ma il mio giudizio personale su questi programmi non è positivo. (2) Ci sono troppe provocazioni visive come nei film d'orrore che effettivamente catturano l'attenzione dello spettatore" [7:113].

Текстовий фрагмент є уривком інтерв'ю з психологом, що висловлює власну точку зору стосовно реаліті-шоу і пояснює інтерес широкого кола глядачів до передач подібного типу. Мікротекст, у межах якого виокремлюється зона генералізації та специфікації, є серією узагальнено-особових речень, функцією яких є розкриття механізму сформованого ціннісного стереотипу, що зводиться до негативної валоритивної площини. Модальне висловлення з *effettivamente* набуває статусу автосемантиї за принципом релевантної виділеності, оскільки водить найбільш конкретну інформацію в мікротексті, з'єднуючи інформацію про сенсорний стимул, що контамінується негативною оцінкою, та реакцію (*troppe provocazioni visive come nei film d'orrore* → *effettivamente* → *catturano l'attenzione dello spettatore*). Відмітимо, що у першому висловленні підрядне причини приєднується не причиновим, а наслідковим сполучником (*quindi*), що є відображенням такого параметру кореферентної ситуації, як узагальненість (порівняємо: у текстовому кореляті попередньої моделі підрядні причини вводяться переважно причиновими сполучниками типу *perché*).

Отже, **параметрами текстового кореляту** даної моделі є: виділення у мікротексті зон генералізації та специфікації; контамінація рефлексивного та аксіологічного модусів у мікротексті; *перцептивні текстові сегменти* на позначення загальної реакції на сенсорний стимул; *рефлексивні текстові сегменти* на позначення фрагменту дійсності, що сприймається сенсорно, пов'язаного з ціннісними стереотипами; *аксіологічні текстові сегменти* на позначення оцінки сенсорного реагування, що впливає на формування (хибного) ціннісного стереотипу; вживання у якості конекторів міжфразового зв'язку: – наслідкових сполучників: *quindi, perciò* (а не причинових, на відміну від попередньої моделі), що корелює з вищим ступенем абстракції, – диз'юнктивних сполучників *ma, però*, що корелюють з уведенням інформації стосовно розкриття механізму хибних оцінних стереотипів; вживання узагальнено-особових (буттєво-оцінних) речень; набуття модальним висловленням з *effettivamente* статусу відносної

автосемантії, що знаходиться у зоні специфікації; *effettivamente* як маркер сенсорної реакції на стимул, що пов'язується з розкриттям механізму (хибного) ціннісного стереотипу.

Висновки. Модальний інкорпорований маркер каузальності *effettivamente*, що виражає суб'єктивно-оцінне модальне значення ФСП категоричної достовірності, має такі варіанти модального значення: 1) маркер сенсорної реакції на стимул, контамінованої суб'єктивною оцінкою; 2) маркер переоцінки / переосмислення сенсорної інформації; 3) маркер сенсорної реакції на стимул, що пов'язується з розкриттям механізму (хибного) ціннісного стереотипу. Аналіз фактологічного матеріалу дозволяє стверджувати, що семантика модальної форми *effettivamente* імплікує певні закономірності параметрів мікротексту і дозволяє спрогнозувати основний напрям типізації умов смислотворення.

У порівнянні з іншими модальними інкорпорованими маркерами, такими як *naturalmente*, *evidentemente*, *davvero*, *proprio*, маркер каузальності *effettivamente* характеризується ускладненням семантико-когнітивної структури, оскільки містить бінарну структуру сем: “дійсність” + “каузальність”. Кореферентна дійсності ситуація, що знаходиться в основі мікротексту функціонування модального маркера *effettivamente*, пов'язана з рефлексією та аксіологією, що пояснює закріплення даної модальної форми переважно за соціально-аксіологічною сферою комунікації, зокрема, з такими її аспектами, як оцінка ефективності / доцільності або переоцінка певного явища. Параметри текстового кореляту пояснюються з сутністю оцінності як когнітивного феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность : [коллективная монография : в 6 т.] / отв. ред. Александр Владимирович Бондарко / Беляева Е. И., Корди Н. Н., Цейтлин С. Н. и др.]. – Л. : Наука, 1990. 2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Симферополь, 1998. 3. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения : [монография] / Юрий Сергеевич Степанов. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 1981. – 360 с. 4. Зорько Г. Ф. Новый большой итальянско-русский словарь / Г. Ф. Зорько. – [2-е изд.]. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 1230 с. 5. Neisser U. Multiple systems: A new approach to cognitive theory / U. Neisser // Cognition. – 1994. – Vol. 6, № 3. – P. 225–241.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Morante E. L'isola di Arturo / E. Marante. – Torino : Einaudi, 1957. – 379 p. 7. Chi № 8, 02. 2004.

ПОПОВА Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ЕЛЕМЕНТИ АНТРОПОЛОГІЧНОСПРЯМОВАНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджуються семантико-прагматичні функції фразеологічних одиниць у іспаномовному антропологічноспрямованому дискурсі, визначаються особливості їх використання та чинники, що впливають на варіативність їхньої структури задля розширення асоціативного поля адресата.

Ключові слова: дискурс, фразеологічні одиниці, прагматичні цілі, асоціативне поле.

В статье исследуются семантико-прагматические функции фразеологических единиц в испаноязычном антропологичнонаправленном дискурсе, определяются особенности их использования и факторы, которые влияют на вариативность их структуры для расширения ассоциативного поля адресата.

Ключевые слова: дискурс, фразеологические единицы, прагматические цели, ассоциативное поле.

The article deals with studying of semantic and pragmatic functions of idioms in the Spanish anthropologically orientated discourse. Use peculiarities and factors that influence on idiom structure variation to increase addressee's associative field are analyzed.

Key words: discourse, idioms, pragmatic aims, associative field.

Актуальність дослідження фразеологічних одиниць зумовлюється появою якісно нових напрямків вивчення мовних явищ, таких як лінгвістика дискурсу, прагматика, когнітологія. Погляд на мовні одиниці з їхнього кута зору дає можливість не лише по новому інтерпретувати їхні функції, але й визначити роль, яку відіграють ті чи інші мовні явища в породженні, розумінні та сприйнятті мовлення, що відображає концепти, наявні в свідомості носіїв мови. Адже, саме завдяки концептуальним полям з'являються певні асоціації у адресата, і розуміючи їх взаємозв'язок з мовними одиницями, зокрема фразеологізмами, можна здійснювати ефективний вплив на масову свідомість.

Метою дослідження є визначення прагматичних функцій фразеологічних одиниць у іспаномовному дискурсі антропоцентричного спрямування, для якого образність не є першочерговим завданням.

Новизна дослідження полягає в комплексному прагматичному аналізі фразеологізмів, визначенні їх першочергових завдань у

дискурсі та їх можливостей здійснювати прямий чи опосередкований вплив на свідомість колективного адресата.

Об'єктом дослідження є сучасний іспаномовний дискурс суспільно-політичної тематики, спрямований на широку аудиторію.

Предметом дослідження є прагматичні особливості фразеологізмів, які набувають у даному типі дискурсу невластивих їм функцій.

У наш час завдяки поширенню електронних і друкованих ЗМІ практично зникли межі вживання літературної мови, що призвело до демократизації її норм, широкого залучення елементів і моделей розмовного мовлення в різні типи дискурсів, особливо тих, що спрямовані до широкого загалу.

Дослідженню проблем породження, функціонування та сприйняття дискурсу присвячено чималу кількість наукових праць таких відомих лінгвістів, як Н. Арутюнова, А. Белова, А. Вежбицька, В. Дем'янков, Ю. Караулов, М. Попович, Г. Почепцов, В. Телія та ін. У роботах молодих вчених детально розробляються окремих типи дискурсу: публіцистичний (І. Соболева), судовий (Т. Скуратовська), законодавчий (М. Власенко), авторитарний (П. Крючкова), екологічний (І. Розмаріца), художній (О. Островська) тощо.

Розвиток новітніх технологій – телебачення, радіомовлення, всесвітньої мережі Інтернет, друкованих видань – посилює взаємовплив учасників мовної комунікації й зумовлює еволюцію дискурсу в напрямку діалогічності та експресивності, що вимагає застосування різноманітних експресивних засобів, чільне місце серед яких посідають фразеологічні одиниці, оскільки вони сприяють досягненню невимушеності стосунків між адресантом і адресатом і, тим самим, сприяють досягненню прагматичних цілей. Завдяки своїй складній та багатовимірній структурі фразеологізми водночас можуть функціонувати як одиниці усного обміну думок і як засоби загальної організації інформативно насиченого спілкування. Окрім того, їх вибір може зумовлюватися їхньою “здатністю нести модальні сигнали – модуси раціональної або емоційної оцінки, що не виражена в явній формі, проте упізнається за додатковими значеннями, що реалізуються у висловлюванні” [1:356].

Будучи компонентами соціально-комунікативної системи мови, фразеологізми мають особливу соціальну маркованість. “Їхня

внутрішня форма містить відбиток найбільш несподіваних явищ та ситуацій життя носіїв мови – їхню мудрість, культурні традиції, обряди, фрагменти побуту, народні перекази, а також широкий діапазон інформації прагматичного характеру, тобто це є внутрішнє життя мови” [2:66].

Використання мовцями таких сталих сполучень в іспаномовному дискурсі антропоцентричного спрямування дає можливість не лише економити мовленнєві зусилля, інформативно насичуючи при цьому висловлювання, а й робити його емоційнішим, звертатися до загальновідомих і загальноприйнятих істин, самобутніх національних традицій, історичних моментів тощо [3:180]. Використання фразеологічних одиниць дає можливість адресату глибше зрозуміти висловлювання, ставлення до нього мовця, його прагматичний намір. Це не стільки вплив на раціональне чи логічне мислення, скільки на емоційно-образне з метою викликати довіру.

У науковій літературі фразеологізм найчастіше визначається як стійкий зворот мови, наділений цілісним часом, частково-цілісним значенням, що вступає в смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, має постійний, за традицією відтворений у мовленні компонентний склад [4:5].

З одного боку, фразеологічні одиниці характеризуються усіма основними властивостями, притаманними одиницям мови, а з іншого – відрізняються від них тільки їм властивими ознаками. Вступаючи в системні відношення з іншими одиницями мови, одне або всі слова фразеологічної одиниці можуть втрачати своє лексичне значення.

В іспаномовному дискурсі антропоцентричного спрямування фразеологізми використовуються як з комунікативною, так і з прагматичною метою. Використання фразеологізмів дає мовцю можливість економії мовних зусиль та, водночас, надання інформативності й експресивності висловлюванню, висловлення ідеї без додаткових пояснень чи використання додаткових мовних засобів.

Todas las medidas de saneamiento económico que nosotros adoptamos van destinadas al trabajo (Zapatero, 3.03.2007).

Estoy orgulloso de haber llevado a cabo el papel que me correspondió y que era para mí, al mismo tiempo, un honroso deber personal e histórico (el Rey Juan Carlos I, 25.10.2007). – “Виконати, здійснити, привести в життя, привести до здійснення”;

Прагматичними міркуваннями адресанта, завдяки яким він використовує фразеологічні одиниці, є надання дискурсу більшої експресивності та діалогічності, оскільки відома адресату форма відразу викликає в його свідомості закріплені за нею емоційні відтінки.

El Consejo de Ministros daba luz verde a la fusión del BBV con Argentaria (Zapatero, 6.03.2008).

En sus manos, la libertad es inmolada en el altar de la sinrazón y la intolerancia (el Rey Juan Carlos I, 25.10.2009).

Фразеологізми слугують у дискурсі засобами вираження емоцій адресанта, оскільки виразно передають його внутрішній стан.

Yo estoy muy orgulloso de decir sin tirar ningún papel al suelo que con esta reforma fiscal habrá diez millones de personas que no presenten declaración sobre la renta (Aznar, 3.03.2000).

Si así fuera, estaríamos atando de pies y manos a nuestra democracia (Arenas, 23.05.2002).

...han adoptado otras iniciativas que facilitarán las tareas para hacer frente con eficacia a las organizaciones terroristas (Zapatero, 15.07.2009).

Можливості формування експресивно-емоційної конотації в сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексики. До того ж, стилістичне використання фразеологічних одиниць – це творчий процес. Тож найчастіше мовці використовують фразеологізми, що можуть зазнавати структурно-семантичних перетворень, відповідаючи при цьому потребам адресанта. Вони вдаються до цілеспрямованої заміни форми, структури фразеологічної одиниці (індивідуальна авторська фраза), трансформації сполучуваності, семантики. Такі змінені фразеологізми не суперечать мовній нормі, а швидше відображають мовний розвиток.

Y nosotros, cuatro años después, podemos razonablemente presentarnos con un zurrón, con una mochila, de hechos a nuestras espaldas, que son el bienestar de millones de españoles (Aznar,

28.02.2000). – Позаду, раніше, за (часове значення). Інше значення цього фразеологізму “за спиною, таємно, без відома”.

Lo importante, señorías, en esta legislatura es que nos acercamos a un nuevo escenario de política presupuestaria, en el que es posible, está al alcance de nuestra mano, satisfacer las necesidades de los españoles de hoy (Rato, 25.10.2004). – Мовець використовує займенник *nuestra* з метою віднесення себе до аудиторії та зближення з нею.

Hoy nuestro gobierno tiene en marcha un proyecto de Ley de Calidad de la Enseñanza (Arenas, 21.04.2008). – Традиційне дієслово *poner* замінено на *tener*, при цьому змінюється часове відношення в розгортанні дії: вона не починається, а вже знаходиться в процесі розвитку.

В іспаномовному дискурсі антропоцентричного спрямування спостерігаються заміни якогось із елементів існуючого фразеологізму з метою створення експресії, при цьому змінюється його значення, він пристосовується адресантом до ситуації. За всієї семантичної самодостатності мовних фразеологізмів, вони можуть нарощувати або інтенсифікувати свою експресивність чи інформативність у процесі комунікації. Заміна чи додавання лексичних компонентів дозволяє надати актуалізованій одиниці необхідного значення.

España no es Europa en la capacitación y formación de nuestros recursos humanos, y ahí están encima de la mesa la Ley de Reforma Universitaria, la Ley de Calidad de la enseñanza y la Ley de Formación Profesional (Arenas, 23.04.2002).

...estamos muy enfadados con Juan Carlos Vera porque no nos tenía preparado seis chalecos que nos dejarían en la mesa (Arenas, 21.11.2007).

Incluso en estos últimos Presupuestos el Partido Popular mantuvo plena vigencia de sus acuerdos al que tanto se le llena la boca con eso del respeto a la palabra dada, votó en contra de los Presupuestos (Zapatero, 4.03.2008). – У фразеологічних словниках зафіксовано фразеологізм *se llena la boca con* + іменник. Додавання компонентів до фразеологічної одиниці має за мету надання висловлюванню більшої експресивності, вираження власного ставлення до того, про що говориться.

Схрещення в одному виразі двох фразеологічних одиниць допомагає мовцю поглибити та раціоналізувати виклад інформації.

... *para que el proceso de la transición llegara a buen puerto* (el Rey Juan Carlos I, 25.10.2008). – Мовець поєднує фразеологізм *llegar/arribar a puerto seguro* “уцілити, уникнути загрози” з фразеологізмом *buen puerto* “вдале закінчення”, що призводить до поєднання значень обох фразеологічних одиниць: не лише уникнути загрози, але і вдало завершитися (авторська заміна).

Важливим є зв’язок фразеологічних одиниць з контекстом, оскільки від цього багато в чому залежить її сприйняття та розуміння адресатом. Можливість суб’єктивної граматичної й лексичної сполучуваності фразеологізму робить його використання в дискурсі емоційно-експресивнішим, “надаючи індивідуальності стилю мовця й зберігаючи накопичувальний потенціал фразеологічної одиниці” [5:105]. Ось чому одиниці з факультативним оточенням, можливостями варіювання та зміни порядку компонентів є популярнішими в досліджуваному типі дискурсу, ніж ті, що мають обов’язкове оточення й сталий порядок слів.

Eso no vale ni de broma para gobernar España; ni de broma (Rejoy, 25.02.2009). – Існуючий фразеологізм *no le vale ni la paz ni la calidad = ni la paz ni la calidad le salva* “тут вже ніщо не допоможе” зазнає певних змін, які автор може внести завдяки існуванню контексту.

Окрім фразеологічних одиниць, один або кілька компонентів яких втрачають своє первісне значення, іспаномовний антропологічноспрямований дискурс рясніє сталими сполученнями слів, компоненти яких не втрачають своє лексичне значення. Такі сталі вислови – “групи слів, які у своєму незмінному складі дуже часто використовують мовці, журналісти, диктори телебачення, політики тощо” [6:59], є невід’ємним елементом суспільно-політичної термінології, що займає чинне місце в дискурсі, спрямованому до широких верств населення.

Reitero aquí que nuestro objetivo es la derrota del terrorismo a través de la aplicación de la ley, del aislamiento social y de la cooperación internacional; y no sólo de la banda terrorista, sino también de aquellas organizaciones que le prestan apoyo y le sirven como instrumento en el ámbito político, cultural, social o económico (Zapatero, 13.09.2009).

Такі сталі вислови використовуються в дискурсі з метою точної передачі інформації широкому загалу, а також влучної та ефективної побудови висловлювання, оскільки вони уже є укоріненими в свідомості реципієнтів та не вимагають додаткових розумових і мовленнєвих зусиль мовця.

Оскільки суспільно-політична термінологія відзначається широтою сфери вживання, такі усталені вислови можна поділити на кілька тематичних груп, які співвідносяться з відповідними ділянками об'єктивної дійсності:

- міжнародні відносини: *inmiscuirse en los asuntos internos, fortalecer su prestigio, foco de tensión, zona de inestabilidad*;
- політика: *dialogo social, establecer las relaciones, poner el fundamento de, logros de la política interior; estar dispuesto al dialogo; jugar un papel decisivo; lograr importantes acuerdos*;
- критика політичного курсу у певних країнах: *inmiscuirse en los asuntos internos; contraposiciones peligrosas; enfocar con cierto recelo*;
- законодавство: *base legislativa, división de las funciones, ramas del poder; jurisdicción civil, medidas legislativas*.
- економіка: *sociedad de bienestar, el mercado global, renovar el sistema financiero, presupuesto desequilibrado, el mercado negro; poner el fundamento de la colaboración*;
- процеси суспільного оновлення: *sociedad humana; lograr un considerable progreso; construcción de relaciones con la comunidad internacional; nuevas realidades; abertura económica*;
- соціальні проблеми: *protección social, el pleno empleo, medidas de apoyo*;
- екологія: *medios de guerra bacteriológicos, arma atómica; tomar las medidas necesarias, protección del medio ambiente*.

Значну частину таких мовних формул становлять багаточисельні номінації з історико-культурними та політичними компонентами:

El Pacto de Estella, en mi opinión, pudo ser, en su momento, sólo un grave error (Zapatero, 04.03.2009).

La labor de las Organizaciones No Gubernamentales en Colombia es un ejemplo constante y cotidiano de la solidaridad de los españoles con el pueblo colombiano en pro del desarrollo (el Rey, 28.11.2009).

Висновки та подальші перспективи дослідження. Отже, в іспаномовному дискурсі антропоцентричного спрямування фразеологічні одиниці підпорядковуються його основним естетичним, комунікативним та впливовим завданням. Їхні функції в досліджуваному типі дискурсу зумовлюються двома основними чинниками: лінгвістичними властивостями самої одиниці й запрограмованою мовцем ситуацією. Адресант, вводячи фразеологізм у контекст і реалізуючи його синтаксичні та граматичні зв'язки, а також семантико-стилістичні властивості, тим самим робить свою думку закінченою й глибинною, значно підвищує ступінь експресивності, а тому – і довірливості дискурсу. Він розширює його асоціативне поле й поглиблює інтерпретаційні можливості адресата завдяки наявності в усіх членів суспільства спільного етнокультурного коду. Подальші дослідження в сфері іспаномовного дискурсу антропоцентричного спрямування варто присвятити аналізу потенційно-множинних оцінних інтерпретацій його головних концептів, які мовець закладає в дискурс, використовуючи експресивно й інформативно насичені фразеологічні одиниці, що співвідносяться з ментальними концептами широкого кола людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Скрыпник И. Ю.* Оценочный компонент в семантике соматических фразеологизмов со значением интерперсональных отношений / Ирина Юрьевна Скрыпник // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород, 2008. – Вип. 6. – С. 356–360.
2. *Зернова Л. Г.* Лінгвокраїнознавча семантизація фразеологічних одиниць іспанської мови / Любов Георгіївна Зернова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1999. – Вип. 1. – С. 65–69.
3. *Підпригора Ю. Г.* Відбиття особливостей іспанського менталітету у вживанні дієслівних перифрастичних конструкцій / Юлія Георгіївна Підпригора // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Видав. Дім Дмитро Бураго, 2001. – № 5. – С. 179–182.
4. *Щербачук Л. Ф.* Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Лідія Федорівна Щербачук ; Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
5. *Григораш А. М.* Фразеология и стиль / Антонина Михайловна Григораш. – К. : Вища школа, 1991. – 136 с.
6. *Телия В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Язык русской культуры. – 1996. – 284 с.

ЯНУШ О. Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС І МОВНА СИТУАЦІЯ У ЛІНГВАЛЬНОМУ ПОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання стосунків між мовною ситуацією, мовною політикою і мовною ідеологією на тлі політичного дискурсу у білінгвістичному просторі України. Приділяється увага статусу мови у державі й поняттю ідентичності особистості у суспільстві

Ключові слова: політичний дискурс, мовна ситуація, мовна політика, мовна ідеологія, ідентичність, ідентифікація, двомовність, статус мови, етнос.

В статье рассматриваются вопросы соотношения языковой ситуации, языковой политики и языковой идеологии в сфере политического дискурса в билингвистическом пространстве Украины. Внимание уделяется статусу языка и понятию идентичности личности в обществе

Ключевые слова: политический дискурс, языковая ситуация, языковая политика, языковая идеология, идентичность, идентификация, двуязычие, статус языка, этнос

In the article the questions of language situation, language policy and language ideology relativity in the sphere of political discourse on the bilingual space of Ukraine are under consideration. Attention is paid to the status of the language and to the concept of identity of personality in the society

Key words: political discourse, language situation, language policy, language ideology, identity, identification, bilingualism, language, ethnos.

Проблема вибору мови спілкування в сучасній Україні, на території якої активно функціонує як мінімум дві мови (українська і російська), надзвичайно **актуальним** є дослідження і характеристика політичного дискурсу на фоні мовної політики, що здійснюється у країні. У будь-якій країні сучасного світу мовна ситуація є досить неоднорідною і складною. Тому постає чимало актуальних питань пов'язаних з етносом і статусом мови, якою користується той чи інший народ, який проживає сьогодні на території України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що таке лінгвальне явище, як політичний дискурс, який є **предметом** вивчення прагмалінгвістики, соціолінгвістики та когнітивної лінгвістики, досліджується під кутом функціонування в умовах українсько-російського білінгвізму. І мовна ситуація, у якій функціонують ці дві мови є досить неординарною.

Надзвичайно рідко мовна ситуація може бути монолінгвістичною, тобто коли на території однієї держави функціонує одна мова, враховуючи діалектизми і говірки, якою користуються 100 % населення. Серед сучасних розвинених країн Європи прикладом моно лінгвістичної

країни можуть бути лише Ісландія, де ісландською говорять 99 % населення і Угорщина, у якій 99 % населення користуються угорською мовою. Отже, здебільшого мовна ситуація є полілінгвістичною у переважній більшості країн сьогодення. Ідеал монолінгвізму може породжувати дискримінацію малих соціальних груп, оскільки мовна політика національних урядів звужує суспільні функції регіональних, іммігрантських чи місцевих мов. Інструменти такої мовної політики: “планування статусу” (це означає єдину мову в освіті, засобах масової інформації, політичній комунікації) і “планування корпусу” (модернізація і стандартизація офіційної мови через систематизацію її фонетичних, семантичних і граматичних аспектів).

Мовна ситуація – одне з основних понять соціолінгвістики. Мовну ситуацію ілюструє реальне використання мови (мов) у суспільстві. Воно залежить від здійснюваної в державі мовної політики, державного планування у книгодрукуванні, від наповнення інформаційного, простору, мовного виховання громадян тощо. Аналітичний підхід до висвітлення мовної ситуації пов'язаний із з'ясуванням її причин та стану [9].

Мовна ситуація – властивий суспільству спосіб забезпечення комунікативних потреб за допомогою взаємодії форм однієї мови чи кількох мов, що функціонують на означеній території, в означеному соціумі, у межах конкретного адміністративно-політичного утворення та у певний історичний період.

Кожну мовну ситуацію потрібно вивчити, щоб виробити засоби і механізми здійснення раціональної мовної політики. Мовна ситуація засвідчує розподіл мов за сферами соціальної взаємодії.

Мовну ситуацію описують за допомогою кількісних, якісних та оцінних характеристик. Кількісні характеристики передбачають знання мов або їх форм, тому потрібно виявити конкретні мови та форми, які вживаються у певній мовній ситуації; кількість мовців, які використовують ці мови стосовно загальної кількості населення країни чи регіону; перелік домінуючих мов; показники демографічної (кількість комунікантів) та комунікативної (кількість комунікативних сфер) потужності мов. До якісних характеристик мовної ситуації належать: лінгвістичний характер мовних форм (різновид однієї мови або ж різних мов, які входять до мовної ситуації); структурно-генетичні відношення між мовами (споріднені вони чи неспоріднені, до якого морфологічного

типу належать); функціональна рівнозначність/нерівнозначність; характер панівної мови (місцева чи іноземна мова).

Мови виконують різні функції, їх по-різному використовують, тому що як юридичні об'єкти вони мають різний статус, тобто різний ранг.

Статус мови – правове становище мови в соціальній системі, визначене і закріплене в державі Конституцією або законодавчими актами, а також її соціальне становище, зумовлене функціями в суспільстві.

Визначення частини термінів на позначення статусу мов запропонували експерти ЮНЕСКО у 1953 році: *державна мова* (англ. national language) — це мова, яка відіграє інтеграційну функцію в межах окремої держави в політичній, соціальній та культурній сферах, виступаючи символом цієї держави; *офіційна мова* (англ. official language) – мова державного управління, законодавства, судочинства; *титальна мова* (англ. majority language) — мова, назва якої збігається з іменем етносу, за яким названа держава чи національно-територіальне утворення [4:36].

Сучасні лінгвісти погоджуються на тому, що на території України діє українсько-російський білінгвізм (двомовність) – явище володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою – набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах [5:338].

Термін *етнос* (від гр. “ethnos” – плем'я, народ) позначає “спільноту людей (плем'я, народність, нація), що історично склалася та має соціальну цілісність і оригінальний тип поведінки” [2:358]. Стосунки між *мовою* та *етносом* вимагають розуміння багатьох складних питань, серед яких мова і самосвідомість. Про їх взаємодію досі немає єдиної думки: одні дослідники без спільної мови не мислять етносу, інші – не визнають мову базовим чинником виокремлення етнічної спільноти (наприклад, формулюючи питання, чи є мова обов'язковою ознакою етносу, можна отримати відповідь про “визначальну ознаку етносу – етнічну самосвідомість”) [3:90–91].

Ознака етнічності входить до змісту складнішої категорії “ідентичність” (від англ. “identity” – однаковість, тотожність, рівнозначність). Насамперед, “це сукупність специфічних рис і характеристик особи і соціальної групи, які виділяють певну особу або соціальну групу з кола інших людей чи груп і є для окремої особи підставою для

віднесення себе до цієї групи” [9]. Етнічна ідентифікація виявляє те, як людина себе усвідомлює, як її усвідомлюють інші люди, як вона себе дистанціює від інших, з ким ототожнює. Ця категорія охоплює такі ознаки: спільність походження, мову, стать, вік, покоління, соціальний клас, професію, рівень освіти. Ідентифікація індивіда з етносом відбувається з огляду на самовизначення етнічної належності: через спільність мови, культури, побуту. Термін *національна ідентичність* означає погляди, ідеї, уявлення про інтереси своєї нації, про засоби і шляхи їх реалізації. Для країн, які тривалий час були в складі інших державних утворень, ця категорія визначальна.

Визнання національної ідентичності – типова ознака сучасної держави, про що свідчить порівняння: з 47 країн Європи в 41 державі (вони становлять 85 %) офіційними є національні мови. Отже, власна мова в житті більшості держав постає як визначальна ознака національної ідентичності, державності, мова підтримує національну ідентичність, яка консолідує суспільство.

Національна мова – це мова, яку використовує вся нація як соціально-історична, а не окрема регіональна або етнічна група; мова, яка для культурної, соціальної та політичної спільноти виконує роль національного символу.

Належність до нації вимірюється почуттями її членів, адже саме почуттями різняться між собою представники тих чи інших груп. Національна мова існує у двох формах, усній та писемній. Своєю чергою різні форми мають усний різновид національної мови. Літературний стандарт, який ілюструє писемна форма, – унормований, правильний, тому що виступає носієм кодифікованих норм. Саме літературна мова обслуговує культурно-освітні потреби національної лінгвокультурної спільноти, який є засобом комунікації у сферах державного управління, в науці, культурі, літературі.

Виокремлено *збалансовані та незбалансовані двомовні ситуації*. У першому різновиді мови виконують однакові суспільні функції, у другому – різні. У реальному житті збалансовані ситуації трапляються рідко: навіть Швейцарію не варто наводити для прикладу, тому що юридична рівноправність мов і реальний статус там не збігаються. Ретороманська мова хоч і державна, але не офіційна, тобто державність цієї мови символічна, її не використовують в офіційних документах; це мова незначної меншини, яка майже не звучить в офіційному

спілкуванні. Для *симетричної двомовності* характерна однакова мовна компетенція. *Асиметрична двомовність* виявляє нерівноправні соціально-рольові функції мов, із соціальних причин учасники комунікації послуговуються нерідною мовою.

Інші різновиди двомовності:

- *активна двомовність* виникає в результаті засвоєння другої (нерідної) мови безпосереднього спілкування з носіями цієї мови; *пасивна двомовність* означає, що суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, все ж частіше звертається лише до однієї з них, рідної;
- *одностороння двомовність* характеризується тим, що лише один із двох народів володіє мовою іншого, використовуючи мову в комунікації (народи республік Росії, які опанували рідну та російську мови); *двостороння двомовність* виникає, якщо народи, які контактують, знають і використовують мови один одного – це відбувається на етнічних кордонах зі змішаним населенням;
- *індивідуальна двомовність* виявляється у вузькому колективі (наприклад, представники російського дворянства використовували російську і французьку мови); *масова двомовність* розповсюджена серед значної частини етносу;
- *контактна двомовність* виникає між носіями різних мов і культур, якщо в білінгва регулярні зв'язки з носіями рідної та чужої мови і культури; *неконтактна двомовність* означає, що між носіями різних мов немає регулярних контактів;
- *культурна двомовність* є лише в конкретній комунікативній ситуації (наприклад, білінгв-перекладач користується однією з мов упродовж роботи з делегацією);
- *національна двомовність* характеризує членів однієї національної лінгвокультурної спільноти, які володіють двома мовами, рідною і нерідною, залежно від ситуації спілкування;
- *штучна двомовність* постає як результат засвоєння другої мови дидактичним шляхом у школі, гімназії, університеті, на курсах тощо [4:45].

Мовні ситуації у світі нескінченно різні, це залежить не просто від чинників, а навіть від комбінації чинників у конкретній державі. Фахівці вивчають мовну ситуацію, щоб виробити раціональну мовну політику. Вона повинна бути побудована на основі програми стратегічного розвитку держави, враховувати те, яке саме майбутнє планує держава. Ці

положення викладають конституції держав та концепції національної безпеки держав. Тому саме мовна політика формує та підтримує мовну ідентичність і дозволяє уникнути конфліктів на мовному ґрунті.

Українська мова є державною в Україні, усі інші мови – недержавні, зокрема мови національних меншин. **Державна мова** – “закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики” [9]. Державна мова – символічний і водночас реальний носій національного суверенітету, державну мову оберігає закон і Конституція. Дві і більше державні мови мають країни, які за формою державного устрою є федеративним утворенням (на відміну від США, країни класичного федералізму, у якій функціонує одна державна мова).

Статус української мови як державної – це складова конституційного права, створеного для захисту української нації. До 13 мов національних меншин України належать: білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдавська, німецька, польська, російська, румунська, словацька та угорська.

Росіяни – друга за чисельністю національність України, яка становить 17 % населення. В сучасній Україні проживає 8 334 100 росіян, що на 27 % менше, ніж 1989 р. Це найбільш урбанізований етнос України, який має найбільший відсоток осіб з вищою освітою (39 %) [9].

Політика стратегічної багатомовності, або політика мультилінгвізму, реалізована в Австралії, Індії, Люксембурзі та ін. На офіційному рівні – це одномовні держави, які використовують інші мови, що функціонують на території, залежно від політичної, соціальної, економічної ситуацій. Держава сприяє мовним меншинам, усі вони володіють офіційною мовою країни. Модель офіційної двомовності або багатомовності передбачає різновиди: 1) необмеженого територіально офіційного білінгвізму (політику здійснюють у Південній Африці, Республіці Білорусі, Ірландії, Норвегії); 2) територіального офіційного білінгвізму, як у Каталонії чи Країні Басків (Іспанія), Північній Ірландії (Великобританія); 3) офіційної двомовності – у Федеральній Бельгії, Швейцарії.

Політика офіційної одномовності, або утвердження офіційної мови – це політика спрямована на організацію функціонування однієї мови, незважаючи на багатоетнічний склад населення. Ця мова, насамперед, є національною мовою більшості населення або титульного етносу на території країни. Таку політику провадять Албанія, Хорватія, Естонія, Латвія. Ліпна, Франція, США, Італія, Румунія. Водночас це може бути колоніальна або постколоніальна мова, як французька в Анголі чи Французькій Гвінеї або португальська у Гвінеї-Бісау.

За будь-якими прогнозами, розвиток мовної ситуації (а, отже, і перспективи розвитку мовної політики) в Україні найближчим часом будуть зумовлювати дві конкурентні тенденції: перша – спрямована на територіальне та функціональне поширення української мови; друга – пов'язана із перспективою подальшої присутності російської мови в Україні [6:8]. Віддавши перевагу одній з цих тенденцій, ігноруючи іншу, означає створити умови для конфлікту, оскільки йдеться про інтереси людей як носіїв різних мов. Намагання врахувати обидві тенденції – означає законсервувати мовні суперечності на невизначений час і знову ж таки закласти підвалини для ймовірних суперечностей іншого рівня, іншого ґатунку або ж ймовірного конфлікту[6:9]. Мовний конфлікт – особливо складні стосунки мов, які, викопуючи різні функції, контактують у суспільстві. Мовний конфлікт є різновидом етнічного конфлікту, неправової розрядки ситуації, в основі якої – невирішені економічні та соціальні проблеми.

Отже, якщо говорити про різні типи дискурсу (культурологічний, освітницький, дискримінаційний), а особливо про політичний дискурс у системі білінгвізму, не можна залишати поза увагою питання про мовну ідеологію взагалі і про ідентичність учасників комунікації (громадян суспільства), які належать до певного етносу, зокрема. Будь-який дискурс має на меті опанування владою (над співрозмовником, групою комунікантів, громадою) у певному соціумі. У мультимовному суспільстві вибір мови, її використання та ставлення до неї тісно пов'язане з мовною ідеологією, владними відносинами, політичним устроєм й ідентичністю мовців. Вивчення мовної ідеології, стверджує А. Блекледж, “прокладає місток” між лінгвістичною і соціальною теоріями, пов'язуючи дослідження функціонування мови із дослідженням владних стосунків та соціальної нерівності [7:37]. Ці зв'язки проглядаються на фоні дискурсивних практик на макро- і

мікро-рівнях. Наприклад, завжди очікується, що іммігранти Сполучених Штатів Америки повинні позбавитись притаманних їм характеристик, щоб стати більш “американськими”. Серед таких характерних рис на першому плані з’являється мова. Використання іншої мови (рідної) замість англійської підриває її панівний *статус кво в США*, отже, мовна ідеологія спрямована на те, що іммігранти повинні пристосовуватись до американського способу життя, щоб бути адекватно сприйнятими у суспільстві й стати успішними в новій країні [7:38].

На відміну від США, ситуація в Україні зовсім інша. Найпоширеніший етнос після українців – росіяни – не є іммігрантами у країну, а проживали на її території з давніх-давен, до того ж, якщо і є на сучасному етапі іммігранти з Росії, то їх відсоток порівняно з американськими іммігрантами зовсім малий. Тому, мовна політика, керуючись мовною ідеологією, особливо у дискурсивному контексті, повинна здійснюватись виключно на засадах національної ідентифікації та національної самоідентифікації громадян нашого суспільства. В такому сенсі необхідно враховувати етнічні, регіональні, релігійні, а також інші, альтернативні чинники, запропоновані у державі. Злиття мов, літератури, національної ідентичності трапляється у багатьох випадках і, як наслідок, спонукає до мовного планування, інструкцій щодо використання мови, стандартизації, освітньої політики, відчуття громадянської самосвідомості і т. ін. Єдиний шлях пов’язати мову і національну ідентичність пролягає через мовну політику, через стандартизацію практик, зокрема, дискурсивних, для того, щоб легітимізувати варіативність мов у суспільстві і з’єднати їх з певною національною приналежністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Большой англо-русский словарь* : [в 2-х т.] / авт. : Юрий Дереникович Апресян, Илья Романович Гальперин и др. – [4-е изд.]. – М. : Рус.яз., 1987.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
3. *Мечковская Н. Б.* Общее языкознание : Структурная и социальная типология языков / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта: Наука, 2001. – 312 с.
4. *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : [навч. посібник] / Г. Мацюк. – Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2009. – 212 с.
5. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. *Черненко Г. А.* У пошуках соціолінгвістичної відповіді на мовне питання в Україні. – К., 2010. – 52 с.
7. *Blackledge A.* Discourse and Power in a Multilingual World / A. Blackledge. – Philadelphia, USA : John Benjamins B.V., 2009. – 253 p.
8. *Конституція України*. – К. : Українська Правнича Фундація, 1996. – 128 с.
9. <http://wapedia.mobi/uk/>

ЗМІСТ

Афанасьєва О. М. Протоконцептуальні засади суспільно-політичного словника та їх вербалізація у французькій мові	3
Бабак А. О., Андрійченко Ю. В. Лінгвопрагматичні засоби вираження емоцій в художніх іспаномовних текстах	14
Байоль О. В. Комунікативно-когнітивна репрезентація <i>ІНТРИГИ</i> в драматургічному дискурсі Теннессі Вільямса	21
Барміна Є. О. Модальність як перекладознавча проблема	27
Безпаленко А. М. Суміжність як функція простору і часу: сенсорне маскування у мові (<i>тешталт-теоретичний аспект</i>)	36
Бець Н. О. Відтворення в українському перекладі Михайла Москаленка ритміко-мелодійних та образно-смислових особливостей вірша “Блакить” Стефана Малларме	45
Білан М. Б. Термінологізація та спеціалізація при відтворенні французьких військових статутних документів українською мовою	55
Бортничук О. М., Пастушенко Л. П. Неологізми сучасної англійської мови: шляхи та способи творення	64
Вакуленко М. О. Деякі сучасні проблеми стандартизації української термінології	71
Гаврилишин Т. В. Усне ділове мовлення як феномен культури та форма спілкування	79
Гайдученко Л. В. Формування лінгвокультурної компетенції студентів в процесі вивчення іноземних мов на матеріалі афористичних та пареміологічних текстів	90
Глухоман І. В. Сучасні філософсько-семантичні теорії	98
Данильченко Д. О. Граматикалізаційні процеси в дієслівній парадигмі сучасної німецької мови: рушійні сили – динаміка – наслідки	108
Дзісь Б. А. Мовно-структурні особливості перекладу службових листів німецького військового діловодства українською мовою	118
Діденко А. А. Дефініції поняття модальності у сучасній лінгвістиці	126
Завальнюк Л. В. Асиміляція приголосних у німецькій розмовній мові	134

Зав'ялова О. А. Мовленнєві жанри у практичному мовленні: жанрова форма “закон”	145
Калініна-Шамрай В. Р. Морфологічні та неморфологічні способи творення неологізмів у французькій мові Бельгії (на матеріалі побутовизмів)	158
Килимник Т. М. Комунікативний збій як когнітивно-комунікативне явище	167
Клименко О. С., Рудницька Н. М., Євженко Т. Ю. Труднощі перекладу літературної казки (на матеріалі казки Р. Дала “The bfg” та її перекладів)	174
Korbozerova N. M. Estructura de los elementos de relación oracional	181
Крижановська М. В. Етноспецифіка кооперативного особистісно-орієнтованого спілкування італійців	187
Круківська О. В., Круківський В. І. Кон'юнкція й диз'юнкція у законодавчому дискурсі (на матеріалі французької мови)	195
Крупко О. І. Художньо-стилістичні фігури у творах малих форм	210
Куликовська Н. І. Морфо-синтаксична та семантична константи категорії граматичного роду в умовах екстернальної та інтернальної реалізації: проблемне коло (на матеріалі німецької мови)	219
Курченко О. О. Особливості мови іспанських адміністративних документів	226
Кутна Ю. Б. Традиційні формули в мовленні наратора казок (на матеріалі казок греків Приазов'я)	234
Магушинець І. І. Народна латинська мова: джерела і методи дослідження	244
Маймескул О. А. Специфіка процесів міжмовної взаємодії: англійські запозичення у французькій мові Квебеку (Канада)	258
Малікова О. В. Проповідь: композиційні, прагмариторичні та інтердискурсивні характеристики	268
Мегела К. І. Відтворення прагматичного потенціалу дискурсивних маркерів в англо-українському перекладі (на матеріалі українських перекладів роману Д. Лоуренса “Коханець леді Чаттерлей”)	277
Михайленко В. М. Факт як основа журналістського твору	287

Мосієнко О. В. Тактико-стратегічні особливості представлення знаменитостей у газетному дискурсі	296
Наконечна Ю. С. Концептуалізація емоції “гнів” у віршованому дискурсі для дітей: фонетичний вимір	304
Наумова Н. Г. Лінгвокогнітивні особливості дискурсивних блендингів	310
Ніколенко А. Г. Ідіоматично забарвлена лексика як інструмент донесення позитивного меседжу у виступах перших особ політичного істеблішменту США та Великої Британії	318
Нікульшина Т. М. Теорія можливих світів: логіко-філософський та лінгвістичний аспекти	329
Орендарчук О. Л. Валентнісні відношення дієслів <i>to see</i> / <i>бачити</i> у межах концепту зір у контрастивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов)	340
Охріменко В. І. Функціональні характеристики модального інкорпорованого маркера каузальності <i>effettivamente</i> (на матеріалі італійської мови)	350
Попова Н. М. Фразеологічні одиниці як елементи антропологічноспрямованої комунікації	358
Януш О. Б. Політичний дискурс і мовна ситуація у лінгвальному посторі України	366
Зміст	374
Contents	377

CONTENTS

Afanasieva O. M. Protoconceptual basis of socio-political vocabulary and its verbalization in French language	3
Babak A. O., Andriychenko Y. V. “Main ways of expression of emotions in Spanish literature texts”	14
Bailleul O. V. <i>INTRIGUE</i> communicative and cognitive representation in Tennessee Williams’ drama	21
Barmina E. A. Modality as a Translation Problem	27
Bezpalenko A. M. The contiguity as the function of space and time: sensory masking in language (<i>gestalt-theoretical aspect</i>)	36
Bets N. O. Reproduction of rhythmical, melodious and figurative peculiarities of Stepan Mallarme’s poetry “L’azur” in Ukrainian translation by Mykhaylo Moskalenko	45
Bilan M. B. Terminologization and specialization during translating into the Ukrainian language of the French Army regulation documents	55
Bortnichuk O. M., Pastushenko L. P. Present-day English neologisms: ways and types of building	64
Vakulenko M. O. Some modern problems of Ukrainian terminology standardization	71
Gavrylyshyn T. V. Verbal business speech as a phenomenon of culture and a form of conversation	79
Gaiduchenko L. V. Development of Cultural Competence of Students in Foreign Language Learning Process on the Material of the German Adages and Aphorisms	90
Guhoman I. V. Modern Philosophical and Semantic Theories	98
Danylchenko D. O. Grammaticalization processes in the verb paradigm of the contemporary German: reasons – dynamics – consequences	108
Dzis B. A. Lingual and structural peculiarities of translation of official letters of German military bookkeeping into Ukrainian	118
Didenko A. A. The definition of the category of modality in up-to-date modality	126

Zavalnyuk L. V. Consonants assimilation in German spoken language	134
Zavyalova O. A. Speech genres in practical language: genre form “law”	145
Kalinina-Shamrai V. R. Morphological and non morphological neologisms’ formation in the French of Belgium (<i>illustrated by everyday life vocabulary</i>)	158
Kylymnyk T. M. Communicative failure as a cognitive-communicative phenomenon	167
Klymenko O. S., Rudnytska N. M., Yevzhenko T. Y. Difficulties of translating a literary fairy-tale (on the material of R. Dahl’s <i>The BFG</i> and the fairy-tale’s translations)	174
Korbozerova N. M. Coherence of structural elements in the sentence	181
Kryzhanovska M. V. Ethnospecificaty of cooperative personal-oriented Italian communication	187
Krukivska O. V., Krukivsky V. I. Conjunction and disjunction in French Judicial Discourse	195
Krupko O. I. Figures of style in short fiction	210
Kulykovska N. I. Morphemic and syntactic constants of the gender category in the conditions of exterior and interior realization: range of problems (<i>on the material of German</i>)	219
Kurchenko O. O. Peculiarities of Spanish administrative documents language	226
Kutna Y. B. Traditional formulae in the narrator’s discourse of folktales (<i>on the material of the folktales of the Azov Greeks</i>)	234
Magoushinets I. I. The Vulgar Latin: the sources and methods of investigation	244
Maymeskul O. A. Interlingual specificity in Quebec, Canada: English borrowings in French	258
Malikova O. V. Sermon: structural, pragmatic, rethoric and interdiscursive characteristics	268
Mehela K. I. Rendering pragmatic potential of discourse markers in the English-Ukrainian translation (<i>based on Ukrainian translations of the novel “Lady Chatterley’s Lover” by D. H. Lawrence</i>)	277
Mykhailenko V. M. Fact as basis of journalistic text	287

Mosiyenko O. V. Strategies and tactics of representing celebrities in English newspaper discourse	296
Nakonechna Y. S. The conceptualization of the emotion “anger” in versified discourse for children: phonetic dimension	304
Naumova N. G. Discourse Blending: Lingual-Cognitive Distinctions	310
Nikolenko A. G. Idiomatic stock of words as a tool for rendering positive message in the speeches of top politicians of USA and UK	318
Nikulshina T. M. The possible theory: logico-philosophical and linguistic aspects	329
Orendarchuk O. L. Valency of the verb <i>to see</i> represented by the concept SEE in the contrastive aspect (based on the material of the English and Ukrainian languages)	340
Okhrimenko V. I. Functional characteristics of incorporated modal marker of causation <i>effettivamente</i> (in Italian)	350
Popova N. M. Idioms as components of anthropologically orientated communication	358
Yanush O. B. Political discourse and language situation on the lingual space of Ukraine	366
Zmist	374
Contents	377